

РІВНЕНЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОР

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XXII

*Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
«Культурна спадщина в умовах війни:
виклики та стратегії збереження»*

Відповідальний за випуск: *Алла Жижкевич*
Упорядники: *Оксана Яремчук, Ольга Морозова*

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Віктор Луц, Ольга Морозова*

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Збірник наукових праць. Випуск XXII: матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Культурна спадщина в умовах війни: виклики та стратегії збереження»/ упор. Яремчук О., Морозова О. Рівне, 2024. 203 с.
іл., табл.

ББК 63.3 (4 Укр) 61

Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.

ЗМІСТ

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Дмитренко А. народні знання, приурочені до збирання грибів на Рівненському Поліссі (за експедиційними матеріалами з Рівненського і Сарненського районів).....	5
Титова О., Кепін Д. Методичні засади збереження пам'яток кам'яного віку України.....	11
Харчук В. Нематеріальна культурна спадщина в умовах війни.....	16

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бейдик О., Гладкий О. Етнокультурні ресурси України як актуальна опція інноваційного розвитку туризму.....	23
Бейдик О., Комлев О. Краєзнавець та історик Олександр Булига: Волинь та Україна – в його душі та серці.....	32
Булига О. Почаївський монастир у часи воєн: зміни монастирського середовища.....	38
Доброчинська В., Іванчук В. Культурні втрати на Рівненщині в період нацистської окупації (1941–1944 рр.).....	42
Іващенко Т. Від церкви до монастиря.....	46
Корчак А. «Спогади з недавньої бувальщини» А. Шанковського як джерело до вивчення подій 1848-1849 роки.....	51
Нікольченко Ю. Ігор Свешніков і Гурій Бухало в науковому студіюванні історії і культури українського козацтва у Рівненському обласному краєзнавчому музеї.....	57
Прищепя Б. Шолом середньовічного воїна-дружинника з Дорогобужа.....	63
Прищепя О., Балашова І. Використання досліджень з археології Рівного і його околиць на уроках історії та в шкільному туризмі загальноосвітніх навчальних закладів.....	71
Пуцук І. Спогади мешканців Волині як джерело автентики про українсько-польські стосунки в краї часу Другої світової війни.....	75
Федоришин М. Співпраця Уласа Самчука і Сергія Іллюка у Чикаго.....	82
Чулаєвська О., Бейдик О., Каплієнко А. Розвиток бібліотечної справи в Україні: національний та регіональний вимір.....	83
Щербан Р. Меморіалізація російсько-української війни та комеморативні практики бібліотек Рівненщини.....	87

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

Бойко Н. Український австралієць – Володимир Савчак: маляр з Бережан крізь призму музейних проєктів.....	93
Бривко М. Промоція Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» засобами інтернету в сучасних умовах.....	96
Вельгій М. Експозиція залу «зброя» у замку XVII ст. у м. Збараж Тернопільської області.....	99
Данилова К. Плащаниця кінця XIX - початку XX ст. з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею.....	104
Казначеева Л. Музейні проєкти у часи російсько-української війни.....	107

Кондратенко Н., Деркач Ю. Британський фаянсовий посуд з шинку початку XIX ст. у Полтаві: до питання атрибуції та реставрації.....	109
Кондратенко Т. Відреставровані меморії у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.....	113
Коцюбайло В., Бабінчук Л. Надходження археологічних матеріалів у фонд Рівненського обласного краєзнавчого музею під час війни: виклики, збереження та перспективи	118
Крижановська С. Хмельницький обласний краєзнавчий музей в умовах війни: поштовх до нових форм роботи	122
Пархоменко Т. Творчість Людмили Белякової(за матеріалами виставки в РОКМ)	125
Петрик Д. Стратегія розвитку Рівненського обласного краєзнавчого музею: зміни, продиктовані умовами війни.....	130
Пилипенко Г. Колекція живопису Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі.....	137
Святець Г. Встановлення авторства стосовно двох західноєвропейських графічних творів кін. XVIII ст.	141
Семенович О. Поштові марки періоду повномасштабного вторгнення в колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею	144
Скакальська І., Левчук А. Музейна педагогіка у системі історичної пам'яті (на прикладі співпраці ОПП Середня освіта (Історія). Музейна справа Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Кременецького краєзнавчого музею)	150
Сотнікова Н. Музей в умовах війни: з досвіду роботи національного музею воєнної історії Слобожанщини	154
Сулима О. Кость Моценко як дизайнер.....	157
Чеботарьова Л., Білокінь Ф. Мистецький феномен різьбярки Марини Числової.....	164
Черницька І. Трофеї українських військових із фондової колекції РОКМ.....	168
Луц В., Морозова О. Дерев'яні церкви Рівного за історичними описами 1806 р. з Державного архіву Рівненської області.....	172
Відомості про авторів.....	200

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Алла ДМИТРЕНКО

НАРОДНІ ЗНАННЯ, ПРИУРОЧЕНІ ДО ЗБИРАННЯ ГРИБІВ НА РІВНЕНЬСЬКОМУ ПОЛІССІ (за експедиційними матеріалами з Рівненського і Сарненського районів)

Величезне значення нематеріальної культурної спадщини у формуванні і збереженні національної ідентичності народів визнане на світовому рівні прийняттям Конвенції «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2008). Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини почав формуватися у грудні 2012 року і відбувалось це дуже повільно — до початку Великої війни у Переліку було всього 26 елементів. Але війна миттєво підняла питання культурної спадщини, зокрібно і нематеріальної і вже в липні 2022 року до Переліку одразу додалося сім елементів. Станом на 24 липня 2024 року Національний перелік містить 103 елементи [2].

Загалом достойно у Національному переліку НКС представлена й Рівненщина: бортництво; обряд «Водіння Куста» у селі Сваричевичі; поліська дудка-викрутка; традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі [2].

Експедиції в різні райони і села Рівненщини дозволяють говорити, що цей регіон багатий і на інші етнокультурні елементи, достойні зайняти своє місце в Національному Переліку. Серед них — традиції збирання грибів і народні знання, пов'язані з цим давнім заняттям, що дожило до наших днів і продовжує активно розвиватися. Ця тема настільки актуальна, що про неї пишуть усі інтернет-видання і соціальні мережі. Джерельну базу склали польові

матеріали, зібрані 2013 року в селах Березнівського (сс. Балашівка, Бистричі, Більчаки, Богуші, Бронне, Вітковичі, Голубне, Губків, Друхів, Маринин, Михалин, Моквин, Поліське, Поляни, Сівки, Хотин), Костопільського (сс. Великий Мидськ, Ставок, Яполоть) і Сарненського (с. Чабель) районів (сьогодні — Рівненський і Сарненський райони Рівненської області) [1].

Українці створили розвинуту культуру збирання грибів, яким належить друге місце в структурі збиральництва. Їх вживали свіжими, сушили і солили. Мешканці Полісся чудово знали свої ліси, періоди появи грибів, місця, де вони найкраще ростуть, і їх харчові, лікувальні та ін. властивості.

Де ростуть гриби? Сьогодні цій темі присвячено чимало публікацій в інтернет-виданнях Рівненщини. З них можемо отримати теоретичні знання про те, де ростуть найпоширеніші гриби. А як це питання вирішували мешканці Полісся? Одні з них наголошували, що дійсно, кожний гриб має своє місце: *«Не, білі гриби, там вони, де ростуть, то вони й ростуть. Там і ростуть. І більшість так гриби всі. Шо, де вони ростуть, там вони ростуть»* (с. Ставок); *«Большенство на одному»* (с. Маринин); *«Не, вони ростуть по своїх місцях»* (с. Друхів).

Інші респонденти відзначають вплив погодніх умов на грибні місця. Скажімо, якщо літо мокре, то гриби ростуть в основному на підвищеннях,

пагорбах. Коли ж сухо, перебираються у низькі місця, на долини, де більше вологи: *«Як сухо, то вони й не ростуть. То в низах, в нищих місцях, де вологи більш. То осінню вони, коли земля волога... Як добре дощ промочить, то веростуть»* (с. Балашівка).

Тому, стверджують поліщуки, гриба не завжди можна знайти на одному і тому ж місці: *«Я вже скільки раз так замічав, що от цього року, в прошлим році брав гриби там... Пошов туди — де там, нема того. Я в прошлому році пошов гриба взяв, ну, то такого трошки меншого, як той кошик. Білий гриб. Там отака во та, корень і такий, що в руку не можна взяти. І там не одного я взяв. Взав мабуть штук п'ять їх на місяці. А цього року, ну думаю, поїду я туди. Та де там, нема. Нічого нема»* (с. Вітковичі).

Ще один аспект, на якому наголошують інформанти, — виснаження грибниці. Якщо постійно приходиться в одне й те саме місце і забирати гриби, то їх з часом стає менше: *«Я одного року знайшов одне місце аж сорок грибів взяв. І так ходив я доти, доки не взяв три. Через кожних три дні я туди забігаю і там є, є, менше, менше, менше і вже три. Вже тоді більш туди не пішов. Ну, тому що, вже та грибниця виродилася, вже погода змінилася, мо вже дощів немає і так дальше»* (с. Балашівка).

Але загалом, гриби ростуть все-таки на своїх місцях. Тому, з урахуванням погодних умов, їх завжди можна знайти: *«Але взагалі, люди, так каже, свої місця знають. О, я по своїх місцях пройду я завжди грибів наберу»* (с. Балашівка).

Для того, щоб гриби не зникали, слід дуже обережно ставитися до грибниці. Зафіксовано два основних способи відокремлення гриба. Найпоширеніший — зрізування грибів і прикривання грибниці: *«Я зрезував грибе і обізательно прикрию»* (с. Моквин); *«Його не зривають, а зризують при самий землі. Якщо є гриби, то на другий день на те саме місце — і знов є... Бо як зорвать, то там уже цієї. З грибницьюю»* (с. Більчаки).

Другий спосіб — викручування гриба таким чином, щоб грибниця залишилася у землі. Тому що при зрізуванні грибниця часто загнивається і грибів там більше не буде. Прихильники такого способу збирання грибів вважають, що слід зрізувати гриби, які ростуть «черенами», наприклад, опеньки, лисички, решетюки та ін.: *«Раніше, я як вчилася в школі, то казали, що треба зрізати. Тепер кажуть, що треба гриба... Викручувати, так. Щоб грибниця оставалася. Бо як зріжеш, загнивається оте, що пеньочок, загнивається і руйнується грибниця. Да. А так, зриваєш, то він не так руйнується. Наприклад, опеньки, лисички, то їх бажано зрізати. Черенами, да»* (с. Чабель).

Зважаючи на те, що збирання грибів було допоміжним заняттям, його роль у структурі господарської діяльності змінюється і залежить від зайнятості іншими роботами. Респонденти відзначають, що колись гриби збирали мало, тому що були дуже зайняті власним господарством. Той, у кого господарство було менше, той частіше ходив по гриби, а в кого більше — рідше: *«Та ми колись не займались сім, бо колись не було часу в людей займатися грибами, займатся, ягоди брать. Колись якраз період такий, що жнива. Пока серпом нажнеш, оте, що є. То коли? А потім його скласти в копи, привезти зараз додому. Та не було часу. Але хто мав час — займавса. Займавса»* (с. Вітковичі). Сьогодні збирання грибів, як і ягід, для окремих родин стає чи не основним заняттям, що обумовлено високим рівнем безробіття в селах.

Але не тільки тепер, а й колись були справжні грибники, які добре знали ліс і завжди могли набирати грибів. Приміром, респондентка родом із с. Хотин розповіла про свого діда, який ще й після Михайла (08.11) міг назбирати коробку грибів: *«Як колись мой дед небожчик, як поїде, то принесе таку коробку тих грибів белих. А вже тако десь, по Михайлу, то, ну, вже холодно стає, то пошов, каже, поїду но ще пошукаю. То ми кажемо: — Деду! То вже ж вони позамерзли! — А каже, може й не. То вон часом вийде, а часом, то ми скажемо, що ни, деду, не йдїть, то вин вже й не пуйде»* (с. Друхів).

Щодо грибів, які збирали (збирають тепер) мешканці Рівненського Полісся, то в останні десятиліття їх асортимент значно розширився: *«Якіє гриби? — Гриби й сов'яки, масляки, козляки — такіє. А тепер я бачу якієсь збирають все подрад»* (с. Бронне); *«Я пацаном ходив, то я шо — красноголовци брав, белий гриб і бабки»* (с. Моквин).

Основним, найкращим грибом був і залишається білий гриб, який часто називають просто «грибом», що свідчить про його роль у структурі збиральництва. Респонденти ділять білі гриби на власне білі і жовті; білі гриби з білими, жовтими, бурими, чорними шапками та ін.: *«А гриби — з чорними шапками»* (с. Бронне); *«То бурий називається. То бурий, бо вин чорний. Файний. А вісохне, то целый суп буде»* (с. Вітковичі); *«І сам, такий самий, ше луччий, як сьой білий гриб. Вони обично чистіє, от. Добриє гриби»* (с. Губків).

Окремо виділяють «боровики» — білі гриби з товстими шапками: *«боровики. Такі груба шапка... Якщо ціє, як в нас кажуть по паросле, настоящи боровики. Белі. А тут не такі трохі»* (с. Голубне). У с. Маринин «боровиками» називають «польські гриби»: *«Не, боровик називають. А білий, то є білий гриб. А польського, то се боровік називають. В інших*

місцях називають боровиком білого гриба. А в нас не. В нас білий є білий. (А боровик — А. Д.) То це польський. Це польський гриб».

У с. Маринин відомі гриби «біляки», які вважають різновидом білих грибів. Однак знають, що біляки отруйні і перед вживанням потребують ретельної обробки: «Є біляки, от. Це білий такий, от. То їх, вони так, як кажуть, отруйніє, але як мой син приїжджає, то він їх пореже, намочує скількись там у воді, потім оцут добавляє, і потім жарать і полу-чається. А так його єсти, то вон може отравить».

За якістю після білих грибів ідуть «підосичники» і «підберезники». Якщо в інших регіонах Полісся підосичники називають красноголовцями, краснюками, а підберезники — бабками, то тут справа значно складніша. У с. Голубне, до прикладу, «краснюками» називають підберезники, які ростуть під березами і по вересу, а «бабками» — підосичники: «В нас краснюки. Ціє, підберезовики. Бо обично береза і верес, по вересу вони ростуть... Я ж кажу, тут в нас тільки теї, краснюки ростуть, бабки, ще кажуть бабки, ці подосиновики, як по-книжному і краснюки, в нас кажуть, підберезовики». У с. Чабель підберезники називають «краснюками»: «Ну, такі біли. А тут говорять на їх краснюки, о. Підберезники, краснюки... Ми такі беремо — бабки». У с. Поляни «бабками» звать і підберезники, і підосичники: «Потім — бабки. Ви знаєте їх? Ну, підберезники, підосичники». Отже, підосичники — це «бабки», а підберезники — «краснюки», «красноголовці», а в окремих селах їх називають «сов'яки» (с. Вітковичі).

Наступне місце по популярності серед грибів сьогодні можна віддати «польським грибам», які ще не так давно вважалися неістівними і їх ніхто не збирав. Для ілюстрації змін у ставленні до цих грибів наведемо слова мешканця с. Балашівка: «Ну, давайте начнемо від цього, красноголовця, да? Вот. Це він, він займає ніби третє місце, а в нас його, воно друге займає. Да? Друге місце. А на самом деле це друге місце займає ці польські гриби називають, або польовіє гриби... Це він по-якості займає друге місце. А далі йде підосичник, підберезник, оці красноголовці. Вот». Отже, сьогодні польським грибам все частіше віддають перевагу перед красноголовцями і бабками: «А польський гриб, то дуже хароший» (с. Михалин). Хоча їх почали збирати здебільшого в останні 20–30–40 років (залежно від села):

— «Колись не брали... А потем начали брати. А уже приехали родичи з Березного до мене, да пошли в лес. А я їх не беру. А вони, як побачили, то так режуть їх. Не пропускають. Господі! То ж каже, він ше луччий од белого гриба. Да вже стали й ми брать

ціє гриби. Ми їх і не брали» (с. Маринин); «Брали в дитинстві і зараз берем» (с. Ставок); «Ну, синюки... (почали брати — А. Д.) Десь при сьой о вже поре. При Незалежний. Як стали йти з города, йдуть їх беруть. А в нас їх не брали. Колись то все казали, воно отруйне» (с. Яполоть); «Не, не, колись полюхов не брали... Шчитались вони поганиє. Так, шо синіють... То їх колись не брали. А вже почали брать і десь їх у восьмдесят п'ятому-шостому роци. Були, були! Але ми не брали. Були, але їх не брали, подкидали» (с. Вітковичі); «Недавно. Їх у нас не знали. Їх стільки було і не знали, що їх можна їсти. А потім, не помню звідки, чи то цигани приїхали да й понабрали? Цигани, да. Тут їхали да набрали тих грибів да варили, о. Да й з тих пор пошло. Попробували всьо, і пошло. Їх беруть, таяк і бели» (с. Велики Мидськ); «А полюхи. Полюхи. То вин такий, вперод я бів ногою, як те, а топеру забираю, таке добре воне стали» (с. Вітковичі); «А колись не помітали. Їх не брали колись» (с. Поліське).

А от з'ясувати місцеві назви польських грибів у різних селах доволі складно. Адже, зважаючи на те, що їх почали збирати недавно, немає єдиної усталеної назви. Тому будемо відштовхуватися від основної назви — польські гриби і вибудовувати ланцюжок їхніх назв, вибираючи між зафіксованими в різних селах термінами: «полюки», «полюхи», «синяки», «заячі», «моховики», «козлюки» і навіть «собачий» та «боровик»:

1) «польовий гриб» або «полюх», «полюк»: «Так, так, шо синіють. То ці, ці. Шо синіють под низом. То полюх називається... Кажуть польський гриб». «Польський гриб на полюха». А по-нашому — полюхи» (с. Вітковичі);

2) «полюх» або «моховик»: «Полюки. Ну, польський той гриб. Полюки то в нас кажуть моховики. Моховики вони ще називаються. Оцих я беру... Козлюки в нас кажуть. Моховик по-научному називається. Жовтий. Жовтий такий як цього, жовтенький такий грибочок, о. Он як? Он до польського похожий. Тики шо вин жовтий і тонша нижка. Так. Я не беру його» (с. Богущі);

3) «польовий» або «собачий»: «Польове, польовий гриб. Польський гриб. Дехто каже ще собачий гриб» (с. Михалин);

4) «боровик»: «Не, боровик називають. А білий, то є білий гриб. А польського, то се боровік називають. В інших місцях називають боровиком білого гриба. А в нас не. В нас білий є білий. То це польський. Це польський гриб. Колись не брали» (с. Маринин);

5) «синюк», «синяк»: «То синюки. Беруть»; «А польські гриби? В нас ще тут кажуть синяки на них. Синяки. Ну, в нас їх є багато в лісі» (с. Ставок); «Ну. Польський гриб, то в нас є. Називають. Такий

білий гриб, його як зрижеши, то він такий аж чорний робиться, аж темний. Ото кажуть польський» (с. В. Мидськ); — «І польськіє. Як то їх..? Ну, «синяки», то ще кажуть часом» (с. Сівки);

б) є польський гриб і є «синюк», але це не один і той же гриб: «І ще якась є таке польськеє, кажуть, то вони схожі до сіх грибів. То їх колись не брали, а сьогодні беруть ті гриби. Не знаю. Є синюки, але то не. Я не знаю. Знаємо, що то польські. То дехто бере, а дехто каже, що не бере, бо їх колись не брали, а зара беруть» (с. Маринин);

7) про «польського гриба» не знають, але є й «синяки»: «То я такого й не чула. Синяки, то є й сьогодні. Брали. І вельми смачни» (с. В. Мидськ); «У нас кажуть синюки. А на на шо ще кажуть полюхи? На який? То я не знаю. Не, я не чула» (с. Яполоть);

8) для позначення грибів, що синіють під низом, в ряді сіл вживаються терміни «синяк», «заячий гриб», але респонденти не називають їх «польськими»: «А тут, вони обично ростуть, синяки, по соснових лісах» (с. Голубне); «А тепера синячки. А вони такі добри, як тие гриби. Добри. Беруть. Да, да. Зара беруть. Тепер, цього року так багато отих синяков росло... Синяки тий! Вони таки добриє, шо як і гриби. А ще вкинь одного грибка, да й таке добре, шо Боже. Вони добрі» (с. Поліське); заячі гриби: «Вельми гарніє. Їх колись не було так, но вже зара їх розвелось. Воне такіє, як до цих грибов, до белих. До белих. Він такий як молодий, то твердий» (с. Хотин).

Серед трубчастих грибів популярністю користуються «маслята», яких раніше було дуже багато, а тепер подекуди вони практично зникли. Ростуть масляки по молодих посадках, у траві понад канавами: «Понад канавами... Поменшало і в нас. Ранше в молодих посадках було багато, а в тому році, то в нас їх було стільки, шо їх ніхто брать не хотів. Хоть коси» (с. Богуші). Повсюди збирають «решетяки» (козляк, *Boletus bovinus* L.) — невеличкі грибочки жовто-коричневого кольору, які ростуть восени черенами.

У наступну групу можна віднести їстівні пластинчасті гриби — лисички, опеньки, сиріожки, зеленіці, підзеленки, рижики. Раніше дуже багато було лисичок, які тепер також пропадають: «Лисичок нема вже. Лисички пропадають. Ранче в нас було їх хоть коси. А зараз. Було таке, що геть жовте. А зараз нема. Пропадають. Непонятна причина» (с. Богуші). Їх не заготовляли на зиму, а їли свіжими, переважно смажили.

Дуже поширені в поліських лісах сиріожки, які одні респонденти збирають, а інші — ні: «Я, наприклад, сиріожок ніяких не беру. Я їх опасаюся» (с. Богуші). Розрізняють багато сортів сиріожок

переважно за кольорами: червоні, білі, сиві, жовті, зелені, сині, фіолетові та ін.: найкращі жовті: «А сиріожки тоже є разного виду... Як такіє во, розови. Бувають вони червони. Червоніє, то вони так горкіє. Бувають жовті. О, жовтіє, тий лучше. Ну, й ше якісь, сіренькі бувають. Тие сіринькіє, да. Так. Даже мона їх вживати. Тий солодкіє. Не жарани» (с. Балашівка); зелені і фіолетові: «Червоні не беруть, тільки зелені і фіолетові» (с. Чабель); як хто: «А сиріожки сиви все. Дехто бере й червони. Як хто. І жовти» (с. Маринин); зелені і сині: «Я беру тільки зелені і сині сиріожки» (с. Ставок); не беруть: «Червоніє й беліє в основном. Ми не брали їх... Берут. Мало» (с. Моквин); «Сиріожки йдуть збирають. Є зеленкуваті. І є червоні. Але вони обично не цево, в нас ніхто їх не бере... Обично в нас нияких тих сиріожок не беруть» (с. Голубне).

Бачимо абсолютно різне ставлення до сиріожок: одні вважають червоні сиріожки гіркими, неїстівними, а інші їх беруть і вважають, що відваривши, їх можна споживати: «А сиріожки ше вельми добри, солоденькіє. Красенькіє такеї. Трохі такіє» (с. Бронне); «Зара вже беруть і тие таки темни. Да, тие червони зара беруть. Їх, да. Їх одварують... Але воно всьо-равно пече. Вони пекучи тие червони. Ну, ела. Але тако, їла, але воно пече. Зеленийки. Жовтоватеньки» (с. Яполоть). Подекуди серед сиріожок виділяють окремі сорти, наприклад, «грудовічки», «липовички»: «... то є такі грудовічки, називаються, вони такі кремівнікіє, то їх такіє, шо мона прямо сирію їсти і не жаране, добриє» (с. Ставок); «Але тако й пару грудовиць, невестка тоже дала... То я жарила тоже» (с. Поліське); «І оце липовичка. Оце ж липовочки гриби оце все. Ну, такі липовички, вони більшиство зелененьки таки зверху, такі хрумтящи. Такі хрумтящиє вони» (с. Чабель).

Сиріожки в основному смажать, варять кулешики, холодне, сушать, а тепер ще й маринують і навіть заморожують. Перед приготуванням страв або закладанням на зберігання сиріожки рекомендують відварити: «Їдять! Їмо, але, знаєте, їх треба вже попарити, вони трошки таяк пекучие» (с. Балашівка); «Їх одварують... так добре варила, і в морозіловку оно поклала. А сьо схотіла да вийняла, да й того» (с. Яполоть); «З сиріожок. Тоже сушили, вони солоденькі. Да. Жарили їх вельми. Добре нажарить, о. То вже тако, колись бере моя чи мачуха, чи свекруха сиріожок, то кулешику наварить. То хіба так колись? А тепер я їх, маринують, да тепер їх закатують, да тепер їх жарать. Сиріожки не знаю. Но як так, то на сковородку, то жарать себе і всьо» (с. Бронне); «... із синіх і зелених сиріожок, дуже добри холодна.

Із свіжих. Дуже добре холодненьке, це вони годяться до такого» (с. Ставок).

Колись збирали «рижики», які в останні десятиліття також практично пропали: «Тоді є рижики, но дуже рідко. Дуже мало» (с. Поляни); «Колись тие, рижки таке росли, а тепер чогось немає, да. Рижки, я їх знаю!» (с. Поліське).

Восени по пісках ростуть «зелениці» (зеленушка, рядовка зелена, *Tricholoma equestre*) і «підзеленки» (рядовка сіра, *Tricholoma saponaceum*). Зафіксований різновид зелениць під назвою «волик»: «Волик. Ну, така як от зелениця, тільки груба. Його не всі беруть. Ну, він такий грубий. Грубий» (м. Березне). Зелениці беруть усі, вимивають їх від піску, маринують, а от сушать дуже рідко. Колись зелениці солили. Для цього їх варили в підсоленій воді і так зберігають. Зараз із зелениць роблять голубці та ін.: «Ну, зеленички, то в нас всі беруть. Усі їх закатують. Їх мало тепер є. Ну, тоже починають пропадати. Вони так по пісках, по посадках, тако росли. А я знаю цього...» (с. Богущі); «Зелениці. Ну, тож на голубці беруть і зара ж їх. То вже казали»; «В нас маринуються зеленички. Їх намочуємо у воді, ну, на сутки, на двоє. Воду поміняли, опять намочили. Із них той пісок весь вийде і вони дуже добрі. Мариновані тільки. Більш нічого такого не роблять, тільки мариновані. Колись солили... Колись як? Варили у такій, підсолювали краще воду і так зберігали. І вони так стояли. Да. І сушили. Це засолка така була... вони дуже сильно солились, щоб вони були солоні. Їх уже так споживати не можна було, їх треба було вимочувати, о» (с. Ставок).

Опеньки, за свідченням респондентів, почали збирати недавно, лише десь у семидесятих роках, тому й дотепер їх беруть не всі: «Опеньки тоже стали десь у семдесятих роках щено брати, опеньки. То саме довше не брали опенька» (с. Михалин); «Ше я опеньков не брала» (с. Бронне); «Опеньки в нас беруть, але тоже не всі. Вони не вмюють просто, люди не вмюють користуватися їми всіми. А опеньки — нормальний гриб... Но їх тоже є два види, цих опеньків» (с. Богущі).

Опеньки споживають свіжими і сушать: «Опеньки, це борщ дуже добрий. З сухих опеньок це дуже добрий капуста із ними» (с. Ставок).

«Кози» (Їжовик строкатий, Їжовик лускатий, Їжовик черепітчатий, *Sarcodon imbricatus*) — гриби з «шерстю» під низом і порепані зверху раніше не збирали та й тепер беруть не всі: «Ну як, не всі кози. Я маю ввіду, шо не всі люди беруть. Да. Я не» (с. Богущі); «Кози сі я не беру. Не. Воно тверде» (с. Вітковичі); «Ну, то тепер беруть, я їх не знаю, «кози». Беруть. О-о! «Кози», кажуть! Пошли, то хоч «козей» наберу. Тако беруть. А шо

з тих «козей» роблять, то тоже не знаю. Я то не. Я по-колишньому. Ну, от кажу, коб гриб да сов'як, да таке во. Ціє то я брала колесь. А тепер то ціє «кози» беруть» (с. Бронне); «Ну, то зара кози беруть. Беруть, да. Беруть. Так, так. Пух. Таке, як на кози шерсть. Так, так. Вони тверди. Такеї, як хрумають» (с. Вітковичі).

Окремі респонденти відзначили, що вони збирають кози давно, з покон-віків: «Ну, скільки я знаю, беруть завжди» (м. Березне); «Брали. Воно справді века ціє кози беруть» (с. Яполоть). Віддають перевагу молодим грибам, вони кращі на смак і ніжніші, а старі кози дуже тверді: «Коза — це шерсть под низом є. Беру часом. Якишо молода, то беру. Вона нічого, мона єсти. А вже, як стара, то вона цього, не дуже. Я єї не беру, як стара. Я вже бачу, шо стара по верху і видно, я єї не беру. Вона якась така, як запах, трошки козячий запах, то не беру. Но кажуть, шо кози» (с. Вітковичі); «Молоді краще, бо вона, ну, ніжніша. Бо стара, вона вже така тверда, як дерево стає» (м. Березне).

Зібрані кози ретельно очищають від «шерсті» з-під низу, і зчищають зверху, так як до шапки часто пристає хвоя, листя, шматочки хмизу: «Да. Коза добра. Таки солодки. Так. Там таки, як голочки, под низом. Таке дупим, здираєм тее. Те таке добре. Внизу вишкребаємо. Да й така» (с. Яполоть). Кози злегка відварюють, тому що при тривалому варінні вони стають дуже твердими, потім смажать і навіть маринують: «Але їх маринують. Маринують, но не сушать. А маринують. Не, не. Колись ми кози не брали» (с. Вітковичі); «Вона солодка, вона добра. Одварить. Ну, я думаю так, щоб не отравиться, бо ж знаю, чи воно отравне, чи не? Ізварить, а тоді вже якишо, то поджарить. Там цибульки, перчику да олейки, чи шось таке. Брали. Воно справді века ціє кози беруть» (с. Яполоть); «Є кози! Вони з тим мошком знизу. Беруть тоже. Ну, все, все. І жарить, і в суп там кидають» (с. Великий Мидськ).

Зрідка збирають печериці. Вони ростуть по полях, але тепер їх також дуже мало: «... а зара тих печериць і нема. Да. Отам десь по-под плотом, у мене о недавно вилазили таки беліє шапочки. А! Колись ніхто, шо ви! Ту печерицю. А зара їх беруть» (с. Яполоть); «От на черепиці, то по полю ростуть таке... Жарила колись. Але тепер я, було так чогось, воно росло по полю. Да підемо де-небудь по полі, то цілий черін найдеш, цілу печеру. А сьо так чогось мало, є, але мало. Який рок» (с. Поліське).

В окрему групу можна віднести так звані умовно їстівні гриби, які збирають лише окремі мешканці досліджуваного регіону, а частина їх взагалі не знає — «піддубці», «грузді», «кури» («зонтики»), «строчки», «скатерици».

«Піддубці» («поддубци», «поддубники», «піддубники» — свинухи, *Rhizillus* Fr.) збирають в окремих селах, часто приїжджі міські жителі. Частина мешканців відносить їх до «заячих», тобто неїстівних: «О, піддубци ше кажуть. Беруть люди їх тоже. Ай! То заячие» (с. Губків); «В нас то їх ніхто не бере... Ну, то то ровенці беруть. Вони з Ровно, цие дети. А в селі їх не беруть» (с. Вітковичі); «Піддубці. У нас, значить у нашому селі, не беруть. А вже мело Малушка — беруть. Из Ровно приїжджають — беруть. Ну, я знаю чого? Ну, шось в нас не привикли до цього да й все» (с. Богущі).

Окремі респонденти не беруть піддубці тому, що є неїстівні («жаблячі») гриби, які дуже до них подібні і тому бояться помилитися: «Поддубці. Але вони такіє, шо є такіє. І похожи. Як у нас кажуть, тие жаблячи, похожи до їх» (с. Яполоть); «Не беру. Бо їх мона поміліцца, є таке якесь воно пудходяще. То мона поміліцца, яке воно, да мона, да воно погано. Бо тие знаєш, шо добри, то небезпечни ти... І такіє. Шоб не доводь Боже помилитися, якщо не знаєш» (с. Поліське).

Піддубці намочують на тривалий час, інколи на два дні, тому що дуже темніє вода, добре вимивають, парять кілька разів окропом, а тоді смажать або ж засолюють, квасять. З піддубцями також роблять вареники: «Піддубці. Да. Ну, то їх в основном засолюють, але... Да, беруть» (с. Михалин); «Піддубці беруть, є. Їх і квасять. Одварувати, їх всіх відварувати треба. Як же без відварування? Всі гриби одваруються» (с. Великий Мидськ); «Вони дуже чорні. Вони як варяться, то вода така чорна. Но вареники з ним дуже добрі. Їв, пробував, смачні вареники» (м. Березне); «...їх, перебереш, да попариш, перемієш в холодной зразу вода, бо песок шоб вимивавса. А потом кип'ятком париш. І попарить, перемієш в двох водах чи кілька і мона жарить» (с. Поліське); «В нас з них нічого не роблять, потому шо вони дуже такі чорні. Їх так, наберем, то якщо вже нема ніяких грибів, вони ростуть, ці піддубці, то ми їх наберем тільки нажарить. А так з них нічого не. Ми їх не сушимо. Нічого. Ну. Ой, мий, мий, мий і скільки не мий, вони стільки чорні. Як, як коли часом получається. Якщо в воді постоять, то на другий день, ще

їх также десять раз перемиваєш. І я ж кажу, вони, недобрі гриби. Вони, вони їстівні гриби, но вони, вони дуже такі чорні, темні» (с. Ставок).

Не всі збирають і «грузді» (Хрящ-молочник справжній, *Lactarius resimus*). Багато з опитаних респондентів взагалі не знають таких грибів. Окремі вважають, що груздями можна отруїтися. Їх, як і піддубники, в основному солили, заквашували в діжечках.

Лише поодинокі мешканці беруть гриби «зонтики» або «кури», які ще називають білими мухоморами (Гриб-зонтик великий, Гриб-парасолька великий, або строкатий; *Macrolepiota procera* — гриб родини печерицевих): «Кури — то мухомора та. Мухомора та плямиста така, велика, зонтик» (с. Ставок); «Місцеви не беруть, а ровенські приїжджають — беруть. Зонтики беруть» (м. Березне). Як й інші напівїстівні гриби їх потрібно відварити, а тоді смажити. Інколи «кури» готують, змочуючи відварені шматки у яйці. «Зонтики» люблять коти (с. Ставок, Великий Мидськ, м. Березне).

У с. Поляни відомі гриби «скатерици», хоча респондент їх не бере, бо не знає «в ліцо» (с. Поляни). У с. Балашівка дехто навесні збирає «строчки» (*Gyromitra* Fr.). Їх потрібно добре виварити — у трьох водах, а тоді смажити: «Таяк ті строчки весною, їх треба вміти приготувати. Інакше мона отруїтися їми... Їх треба в трох водах варити, виварить добре, тоді жарить. Тоді спокійно собі їсти. Вони дуже вкусні» (с. Балашівка).

Як бачимо, в досліджуваному регіоні сформувався цілісна система знань про місця росту різноманітних видів грибів та залежність їх від погоди в тому чи іншому році; про особливості збирання різних грибів — викручування, зрізування; їх харчові властивості. З'ясовано, що традиційно збирали білі гриби, підсиновики, бабки. Окрім того бради маслята, рижики, лисички, зелениці, опеньки, тобто цілком їстівні гриби. Умовно їстівні до кошика не потрапляли, що забезпечувало родини від отруєння. В останні десятиліття асортимент грибів розширився за рахунок польських, піддубців, парасольок та ін., обробка яких потребує знань і досвіду.

Джерела та література:

- Музей-архів народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Березне-2013.
- Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. 24.07.2024. URL: <https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/nacjonalnyj-perelik-elementiv-nks-2.pdf>.

Олена ТИТОВА
Дмитро КЕПІН

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КАМ'ЯНОГО ВІКУ УКРАЇНИ

Теоретичні та прикладні засади пам'ятокознавства та музеології все ширше набувають свого розвитку в країнах Європи. Своє практичне втілення вони знаходять у діяльності музеїв різного профілю та типу, зокрема при організації музеїв просто неба з експонуванням як власне автентичних пам'яток, так і реконструкцій (макетів).

Мета статті — розгляд особливостей музеєфікації археологічних пам'яток доби палеоліту — неоліту України до початку повномасштабної агресії росії, а також загрози і можливості збереження об'єктів під час війни.

З другої половини ХХ ст. в археологічному та природничому пам'ятокознавстві розвиваються наукові концепції організації історико-культурних та природних заповідників, охоронюваних природних територій [18; 21; 14].

На сучасному етапі розвитку природоохоронної справи в Україні виділено 11 категорій об'єктів природно-заповідного фонду:

I. Природні території та об'єкти: біосферні заповідники; природні заповідники; національні природні парки; регіональні ландшафтні парки; заказники; пам'ятки природи; заповідні урочища.

II. Штучно створені об'єкти: ботанічні сади; дендрологічні парки; зоологічні парки; парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва [7].

Термін «музеєфікація» почав широко використовуватися у науковій літературі. Але передусім це стосувалося нерухокої культурної спадщини, зокрема об'єктів архітектури та археології [20].

Термін «музеєфікація» зафіксований і у правових документах, зокрема «Міжнародній Хартії з охорони та використання археологічної спадщини» («Лозаннська Хартія», 1990) (7 розділ) та у національному законодавстві — Законах України «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000). Щодо правового статусу природничих заповідників в Україні важливе значення мають Закон «Про природно-заповідний фонд України» (1992) та деякі інші законодавчі акти.

При музеєфікації важливо зберегти не тільки автентичність пам'ятки, але й ландшафт, що створює композиційне ціле «пам'ятка — природне середовище».

Досить обережно потрібно використовувати термін «музеєфікація» щодо пам'яток природи. Його

доцільно вживати відносно геологічних об'єктів (печер, гrotів, скельних навісів, гірських систем тощо). Відновлення ландшафту в умовах музеїв-заповідників не є музеєфікацією.

Після схвалення «Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003) у літературі поширюється вживання терміну «музеєфікація» щодо такого виду пам'яток.

До 2022 р. в Україні розроблялися проекти зі створення «археопарків», «археодромів» та «геопарків». Дослідники пропонували на базі визначних природних пам'яток та об'єктів культурної спадщини, зокрема пам'яток археології, історії, архітектури створювати «геопарки» [11; 12; 13; 22; 24; 27]. Пам'ятки археології можуть бути включеними до нової форми заповідання — «археопарк», правовий статус якого не регламентовано вітчизняним законодавством. У зв'язку з тим, що багато об'єктів археологічної спадщини, зокрема доби первісності розташовані у місцях, які є пам'ятками природи, то доцільним є створення «геоархеопарків».

Новостворювані «археопарки» та «геопарки» вимагають концептуальних розробок їхнього зонування та створення відповідної інфраструктури. Необхідним є спорудження спеціальних музейних павільйонів для демонстрації відкритих пам'яток *in situ* [28].

«Геопарком» є природничо-науковий музей-заповідник просто неба, що має відповідний правовий статус, який включає території з геологічними пам'ятками різних типів без участі в їх утворенні антропогенної діяльності в історичні епохи. Як включення, до структури такого парку можуть бути включені спелеоархеологічні пам'ятки кам'яного віку, адже антропогенне навантаження на такі природні об'єкти у той час було значно нижче, ніж у наступні історичні періоди.

Музеєфікацію можна розглядати у двох аспектах: як напрям культурної політики та музеології (музейної справи) та пам'ятокознавства (пам'яток охоронної справи), зміст якої полягає у перетворенні нерухомих пам'яток природної (геологічної/ палеонтологічної) та культурної спадщини в об'єкти музейного показу; т. зв. «спеціальний» («технологічний»), що є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення збереження відкритих пам'яток *in situ* в умовах музею-заповідника.

Програми музеєфікації пам'яток повинні складатися з інженерно-геологічної оцінки (паспорту) території, де розташована та чи інша пам'ятка і яку передбачено експонувати *in situ*, та матеріальної структури виявленого об'єкту, методів консервації, інженерно-технічних заходів щодо охорони відкритих пам'яток *in situ*: розвитку інфраструктури, у тому числі, встановлення захисних ґратів, прокладання сходів, спорудження відповідних павільйонів, навісів тощо.

Музей-заповідник — це природоохоронна територія, що має відповідний юридичний статус згідно із законодавством країни, яка включає музеєфіковані пам'ятки природної (геологічної/палеонтологічної) та/чи культурної спадщини, що мають виключну цінність для науки та суспільства.

Серед частково музеєфікованих палеолітичних пам'яток України вирізняється Добранічівське поселення мадленського часу (Яготинський р-н, Київська обл.). Музеєфікація здійснена під керівництвом археолога, доктора історичних наук, професора І. Г. Шовкопляса (1921–1997) у 1970-х рр. Відкритий 1970 р. четвертий господарсько-побутовий комплекс (далі — ГПК) з рештками житла з кісток мамонтів був залишений на місці. Над ним 1977 р. збудовано цегляний павільйон-музей «Добранічівська стоянка». Третій ГПК, досліджений 1969 р., взято трьома монолітами і перевезено до археологічного відділу Переяславського музею народної архітектури та побуту, де експонується у дерев'яному павільйоні [30; 9]. Пам'ятка має статус національного значення.

Пізньопалеолітичне поселення Мізин, яке було відкрито у 1908 р., досліджувалося різними вченими. Наймасштабнішими стали розкопки І. Г. Шовкопляса, проведені у 1950–1960-х рр. 2006 р. територія оголювання відкладень крейдяної системи, куди входить і стародавнє поселення, оголошена Мізинським національним природним парком (МНПП) (Коропський р-н, Чернігівська обл.). Площа парку становить 31035,2 га. На периферії поселення, що примикає до п'ятого ГПК (за М. І. Гладких), на ділянці шурфу, закладеного В. Є. Куриленком, споруджено у 2008 р. скляний павільйон типу ковпака. Поряд із павільйоном встановлено пам'яткоохоронний знак. Подібний знак є і на іншій ділянці дослідженої пам'ятки. Пам'ятка має статус національного значення [29; 26; 14]. Незважаючи на воєнне лихоліття, співробітники парку проводять культурно-просвітницькі заходи. У селі знаходиться Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В. Є. Куриленка, що був заснований 1965 р. Музей входить до складу МНПП. Філіал цього музею — Візит-центр Мезинського НПП.

Після виявлення 1976 р. та розкриття у 1978 р. четвертого ГПК з рештками житла на Межирицькому поселенні (Канівський р-н, Черкаська обл.) археолог, доктор історичних наук, професор М. І. Гладких та кандидат біологічних наук, палеонтолог Н. Л. Корнієць (1927–2013) розробили методику його консервації з подальшим експонуванням *in situ* у спеціально збудованому стаціонарному павільйоні, а також створення заповідника. Над четвертим розкопаним житлом у 1978 р. побудовано тимчасовий павільйон каркасної конструкції, який у 2010 р. замінено на новий металевий ангар з оцинкованого заліза з двосхилим дахом [10; 16]. Останні дослідження пам'ятки та питання збереження поселення стародавніх мисливців на мамонтів тривають під керівництвом археолога, кандидата історичних наук П. С. Шидловського (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) [25; 36]. Пам'ятка має статус національного значення.

У Палеонтологічному музеї ім. академіка В. О. Топачевського ННПМ НАН України експонуються натурні реконструкції жител № 1 з Мізинського та № 1 з Межирицького пізньопалеолітичних поселень, здійснені у 1960-х рр. академіком І. Г. Підоплічком (1905–1975). Подані макети першого — четвертого розкопів Межирицького поселення [19]. Зазначимо, що внаслідок ракетного обстрілу м. Києва 10 жовтня 2022 р. будівля Національного науково-природничого музею НАН України постраждала (було вибито вікна).

З метою експонування *in situ* чотирьох відкритих ГПК з рештками шести жител із кісток мамонтів на Гінцівському пізньопалеолітичному поселенні (Лубенський р-н, Полтавська обл.) проводились консерваційні заходи у трьох переносних павільйонах-ангарах під керівництвом археолога, кандидата історичних наук Л. А. Яковлевої (Інститут археології НАН України). Околиці села Гінці у 1990 р. включені до Полтавського обласного Ландшафтного заказника. Пам'ятка має статус національного значення [34].

Пізньопалеолітичні поселення Середнього Подніпров'я та Подесення геологи пропонують розглядати також як археолого-стратиграфічні типи пам'яток у системі геосайтів [17; 4].

На початку 2000-х рр. під керівництвом геолога, доктора геолого-мінералогічних наук, професора О. М. Адаменка (1936–2023) та археолога, доктора історичних наук, професора Л. Г. Мацкевого (1935–2019) розроблено наукову концепцію створення міжнародного геолого-палеонтолого-археологічного комплексу «Парк льодовикового періоду» (с. Старуня, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл.), де відкриті зразки плейстоценової та голоценової

флори та фауни в озокеритовому болоті, а також досліджено 12 стоянок кам'яного віку, зокрема доби мезоліту, з рештками ГПК. На території парку планується розмістити будинок музею, туристично-інформаційний центр, експозицію просто неба з моделями-реконструкціями технічних пристроїв із добування озокериту, реконструкції мамонта та волохатого носорога, кафе-мотель «Палеолітр» у вигляді чуму, кафе «Солянка», ресторани, котеджі, санаторій «Карпатський грязьовий вулкан». У цьому районі відоме родовище озокериту, яке експлуатувалося у 1868–1960-х рр. У 1977 р. виник грязьовий вулкан. Охоронна зона становить 60 га. Частково реалізований проект відкрито було для відвідування 2019 р. [1; 2; 3; 31].

У 1907 р. в одній із шахт знайдено рештки мамонта та волохатого носорога, а у 1929 р. ще трьох волохатих носорогів. За даними О. М. Адаменка, рештки мамонта датуються 40000 та 35000 років тому. Виявлені у болоті кістяки мамонта та волохатого носорога експонуються у Державному природознавчому музеї НАН України (м. Львів). Під керівництвом доктора біологічних наук О. С. Климишина 2006 р. у музеї, використовуючи лентиккулярну технологію, створено комп'ютерні реконструкції зовнішнього вигляду волохатих носорогів (*Coelodonta antiquitatis* Blum.) (знахідка 1907 р.) та мамонта (*Mammuthus primigenius* Blum.) (знахідка 1929 р.) із відтвореним природним оточенням [15].

За даними доктора біологічних наук, професора Л. І. Рековця, вік знайдених решток визначається як пізній Visulian (пізній Валдай), пізній палеоліт. Абсолютний вік коливається у широкому діапазоні. Рештки другого носорога, знайдені 1929 р., датовані 23–26 тис. років, мамонта — 22–42 тис. років [22].

У Державному природознавчому музеї міста Львова експонуються рештки мамонта (змонтовано кістяк) та волохатого носорога № 1, виявлені 1907 р. Реконструкція мамонта була зроблена сином В. Дзедушицького, Т. Дзедушицьким (1841–1918) та М. Ломницьким (1845–1915) — польським зоологом, геологом, палеонтологом, тодішнім директором Музею ім. В. Дзедушицького. Рештки трьох волохатих носорогів, знайдені 1929 р., зберігаються у Музеї природничої історії Кракова Польської академії наук та Польської академії мистецтв [33].

Один реконструйований кістяк № 2 волохатого носорога є експонатом цього музею, де 1995 р. оформлено нову стаціонарну експозицію «Фауна плейстоцену». У 1930 р. кістяк волохатого носорога було доставлено до спеціальної кімнати на третьому поверсі музею. Реставраційні роботи було завершено у 1948 р. під керівництвом тодішнього директора музею професора Яна Стаха (1877–1975) [32; 35].

Матеріали викопної фауни зі Старуні — шматки м'язів та шкіри мамонта зберігаються у Палеонтологічному музеї ім. академіка В. О. Топачевського ННПМ НАН України [19].

На щастя, перераховані археологічні та природні заповідники, пам'ятки не постраждали від військових дій. Однак вони не застраховані на майбутнє. Нині ж від руйнівної війни, спрямованої на знищення українців та України, їхньої історії, культури, пам'яті, потерпають десятки потенційно цікавих до музеєфікації пам'яток археології та природи.

В умовах війни важливим є проведення моніторингу стану археологічних пам'яток у природному ландшафті та фіксація руйнувань. В Україні створено міжгалузеву робочу групу Archaeological Landscape Monitoring Group [5; 6; 37; 38]. Фахівці обстежують пам'ятки археології на деокупованих територіях Донецької, Сумської, Чернігівської, Київської, Херсонської областей. Фіксують руйнації, спричинені бойовими діями. На територіях так званих «сірих» зон відбувається обстеження проблемних місцевостей. Великих втрат зазнали музеї різного профілю на тимчасово окупованих територіях: руйнування музейних приміщень та експозицій, фондів в Луганській та Донецькій областях почалося ще з 2014 р. Тоді ж започатковано було фактичне їх пограбування. Вивозилися найцінніші речі з Луганського та Донецького обласних краєзнавчих музеїв (у першу чергу це стосувалося археологічних предметів), численних музеїв Криму. Повномасштабна війна ще більше поглибила проблеми збереження культурної спадщини, пам'яток археології, музеїв. Фактично знищено Маріупольський краєзнавчий музей із багатющою колекцією артефактів із стоянок, поселень, курганів, інших могильників (зокрема відомого Маріупольського неонеолітичного могильника). Вивезено музейні предмети із Херсонського краєзнавчого музею. Серед них матеріали археологічних досліджень південного регіону, які датуються палеолітом-ранньомодерним часом (наприклад, значну історичну цінність складають матеріали з Кам'янської та Олешківської козацьких січей, які мають великий потенціал для використання в музейних експозиціях на місці дослідження, відповідно у селі Республіканець та місті Олешки, Херсонська область).

Велике занепокоєння викликає ситуація з Кам'яною Могилою — пам'яткою, включеною ще 2006 р. до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (селище Мирне, Мелітопольський район, Запорізька область). Це унікальне природне утворення із пісковикових плит, що склали печери і гроти (відомо 65), які, починаючи з пізнього палеоліту до раннього середньовіччя використовували

представники різних етносів і народів в якості святилищ, створюючи магичні, обрядові петрогліфи [39]. Кам'яна Могила є пам'яткою національного значення, на основі якої створено Національний історико-археологічний заповідник (2008) з музеєм та частковою музеєфікацією *in situ* зображень на плитах, у печерах та гротах. На жаль, ця територія потрапила під тимчасову окупацію з початку повномасштабного вторгнення. Пам'ятку адміністративно приєднали до заповідника у Херсонесі, туди же вивозять унікальні археологічні матеріали.

Протягом 2023 р. у Херсонесі було проведено 3 виставки з вивезених артефактів.

При проведенні моніторингу нанесених українській культурній спадщині втрат, фіксації та обліку викрадених музейних предметів, артефактів із незаконних, несанкціонованих розкопок важливим є використання міжнародних правових документів, що регламентують захист природної і культурної спадщини під час військових дій, а також досвід відповідних напрацювань європейських музейних та пам'яткоохоронних установ [8; 24].

Джерела та література:

1. Адаменко О. М., Стельмах О. Р., Манюк О. Р., Зорін Д. О., Радловська К. О., Андрухов О. С., Савчук Л. І. Ландшафтно-екологічне обґрунтування організації «Парку льодовикового періоду» у с. Старуня на Прикарпатті. *Науково-технічний журнал*. 2010. № 1. С. 13–15.
2. Адаменко О. М. Значення геологічної пам'ятки природи «Старуня» для соціально-економічного розвитку Прикарпаття та України. *Науково-технічний журнал*. 2019. № 1. С. 19–33.
3. Адаменко О. М., Мосюк М. І., Качала С. В., Радловська К. О. Пошуки нових місцезнаходжень фауни волохатих носорогів та мамонтів на території Старунського парку льодовикового періоду на Прикарпатті. *Екологічна безпека та природокористування*. 2021. № 2. С. 129–138.
4. Андреева О., Андреев Д. Визначення критеріїв та оцінка археолого-палеонтологічних пам'яток на прикладі Добранічівської стоянки. *Сучасні проблеми геології: Збірник наукових праць до 155-річчя з дня народження академіка Павла Аполлоновича Тутковського*. Київ: Фітон, 2013. С. 382–387.
5. Археологічні пам'ятки і війна / укладач Сергій Теліженко. Київ: Спілка археологів України, 2020. 10 с.
6. Буйських А., Шидловський П., Івакін В., Зоценко І. Пам'ятки археології під час війни: польовий досвід та юридичний аспект (на прикладі робіт МАЕ у м. Києві та Київській області у 2022 р.). *Vita Antiqua*. 2023. № 14. С. 36–59.
7. Василюк О., Шутяк С., Тестов П., Шпарик Н. Правовий режим природно-заповідного фонду України: історія формування, юридичні аспекти та закордонний досвід (посібник) / за заг. ред. О. Кравченко. Львів: Вид-во «Компанія «Манускрипт»», 2017. 92 с.
8. Гаврилюк С. Міжнародний досвід захисту культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту. *Волинський музейний вісник*. Луцьк, 2022. Вип. 12. С. 3–9.
9. Гладких М. І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування. *Археологія*. 1972. № 6. С. 106–107.
10. Гладких М. І., Корнієць Н. Л. Нова споруда з кісток мамонта в Межиріччі. *Вісник Академії наук УРСР*. 1979. № 9. С. 50–54.
11. Гладких М. І., Рижов С. М., Суховий М. О. Експозиційне використання забудованої території Трахтемирівського заповідника. *Пам'ятки та визначні місця Шевченківського краю. Проблеми охорони та дослідження. Тези доповідей науково-практичної конф. 27–28 травня 1997 р., м. Канів — Київ*. Канів; Київ: УТОПК. 1997. С. 33–35.
12. Гриценко В. П., Решетник М. М. Геологічні музеї просто неба та ідея створення такого музею в кар'єрі біля с. Бернашівка (Поділля). *Природнича музеологія. Вип. 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку* / за ред. І. Загороднюка / Національна академія наук України, Національний науково-природничий музей. Київ, 2019. С. 153–158.
13. Деревська К. І., Коженевський С. Р., Пилипчук О. М., Руденко К. В., Шевчук О. М. Житомирське Полісся — «Легендарна країна» — унікальний об'єкт для створення в Україні першого геологічного парку. *Сучасні проблеми геології: Збірник наукових праць до 155-річчя з дня народження академіка Павла Аполлоновича Тутковського*. Київ: Фітон, 2013. С. 343–345.
14. Дорошкевич С. П. Історія розвитку природи Мезинського національного природного парку. *От минералогии до геохимии: сборник научных трудов, посвященный 130-летию со дня рождения академика Александра Евгеньевича Ферсмана*. С. 404–415. URL: <https://museumkiev.org/Geology/conf/fersman/>
15. Климишин О. С., Олешко Є. В. Застосування лентиккулярної технології в музейній справі. *Наукові записки Державного природознавчого музею*. Львів, 2006. Т. 22. С. 11–16.
16. Корнієць Н. Л. Пізньопалеолітична стоянка Межиріч. *VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: тенденції і сучасність» (Матеріали пленарних та секційних засідань)*. Частина II. Київ: Рідний край, 1995. С. 471–472.
17. Мацуї В. М., Деревская Е. И. Археолого-стратиграфические типы памятников в системе геосайтов. *Geo-*

- логічні пам'ятки — яскраві свідчення еволюції Землі: зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Логос, 2011. С. 93–94.
18. Основи пам'яткознавства / під заг. ред.: Гріффена Л. О., Титової О. М.; кол. авт.: Гаврилюк О. Н., Гаврилюк С. В., Горбик В. О. [та ін.]: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 380 с.
 19. Палеонтологічний музей. Путівник / авт.-склад.: Топачевський В. О., Семенов Ю. О., Крахмальна Т. В., Михалевич О. А. Київ, 2004. 72 с.
 20. Прибега Л. Музеєфікація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. Методологічний аспект. *Українська академія мистецтва. Зб. наук. пр.*. 2012. Вип. 19. С. 159–165.
 21. Регіональні особливості нерухомих пам'яток України [Монографія] / кол. авт.: Бичковська Г. М., Гаврилюк О. Н., Гаврилюк С. В. [та ін.]; під заг. ред. Л. В. Гріффена, О. М. Титової. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. 276 с.
 22. Рековець Л. Старунь — унікальний палеонтологічний пам'ятник плейстоцену України. *Історія української науки на межі тисячоліть*. Київ, 2008. Вип. 34. С. 175–182.
 23. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті. Міжнародний досвід другої половини ХХ–початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–173.
 24. Романів А. С., Романів О. Я., Мережук В. О. Створення геопарку «Базальтові стовпи» як перспективний напрям розвитку геотуризму. *Туризм: наука, освіта, практика. Матеріали Міжн. Науково-практичної конф. з нагоди 5-ої річниці створення кафедри туризму та готельно-ресторанної справи у Національному університеті водного господарства та природокористування (м. Рівне, 15–17 березня 2018 р.)* / редкол.: проф. В. С. Мошинський (голов. ред.) та ін. Рівне: видавець О. Зень, 2018. С. 288–295.
 25. Самойленко Л., Шидловський П. Межиріцька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. № 4 (131). С. 62–69.
 26. Симоненко Н. В. Мезинський національний природний парк / Н. В. Симоненко // *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-65523>
 27. Терський С. Археопарки Волині: Історія та перспективи. *Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток: Тези II-ї міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 вересня 2023 р.* / упор. Ю. Курдина. Львів, 2023. С. 126–128.
 28. Титова О., Кепін Д. Принципи організації «археопарків». *Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*. 2000. № 1. С. 55–62.
 29. Шовкопляс І. Г. Перлина українських старожитностей (до 90-річчя археологічних розкопок Мізинської палеолітичної стоянки). *Археологічний літопис Лівобережної України*. Полтава, 1998. № ½. С. 7–11.
 30. Шовкопляс І. Г., Пашкевич Г. О. Добранічівська стоянка. *Кам'яна доба України*. Київ: Шлях, 2011. Вип. 14. До 90-річчя І. Г. Шовкопляса. С. 15–19.
 31. Adamenko O. M., Stelmakh O. R., Zorin D. O., Podlovskaya K. O. Idea of the ecological and geological tourist centre in Starunia (Fore-Carpathian region, Ukraine). *Geoturystyka*. 2009. N 3 (18). P. 21–26.
 32. Alexandrowicz S. W. Starunia i badania czwartorzędzu w tradycji i inicjatywach Polskiej Akademii Umiejętności. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004. 261 s.
 33. Chornobay Y. M., Drygant D. M. The Starunia collections in the Natural History Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv. *Geoturystyka*. 2009. N 3 (18). P. 45–50.
 34. Iakovleva L., Djindjian F. The mammoth bone dwellings of the Upper Palaeolithic settlement of Ginty (Ukraine: a First Synthesis). *Археологія*. 2018. № 4. С. 86–94.
 35. Kubiak H. The Starunia collections in the Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences in Krakow. *Geoturystyka*. 2008. N 4 (18). P. 71–80.
 36. Shydlovskiy P., Péan S., Crépin L., Tsvirkun O. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives. The INQUA newsletter*. November 2018. Issue No 25 (2). P. 18–19.
 37. Shydlovskiy P., Telizhenko S., Ivakin V. Archaeological Heritage as a Target during war. *The European Archaeologist*. Issue 74 Autumn 2022. P. 36–43.
 38. Shydlovskiy P., Telizhenko S., Ivakin V. Archaeological Monitoring in War-Torn Ukraine. *The Historic Environment. Policy. Practice*. 2023. P. 1–27. URL: https://www.researchgate.net/publication/370539911_Archaeological_Monitoring_in_War-Torn_Ukraine
 39. Simon Radchenko. Portable and Parietal Art of Kamyana Mohyla, Ukraine. *Archaeology of Prehistoric Art*. BAR Publishing. Oxford. Vol. 6. 2023. 205 p.

Володимир ХАРЧУК

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
В УМОВАХ ВІЙНИ

Ми, українці, маємо багату культурну спадщину, те, що ми залишаємо своїм дітям та нащадкам. Про неї варто пам'ятати та якомога більше говорити. Вона є важливою частиною світової культури, яка виділяється серед інших. Це національний код українців, те, що впливає на їх ідентичність, суверенітет тощо. Наша спадщина дуже важлива, тому що вона є однією зі частин нашої перемоги, джерелом духовності, яке не було знищено, незважаючи на століття поневолення. Необхідно докласти всіх зусиль, щоб нематеріальна культурна спадщина України була збережена та популяризована у світі і продовжувала розвиватись надалі.

Наслідком війни з Російською Федерацією є знищення культурних об'єктів. Це спалення книг, руйнування пам'ятників, музеїв, також не варто забувати про кількість викрадених речей. До цього списку також входить нематеріальна культурна спадщина, яка втілює народні традиції та дух українців, можна сказати, що це «народні корені». Тому вона є одночасно дуже вразливою і дуже незламною.

Коли один народ чинить до іншого геноцид, водночас також знищується велика кількість культурних об'єктів. Рафаель Лемкін, польський та американський науковець, виділив окрему форму геноциду — «культурний геноцид». Він вважав, що однією з причин цього є знищення нематеріальної культурної спадщини. Немає культури — немає народу. Тому «культурний геноцид» своєю ціллю вважає цілковите знищення народу, як однієї спільноти. Досягається це завдяки всім відомим нам сьогодні методам. Знищення або викрадення книг, культурних пам'яток, релігійних цінностей, вбивство інтелігенції, викрадення дітей та заборона рідної мови. Кожен може порівняти це з діями росіян сьогодні та зробити очевидні висновки.

Війна в Україні доводить те, що наша нематеріальна культурна спадщина відповідає за нашу ідентичність. Тобто, знищення її росіянами є формою геноциду. Коли агресори захоплювали територію чужої країни, у першу чергу вони намагалися знищити її культуру. Наша історія є гарним прикладом цього. Росіяни протягом століть намагалися повністю знищити будь — які згадки про українську історію, мову, культуру та традиції. Всі пісні та говірки, традиційні обряди, ремесла та художні промисли заборонялися.

Саме тому варто знати про свою нематеріальну культурну спадщину. Чим наш регіон характерний та як саме вирізняється серед інших. В умовах війни варто пам'ятати, хто ми такі, щоб ворог не міг нас духовно знищити [1].

Для початку необхідно правильно визначити термін нематеріальної культурної спадщини. Це звичаї, традиції, форми показу та вираження, знання, інструменти та навички з ними пов'язані, різноманітні предмети, артефакти та культурні об'єкти визнані спільнотою, а інколи навіть окремими особами, частинами їхньої культурної спадщини.

Нематеріальна культурна спадщина є чимось духовним, тим, що передається від наших предків до сучасних часів, вона створюється групою людей під впливом того, що їх оточує, наприклад взаємодія з природою. Також вивчення історії формує почуття самотності та сприяє повазі до свого культурного середовища і бажання дізнатися більше про своє коріння [2].

До Національного реєстру нематеріальної культурної спадщини на Рівненщині станом на 25 серпня 2023 рік внесені: Культура приготування українського борщу, поліське бортництво, традиція писанок — залицянок, кобзарство на Рівненщині, поліська дудка — викрутка, радивилівські голубці з млинцями, практика з охорони традиційних ремесел та народного мистецтва в Рівненській області, традиція Щедрого вечора в Україні [3], обряд «Читання корони», традиція наряджання могильних хрестів на Поліссі, традиція обряду «Водіння Куста» [4].

6 липня 2022 року Міністерство культури та інформаційної політики України додало до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини 21 новий елемент. Найбільш визначальним є те, що Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО ввійшла «Культура приготування українського борщу». Він був рекомендований ще 1 липня 2022 року, Експертною радою з питань НКС при МКІП, як елемент, що потребував захисту. Передача сертифіката ЮНЕСКО відбулася 6 грудня 2023 року. Отже, так наш український борщ став загальним надбанням людства [5, рис. 1].

Поліське бортництво здавна відоме в нашій області, перша згадка на території України ще з VIII століття. Назва походить від вуликів — бортів, перші бортники виготовляли їх у дуплах дерев, де дикі

бджоли виготовляли мед, підіймалися до вулика за допомогою шкіряної мотузки — жень. Продукти бортництва — мед та віск, вважалися цінним товаром у внутрішній та зовнішній торгівлі Київської Русі. Найбільш сприятливим для бджільництва періодом було XIV–XVI століття, особливо поширеним було на Сіверщині та Поліссі.

У XX столітті бортництво переживало свій занепад. Зростаюча кількість дерева необхідного для будівництва, експорт рідкісних порід деревини за кордон вплинуло на погіршення та знищення лісових промислів, в тому числі й бортництва. У 1814 році українець Петро Прокопович винайшов рамковий вулик, його винахід спростило збирання меду та збільшило його кількість. Такою рамкою зараз користуються мільйони пасічників у світі. Коли Західна Україна перейшла до радянської влади були створені колгоспи, куди мали входити всі пасічники і їм не подобалися вулики — колоди, через те, що їх можна було сховати. Приховані борті допомагали селянам виживати. Незважаючи на негативні умови, а може навіть всупереч їм бортництво збереглося майже не змінившись [6, с. 11–14].

Бортництвом в нашій області займаються і під час війни. Олександр Костюкевич з села Великі Озера Сарненського району, займається бджільництвом майже 30 років, успадкувавши цей промисел від діда. Має більше ніж 30 вуликів — колод, які розмістив у лісі за 5 кілометрів від села Великі Озера. Бортництво в його селі досі популярне, майже кожен там має вулик, для себе, а не для продажу. За його словами свій перший вулик змайстрував в 1997 році. Має також дуже старий вулик — колоду, якому від 50 до 70 років. Залишився йому ще від прадіда. Той передав вулик діду, а він Олександрові. Це доводить те, що бортництво це давнє ремесло, яке передається з покоління в покоління [7, рис. 2].

В Україні, і зокрема в Рівненській області, до сьогодні популярна традиція розписувати яйця, найбільше це роблять на Великдень. Традиція розпису яєць, є популярною в багатьох народів світу, але у нас вона збереглася та розвинулася у справжні шедеври, які не мають аналогів. [8]

Наприклад, в нашій області був звичай на Великдень виготовляти писанки — залицянки. За словами відомої писанкарки з Рівненщини Вікторії Степанюк, дівчата писали 12 писанок, коли їм подобався хлопець, то йому ці писанки дарували. Такий спосіб залицання, щоб показати себе хорошою господинею. Сам звичай писанкарства найбільше був поширений до 1939 року. Такою була традиція, писанка — це захист, оберіг, побажання, допомога, за-

Рис. 1. Борщ

Рис. 2. Олександр Костюкевич з села Великі Озера

лицання та багато іншого. В інших регіонах України, більше робили крашанки, це як кому зручніше.

Цікавим є те, що раніше шкарлупи від яєць ніколи не викидали на смітник. Їх кидали молодим курочкам, а інколи підсипали в борозну, коли починали сіяти поле. Ця шкарлупа вважалася оберегом та корисною для землі. У давні часи їх клали на річку, щоб йшли по течії. Наші предки вважали, що в померлих також є Великдень і поминальну неділю вони святкують разом з живими.

Для того, щоб фарбувати яйця використовували природні барвники: корінці, сушені ягоди, інколи навіть комашки, які фарбували яйце в червоний колір (зараз вони занесені до Червоної Книги України). Також була традиція, що дітям дарували писанки яскравого кольору, а дорослим більш темнішого. Тобто, колір, якою фарбували писанку також залежав від віку людини. Також важливим є те, чим харчувалася курка це впливає на забарвлення яйця і який колір краще використати.

Писанкарство, як традиція буде існувати ще досить довго. Бо це справжнє мистецтво і його не зможе повторити жодний робот, це те, що йде від душі та серця [9, рис. 3].

Кобзарство — це унікальне явище не тільки української, а й світової культури. Воно походить

Рис. 3. Вікторія Степанюк

Рис. 4. Анатолій Грицай

Рис. 5. Герасим Хомич

ще з часів Київської Русі. Кобзарі ще з тих часів берегли та відтворювали українські думи, історичні пісні, легенди, казки, також релігійні пісні, псалми. Кобзарство є важливою частиною нашої національної ідентичності.

Одним з найбільш відомих кобзарів на Рівненщині є Анатолій Грицай. У нашій області він поширив інтерес до кобзарства. Сам він з Чернігівщини, у 1957 році переїхав до Рівного. Почав працювати в Рівненському музичному училищі, яке було створено в 1955 році. Тут він популяризував українське народне мистецтво, в тому числі й українську пісню. Особисто писав тексти до пісень, сам сідав за кобзу та виступав демонструючи неймовірний рівень виконання гри на бандурі. Одним з його досягнень є створення квартету бандуристок у складі Ніни Марчук, Наталії Грицай, Євгенії Інатєвої та Євгенії Висоцької. Вони були дуже популярними на сцені, їх навіть назвали «Поліські соловейки». Анатолій Грицай також брав участь у різноманітних музичних конкурсах, як суддя, наприклад фестиваль кобзарського мистецтва у Дубні у 2000 році з нагоди 110 — річчя від дня народження лірника Костя Місевича. Вклад Анатолія Грицай у розвиток кобзарства на Рівненщині є неоцінним та незрівняним [10, рис. 4].

Також говорячи про кобзарів Рівненської області варто згадати про мандрівного лірника Івана Верховця. Сам він з Білорусі, під час Першої світової війни втратив зір і після цього відкрив для себе музику. З часом життєвий шлях його привів до Дубна. Іван мешкав в селі Мокре на Дубенщині. Мандрував Рівненською та Волинською областями. Його пісні нікого не залишали байдужим, мали таку силу, що досягала глибин кожної людської душі, змушували думати слухачів про їхнє походження, пробуджу-

вали народну пам'ять та посилювали патріотичні настрої. Цікавий факт, що свою ліру кобзар виготовив власноруч, незважаючи на сліпоту. Вона збереглася до сьогодні і знаходиться в музейних фондах Дубенського замку. Кобзарство у нашій області залишається важливим мистецтвом, яке залишається популярним та розвиває українську культуру [11].

У 2023 році Поліську дудку — викрутку внесли до Списку нематеріальної культурної спадщини. Серед українців вона набагато менш відома, ніж та ж карпатська трембіта. Дудка — викрутка музичний інструмент, який був раніше поширений на півночі Рівненщини. Його виготовляють з сосни, при цьому викручують основу дерева, звідси назва. За словами Герасима Хомича гра на цьому інструменті є давньою традицією його села Переброди на Дубровиччині. Він показував виконавцям народної музики та етнографам, як виготовляти інструмент. Серед родини майстра на дудці грає також його син, інші віддають перевагу сучасній музиці.

Завдяки рекомендації Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини Рівненський обласний центр народної творчості разом зі знавцями традиції, етнографами та дослідниками внесли інструмент до Національного реєстру під назвою «Поліська дудка-викрутка: традиції виготовлення та гри». Оскільки більшість дослідників звертають увагу в основному на карпатське сопілкове мистецтво, важливо популяризувати й поліське. Необхідно проводити майстер — класи по грі на дудці — викрутці в навчальних закладах, брати участь в фестивалях [12, рис. 5].

Минулого року по всій Україні, в тому числі і в Рівненській області, до Списку нематеріальної культурної спадщини внесли Практику з охорони традиційних ремесел та господарства. Це не-

обхідно для того, щоб зберегти нашу спадщину. Здійснюється це Національною спілкою майстрів народного мистецтва України та її регіональними філіалами. Вона ставить за ціль підвищення знань українців про їх ремесла й мистецтва та захист тих, які опинилися в зоні ризику. Спілка ще з 1990 року працює з майстрами, яким не байдуже занепад традиційних мистецтв та ремесел. Внесення цієї Практики до Списку нематеріальної культурної спадщини посприє зацікавленню молоді своїми звичаями та традиціями, а також забезпечити повагу до культурної спадщини громад та груп [13].

У 2023 році до розширеного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини «Приготування традиційної справи «Голубці» в різних регіонах держави» також внесли Радивилівські голубці з млинцями. Зробили це унікальний спосіб приготування страви притаманний саме Радивилівському регіону. Рецепт походить від жінки, яка в молодості наймитувала у багатих людей в торговому місті Перенятин (зараз село в Дубенському районі) та принесла його до своєї родини. Раніше готували їх на великі свята: Великдень, Різдво, дні народження тощо, зараз їх готують набагато частіше. Рецепт передавався радивилівськими господинями з покоління у покоління. Ця страва є справжньою окрасою гастрономічної карти нашої області.

На фарш для голубців беруть свинину, можуть також куряче м'ясо, або індиче. Млинці можуть готуватись, як на молоці та яйцях, так і на воді. Також їх можуть готувати з гречаного борошна, при цьому їх присолюють, а не підсолоджують. У сучасному рецепті до тіста можуть додавати сік буряка та мелену зелень, вони необхідні для забарвлення. Додають капусту, качан має бути з зеленим тонким листям без товстих прожилок. Листя пропарюють і ділять навпіл. У фарш додають цибулю, моркву, перець, лавровий лист та сіль. Потім на листок кладуть млинець на нього фарш і щільно закручують рулетом. Готували у глиняному посуді чи чавунці, в нього клали картопляні кружальця та капусту змащену свинячим жиром. Тоді заливали водою та солили. Раніше голубці готувалися в печі, зараз у духовці, сковороді чи каструлі. До голубців також подавали сметану зі шкварками. Зараз господині також можуть використовувати томатний, грибний, вершковий, сирний чи пряний соус. Але найбільш смачнішим вважається томатно — сметанний [14, рис. 6].

«Традицію Щедрого вечора» в Україні внесли до Списку нематеріальної культурної спадщини. Ця традиція відома нам всім ще з дитинства, вона включає в себе співання пісень — щедрівок, наприклад «Ой сивая та й зозуленька», «Добрий вечір тобі

Рис. 6. Радивилівські голубці з млинцями

пане господарю» тощо. Також елементами притаманними для «Щедрого вечора» є вбрання, яке одягають діти та підлітки, коли йдуть щедрувати, також традиційна кухня. На даний момент, Міністерство культури України працює над внесенням «Традиції Щедрого вечора» до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зокрема планують довести, що всесвітньо відома пісня «Carol of the Bells» має українське походження. Її автором був Петро Вільговський, який за основу взяв українську пісню «Щедрик» Миколи Леонтовича. За правилами ЮНЕСКО об'єкт може бути внесений до їх списку тільки тоді, коли визнаний на національному рівні. Над підготовкою про визнання «Традиції Щедрого вечора» працювала громадська організація «Інститут культури України», під керівництвом відомої дослідниці Марини Сobotюк [15, рис. 7].

УВ Дубенському районі Тараканівської громади зберігся рідкісний автентичний весільний обряд, який називається «Читання корони». Ця традиція досі побутує на весіллях, наприклад село Рачин Тараканівська територіальна громада. Цей обряд подали до Списку нематеріальної культурної спадщини разом з Волинською областю. Визначили, що найбільш активно він проводиться в громадах Волинської області, які наближені до Рівненських, саме там обряд з'явився.

Рис. 7. Традиція Щедрого вечора в Україні

Обряд починається у нареченої вдома, наречений заходить до хати, пройшовши перед цим всі стадії викупу. Дівчина сидить повернута до всіх спиною, не бачачи нікого, руки скріплені в замок на шії та нахилена головою на стіл. Потім дружки беруть її корону, в ту має бути вплетена якась вічнозелена рослина — розмарин, або аспарагус. Дівчата тримають корону на тарілці, тим часом дружка урочистим, поставленим голосом має читати весільний текст. Якщо помилиться, його за це в селі будуть висміювати, за недостатню підготовку. Читати необхідно голосно, щоб чули музиканти надворі, які після кожного куплету мають грати весільний туш. Після цього тарілку, на якій лежала весільна корона треба побити. Якщо побилася з першого разу, то це на щастя. Після цього мати заплітає у волосся весільний вінець, у вигляді стрічки, це означає благословення на самостійне та щасливе життя. Тоді наречений розчіплює її руки, при цьому поцілувавши їх три рази та одягає на неї весільні туфлі. І вже тоді батьки благословляють їх обох у дорогу.

Є багато різновидів весільного тексту. Вперше проведення цього обряду записали приблизно у 1930 році. В селі Рачин такий обряд був зафіксований у сім'ї Сенюків в 1945 році. Сам весільний текст підбирає наречена. Найчастіше знаходить його в подруг, які вийшли заміж. Інколи читають той текст, який був на весіллі батьків. Сам текст є досить різноманітним. Це і слова подяки батькам, дружба може жартома звертатися до дружок, певні сороміцькі побажання, прощання нареченої з дивочством, до гостей, музикантів та звісно до самих молодят. Директорка Тараканівського центру культури та дозвілля Алла Грабар розповіла, що текст корони може містити до 40 куплетів. Досліджуючи різні громади вона виявила майже 20 текстів. Люди передавали їй свої старі зошити, де були записані корони. Коли про цей обряд почали говорити жителі Дубенського району активізувалися та почали

Рис. 8. Обряд «Читання корони»

ділитися інформацією. Для того, щоб побачити такий обряд зараз необхідно завітати на будь — яке весілля в Тараканівській громаді [16, рис. 8].

На Рівненському Поліссі, зокрема в Вараському, Сарненському та північній частині Рівненського районів існує Традиція нарядження могильних хрестів. Цей обряд проходить перед Великоднем, під час Провідної неділі, а у деяких громадах (Озерськ, Сварицевичі, Зелень, Лісове) перед Зеленими святами. Суть цієї Традиції полягає в тому, що на хрести одягають стрічки, колір залежить від статі. На могили жінок до хрестів прив'язують стрічки яскраві (жовті, оранжеві, рожеві, салаткові), а на чоловічі більш темніших кольорів (сині, зелені, коричневі). Це символізує вшанування померлих, принесення в жертву частину одягу чи тканини, для того, щоб мертві могли використати їх на тому світі. В практичному чи естетичному сенсі. Також для задобрювання мертвих, для того, щоб ті позитивно вплинули на живих.

У Березнівській громаді на хрести вішали обривки тюлей. Це стало більш поширеним після Другої світової війни. Раніше на могили чоловіків клали рушники, а на жіночі фартухи та хустки. Часто це були вишиті вручну речі, тому що вірили в сакральний сенс вишитого одягу. Як об'єкт природи (рослина) стає культурним (полотно). До сьогодні таким чином прикрашають могили у селищах Городець Сарненської громади та Літвиця Дубровицької громади. Рушники прикрашали вишивкою, а фартухи ні.

У цих селах є поминальна традиція в цей день, яка називається «гурати квас». Відбувається наприкінці обіду на роковини по смерті, для того, щоб відпустити душу померлого відпочивати. Поминальний квас чи компот наливають у ємність (в селі Городець глечик, а у Літвицях каструлю) до якої прив'язують синю, або блакитну стрічку. Після цього родичі померлого посудину спільно піднімають вгору, під час цього співаючи «Многая літа»

Рис. 9. Традиція наряджання могильних хрестів

всім оточуючим. Тоді напій розливають по чашках таким чином відпускаючи душу та відправляючи її на відпочинок.

Ще одним пов'язаним з цією традицією звичаєм є оброк. Це коли людина, наряджаючи хрест просить чогось у померлого чи Бога. «Обрікається» (обіцяє) принести оброк (прикрасити хрест), коли бажане збудеться. Такий оброк можуть принести і перед проханням, приносить дарунок, а тоді висловлюють своє прохання. Причини по яким люди «обрікаються» можуть бути репродуктивними (проблеми з народжуваністю, безпліддя, проблеми в родині та безшлюбність) та господарчі (неврожай, посуха, мор скотини, зливи та багато іншого). Цікавою особливістю є придорожні, або «оброкові» хрести. Їх ставлять на культових релігійних місцях, де проходили святі, зіцлювали хворих та з'являлася Богородиця тощо [17, рис. 9].

У селі Сварицевичі Сарненського району Рівненської області у найближчому до первісної форми вигляді зберігся давній обряд «Водіння Куста». Його історію пов'язують з вшануванням культу предків. Обряд починають на 50 — день після Великодня, у свято Трійці (П'ятидесятниці). Триває він три дні, протягом, яких участь в ньому беруть молоді дівчата (від 5 до 17 років) та старші жінки (від 20 до 70 років), які передають свої знання та досвід молодшому поколінню. У перший день жителі села йдуть на кладовище, де прикрашають могили кленовим гіллям та лепехою. Варто зазначити, що Сварицевецьке кладовище є важливою обрядовою пам'яткою, де могилки позначали дерев'яними зарубами замість хрестів. На деяких могилах замість хреста камінь, що свідчить про збережені язичницькі традиції. Старші жінки на могилах висловлюють жаль за померлих, «голосять».

У наступні дні учасники обряду йдуть по лісу та вбирають кленовим, березовим та липовим гіллям, вдягнувши в традиційний одяг (додільна сорочка

Рис. 10. Обряд «Водіння Куста»

з вишивкою, рясована спідниця з плісом, фартух та пояс — крайка) найкрасивішу та найставнішу дівчину. За пояс затикають листки лепехи, а на голову вдягають вінок, сплетений таким чином, щоб дівчина нагадувала кущ. Такий кустовий гурт обходить село та співає різноманітні обрядові пісні. На кінці вигукують побажання: «Вийди, господарю, з нового покоя. Винесь Кусту хоч да пувзолото», «Водимо Куста, щоб другого року дождаті і поспіваті», «Щоб ішов дощ і все було зелене!». Завершують цей обряд на полі, де зелень з дівчини зривають та як символ родючості кидають на землю «на врожай». Кілька гілочок з «Куста» приносять до хати та викидаються на городі.

Цей обряд у найбільш автентичному вигляді проводиться на даний момент в селі Сварицевичі. Тут останні 8 років проходить Фестиваль народного мистецтва «Водіння Куста». Відвідують його не лише мешканці села, а також гості зі всієї України та закордоном. Пісні з Обряду входять до репертуару фольклорних колективів з села Сварицевичі, села Старі Коні Вараського району, села Люхча Сарненського району, а також в місті Рівному, Києві, Житомирщині та Білорусі. Однією з перших, хто дослідив цей фольклор була Світлана Кітова, вона популяризувала цей Обряд та розповідала про нього на наукових конференціях Києва, Рівного, Львова та Москви. Саме завдяки таким людям цей унікальний обряд зараз всім відомий. [18, рис. 10]

Отже, на території нашої області збереглося багато унікальних традицій, які притаманні саме для нашої області. Вони є вагомим внеском до українського Списку нематеріальної культурної спадщини. Жителі нашого краю бережуть свої звичаї та традиції і навчають це своїм дітям. Саме таким чином зберігається інтерес молоді до своїх предків, до свого коріння. Бо для того, щоб розвивати свою культуру, треба пам'ятати свою спадщину та не забувати про свої звичаї та традиції.

Джерела та література:

1. Нематеріальна культурна спадщина під прицілом: чи є культурний геноцид злочином? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/nematerialna-kulturna-spadshchina-pid-pricilom—chi-e-kulturniy-genocid-zlochinom.html>
2. Нематеріальна культурна спадщина України. URL: https://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf
3. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-obiektiv/>
4. Віртуальна Соборна, анімовані Острозькі і поповнення в нематеріальній спадщині: культурні події 2023 року на Рівненщині. URL: <https://suspilne.media/rivne/641848-virtualna-soborna-animovani-ostrozki-i-porovnenna-v-nematerialnij-spadsini-kulturni-podii-2023-roku-na-rivnensini/>
5. Нематеріальна культурна спадщина і війна. URL: <https://bibliogr-front.4uth.gov.ua/%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0>
6. Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі / В. Литовченко, Г. Бондаренко, Д. Шевченко. Вишгород — Київ: Мистецтво, 2020. 79 с.
7. Майже 30 років займається лісовим бджільництвом. Історія бортника з Рівненського Полісся. URL: <https://suspilne.media/531101-hist-takij-zajmatisa-bdzolami-istoria-bortnika-z-rivnenskogo-polissa/>
8. Українець А. Таємниці волинської писанки. Вступна стаття // *Волинська писанка*. Альбом. Рівне, 1992.
9. «Це був спосіб сподобатися»: майстриня з Рівненщини розповіла про традицію писанок-залицянок. URL: <https://suspilne.media/rivne/729271-ce-buv-sposib-spodobatisa-majstrina-z-rivnensini-rozprovila-pro-tradiciu-pisanok-zalicanok/>
10. Той, хто плекав кобзарське мистецтво на Рівненщині: життєвий та творчий шлях бандуриста Анатолія Грицяца. URL: <https://rivne-trend.in.ua/uk/eternal-2169-toj-hto-plekav-kobzarske-mystecztvo-na-rivnenshhyni-zhyttyevyj-ta-tvorchij-shlyah-bandurysta-anatoliya-grycya>
11. Розвиток кобзарства на Дубенщині в ХХ ст. та постать мандрівного лірника Івана Верховця. URL: <https://rivne-trend.in.ua/uk/eternal-1715-rozvytok-kobzarstva-na-dubenshhyni-v-xx-st-ta-postat-mandrivnogo-lirnyka-ivana-verhovcya>
12. Дудка-викрутка: як поліський інструмент потрапив до національної спадщини України. URL: <https://sarnynews.city/articles/263359/poliska-dudka-vikrutka-scho-ce-za-instrument-i-yak-vin-potrapiv-donacionalnoi-spadschini-ukraini>
13. Практику з охорони традиційних ремесел та народного мистецтва додали до переліку елементів нематеріальної культурної спадщини. URL: <https://mcip.gov.ua/news/praktyku-z-ohorony-tradycijnyh-remesel-ta-narodnogo-mystecztva-dodaly-do-pereliku-elementiv-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny/>
14. Радивилівські голубці з млинцями стали частиною нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3802996-radivilivski-golubci-z-mlincami-vnesli-do-nematerialnoi-kulturnoi-spadsini-ukraini.html>
15. Традиція щедрування потрапила до списку нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://suspilne.media/kyiv/648714-tradicia-sedruvanna-potrapila-do-spisku-nematerialnoi-kulturnoi-spadsini-ukraini/>
16. Обряд «Читання корони»: що це та чому побутує на Рівненщині та Волині. URL: <https://suspilne.media/rivne/580175-obrad-citanna-koroni-so-ce-ta-comu-pobutue-na-rivnensini-ta-volini/>
17. Традиція наряджання могильних хрестів на рівненському Поліссі: що про це відомо. URL: <https://itvmg.com/news/traditsiya-naryadzhannya-mohilnikh-khrestiv-na-rivnenskomu-polissi-shcho-pro-tse-vidomo-95826>
18. Традиція обряду «Водіння Куста» у селі Сваричевичі Дубровицького району Рівненської області. URL: <https://authenticukraine.com.ua/blog/tradicia-obradu-vodinna-kusta-u-seli-svaricevici-dubrovickogo-rajonu-rivnenskoj-oblasti>

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олександр БЕЙДИК
Олександр ГЛАДКИЙ

ЕТНОКУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ ЯК АКТУАЛЬНА ОПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Вступ. За понад ніж 2,5 роки, які пройшли з дня неспровокованого вторгнення Росії на територію України, її економіка, і соціальна сфера нашої держави зазнали непоправних втрат. За метафоричним висловом Н. Талеба в Україну прилетів не один, а ціла зграя «чорних лебедів» [22]. Протистояння двох країн призвело до суттєвих збитків всіх елементів національного базису і надбудови, а в межах останньої — і національного туризму. Особливо відчутної руйнації зазнало культурне середовище — кількість знищених музеїв, театрів, бібліотек та інших культурно-просвітницьких закладів, пам'яток архітектури, сакральних споруд обчислюється тисячами. Загалом (станом на 01.03.2023) в країні зазнав повної або часткової руйнації 1271 об'єкт культурної інфраструктури. Щодо функціональних типів об'єктів культурної сфери зазначимо наступне: 1) клубні заклади — постраждало 603 об'єкта (пошкоджено 365, зруйновано 238); 2) бібліотеки — постраждало 479 об'єктів (пошкоджено 321, зруйновано 158); 3) музеї та галереї — постраждало 69 об'єктів (пошкоджено 44, зруйновано 25); 4) філармонії, театри, кінотеатри — постраждало 22 об'єкта (пошкоджено 12, зруйновано 10); 5) заклади мистецької освіти — постраждало 98 об'єктів (пошкоджено 56, зруйновано 42). Загальна сума збитків становить близько 2,4 млрд. грн. Зважаючи на вектор розвитку воєнного протистояння України, Росії, країн НАТО як загальна сума збитків, так і збитки її деталізованих елементів в країні зростають у рази.

Важкі часи переживає і сфера підготовки фахівців для національної туристської індустрії. Зазначимо, що підготовкою фахівців для турін-

дустрії України здійснюють понад 120 закладів вищої освіти (ЗВО) різних форм власності, а по м. Києву — 22 (від КНУ імені Тараса Шевченка до Університету «Україна»). Упродовж останнього десятиліття в Україні спостерігається стійка тенденція зменшення ліцензійного обсягу набору на спеціальність 242 «Туризм». Наприклад, в Києві, де донедавна діяли і діють десятки кафедр туристсько-готельного профілю та сотні туркомпаній, останні 5 років спостерігається стійка тенденція недобору студентів, що може пробити своє «дно» у кампанії 2023 р. Ліцензійний обсяг набору на спеціальність 242 «Туризм» по м. Києву в 2021 р. виконано лише на 21%. По Києву 7 із 10 турфірм (туроператори, турагенції) ліквідовано, наслідком паузи та невизначеності щодо професійної діяльності є масова декваліфікація. Отже, в часи фундаментальної невизначеності доречно згадати слова міс Марпл (персонаж детективів Агати Крісті): «Щастя в тому, щоб прийняти неминуче»

Викладене вище розглядається як деструктивний тренд, який має достатньо суттєвий вплив на економічну, суспільно-політичну, рекреаційно-туристську складові сучасної ситуації в Україні. Природно, що в цій ситуації мають бути сформовані нові конструктивні змісти, реалізовані нові підходи та концепції щодо розвитку «воєнного» та повоєнного туризму, розроблені нові історико-патріотичні маршрути. Прикладом такого змісту є поглиблення та розширення ресурсного тіла етнографічного туризму та низки його відгалужень, одним з яких є об'єкти нематеріальної культурної спадщини (НКС) України.

Рис. 1. Культура приготування українського борщу: євразійський вимір [25]

Предмет-об'єктною сутністю та метою публікації є: а) у теоретичній площині — фрагментарна характеристика та систематизація елементів національної НКС (світовий та національний вимір, пропозиції), поглиблення та розширення уявлень про цей унікальний туристський сегмент; б) у практичній площині — просування брендів української кухні (борщ та караїмський піріжок) і досвіду роботи центру із аналізу НКС спадщини Приазовського регіону (Мелітополь, Україна), що позиціонується як інноваційна опція компенсації ресурсно-рекреаційних втрат, які завдала війна Україні та національному туризму.

Виклад основного матеріалу. У світовому культурному просторі з поширенням глобалізаційних процесів зникає ментальне та етнокультурне обличчя певних країн і регіонів. Викладене вище знищує національно-культурні підвалини країн і народів, тому їх охорона є головним чинником збереження національної свідомості та ідентичності. На початку XXI ст. охорону світового Надбання було визнано одним із головних пріоритетів світового та європейського гуманітарного розвитку. Згідно Загальної декларації (2001) члени ЮНЕСКО визнають, захищають і озвучують переваги культурного розмаїття на всіх рівнях [3]. Держави — члени ЮНЕСКО формують списки об'єктів та кадри з метою передачі

традиційних знань та навичок, сприяють науковим, мистецтвознавчим дослідженням, забезпечують доступ до НКС. Активна міжнародна діяльність з охорони НКС, системна робота ЮНЕСКО з правової підтримки цього процесу стали каталізатором для активізації державної політики України щодо збереження народних промислів, популяризації фольклорної та мистецької спадщини. У 2008 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» [13]. З ратифікацією Конвенції питання дослідження, збереження та популяризації традиційної культури народів України набули особливого значення й пріоритетного завдання.

З метою виконання зобов'язань в рамках імплементації міжнародної Конвенції в Україні розробляється та вдосконалюється нормативно-правова база щодо НКС; створено постійно діючий консультативно-дорадчий орган — Експертну раду з питань НКС при Міністерстві культури України (нині — Міністерство культури та інформаційної політики); розроблено та затверджено Порядок ведення Національного переліку елементів НКС України (станом на 04.05.2023 р. до Національного переліку включено 69 елементів НКС) [17]. Теорії та практиці етнографічного туризму, різноманітним

аспектам його прояву, структури і перспективам розвитку присвячені роботи іноземних і українських науковців, матеріали конференцій, законодавчі акти [7, 8, 18, 19, 21, 23, 24, 27]. Підґрунтям до написання статті слугували як названі вище джерела, так і участь авторів в розробці, впровадженні, проходженні етнокультурних маршрутів Україною, Європою, світом [7, 8]. Питання збереження матеріальної і НКС займає міждисциплінарну площину — етнографічну, історичну, географічну, культурологічну, мистецтвознавчу та правознавчу.

При роботі над статтею використовувались експедиційний досвід проходження, розробки та реалізації низки маршрутів етнографічного туризму, напрацювання щодо функціонування центру із інвентаризації та аналізу НКС Приазовського регіону (Мелітополь, Україна), соціологічний, картографічний методи, комп'ютерні технології, матеріали аналізу численних літературних джерел (публікації та монографії іноземних і українських науковців, періодичні видання, законодавчі документи та довідники з проблематики дослідження). Серед зарубіжних локацій етнотуризму, — об'єктів Світової нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, які були предметом наших безпосередніх контактів та описів, наведемо наступні: піраміди із людей (кастелі, башти із людей) у Каталонії (Іспанія); Королівський балет Камбоджі; культурний простір площі Джамааель-Фна в Марракеш і музика гнауа (Марокко); хода за участі гігантських ляльок у Бельгії (Брюссель, Мехелен); кінний промисел креветок в Остдьойнкерці (Бельгія). Крім того, предметами наших описів були і унікальні елементи інших зарубіжних етнокультурних маршрутів — поселення бедуїнів у Тунісі та Марокко, даяків у Малайзії (аборигени о. Калімантан) та ін.

Нижче наше бачення часткового розкриття означеної сутності віддзеркалюють кілька конструктивів — табличних, картосхематичних, вербальних (табл. 1–2, рис. 1–4). Український «вимір» НКС складається з 5 об'єктів, визнаних ЮНЕСКО, і 69 номінацій національного рівня (2023 р.). Найбільш важливі з останніх наведені в таблиці 1, яка, крім того, містить об'єкти Світової спадщини та ряд відповідних пропозицій.

Рис. 2. Український борщ — об'єкт національної нематеріальної спадщини ЮНЕСКО

Рис. 3. Горюнська культура на Сумщині — видатний елемент нематеріальної спадщини України (фото О. О. Бейдика)

**Актуальні та потенційні об'єкти нематеріальної національної та світової спадщини ЮНЕСКО
(український вимір, в порядку обговорення)**

№ з/п	Назва об'єкту	Статус об'єкту*, рік	Опис об'єкту
1	Традиція Косівської мальованої кераміки (Івано-Франківська обл.)	н/п, 2012; ЮНЕСКО, 2019	унікальне явище в народній творчості гуцулів (XVIII ст.), що відображає їх життя, побут, біблійні сюжети, зображення святих, церков і дзвіниць
2	Петриківський розпис — українське декоративно-орнаментальне малярство XIX—XXI століть (Дніпропетровська обл.)	н/п, 2012; ЮНЕСКО, 2013	унікальністю розпису є рослинний, квітковий орнамент; широко застосовуються мотиви садових, лугових квітів, ягід, фігури тварин
3	Козацькі пісні Дніпропетровщини (Дніпропетровська обл.)	н/п, 2015; ЮНЕСКО, 2016	змальовуються козацькі походи, козацькі ватажки, стосунки між козаком і дівчиною; пісні виконуються без супроводу музичних інструментів, гуртом
4	Орньок — кримськотатарський орнамент та знання про нього (АР Крим)	н/п, 2018; ЮНЕСКО, 2021	поєднання різних елементів орньок дозволяє «озвучити» різні історичні події; орньок складається з різних елементів рослинного і геометричного характеру та має символічний, а не реалістичний характер зображення
5	Культура приготування українського борщу	ЮНЕСКО, 2022	одна з найпопулярніших страв України — борщ — включає три різновиди: 1) червоний (з капустою, буряком, морквою, петрушкою); 2) щавлевий, зелений або весняний (з молодим щавлем, кропивою, лободою, листям городнього буряка); 3) холодний (готували влітку, борщ містив буряк, квас, сироватку, зелень)
6	Традиція Кролевецького переборного ткацтва (Сумська обл.)	н/п, 2012	мистецькі вироби українців північно-східного Полісся, орнамент яких складається із ромбів, трикутників, прямокутників, квітів, птахів
7	Опішнянська кераміка (Полтавська обл.)	н/п, 2012	втілення тисячолітніх знань про використання глиняних виробів у побуті й обрядовій практиці, уособлення естетичних і художніх уявлень українців, класика українського гончарства
8	Пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області	н/п, 2017	охоплює практично весь жанровий спектр українських народних пісень: колядки, щедрівки, веснянки, купальські, жнивні, весільні, коліскові, пісні про кохання
9	Технологія виконання вишивки «білим по білому» Решетилівського району Полтавської області	н/п, 2017	поєднання в одному виробі 5—7 різноманітних технік; при вишиванні біллю утворюється малюнок високого рельєфу зі світло-тіньовим ефектом
10	Традиція рослинного килимарства селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області	н/п, 2018	особливістю килимарства є принцип побудови орнаменту з мальовничим вирішенням тла; композиційні мотиви перегауються з архаїкою прадавніх селянських килимів; у «панських» килимах переважає пишна орнаментация рослинних і анімалістичних форм
11	Традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки (Вінницька обл.)	н/п, 2018	композиції комбінуються з рослинно-подібних і декоративних деталей; основні мотиви розпису — «вилози», «косички», «виноград», «барвінок», «дереvence» на мисках, глечиках, вазах, куманцях
12	Бортництво (Чернігівська, Полтавська, Дніпропетровська обл. та ін.)	н/п, 2018	традиційний промисел, старовинна форма лісового бджільництва; перші бортники діставали мед диких бджіл, випалюючи або викурюючи димом рій у дуплах дерев

13	Традиція гуцульської писанки	н/п, 2018	традиційно писанки пишуть на шкаралупі сирого повного яйця жінки й дівчата у Великий піст; орнамент наносять писачком з розтопленим бджолиним воском; переважають яскраві жовто-оранжеві, червоні барви з вкрапленням зеленого кольору на чорному тлі; кожне село Гуцульщині має локальні художньо-стильові особливості, кольорову гаму, різні варіанти поділу писанки на орнаментальні площини
14	Традиція приготування ет аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом) — досвід караїмів Мелітополя (Запорізька обл.)	н/п, 2018	особливості караїмської кухні — поєднання різних видів баранини з тістом; м'ясо повинно бути рубленим, а для приготування тіста використовується курдючний жир; пиріжки печуть на вогнищі (тандурі), зверху накривають казаном, на який засипають вугілля
15	Традиція обряду «Водіння Куста» у селі Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області	н/п, 2018	історія обряду сягає дохристиянських часів, а дійство приурочене до літнього сонцестояння; головний святковий об'єкт — Куст (вбрана у гілля молода дівчина) — уособлювала душі померлих, які в період Трійці нібито з'являлись у нашому світі; Куста гарантувало родинне і господарське благополуччя на цілий рік
16	Практика з охорони горюньської культури «Музеєм горюньської культури» в с. Нова Слобода Конотопського р-ну Сумської обл.	н/п, 2023	унікальний для Східної України етнографічний музей, в якому представлено побут горюнів — невеликого етносу, який оселився на Путивльщині в XVI ст. і якому завдяки компактному проживанню вдалося зберегти свою мову, культуру і побут
17	Фестиваль «Черешнево» у м. Мелітополь (Запорізька обл.)	проп. до н/п	організовується упродовж понад 10 років як такий, що популяризує Мелітополь як черешневу столицю України; яскрава хода учасників у «черешневих» костюмах на параді, конкурси, демонстрація ексклюзивних напоїв і страв
18	Сходження на гірські вершини Українських Карпат	проп. до н/п	традиції (техніка, логістика, безпека) сходження на гірські вершини Українських Карпат (Говерла, Петрос, Бребенескул, Гутин Томнатик та ін.)
19	Свято Купала	проп. до н/п	одне з давніх, дохристиянських свят східних слов'ян, традиційне старослов'янське свято (припадає на ніч 7 липня); квінтесенцією свята є очищення за допомогою вогню та води — давня форма магічних дій; здавна святкували по всій Україні, з певними відмінностями по регіонах
20	Танець «Український гопак»	проп. до н/п	традиційний плясовий український народний танець запорозького походження з елементами хореографічної імпровізації чоловіків (карколомні стрибки, присядки, обертання й інші віртуозні танцювальні рухи); виник у побуті Війська Запорозького
21	Історико-географічна акція: сходження на гірські вершини Криму та відвідування його печених міст	проп. до н/п	традиції (техніка, логістика, безпека) сходження на гірські вершини Криму (Роман-Кош, Демір-Капу, Зейтін-Кош, Кемаль-Егерек, Еклизі-Бурун) та відвідування його печерних міст (Ескі-Кермен, Чуфут-Кале, Мангуп-Кале, Киз-Кермен)
22	Перцівка	проп. до н/п	традиційна українська гірка настоянка горілки на гострому червоному перці

* Статус об'єкту: ЮНЕСКО — нематеріальна культурна світова спадщина;

н/п — національний перелік;

проп. —пропозиція

Таблиця 2.

**Народні художні промисли України як складова національної нематеріальної культурної спадщини
([7]; з доповненням 2023 р.)**

Адміністративно-територіальні одиниці (автономна республіка, області)	Види народних художніх промислів та їх поширення областями та автономією											
	вишивка	килимарство	кераміка	художня обробка дерева	гутне скло	художня обробка каменю	художня обробка металу	художня обробка кістки, рогу	художня обробка шкіри	бісер	ручне ткацтво	художнє плетіння
АР Крим	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-
Вінницька	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-
Волинська	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+
Дніпропетровська	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-
Донецька	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-
Житомирська	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Закарпатська	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+
Запорізька	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-
Івано-Франківська	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	-
Київська	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
Кіровоградська	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-
Луганська	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-
Львівська	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Миколаївська	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-
Одеська	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+
Полтавська	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+
Рівненська	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+
Сумська	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+
Тернопільська	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	-
Харківська	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
Херсонська	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	+
Хмельницька	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+
Черкаська	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	-	+
Чернівецька	+	+	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-
Чернігівська	+	+	-	+	+	-	-	-	-	+	+	+

Україна має достатньо широкую палітру народних промислів, елементи яких у майбутньому можуть увійти до переліку об'єктів національної НКС (табл. 2).

У 2022 р. ЮНЕСКО внесло український борщ і культуру його приготування до Списку НКС. Надання об'єктам НКС географічної індикації підвищує їх статус та збільшує вартість на 5–32%. Логічно, що український борщ також буде на 20–25% дорожчим за безіменне перше блюдо, приготоване за подібним рецептом. В цьому контексті

нагадаємо відомий факт: Джон Стейнбек, видатний американський письменник, який побував у 1947 р. в Україні, так описував свої враження від української кухні: «Український борщ до того ситний, що ним одним можна було наїстися. Ячня з шинкою, свіжі помідори й огірки, поріzana цибуля й гарячі пласкі житні коржі з медом, фрукти, ковбаси — все це поставили на стіл одразу. Господар налив у склянки горілку з перцем» (рис. 5).

Останнім часом спостерігається активне зростання прикладних досліджень елементів НКС у різ-

них регіонах України, які проводять як наукові та освітні установи, так і заклади культури і мистецтва, творчі спілки, громадські організації тощо. В той же час існує проблема низької обізнаності широких верст населення про культурну спадщину, причиною якої, на наш погляд, є брак інформаційних джерел, комунікаційних технологій та просвітницьких заходів тощо. З 2015 р. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (далі — університет м. Мелітополя) конструктивно взаємодіє з Українським центром культурних досліджень — закладом, що контролює та організовує процес імплементації міжнародної Конвенції у нашій країні

У червні 2018 р. університет м. Мелітополя увійшов до мережі університетів південно-східної Європи (що вивчають НКС своїх країн), яку сформовано Регіональним центром з охорони НКС (Софія, Республіка Болгарія) під егідою ЮНЕСКО. Окрім університету м. Мелітополя до міжнародної мережі увійшли Університет Загреба, Університет Боснії та Герцеговини, Університет Нікосії, Пловдивський університет (Республіка Болгарія) тощо. У зв'язку із входженням університету до зазначеної мережі у липні 2018 р. створено відповідну наукову та методичну структуру із дослідження НКС Приазовського регіону (далі — Центр). До Центру увійшли провідні фахівці, представники державних установ та громадських об'єднань м. Мелітополя. За Положенням, мета Центру — реалізація теоретичних та прикладних досліджень НКС Приазовського регіону, підготовки фахівців найвищого рівня. Реалізація мети яка стоїть перед Центром передбачає наступне: дослідження поточних тенденцій та узагальнення національного та іноземного досвіду; втілення наукових проєктів дослідження НКС; висвітлення результатів наукових досліджень через ЗМІ та науково-практичні форуми. Вивчення НКС караїмів є складовою прикладних досліджень Центру. У Мелітополі караїми оселилися у середині XIX ст. і проявили себе в розбудові рідного міста, науці, культурі, торгівлі, меценатстві та благодійності. Вживання та поєднання різних видів баранини з тістом є особливістю караїмської кухні. Найвідомішою стравою і кулінарною візитівкою караїмів України, Польщі й Литви були караїмські пиріжки з баранини («ет аяклак»). Але на сьогодні, у закладах харчування, караїмських сім'ях, всесвітній мережі Інтернет, використовується багато інтерпретованих рецептів виготовлення «ет аяклак», тому існує ризик зникнення традиційного рецепту цієї караїмської страви. Зважаючи на це, було проаналізовано традиції приготування караїмського пиріжка з м'ясом, встановлено ареал

Рис. 4. Перцівка — унікальний цивілізаційний напій, напій-панацея, психофізіологічний харчовий продукт та латентний елемент нематеріальної спадщини України

сучасного поширення цього елемента НКС, визначено стан його життєздатності. Таким чином, у 2018 р. до переліку НКС України було внесено «ет аяклак» (караїмський пиріжок з м'ясом).

Як певну історичну, але трагічну і сумну паралель, паралель вишуканим і брендовим стравам (не тільки України), які входять до переліку елементів НКС, наведемо «меню» 1932–1933 рр., яке було поширене в Україні під час Голодомору: морквяники (подрібнена морква, кропива, насіння бур'янів, дерть), жолудяники (здрібнені жолуді, гречана полова, сушене картопляне лушпиння, дерть), коржики (макуха, картопляне лушпиння, мелені кукурудзяні качани, кінський щавель, трішки житнього борошна), маторженики (цвіт акації, буряки, трішки подрібненої квасолі, дерть), балабушки (мелений горох, насіння льону, дерть), лип'яники (липовий цвіт, м'ята, кропива, здрібнені качани кукурудзи, трішки житнього борошна), липеники (кінський щавель, насіння бур'янів, кормові буряки, дерть), балабеники («печиво» із сухого товченого (спеченого) щавлю), баланда (рідке вариво з бурякової гички, кукурудзи та, можливо, невеличкою домішкою кінського м'яса), галети (прісні млинці

Рис. 5. Джон Стейнбек (1902—1968) — американський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури

з гнилої картоплі з товченим зерном акації), дереуни (млинці з листя та гнилої бараболі або картопляного лушпиння), калабарда (суп з води, листя й бур'яну), лемішка (рідке вариво з жолудяного борошна й листя), лободяники (коржики з листя лободи) [14].

Основні висновки:

- систематизовано актуальні об'єкти нематеріальної національної та світової культурної спадщини

- ни та розширено список номінантів на статус об'єктів НКС України, що розглядається як опція часткової компенсації у военний та повоєнний період ресурсно-рекреаційних втрат країни;
- фрагментарну систематизацію об'єктів етнокультурного туризму віддзеркалюють світлини, картосхематичні та табличні елементи поданого матеріалу; аналіз картосхеми приготування класичного борщу засвідчує відцентрове зменшення його популярності (центром є Україна), в той же час, його популярність в країнах т.з. «близького зарубіжжя» залишається достатньо високою;
- аналіз таблиці поширення народних промислів регіонами України певною мірою ідентифікує етнокультурний вектор їх розвитку та засвідчує їх ментальне та етнографічне розмаїття;
- проведена історична паралель між сучасними «харчовими» номінантами площини національної НКС та «споживчим кошиком», яким користувались українці в період екзистенційних випробувань 1932–1933 рр., що є свідченням незламності українського народу та його самодостатності;
- аналіз переліку актуальних та потенційних об'єктів НКС (європейський та національний вимір) засвідчує незначну частку елементів «м'язового навантаження» — прикладів подолання орографічних, водних та ін. перешкод, історичних маршрутів та шляхів, що є як етнокультурною складовою певної нації, так і альтернативою сучасному малорухливому способу життя;
- аналіз джерельної бази окресленої предметно-сутнісної проблематики засвідчує наявність широкої палітри теоретико-практичних розробок етнокультурного спрямування — від «харчових технологій» до технік створення художніх виробів різних матеріальних сегментів.

Джерела та література:

1. Artiukh Lidia. Ukrainian Cuisine and Folk Traditions / Українська кухня і народні традиції. Київ: Вид-во ТОВ «Балтія-Друк». 2016. 224 с.
2. Акуленко В. І. Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД. *Праці Центру пам'яткознавства*: 36. наук. пр. 2009. Вип. 15. С. 5–17. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/748.html>
3. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ — початок ХХІ століття): Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 26.00.05. Київ, 2009. 22 с.
4. Бейдик О. О. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України: дис. ... докт. геогр. наук. Київ, 2004. 424 с.
5. Бейдик О. О. Перспективи розширення списку об'єктів національної нематеріальної спадщини як чинника розвитку етнокультурного туризму. *Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку*: матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 19 травня 2023 р.) / відпов. ред. Л. В. Ільїн. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 10–15.
6. Бейдик О. О. Регіони України в період екзистенційних викликів: структурно-логічне моделювання та аналогії. *Регіон-2022: стратегія оптимального розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 листопада 2022 р.) / гол. ред. колегії Л. М. Немець. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 8–13.

7. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України: навчальний посібник. [3-є вид. перероб. та допов.]. Київ: Альтерпрес, 2011. — 462 с.
8. Бейдик О. О., Новосад Н. О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2013. — 572 с.
9. Горб К. М. Теорія та практика організації територій особливої охорони: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДДУ. 56 с.
10. Елементи нематеріальної культурної спадщини України / І. Френкель, О. Іщенко, Ю. Суліма та ін. Вінниця: ТВОРИ, 2018. 152 с.
11. Загальна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність. від 2.11.2001р. Стаття 1. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml.
12. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини». URL: Про приєднання України до Кон... | від 06.03.2008 № 132-VI (rada.gov.ua)
13. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995>
14. Марченко М. Смак голоду. *Вечірній Київ*. 21 листопада 2013 р. № 47 (19074).
15. Мельничук О. І. Статус Всесвітньої природної та культурної спадщини людства в міжнародному праві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 07.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2006. 19 с.
16. Наказ Міністерства культури від 16.11.2018 № 995. URL: <http://uccs.org.ua/novyny/natsionalnyj-perelik-nematerialnoi-kulturnoi-spads-hchynu-ukrainy-porovnyvsia-troma-novumu-elementamy/>.
17. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: [https://mkip.gov.ua/files/pdf/Національний%20перелік%20елементів%20нематеріальної%20культурної%20спадщини%20України%20\(6\).pdf](https://mkip.gov.ua/files/pdf/Національний%20перелік%20елементів%20нематеріальної%20культурної%20спадщини%20України%20(6).pdf)
18. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Л. Г. Руденко. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
19. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів в Україні (суспільно-географічне дослідження): Автореф. дис... канд. географ. наук: 11.00.02. Інститут географії НАН України. Київ, 2007. 24 с.
20. Про затвердження Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 № 1732. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Т. 1. С. 258, ст. 3442.
21. Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Наказ Міністерства культури. від 16.11.2018 № 995. URL: <http://uccs.org.ua/novyny/natsionalnyj-perelik-nematerialnoi-kulturnoi-spads-hchynu-ukrainy-porovnyvsia-troma-novumu-elementamy/>.
22. Талєб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. Москва: КоЛибри, 2021. 736 с.
23. Тандом Апарна. Спадщина у небезпеці. Екстрена евакуація культурних цінностей: посіб. / пер. з англ. І. Пошивайла. Київ: Національний музей Революції Гідності, 2022. 56 с.
24. Торушанко В. Культурологічні аспекти. *Україна: географія цілей та можливостей*: зб. наук. праць. Ніжин: М. М. Лисенко, 2012. Т. II. С. 294–296.
25. Український бренд на 500 млн/рік. *Forbes Ukraine*. Жовтень-листопад, 2022. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/ukrainskiy-brend-na-500-mlnrik-skilki-koshtue-brend-sa-me-ukrainskogo-borshchu-04112022-9498>
26. Холловей Дж. К., Тейлор Н. Туристичний бізнес / пер. з 7-го англ. вид. Київ: Знання, 2007. 798 с.
27. Beidyk O., Donetc I., Arabadji O., & Arsenenko I. (2024). Intangible cultural heritage of Ukraine: scientific and practical significance, structure, and development prospects. *Journal of Geology, Geography and Geocology*, 33 (1), 35–43. URL: <https://doi.org/10.15421/112404>

Олександр БЕЙДИК
Олександр КОМЛЕВ

КРАЄЗНАВЕЦЬ ТА ІСТОРИК ОЛЕКСАНДР БУЛИГА: ВОЛИНЬ ТА УКРАЇНА – В ЙОГО ДУШІ ТА СЕРЦІ

Є люди, з якими творче спілкування, відбувшись багато років тому внаслідок випадкових або передбачуваних обставин, безперервно і плідно триває впродовж десятиліть. Творча доля та наукове спілкування нерідко перебуває в площині непередбачуваних обставин та фундаментальної невизначеності. Але в колі життєвої турбулентності ми шукаємо такий вектор взаємодій, що розвиває особистість, а світогляд робить ще більш стійким, який дарує нові враження, а кругозір робить ще більш широким і барвистим. Саме так — скупо та коротко — я можу сказати про видатного українського історика, краєзнавця, організатора національної музейної справи Олександра Степановича Булигу (Рис. 1).

Низка національно-патріотичних заходів — конференцій, етнографічних свят, «круглих столів», виставок, презентацій, безпосереднім конструктором яких він був — це справжні краєзнавчі майстер-класи, високий рівень яких підтримував-

ся впродовж 20 років (2005–2024). За цей час було проведено численні краєзнавчі акції — автобусні (тролейбусні), велосипедні та піші — денні та нічні — екскурсії, заслухано та обговорено сотні повідомлень, озвучено багато ґрунтовних результатів, дотичних до кореневища та крони практичного та наукового краєзнавства України (Рис. 2).

Не було українського регіону, який би не був представлений на цих знакових форумах, беззмінним організатором та учасником яких був Рівненський обласний краєзнавчий музей (РОКМ) та його керманіч (2005–2024) О. Булига. Ось лише деякі з десятків напрямів проведених конференцій та локацій заключних практичних виїздів їх учасників:

- «165-річчя заснування Рівненської гімназії» (2005) — екскурсія Рівненським обласним краєзнавчим музеєм;
- «150-річчя від дня народження Дмитро Яворницького» (2006) — екскурсія вулицями Рівного;

Рис. 1. Фольклорно-етнографічне свято РОКМ «Музейні гостини» (Рівне, 2012)

Рис. 2. О. Булига у ролі письменника, нічна екскурсія (Літературний музей Уласа Самчука — відділ РОКМ, 2012)

Рис. 3. «Наукові записки» — щорічний часопис РОКМ (Рівне, 2011)

- «190-річчя від дня народження Миколи Костомарова» (2007) — екскурсія до Дерманського Троїцького монастиря та Острозького замку;
- «155-річчя від дня народження Володимира Короленка» — (2008) екскурсія до Житомира (Літературний музей Володимира Короленка, Обласний краєзнавчий музей, Музей космонавтики);
- «190-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша» (2009) — екскурсія до Літературного музею Уласа Самчука в Рівному;
- «140-річчя від дня народження Федора Штейнгеля» (2010) — екскурсія до Городоцького Троїцького монастиря та природного заказника Вишнева гора;
- «450-річчя від часу створення Української Першокниги — Пересопницького Євангелія» (2011) — екскурсія до Культурно-археологічного центру «Пересопниця» (Рис. 3);
- «80-річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейного працівника Гурія Бухала» (2012) — екскурсія до Гурбинського Воскресенського чоловічого монастиря на Повстанських могилах;
- «Розвиток музейної справи та краєзнавства Волині» (2013) — екскурсія до 1300-річного дуба в урочищі Юзефино;
- «200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка» (2014) — екскурсія Шевченківськими місцями Рівненщини;
- «100-річчя від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова» (2015) — екскурсія до Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» та Державного історико-культурного заповідника м. Дубно;
- «120-річчя музейної справи на Рівненщині» (2016) — екскурсія на Костопільщину (районний краєзнавчий музей, геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Базальтові стовпи» та місце постою першого штабу УПА-Північ);
- «Волинь в Українській революції 1917–1921 рр.» (2017) — екскурсія до Державного історико-культурного заповідника м. Острога;
- «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім», присвячена питанням охорони та збереження культурної спадщини на Волині (2018) — екскурсія туристськими маршрутам Березнівського р-ну (Рис. 4);

Рис. 4. Ветерани національного краєзнавчого руху
О. С. Булига та О. О. Бейдик на конференції
(Рівне, 2018)

Рис. 5. О. Творча лабораторія молодшого
наукового співробітника РОКМ (студента ЧДУ)
О. Булиги: робота над сценарієм масового заходу
(Рівне, 1988)

- «Краєзнавчі та музеєзнавчі дослідження Волині: минуле, сучасне, майбутнє» (2019) — екскурсія до пам'яток архітектури с. Межиричі Корецького р-ну та Губківського замку (Березнівський р-н);
- «Давня та середньовічна історія Волині» (2020) — екскурсія до Тараканівського форту;
- «Суспільно-історичний розвиток християнства» (2021) — «Парк історичної реконструкції «Оствиця»;
- «Нова та новітня історія Волині» (2022) — екскурсія до пам'яток Рівненського р-ну та Здолбунівського краєзнавчого музею;
- «Музейна експозиція — актуальні виклики сучасності. Поєднання інноваційних та традиційних форм роботи» (2023) — екскурсія до пам'яток Рівненського р-ну;
- «Культурна спадщина в умовах війни: виклики та стратегії збереження» (2024) — пам'ятки сел. Олики та сел. Клевая (Волинська та Рівненська області).

Таким чином, позиціонується кілька «реперних точок», що свідчать про краєзнавчу місію Олександра Степановича, якій він відданий впродовж свого життя: авторитет серед друзів і колег (в т.ч. і моя глибока повага до нього, до всіх його добрих справ, які вписані срібними нитками в історію національного краєзнавчого руху); низка національно-патріотичних науково-практичних краєзнавчих заходів, організатором яких він був останні 20 років; численні виступи в пресі, засобах масової інформації, наукові публікації краєзнавчого наповнення. В площині іншої тріади — світоглядної та морально-духовної — відбувалась діяльність і проходить життя самого Олександра Булиги: шанування Бога — повага до батьків, дідів-прадівів — любов до України.

...Олександр Булига народився 23 січня 1965 р. у м. Рівне у родині Марії Родіонівни і Степана Петровича. 1989 року закінчив Чернівецький державний університет (ЧДУ) імені Юрія Федьковича (історичний факультет). 5 жовтня 1987 р. розпочав працювати в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, з 2005 р. — директор музею (Рис. 5).

У перший рік директорства, за ініціативи Булиги в музеї проводяться щорічні наукові конференції. У лютому 2007 р. Олександр Степанович координує створення Літературного музею Уласа Самчука. 2008 року він започаткував програму «День в музеї», яка демонструвалася на Рівненському державному телебаченні й здобула перемогу на Другому Всеукраїнському музейному фестивалі в Дніпропетровську (2008) як кращий телевізійний музейний проект. У серпні 2010 р. Олександр Булига став координатором виставкового залу «Музей бурштину», що став експозиційним відділом Рівненського обласного краєзнавчого музею. 2011 року був керівником створення експозиції культурно-археологічного центру «Пересопниця». З 2013 р. Олександр Степанович — ініціатор музейних читань пам'яті Героя України Бориса Возницького, що відбуваються у РОКМ щорічно (Рис. 6).

2015 року О. Булига започаткував проведення щорічного тижневого «Музейного марафону», який розпочався презентацією музичного кліпу «Люблю музей» (автор слів пісні та продюсер директор РОКМ). Роботу було визнано переможцем на 14 світових кінофестивалях. На початку 2017 р. Булига сприяв відкриттю у музеї постійної експозиції під назвою «Творці історії» про Героїв Небесної сотні і АТО.

Олександр Степанович, справедливий та люблячий батько, який виховав достойних дітей (сина

Рис. 6. Патріарх національної музейної справи — Герой України Б. Г. Возницький і О. С. Булига у Дубенському замку (2009)

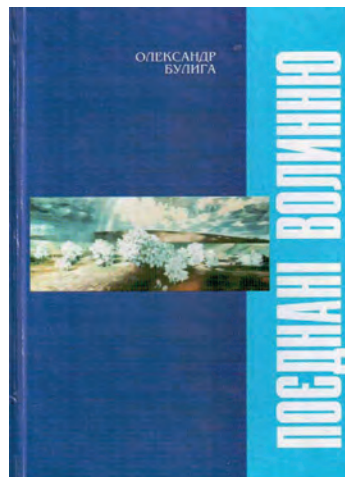

Рис. 7. Перша книга О.С. Булиги (Рівне, 2010)

та доньку), кожний з них пішов своїм, відмінним від батьківського, шляхом, а про повагу до найдорожчих для нього людей говорить посвята його останньої книги: «Світлій пам'яті дорогих батьків Марії та Степана, які привели мене до Бога, присвячую». Не можу оминати й іншу посвяту, яка відкриває книгу Олександра Степановича «Поєднані Волиню»: «Семеренкам, Рудикам, Ковалям, Булигам — усім своїм предкам присвячую» (Рис. 7). Найбільш глибоко та проникливо про історичне та археологічне краєзнавство свідчить сам Олександр Степанович, який у цій книзі писав: «Історія, минає, старовина — те, що вже відбулось, завершилось, іноді стало легендою або міфом. Її величають таємничою, загадковою, справжньою чи фальсифікованою. Вона вчителька, порадиця, щаслива, сумна. До неї звертають свої погляди вчені, політики, митці, пересічні громадяни. Її представляють об'єктивно та суб'єктивно, героїчною та трагічною. Вона всесвітня, континентальна, національна, місцева. Творцями історії є жителі Землі, об'єднані за етнічною, релігійною, регіональною, професійною чи іншою ознакою». Йому ж належить і така думка: «Історія держави складається з життя її громадян, які є членами родин та людських колективів. Кожна особистість формується у середовищі рідних та близьких, друзів та товаришів, колег та знайомих. Представляючи себе ми представляємо своїх предків, власне оточення, яке впливає на наше становлення та розвиток. Наші досягнення — це заслуга й наших попередників, й наших сучасників».

За свою майже 40-річну науково-практичну діяльність Олександр Степанович опублікував понад 200 одноосібних та співавторських монографій, статей, нарисів, серед яких чимало публікацій з істо-

ричного, релігійного, географічного, археологічного, бібліотечного краєзнавства, частина яких входить в наведений нижче список використаних джерел.

Останньою фундаментальною роботою Олександра Степановича є «Нариси історії Почаївської лаври (1597–1924 рр.)», в якій на основі комплексного аналізу документів архіву Почаївського монастиря, який зберігається у різних зібраннях, інших джерел, дотичних до минулого цієї обителі, досліджується історичний розвиток найбільшого чернечого осередку Волині. Прослідковується його становлення від заснування наприкінці XVI ст. — зростання, розбудова, особливості функціонування, вплив суспільно-державних змін на юрисдикційне підпорядкування — до повернення наприкінці першої чверті XX ст. у лоно Церкви-матері, у якому був започаткований монастир.

...Україна пишається славною когортою видатних краєзнавців — істориків та географів, археологів та біологів, музейників та мистецтвознавців, вчителів шкіл та викладачів закладів вищої освіти за основним фахом і просто людей, відданих місії пошуку знань про природу та суспільство — вірних послідовників Олександра Поля, Дмитра Яворницького, Петра Тронька, Бориса Возницького, Михайла Сікорського — серед яких виблискують імена Ігоря Свешнікова, Миколи Костриці, Степана Романчука, Людмили Проценко, Олени Апанович, Гурія Бухала, Генадія Бондаренка, Олега Тищенка, Теодора Зварича, Михайла Сохачького. І в цей достойний вінок вплетено і стебло Олександра Булиги, який продовжує свої добрі краєзнавчі справи, перебуваючи на порозі свого 60-річчя у розквіті глибокого та плідного творчого подиху.

Джерела та література:

1. Булига О. Поєднані Волиню. Рівне: Волинські обереги, 2010. 232 с.
2. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції. Рівне, 2014. 188 с.
3. Булига О. Нариси історії Почаївської лаври (1597–1924 рр.) (готується до друку).
4. Булига О. Русь, козацтво, Україна. *Вісті Рівненщини*. 1992. 18 січня.
5. Булига О. З минулого Волинського спорту. *Рівне*. 1992. 20 червня.
6. Булига О. С. Волинь і запорізьке козацтво. *Берестецька битва в історії України*. Острів, 1993. С. 7–9.
7. Булига О. До історії волинського козацтва. *Берестецька битва в історії України*. Рівне, 1994. С. 27–28.
8. Булига О. Роль Волині у походженні та становленні українського козацтва. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Рівне, 1996. Вип. 1. С. 45–52.
9. Булига О. Літописці Русі–України. *Дзвін*. 1997. 12, 17, 26 грудня.
10. Булига О. Волинська династія князів Корецьких. *Корцю — 850 років*. Рівне, 2000. С. 12–16.
11. Булига О. Роль Дубенської генеральної капітули 1743 р. у розвитку василіянських монастирів Волині. *Дубно і світ*. Дубно, 2000. С. 34–36.
12. Булига О. До питання про дату зміни юрисдикції Почаївського монастиря у I-ій третині XVIII ст. *Історія релігій в Україні*: пр. XI-ї міжнар. наук. конф. Львів, 2001. Кн. 1. С. 106–110.
13. Булига О. С. Пошанування святих Почаївського монастиря у період юрисдикційної належності уніатській церкві [1721–1831 рр.]. *Сакральне мистецтво Волині*. Луцьк, 2002. Т. 9. С. 132–133.
14. Булига О. Кризь призму історії. *Нова Волинь*. 2003. 21 серпня.
15. Булига О. Волинські Афіни та Волинський Афон. Зв'язки та взаємини. *Волинські відомості*. 2004. № 2–3. С. 8–9.
16. Булига О. Творці музейного дивосвіту. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Рівне, 2005. Вип. 2: до 165-річчя заснування Рівненської гімназії. С. 39–43.
17. Булига О. Дмитро Яворницький — збирач народних скарбів. Зв'язок Волині з історією українського козацтва в науковій спадщині вченого. *Наукові записки РОКМ*. Мат-ли наук. конф. 24–25.11.2005 р. до 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького. Рівне: Волинські обереги, 2005. С. 6–10.
18. Булига О. Створення перших музейних закладів Рівненщини. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. Одеса, 2006. Вип. 3. URL: <https://history.odessa.ua/publication3/stat07.htm>
19. Булига О. Таємниці Волинської землі кличуть до пошуку. *Волинь*. 2006. 14 квітня.
20. І.Г. Пашук — журналіст, літературознавець, краєзнавець, педагог. *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2008 рік*. Луцьк, 2007. С. 24–26.
21. Булига О. Працюю за покликанням. *Рівне Ракурс*. 2008. 4 вересня.
22. Найбільший скарб. *Слово Просвіти*. 2009. 6–12 серпня.
23. «Другий Ганнібал руський»: Костянтин Іванович Острозький: життя, перемоги, надбання. *День*. 2010. 2–3 квітня.
24. Булига О. Музейні гостини прийшли до нас у першу незалежну весну. *Сім днів*. 2011. 19 травня.
25. Булига О. Музей Федора Штейнгеля. *Слово Просвіти*. 2011. 15 грудня.
26. Булига О. Співпраця Почаївського монастиря Чину Святого Василія Великого (ЧСВВ) з друкарськими центрами України (XVIII — початок XIX ст.). *Батуринська старовина*: Зб. наук. праць / Відп. ред. Н. Б. Реброва. Чернігів: Десна Поліграф, 2012. Вип. 3 (7). С. 78–81.
27. Булига О. Ікона Почаївської Божої Матері — визначна святиня Волині: сторінки історії, осягнення величі та значення. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Наук. зб. Вип. 20. М-ли ХХ міжн. наук. конф. Луцьк, 2013. С. 107–112.
28. Булига О. Печерний комплекс як основа творення Почаївського монастиря. XVII Могилянські читання. Зб. наук. праць: Традиції печерних монастирських комплексів в Україні та Східній Європі. *Проблеми вивчення, збереження та музеєфікації*. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. Київ, 2013. С. 33–36.
29. Булига О. Як перетворити традиційні музейні заходи на туристичний продукт. *День*. 2013. 14 березня.
30. Булига О. Рим: Гоголь і Сосновський. *День*. 2013. 9 серпня.
31. Булига О. Син землі острозької (Т.-О. Сосновський). *Жінка*. 2013. Вересень. С. 14–15.
32. Булига О. Тарас Шевченко в культурно-історичному просторі Волині: подорож 1846 року в Почаївську лавру. *Наукові записки РОКМ*. Зб. наук. праць. Вип. XII. Частина 1: Мат-ли наук. конф. присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Рівне: ПП Дятлик М. С. 2014. С. 5–9.
33. Булига О. Музеї Рівненщини: минуле та сучасне. *Музейні фахівці Рівненщини: біобібліогр. покажч.* / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Н. М. Кожан, Л. М. Малишева; консультант: В. М. Мушировський; ред.: О. Л. Промська, З. М. Тирак, Л. Г. Сахнюк; відп. за вип.: В. П. Ярошук. Рівне: В. А. Лапсюк, 2014. С. 5–6.
34. Булига О. Археологічна колекція предметів XVII ст., віднайдених на місці Берестецької битви (1651 р.)

- експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ігоря Свешнікова. *Наукові записки РОКМ*. Зб. наук. праць. Вип. XIII. Ч. 1: М-ли наук. конф. присв. 100-річчю від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. Рівне: Дятлик М., 2015. С. 11–13.
35. Булига О. Архітектурно-мистецькі трансформації Почаївського монастиря (30-ті рр. XIX ст.— поч. XX ст.): участь жертводавців. *Архітектурна спадщина Волині*. Зб. наук. праць. Вип. 5 / за ред. П. А. Ричкова. Рівне: Дятлик М. С., 2016. С. 183–188.
 36. Булига О. Поєднання діяльності чернечої друкарні, політичної партії та спеціалізованого братства під дахом Почаївської лаври. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 9. Острог: «Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2017. С. 287–303.
 37. Булига О. Особливості започаткування та діяльності Почаївського монастиря. Вплив природного чинника. *Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво*: зб. матеріалів XI міжн. конф. Львів: ЛПБА УПЦ КП, 2018. С. 119–122.
 38. Булига О. Зміни національно-конфесійної орієнтації Почаївського монастиря кінця XVI — першої чверті XX ст. Аналіз джерел. *Наук. щорічн. «Історія релігій в Україні»* / за заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігії; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Львів: «Логос», 2019. Вип. 29. С. 27–40.
 39. Булига О. Почаївські видання у збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею. *Другий Всеукраїнський Музейний Форум*. Матеріали наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 37–40.
 40. Булига О. Пересопницький та Почаївський монастирі — визначні чернечі осередки Волині. *Археологічні зошити з Пересопниці*. Зб. наук. праць. Вип. 7. Матеріали науково-практичної конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині» / за ред. Б. А. Прищепи. Пересопниця. Рівне: ПП «ФорматА», 2020. С. 91–98.
 41. Булига О. Трансформації національно-конфесійної орієнтації Почаївського монастиря (кінець XVI — перша чверть XX ст.). Історіографічний огляд. *Волинь XX століття в українській та польській історіографії*. Зб. наук. праць / за редакцією Г. Стронського / Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка. Львів: Місіонер, 2021. С. 238–261.
 42. Булига О. Почаївський монастир як форпост та міст у християнському просторі Волині (кінець XVI — початок XX ст.). *Історія Підкамення в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. (М-ли II міжн. наук.-краєзн. конф.). Підкамень–Львів: Вид-во Левада, 2021. С. 205–221.
 43. Булига О. Почаївський Богогласник (1790/1791). Дослідження Василя Щурата. *Гімназія в Бродах: від мивущини до відродження*. Матеріали IV науково-теоретичної конференції, присвяченої 25-річчю відродження гімназії, 28 жовтня 2022. / Упоряд. Ю. Мельник, А. Корчак. Броди: Бродівська гімназія ім. І. Труша, 2022. Вип. 4. С. 80–83.
 44. Булига О. «Пілігримство» Миколи Костомарова в Почаївську лавру. Епістолярій та мемуари. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Харків, 2022. Т. 34. С. 20–25.
 45. Булига О. Книгозбірня Почаївського монастиря унійної доби. *Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю до 100-річчя Музею книги відділу рідкісних видань та рукописів Одес. нац. ун-ту. 6-ки, Одеса, 6–7 груд. 2022 р. (Електронне видання) / упоряд. Г. М. Шпак; відп. ред. Арюпіна Л. В.; пер. з англ.: А. Р. Коцюрuba, Н. М. Дибa; ред.: Н. Г. Майданюк, І. С. Шелестович. Одеса, 2023. С. 87–92.
 46. Булига О. Перший православний період Почаївської обителі (1597–1712 рр.): вплив суспільних подій на монастирське становлення. *Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція*. Тези доповідей. Чернівці, 27–28 жовтня 2023 р. / Наук. ред. О. В. Добжанський. Чернівці: Технодрук, 2023. С. 88–89.
 47. Булига О. Вплив війни на юрисдикційну належність Почаївського монастиря. Феномен культури постглобалізму — контекст військових конфліктів. *Виклики і перспективи культурологічного аналізу в воєнному світі*: зб. мат. IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 22 листопада 2023 р.: у 2 ч. / Маріупольський ун-т.; заг. ред. Ю. С. Сабадаш; ред. та упоряд. С. Янковський. Київ: Маріупольський університет, 2023. Ч. I. С. 65–67.
 48. Булига О. Етапи інкорпорації Почаївського монастиря в Унійну Церкву: витоки, специфіка, наслідки. *Почаївський феномен: Василіянський монастир Успіння Пресвятої Богородиці в історії та культурі України*. Зб. м-лів міжн. наук. конф., 29–30 вересня 2023 р., з нагоди 250-ліття коронації почаївської ікони Божої Матері. Записки ЧСВВ. Рим–Львів, 2024. Т. XVI (XXII). Сек. II. С. 78–99.
 49. Булига О. Рукописна пам'ятка — Пересопницьке Євангеліє: створення, побутування, дослідження, популяризація. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір*: Т. 1: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.): у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України; відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2024. С. 458–462.

Олександр БУЛИГА

ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР У ЧАСИ ВОЄН: ЗМІНИ МОНАСТИРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Основний масив документів, що представляє діяльність Почаївської лаври був зосереджений в архіві самої обителі. Тут зберігались ті з них, які фіксували її поступ, починаючи від кінця XVI ст. Необхідно відзначити, що у різні історичні періоди відбувались втрати окремих пам'яток монастирського архіву. Перше повідомлення про це датується 1662 р., коли пропали оригінали багатьох документів після смерті почаївського ченця Діонісія Рафальського, який направлявся в «Люблінський трибунал» [1, с. 64]. У 1707 р. Антоній Максимович свідчив кременецькому гродському уряду, що під час приходу в Почаїв шведів та саксонських військ, чимало документів знищено, оскільки солдати їх використовували як набивки до рушниць [2, с. IV]. Так частина архіву була пошкоджена в період російсько-шведської війни на початку XVIII ст. [1, с. 66]. Серед дослідників також побутує думка, що окремі важливі архівні матеріали, вивезені в цей період з Почаєва гетьманом Іваном Мазепою, були втрачені, можливо, під час пожежі Батурина 1709 р. [3, с. 14].

Під час Першої світової війни проходила евакуація рухомих святинь Почаївської лаври. Обитель захопили австрійські війська, які вигнали з неї ченців, осквернили храми. Де знаходився в цей період монастирський архів, невідомо. Далі влада на Волині змінювалась внаслідок збройних протистоянь. У зв'язку з цим також існувала можливість переміщення монастирського архіву чи проникнення до нього сторонніх осіб. Достовірно відомо, що під час перебування Почаєва в складі Польської держави (1921–1939 рр.), документи Успенської лаври були перевезені до Варшави. Звідти під час Другої світової війни потрапили в Литву. Є свідчення, що частина лаврського архіву тоді була евакуйована в східному напрямку. Під час транспортування, ешелон, де знаходились монастирські документами був розбомблений на території Харківської області [4, с. 50].

Військові дії, що відбувались на Волині у різні часи, впливали на діяльність обителі. 1651 р., у розпал польсько-українського протистояння (Берестецька битва), саме Йов Желізо звертається до представника офіційної влади Речі Посполитої князя Єремії Вишневецького з проханням про взяття Почаївської гори під захист польської армії. У відповідь на своє звернення він отримує запевнення королівського воєначальника з військового табору під Берестечком, що ця просьба буде виконана [5, с. 182]. Звернення Йова Желіза до репрезен-

танта визначного князівського роду, предки якого шанували православні традиції, можна пояснити не стільки волинським походженням князя, котрий тоді вже не був православним, а тим, що саме Єремія Корибут Вишневецький представляв тодішню державну владу Речі Посполитої. Так влітку 1651 р. Почаївський монастир, отримує заступництво представника держави, на території якої в той час була розташована обитель, та здобуває гарантію власної безпеки від можливих посягань татар, союзників гетьмана Богдана Хмельницького. Водночас необхідно відзначити, що після невдалої для козаків Берестецької битви, дехто з них перебував в Успенській обителі. Про це згадує І. Свешніков: «У монастирі у Почаєві взято немало козацької старшини, яку переховували ченці. На закиди пана краківського [М. Потоцького], що вони переховують козаків, ченці відповідали, що їх не переховували, але, що козаки тікаючи, заходили до них на богослуження» [6, с. 125]. Таким чином, у середині XVII ст. Почаївський монастир був залучений до тих подій, що розгортались на теренах Волині та були зумовлені процесами суспільнополітичного протистояння. Особисте ж звернення Йова Желіза, який тоді вже не був очільником обителі, та позитивне вирішення питання свідчили про великий авторитет почаївського старця та повагу до нього. Можливо, саме це вберегло Почаївський монастир від пlynдрування та розорення, відкривши шлях до майбутнього зростання.

За монастирським переказом, 1675 р., під час так званої Збараської війни, в якій зіткнулись територіальні інтереси Речі Посполитої та Османської Порти, за монастирським переказом, над Почаївською обителью відбулось з'явлення Богородиці, яка захистила своїм омофором святе місце від ворогів. Під час штурму Почаївської гори турецьким військом разом із Пресвятою Дівою Марією захищав обитель і святий Йов. Сучасні дослідники справедливо відзначають, що хоча ця подія не увійшла до літопису війни, проте набула величезного значення для самого монастиря [4, с. 14]. Переказ про дивне врятування обителі ще більше привернув прочан, пiлігримів, а також державних мужів до її святинь. У народі народилась дума про чудо 1675 р.: «Ой зійшла зоря вечорова...» [7].

Почаївський монастир у той час, відчутно реагував на усі трансформації, що відбувались у церковному середовищі та були викликані суспільно-

політичними перетвореннями. 1686 р. як складова частина Київської митрополії обитель змінила свою юрисдикційну належність, перейшовши від Константинопольської в юрисдикційне підпорядкування московської патріархії [8].

Згідно з королівською грамотою від 26 червня 1700 р., Почаївській обителі було надано «свободу богослужіння Східного ісповідання». Король брав під своє заступництво монастир від посягань з боку «митрополитів, єпископів, ігуменів, в з'єднанні з Римською церквою» [9, с. 213]. Безсумнівно, цей документ Почаївський монастир отримав за підтримки православної москви, що давало змогу зберегти обитель в юрисдикції Православної Церкви. 1704 р., під час Північної війни, на Почаївську обитель накладена шведським військом контрибуція, яку монастир сплатити не мав можливості. Тоді ігумен Йосиф разом із значною частиною братії, зібравши найцінніші документи, певне майно, чудотворний образ, переїхав у Чернігівську єпархію [9, с. 217].

Почаївська обитель перебувала в православної юрисдикції лише до того часу, коли Москва мала вплив у цьому регіоні. Проблема переходу в унію Почаївського монастиря було принципово вирішено незадовго після відходу з Волині російських військ та невдалої військової кампанії Петра I в Молдавію 1711 р.» [10, с. 13]. Саме у результаті невдалих дій московського царя Петра I в Прутському поході, відбувається вихід російського війська з Правобережної України. Це визначає подальшу долю православ'я в Речі Посполитій. 1712 р. вакантну православну Луцько-Острозьку єпархію обіймає Холмський унійний єпископ Йосиф Левицький. У тому ж році, братія Почаївського монастиря звертається до Риму з проханням прийняти обитель у юрисдикційне підпорядкування Унійної Церкви. Залишення російськими військами Волині, згідно з умовами Прутського договору (1711 р.), призводить до підпорядкування Почаївського монастиря Унійній Церкві (1712 р.).

У 1830–1831 рр. на Волині проходить Польське повстання (війна польських патріотів за відновлення Речі Посполитої), яке підтримують окремі почаївські ченці, що дало привід російській владі звинуватити їх в антидержавних діях та виселити з обителі перевести монастир в юрисдикцію рпц. Четверо викладачів цього навчального закладу підтримали Польське повстання 1830–1831 рр., учасники якого намагались відновити польську державу. Троє учнів перебувало в загонах повсталих. Двоє пізніше покинули повстанців, а Антон Камінський залишився серед них [11, арк. 10].

Окрім викладачів та учнів монастирського навчального закладу, Польське повстання 1830–

1831 рр. підтримали й насельники Успенської обителі. У зв'язку з цим у монастирі працювала судово-слідча комісія. документи вказують, що з початку до повстанців приєднались єромонах Скірмонт і учень Почаївської школи Камінський, а коли повстанці покинули Почаїв, то разом з ними пішло вісім ченців. Було встановлено, що загіг Й. Дверницького вітали ченці Г. Крупський, Т. Савицький, П. Камінський, П. Цекульський. Крім того, Г. Крупський організував обід і сніданок для повстанців. Також у підтримці повстанців були звинувачені ченці Ф. Постанкевич, Г. Стародубовський, Г. Подолянський, Я. Новіцький, Ф. Козачевський і Н. Кулаковський. У липні 1831 р. лише на підставі підозр десятих почаївських ченців і одного єродиякона ув'язнили в Київській фортеці в'язниці на Печерську [12, с. 70]

З початком Першої світової війни змінюється життя Почаївської обителі. Кременецький повіт, у якому знаходилось містечко Почаїв, перебував на кордоні імперій Романових та Гасбургів, тому відразу потрапив в зону воєнного протистояння. Про тогочасні події пише Л. Бережная: «Під час Першої світової війни та наступної Громадянської війни в Росії та польсько-української війни (1918/19) Лавра зазнала серйозних потрясінь. Один час монастир перебував у руках Австро-Угорщини, надалі — у руках російських військ. Із 1920 року Почаїв знаходився на території польської держави» [13].

Австрійські війська, які з'явилися на Волині після російських, зробили обитель місцем розквартирування власних збройних підрозділів. Вони вигнали з монастиря ченців, осквернили храми. Єдиним насельником в обителі залишився вісімдесятирічний архимандрит Миколай, який відмовився залишити територію монастиря. Насельники повернулись в обитель на початку червня 1916 р., а святині — в 1918-му [14, с. 142–143]. Тогочасний намісник Почаївської лаври архимандрит Паісій у листі до архієпископа Євлогія з цього приводу зазначав: «Господь повернув Лавру з 9-місячного ворожого полону. 3 червня вернулись в Лавру. 4 червня відновлено Православне церковне богослужіння... братії в кількості — 42-х осіб, за виключенням тих, котрі при Святині в Житомирі, в Ніжині та в Св. Горах» [15, арк. 6].

У цей час, коли ще тривала війна, в Почаївській лаврі, до якої повернулись православні насельники, знайшли притулок і біженці-українці з Галичини. Одиннадцять із них були греко-католики і лише один православний [16, арк. 9]. Незважаючи на «особливе» ставлення почаївської братії до братів-уніатів, Духовний собор клопотав перед поліцейським наглядачем Почаєва про дозвіл на їхнє про-

живання в обителі: «У лаврській економії проживає 12 осіб Галичан-Русинів. Через нестачу в теперішній час робітників Духовний Собор просить не перешкоджати названим біженцям-галичанам проживати в Лаврі» [16, арк. 4]. Повітовий справник позитивно вирішив дане питання, наклавши резолюцію: «Не виселяти» [16, арк. 9].

Після падіння самодержавного устрою російської держави у лютому 1917 р. до складного становища Почаївської лаври долучились і зміни в стосунках із представниками державної влади. Вони були пов'язані із постановою української державності (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія). У той час боротьбу з більшовиками на Волині активно проводили військові підрозділи Директорії. Влада досить часто переходила від одних до інших. «То з'являються жовто-сині знамена українців, — пише Дамаскин Малюта, — то зненацька, серед ночі перестрілка, а на ранок вже червоні фуражки яких-небудь загонів «Таращанського» чи «Богунського» полків, — це вже більшовики...» [17, с. 717].

Після повалення більшовиками Директорії, військові дії на Волині проводились ними проти підрозділів польської армії. «Війна була в повному розпалі. Кругом Лаври велись бої. Чим закінчиться — ніхто не відав. Всі молилися Богу, — згадував обраний саме у цей час намісником Лаври архимандрит Дамаскин, — а з нами і населення, щоб допомагати польській зброї». Він вказує, що в ніч на 8 вересня 1919 р. «бігли останні більшовицькі солдати з боку Галичини, в напрямку на Ямпіль-Шепетівку» [17, с. 718].

З 1924 р. Успенський монастир в юрисдикції Польської Православної Церкви Константинопольської патріархії. Після початку Другої світової війни, 1940 р. обитель знову підпорядковується московській патріархії. 8 жовтня 1942 р. у Почаївській лаврі відбулось підписання Акту поєднання Автокефальної та Автономної Православних Церков [18, с. 105]. Хоч даний до-

кумент не був реалізованим, він став прецедентом можливого поєднання християнських церков на теренах України в майбутньому.

У період сучасної російсько-української війни Почаївський монастир перебуваючи у юрисдикції московської патріархії, як і вся Українська Православна Церква намагається дистанціюватись від рпц, вказуючи на повний розрив з московською патріархією. Проте необхідно згадати 1712 р., коли православні почаївські ченці одногосно заявили, що покидають московського патріарха та переходять в унійну юрисдикцію. У зверненні почаївської братії до Риму, зокрема, вказується: «Наш Почаївський монастир, — заснований достойним паном, бл. п. Федором Домашевським, шляхтичем і урядовцем, коло сто літ тому назад, під іменем св. Тройці, — прославився чудами Преч. Діви Марії. Волею фундатора був він прилучений до Церкви Константинопольської і Уставу Ставропігійського, а згодом з-за різних воєнних лихоліть підчинений під ближчого до нас Архиепископа Московського, якого ми за одногосним рішенням нашої чернечої спільноти покинули і цим листом в торжественний спосіб покидаємо, уважаючи це підчинення за справу для нас шкідливу» [19, с. 84]. Це сталось, щойно вплив російського царя на території Київської митрополії припинився. Коли Україна здобуде перемогу у сучасній війні з росією, монахи самі згадають про матір-Церкву у лоні якою обитель постала 1597 р.

Воєнні дії, що відбувались в орбіті діяльності Почаївського монастиря в різні періоди його історії, впливали на його життя, в переважній більшості у негативній площині. Війна, що несе руйнування та смерть дисгармонійно відбивалась на зовнішньому та внутрішньому середовищі обителі. Водночас збройне протистояння сприяло зміні юрисдикційної належності, яке вносило відповідні трансформації в архітектурний, сакральний та повсякденний монастирський світ.

Джерела та література:

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Ф. 304. Спр. 2049. 160 арк. Почаевская Успенская Лавра в XVI–XVIII веках (1597–1833). Дисертація студента 4 курсу КДА В. Левицького, 1909. 320 с.
2. Предисловие. Материалы по Истории Почаевской Лавры изданные Василием Левицким. Почаев, 1912. 184 с.
3. Дубилко І. Почаївський Манастир в Історії Нашого народу. Вінніпег, 1986. Інститут Дослідів Волині. Ч. 56. 115 с.
4. Ричков П. А., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. Київ, 2000. 136 с.
5. Универсал Иеремии Кобыбута Вишневецкого, выданный игумену Иоану Железу 20 июня 1651 года на охранение Почаевского монастыря. 1670 года. 7 марта. Материалы... С. 182.
6. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
7. Ой зійшла зоря (старовинний кант, XVII ст.). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=584g9sAh94Y>

8. Головащенко С. Православна церква у XVII столітті. *Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць*. Київ 1997. С. 93–157.
9. Левицкий В. Игумен Иосиф Саевич и переход Почаевской Лавры в унию. *Труды императорской Киевской Духовной Академии*. Киев, 1916. Кн. VII–VIII. С. 199–236.
10. Довбищенко М. Забутий нащадок козацького гетьмана: Луцько-Острозький єпископ Йосиф Виговський (1660–1730) (спроба біографічної реконструкції). *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2020. Сер. «Історія». Вип. 1 (42). С. 10–19.
11. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 258. Оп. 3. Спр. 59. 15 арк. Листування лаври з Волинським архієпископом і губернатором про наведення довідок з питання прийняття василіанам в Почаївський монастир кліриків, звинувачених у повстанні. 31 березня 1834 р.
12. Карліна О. М. Репресії щодо василіан на Волині після Листопадового повстання 1830 року та «стирання пам'яті» про них. *Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць*. Київ, 2013. Вип. 6. С. 69–76.
13. Berezhnaya L. Kloster Poajiv. Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. *Konstitution und Konkurrenz im nationen — und epochenübergreifenden Zugriff*. Hrsg. Th. Wunsch, S. Rohdewald, J. Bahlcke. Berlin, 2013, s. 74–80.
14. Объятия Отча... Очерки по истории Почаевской Лавры / [авт. тексту священник Владимир Зеленский].: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2000. 192 с.
15. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 194. 7 арк. Рапорти про звільнення території лаври від німецько-австрійської окупації і повернення монахів до лаври. 30 липня 1916 р.—7 листопада 1918 р.
16. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 195. 11 арк. арк. 9. Листи, рапорти, списки та інші документи про проживання в лаврській економії військових біженців галичан. 20 грудня 1916 р.—4 січня 1917 р.
17. Дамаскин А. Почаево-Успенская Лавра. *Воскресное чтение*. Варшава, 1930. № 1. С. 6–9, № 2. С. 25–28, № 4. С. 51–52, № 5. С. 70–71, № 6. С. 86–88, № 7. С. 101–103, № 8. С. 115–117.
18. Стоколос Н. Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941–1942 рр. *Український історичний журнал*, 2004. № 3. С. 91–111.
19. Ще раз про Зорю над Почаєвим. Великий А. Г. Світла й тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки.: Видавництво оо. Василіян. Рим, 1969. С. 82–87.

Валентина ДОБРОЧИНСЬКА
Віктор ІВАНЧУК

КУЛЬТУРНІ ВТРАТИ НА РІВНЕНЩИНІ
В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
(1941–1944 рр.)

Події нацистської окупації Рівненщини в період Другої світової війни вписали трагічну сторінку в історію нашого регіону. Встановлення «нового порядку», що супроводжувалося терором проти мирного населення, засвідчило справжні колоніальні наміри гітлерівців, розвіявши державницькі устремління українців улітку 1941 р. Реалізуючи стратегію поневолення народів і їх визиску, нацисти не обійшли увагою і культурну царину.

З початком воєнних дій, у червні 1940 р., нацисти створили Оперативний штаб рейхсляйтера А. Розенберга — одну з найбільших грабіжницьких організацій Третього рейху, метою якої було дослідження культурної спадщини «ворогів націонал-соціалізму» — євреїв, масонів та більшовиків, а також вивезення культурних цінностей з окупованих країн Європи. Оперативний штаб виконував завдання рейхсміністерства окупованих східних областей, що було утворене 17 липня 1941 р. на чолі з А. Розенбергом. Ці завдання окреслені в листах керівникові Оперативного штабу Герхарду Утікалю від 20 серпня 1941 р. і рейхскомісару України — Еріху Коху. У жовтні 1941 р. Оперативному штабу доручалося взяти під контроль в рейхскомісаріаті Україна культурні цінності. Згідно з наказом А. Розенберга від 7 квітня 1942 р. Оперативному штабу довірили здійснювати загальний облік й обробку культурних цінностей та наукових матеріалів бібліотек, архівів, музеїв і науково-дослідних установ. Вивезення або переміщення культурних цінностей могло відбуватися тільки з дозволу Оперативного штабу. Як зауважує дослідниця Т. Себта, документ передбачав широкі повноваження цієї інституції, але на практиці через протистояння Е. Коха з А. Розенбергом такими вони не стали.

Економічна експлуатація природних ресурсів, виснажлива праця, пограбування захоплених територій, знищення населення — усе це характеризувало політику нацистської влади на Рівненщині понад 2,5 роки. Відчутними були втрати і в культурній царині, а особливо драматичні події випали на долю творців матеріальної і духовної культури — представників різних національностей, які загинули під час війни на полі бою чи в тюрмах. Найбільше жертв нацистського режиму було серед євреїв, а спланований проти них Голокост змінив національний склад населення Рівненщини. Через демографічні

втрати зник цілий пласт багатогранної культурної спадщини єврейського народу.

У січні 1941 р. в області проживало 101 443 особи єврейської національності, що становило 8,9% загальної кількості населення [7, с. 47], зокрема в Рівному станом на 8 вересня 1941 р. зареєстрували 19 763 євреїв, а через місяць їхня кількість збільшилася до 20 010 осіб [1, арк. 4, 11]. Жертвами геноциду в урочищі Сосонки поблизу Рівного в листопаді цього ж року, згідно з радянськими джерелами, стали близько 17 500 євреїв. Цей акт насилля кількісно поступився іншим двом каральним операціям, здійсненим у місцях історичної пам'яті окупаційного періоду — Бабиному Яру в Києві та в Кам'янці-Подільському. Зазначимо, що саме ця приблизна цифра кількості жертв у Сосонках до наукового обігу залучена з опублікованого окремою брошурою звіту радянської Надзвичайної державної комісії про встановлення і розслідування злочинів нацистів у Рівному та області, котра працювала відразу ж після звільнення регіону в 1944 р. [15, с. 13]. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігається декілька справ, що відбивають роботу комісії, яка ґрунтувалася на усних свідченнях очевидців подій, зокрема, є згадка про іншу цифри розстріляних у Сосонках — близько 22 000 осіб [5, арк. 41].

Упродовж наступних років представники радянських органів влади записували спогади містян щодо нацистсько-німецьких злочинів. Зокрема, у 1946 р. Я. Н. Карпук-Шадрич, згадуючи воєнні події, зазначив про розпорядження німецької влади, котре зобов'язувало євреїв зібратися в гетто з 50-ма кг зимових речей і цінностями. За його спогадами, в Сосонках нацисти розстріляли 17 000 євреїв, а їхні речі вивезли машинами. У 1943 р. розстріляли ще 1350 осіб — представників рівненської та костопільської інтелігенції [4, арк. 8, 10]. Такі злочини відбувалися в багатьох містечках та селах Рівненщини. Як зазначила В. Данілічева, на 1 вересня 1944 р. в Рівненській області живими залишилися лише 1392 євреї [7, с. 47].

Знищуючи єврейську громаду, нацисти здійснювали наругу над пам'ятками сакральної культури юдеїв. Відомо, що в Рівному в 1920-х рр. функціонувало 5 синагог і 28 молитовних будинків [7, с. 43]. Розпорядженням гебітскомісара Рівного культові

приміщення юдеїв використовували під господарські потреби, зокрема синагогу на вулиці Мазепи, 31 віддали для міського шкільного відділу для зберігання шкільного інвентарю, а в іншій, на вулиці Горбачевського, 24, зробили склад для зберігання зерна [3, арк. 10, 23]. Подібна ситуація була й з іншими сакральними об'єктами та духовно-релігійними святинями єврейського народу. Жахливий злочин учинили окупанти у Клевані, у великій єврейській громаді, де раніше діяло 4 синагоги. Під час війни в одній із них нацисти живцем спалили 206 мирних жителів. За свідченнями жительки селища Г. Дроздовської, окупанти загнали людей всередину споруди, облили паливом та підпалили [13, с. 183].

Внаслідок бойових дій руйнаціям піддалися чимало православних храмів. У 1944 р. німецький снаряд пошкодив купол Свято-Дмитрівської церкви в с. Арчишин на Млинівщині, який після війни реставрували [11, с. 183]. Ледве не влучила бомба в Корецьку церкву. На щастя, німецький снаряд поцілів лише у кам'яний паркан, що огорожував храм. Згодом парафіяни відновили паркан, перекрыли дах церкви та встановили фігуру святого Антонія [6, с. 114].

Під час окупації нацисти систематично нищили, розкрадали та експлуатували культурну спадщину України, адже їхній підхід був зумовлений ідеологією, згідно з якою дії загарбників мали призвести до стирання культурної ідентичності українців. Рейхсміністр окупованих східних територій А. Розенберг зазначав: «Достатньо знищити пам'ятки культури народу, щоб уже в другому поколінні він припинив своє існування як нація» [12, с. 82].

Після повалення радянського режиму і створення урядових органів нової окупаційної влади українська інтелігенція організувала роботу з відновлення національного шкільництва, за яке боролися в польський період і яке було неможливим під час короткотривалої радянзації Рівненщини. Допоміжна українська адміністрація створила обласні, міські відділи освіти, розробляла нові підходи до національного змісту освіти, готувала тимчасові програми навчання, а найголовніше — організувала початкове, середнє та професійне шкільництво. Ситуацію в освітній галузі ускладнювало те, що стаціонарні просторі шкільні приміщення нацисти забрали для забезпечення воєнних потреб: «Всі школи міста німці перетворили на казарми, на казарми вони перетворили будинок педінституту. Вчителі, яким пощастило уникнути фізичного знищення, змушені були стати чорноробами, декваліфікуватися і вести жалюгідне існування...», — розповідав рівненський вчитель В. Кобалевський [15, с. 6].

Через відсутність шкільних приміщень міська управа розміщувала декілька закладів в одному будинку, освітній процес відбувався у 2–3 зміни, а іноді для навчальних потреб винаймали приватне житло. Подібна ситуація була поширена і в інших населених пунктах регіону. До прикладу, у Млинові нацисти використовували будівлю школи для справ комендатури і гестапо [11, с. 25]. Клеванські школи № 1 та № 4 окупанти облаштували під конюшню і табір для військовополонених [13, с. 173, 328].

Захопивши шкільні приміщення, нацисти палили меблі, приладдя та навчальну літературу. В педінституті зіпсували лабораторію і фізичний кабінет. За спостереженнями жительки Рівного Н. Пінчук, коли німці зайняли приміщення колишньої єврейської гімназії «Освіта», то всі книги викинули на подвір'я: «...поруч лежали недорогі різні радянські видання й книги з багатим оформленням, з тисненими золотими написами, писані готикою і німецькою мовою. Запамятались розкішно оформлені поезії Р. М. Розбирати книги, щоправда, ніхто не боронив» [7, с. 49]. До міської управи Рівного надійшло розпорядження гебітскомісара Беєра від 15 січня 1943 р. про проведення остаточної інвентаризації книжок міської бібліотеки й відокремлення радянської та єврейської літератури, яка була під заборону [2, арк. 12].

Освіта як складова частина культурного життя Рівненщини впродовж усього воєнного часу зазнала значних матеріальних збитків, зменшилася і кількість шкіл. Якщо в 1940/41 н.р. в області працювала 1161 школа, серед яких було 820 початкових, 297 неповних середніх, 44 середні школи із загальною кількістю 192 860 учнів, то у відновленій шкільній мережі станом на 1944/45 н.р. кількість навчальних закладів становила 606, серед яких найбільше було початкових — 504, неповних середніх — 74, середніх — 27. Чисельність учнів зменшилася до 74 990 осіб. Однією з причин зменшення шкіл у західно-українських областях радянські посадовці вказували «...виїзд частини учнів у зв'язку з переселенням польського населення» [9, с. 242–243].

Культурні втрати позначилися й на бібліотечному фонді, адже книги вивозили як сировину для паперових фабрик [5, арк. 320]. Директор Рівненського міського музею Ю. Шумовський врятував сотні раритетних книг із бібліотеки колишньої польської шкільної кураторії, що їх окупанти викинули на спалення. Збережені видання стали цінною частиною колекції міської бібліотеки [8, с. 92]. У Дубні окупанти знищили міську бібліотеку ім. Т. Шевченка: поламали шафи, понівечили каталоги та вивезли всі книги для переробки на макулатуру. Бібліотечний фонд становив близько

15 тисяч книг [14, с. 22]. Сільські бібліотеки також були в полі зору нацистів, зокрема, є відомості про знищення значної кількості книг у бібліотеці села Красне на Млинівщині [11, с. 67].

У період окупації на Рівненщині працювали музеї, які наповнювалися новими експонатами завдяки представникам інтелігенції, зокрема Ю. Шумовському, який у такий складний час випробувань дбав про збереження культурної спадщини українців, закликаючи волинян передавати раритетні речі до музею: «Кожен дар буде вважатись за національно-свідомий вчинок, за що буде виявлена від дирекції музею щира і сердечна подяка» [17]. Наприкінці грудня 1941 р. новий директор Українського Рівненського музею Ю. Шумовський інформував міську управу про проведення інвентаризації музейного майна та експонатів у п'яти відділах: мистецькому, історичному, геологічному, археологічному та етнографічному. Зокрема, на обліку перебувало 908 музейних предметів [2, арк. 5]. Улітку 1942 р. Ю. Шумовський провів археологічні розкопки околиць Рівного, де виявив численні предмети доби палеоліту та неоліту, а також гончарну майстерню, орнаментовані керамічні вироби, які після реставрації поповнили музейні експозиції. Вже восени вийшло розпорядження рейхскомісара України про охорону пам'яток німецької держави, у якому, зокрема, зазначалося, що всі археологічні дослідження повинні відбуватися під контролем нацистів [8, с. 93].

З наближенням радянського фронту, коли вищий офіцерський склад гітлерівців спішно покидав місто, з музею вивезли сотні експонатів [5, арк. 320]. Директор повоєнного Рівненського історико-краєзнавчого музею І. М. Дубовський (очолював музей у радянський період, у 1940 р.) у листі до Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Народних Комісарів доповідав, що гебітскомісар Рівного Беер особисто вивіз до Німеччини всі музейні експонати відділу етнографії, а також старовинні гобелени. Німецький урядовець В. Беер покинув Рівне із понад 30 валізами награбованих речей. Була пограбована й місцева бібліотека [12, с. 85; 15, с. 8].

Схожа доля спіткала й Дубенський історико-археологічний музей. Приміщення установи нацисти використовували для розквартирування військових частин. Загарбники порозбивали цінні скульптури та старовинну кераміку, повикидали через вікно частину експонатів, знищили канцелярію і зламали чимало господарського інвентарю. Згодом музей перевезли в непридатну будівлю на глухій вулиці (де він був за польської влади) [14, с. 22].

Згідно із повідомленням Надзвичайної державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів нацистських загарбників (1944 р.), у Рівному окупантами було пошкоджено 4 церкви та 2 костели. За даними комісії, німці регулярно грабували майно культурно-просвітницьких організацій. З обласного музею мистецтв, краєзнавчого музею, будинку народного мистецтва, філармонії, бібліотек, палацу піонерів та школярів нацисти вивезли книги, експонати, картини, музичні інструменти, меблі тощо [15, с. 7].

Пошкоджень і руйнації зазнали театри і кінотеатри, будинки культури області. В Рівному німецька бомба влучила у приміщення Л. Зафрана, де розміщувався Український міський драматичний театр. Один із театрів Рівного німці перетворили на склад награбованого майна, а устаткування знищили. Із трьох кінотеатрів залишилося два, а всю кіноапаратуру вивезли [5, арк. 3, 5]. У Дубні пошкодили будинок культури, клуб та музичну школу, котра мала у своєму розпорядженні понад 80 музичних інструментів [14, с. 22].

Наслідком окупації і воєнних дій на території Рівненщини стало повне знищення 198 шкіл, 25 клубів і театрів, 37 церков, 11 костелів та 18 синагог, також 187 шкіл, 11 клубних та театральних закладів були зруйновані частково [5, арк. 3, 5; 10].

Отже, ставлення німців до культурних цінностей на Рівненщині нічим не відрізнялося від їхньої політики в інших регіонах чи країнах. Культурне пограбування, безжальне знищення ними матеріальних і духовних цінностей чужої культури не лише призвели до численних непоправних втрат, як матеріальних, так і людських, а й відбилися на національній спадщині України.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. Р-33. Оп. 1. Спр. 9. 12 арк.
2. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 12. 31 арк.
3. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 8. Спр. 8. 59 арк.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 300. 20 арк.
5. ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 301. 254 арк.
6. Від Гощі — до Корця / ред.-упоряд. Н. Адамчук. Рівне: О. Зень, 2013. 200 с.
7. Данілічева В. Ф. Волинь (Рівненщина) мультиетнічна: історія національних меншин. Рівне, 2022. 456 с.
8. Добровичська В. А. Юрій Шумовський — сподвижник музейної справи на Рівненщині в окупаційний період

- (1941–1944 рр.). *Краєзнавство та музейна справа в Україні*. Матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., присвяч. 145-річчю заснування Житомир. обл. краєзн. музею. Житомир: Косенко, 2010. С. 90–94.
9. Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. Т. 1. (1939–1953). Київ: Наук. думка, 1995. 747 с.
 10. Леонова Л., Червінська О. З болем пам'ятаємо... Рівненщина в часи Другої світової війни. *Рівненська обласна державна адміністрація: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.rv.gov.ua/z-bolem-pamyatayemo-do-70-yi-richnici-okupaciyi-rivnenshchini-gitlerivskoynimechchinoyu> (дата звернення: 05.09.2024).
 11. Млинівщина на межі тисячоліть: фрагменти літопису від давнини до сьогодення / упоряд. Є. Цимбалюк. Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2001. 207 с.
 12. Музиченко Я. Вивезення до Німеччини етнокультурної спадщини українців під час Другої світової війни. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 11. С. 82–87. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/11/articles/17.pdf> (дата звернення: 05.09.2024).
 13. Парфенюк В. Клевань: портрет на фоні епох. Рівне: ПП Лапсюк В. А., 2013. 552 с.
 14. Савчук П. О. Дубно в роки війни (1941–1945 рр.): іст. нарис. Рівне: Ліста, 1999. 72 с.
 15. Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков. О разрушениях, грабежах и злодеяниях немецко-фашистских захватчиков и их сообщников в городке Ровно и Ровенской области. Б. м.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1944. 15 с.
 16. Себта Т. М. Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз. *Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження*. Анотований покажчик. Публікації документів. Київ, 2004. С. 114–148. URL: <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Sebta.php>
 17. Шумовський Ю. Дирекція музею в Рівному. Зберігаймо старовинні пам'ятки. *Волинь*. 1942. 3 трав.

Тетяна ІВАЩЕНКО

ВІД ЦЕРКВИ ДО МОНАСТИРЯ

Від початку повномасштабної війни є очевидним той факт, що держава-агресор цілеспрямовано знищує Україну. Ми втрачаємо людей, руйнується цивільна та критична інфраструктура, завдаються удари по житловому фонду, але внаслідок бойових дій наша держава щодня втрачає ще й сотні пам'яток та культурних цінностей, та все ж, не зважаючи на такі умови сьогодення — українці намагаються зберегти свою національну культурну спадщину.

Серед дрімучого лісу, на північ від Прилук, поблизу річки Удай, недалеко від с. Обичева знаходився хутір Редьківщина, тепер село Радьківка. За переказами назва пішла від першого поселенця — Редьки. З часом Редьківка змінилася на Радьківку. Майже 200 років цією місцевістю володів рід Раковичів.

Раковичі — козацько-старшинський рід, згодом — дворянський рід, що походить від Семена Раковича (р.н. невід. — п. до 1687), прилуцького полкового писаря (1672—1885). Від свого тестя — прилуцького полковника Лазаря Горленка — отримав значні земельні маєтності, які стали основою багатства роду. Нащадки Семена обіймали уряди значкових товаришів, військових товаришів та бунчукових товаришів, переважно в Прилуцькому полку.

Ракович Семен (р.н. і р.с.м. невід.) — український військово-козацький діяч другої половини XVII ст., козацький картограф, полковий писар Прилуцького полку. У 1680 році він разом із козаком Тимошем Федоровим та іншими своїми товаришами прибув до Бахчисараю як представник гетьмана Лівобережної України. Очолювана ним група входила до складу російсько-українського посольства, яке прибуло до столиці Кримської орди для укладання Бахчисарайського договору. Прибувши до Бахчисараю, С. Ракович, маючи за взірць німецьку карту Московської держави та України, склав (з пам'яті) карту («креслення земель») Південної України, аж до берегів Чорного моря. Саме за цією картою відбувалося розмежування територій між Московією, Кримським ханством та Україною, засвідчене статтями Бахчисарайського договору. Збереглася печатка С. Раковича (Рис. 1).

Його син, Павло Семенович Ракович, був одружений з дочкою охочекомонного полковника Пашковського, і за прикладом свого батька, служив у козацьких полках у чині бунчукового товариша. Він учасник Гилянського походу 1725 року, у якому загинули його сини Андрій та Федір. У 1729 році за універсалом Данила Апостола призначений наказ-

ним полковником Переяславського полку. «Владея жалованными именьями, Павел Ракович приобрел покупкою хутор за млынком, прозываемый Радьковщина, который и укреплен за ним по универсалу Ивана Скоропадского данною «за рукою власною» 4 марта 1709 года. Хутор этот был любимым местом пребывания Павла, и светлица его находилась поблизу нынешнего Радьковского дома» [1].

Павло Ракович був людиною благочестивою, знаходився у близьких стосунках з відомим Київським митрополитом Рафаїлом Заборовським, який, за сімейними переказами, приїздив у маєтності Раковичів. Хутір Радьківщина (с.Радьківка) був оточений густими лісами, і благочестивому господарю не вистачало для втіхи святої церкви.

З благословення Митрополита Рафаїла Заборовського, отримавши дозвіл від ігумена Густинського монастиря Гавриїла Леопольського, 25 січня 1736 року Павло Ракович заключив угоду з Корнилієм Нельговським (батько відомого петербурзького співака, сотника Лохвицької сотні Василя Нельговського), пресвітером Обичівської Свято-Михайлівської церкви, про будівництво у своєму дворі церкви Вознесіння Господнього. «Дабы крестьяне деревни Буд, принадлежащие тогда означенному монастырю, были до приходу Радьковскому, и о таком же разрешении полкового судьи Михаила Задельнецкого, часть крестьян которого жила в слободке деревни Буды и слободке (с. Радьковка) состояли тогда в Обычевском приходе, и просвитель Обычевский Корнелий Нельговский изъявил согласие в той же крепости уступить прихожан к вновь сооруженной Радьковской церкви» [2]. За відмову від частини свого приходу отець Корнілій попросив надати йому право або його дітям бути настоятелем Радьківської церкви. Церква була дерев'яна, невелика, знаходилась поруч із сучасною. У статті «История возникновения церкви в с. Радьковка» в журналі «Полтавские епархиальные ведомости» № 17 1905 р., яка була написана священником Вознесенської церкви П. Базилевським, після дослідження архівних церковних приміщень до 100-річчя від дня заснування читаємо: «Церковне майно першої дерев'яної Радьківської церкви: Євангеліє, обкладене срібними прикрасами 1785 року; дзвони — 2 штуки 1788 року; уніатський требник 1771 року; тріодь постна 1727 року; апостол 1695 року; служебник 1735 року (подарований Павлу Раковичу митрополитом Рафаїлом, на ньому, крім підпису Рафаїла, є підпис архієпископа Полтавського

Іоанна); метричні записи 1738 року; укази 1737 року; декілька ікон; дерев'яний підсвічник...».

Базилевський Петро Олексійович (05.10.1881, с. Карпилівка Лубенського пов. Полтавської губ., тепер Лубенського р-ну Полтавської обл. — 02.06.1938, м. Полтава) — священнослужитель. Народився в сім'ї псаломщика. Після закінчення Полтавської духовної семінарії працював учителем народного училища в с. Тури Полтавського повіту. 1904 р. рукопокладений у священника Вознесенської церкви с. Редьківка Прилуцького повіту, 26 травня 1906 р. переміщений до Введенської церкви с. Брагінці Лохвицького повіту, 06 вересня 1911 р. переведений до Преображенської церкви с. Недра Переяславського повіту, водночас скрізь працював законовчителем у місцевих церковнопарафіяльних школах та народних училищах. 3 травня 1915 р. був членом благочинницької ради округу, протоіерей. Нагороджений набедреником (1909 р.), скуфією (1914 р.). 08 листопада 1917 р. звільнений поза штат за власним бажанням. Пізніше був настоятелем Миколаївської церкви містечка Старі Санжари Полтавського повіту. У 1927 р. переміщений до Преображенської церкви с. Великий Кобелячок Новосанжарського району. Уперше заарештований 23 травня 1929 р. співробітниками Полтавського окрввідділу ДПУ за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Засуджений Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР 14 жовтня 1929 р. за ст. 54—10 КК УСРР до 3-х років позбавлення волі. Термін відбував у Архангельському та Мурманському таборах і на будівництві Біломоро-Балтійського каналу. 1932 р. повернувся в Полтаву, працював на шкірзаводі, кучером на 8-й меблевій фабриці. Вдруге заарештований 26 лютого 1938 р. Засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської обл. 23 квітня 1938 р. за ст. 54—8, 54—10 ч. 1, 54—11 КК УРСР до розстрілу. Реабілітований за останньою справою Полтавським обл. судом 02 листопада 1959 р. (частково) та 22 червня 1990 р. (повністю), 17 листопада 1994 р. реабілітований Полтавською обласною прокуратурою у попередній справі [3].

Три покоління Раковичів зі своїми прихожанами молились у першій Радьківській церкві, і врешті представник четвертого покоління після Павла Раковича, бунчуковий товариш, а пізніше колезький асесор Федір Стефанович Ракович, вирішив побудувати нову церкву, так, як перша прийшла в непридатний стан.

Дозвіл на будівництво нової кам'яної церкви було отримано 16 грудня 1796 року за № 1730 у архієпископа Чернігівського й Ніжинського Віктора (Садковського).

Рис. 1. Печатка прилуцького полкового писаря Семена Степановича Раковича, Гетьманщина. 1672–1691 рр. (Мідний сплав; лиття, гравіювання. Овальна; 29,5×24 мм; Н – 38 мм. 33,0 г. МШ, МЦ-1882).

Рис. 2. Фреска «Господь Цар Слави» XVIII ст. вістар Свято Вознесенської церкви.

Рис. 3. Фреска «Моління про чашу» XVIII ст.
Вівтар Свято Вознесенської церкви

Федір Ракович отримав на той час гарну освіту, закінчив Київську духовну академію. Тому побажав, щоб церква в архітектурі та живописі була високохудожньою оздоблена. За задумом дружини Анастасії Федорівни Ракович був запрошений, на жаль, невідомий академік, який створив фрески та іконостас (Рис. 2; 3). Відомо, що ікону Богородиці, пишно оздоблену, під сріблом, ризою з позолотою подарувала храму Анастасія Федорівна. Автором цього чудового проєкту був талановитий самоук на прізвище Майстренко. Імена інших творців прекрасної споруди не збереглися. Храм збудований у стилі класицизму. Центральний четверик увінчаний великим куполом із глухим ліхтариком. Частково зберігся декор інтер'єру. З півночі храм з'єднаний із теплою церквою Олександра Невського, збудованою у 1849 році, яка майже повністю зруйнована (Рис. 4).

18 травня 1805 року храм було освячено. Дзвіниця на той час була дерев'яною й побудована подалі від церкви. При церкві Ф. Ракович організував чудовий хор зі своїх кріпаків, слава про нього була відома далеко від Радьківки. У цьому ж храмі він приготував для себе й дружини місце вічного спокою. 18 травня 1805 року Господь послав йому велику радість бачити побудований ним храм урочисто освяченим. 11 травня 1815 року Федір Ракович помер і був похований з лівого боку при вході в церкву. 2 травня 1836 року померла дружина Анастасія Федорівна, яка похована з правого боку при вході. Над прахом померлих були вмуровані мармурові плити з написами.

Вознесенська церква була побудована без печей. У холодну пору року і за малочисельним приходом не нагрівалась. Тому старший син Федора Раковича, колезький асесор Олександр Федорович Ракович, отримавши дозвіл від 13 червня 1846 року у архієпископа Полтавського й Переяславського Гедеона (Вишневського), з північного боку прибудував до церкви теплий храм Олександра Невського. Кріпак

селянин Мусій Криворучко створив різьблений іконостас. Ікони — копії з творів італійських малярів, писані родичкою Раковичів, художницею-аматоркою Кочубей.

У 1879 році помер Олександр і його дружина Марія Раковичі, вони були поховані в склепі церкви Олександра Невського. На цвинтарі церкви поховані старший син Олександра Георгій Олександрович і дві його дочки Надія та Ольга.

Настає радянська доба. У цей атеїстичний час боротьби з релігією зі Свято-Вознесенської церкви було знято три церковні дзвони, які селяни переховували у своїх господарствах до кращих часів. До 1989 року в Радьківці жив староста церковної громади Іван Васьківський, він доглядав і оберігав святиню. Після його смерті храм кілька років стояв зачиненим: там були ґрати на вікнах, давні ковані двері та внутрішнє начиння. Приміщення храму використовувалося під зерносховище, для сільської бібліотеки. Воно руйнується та розкрадається: розбираються стіни й підлога. Храм Олександра Невського був зруйнований повністю. Навіть у перші роки незалежності Української держави не здійснювалось ніяких зусиль, щоб зберегти чудову архітектуру споруди початку XIX ст.

XXI століття. З проханням до Синоду та Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета відкрити Свято-Вознесенський чоловічий монастир на базі храму Вознесіння Господнього в с. Радьківка Прилуцького району Чернігівської області звернувся єпископ Чернігівський і Ніжинський Іларіон.

23 січня 2010 року Синод постановив благословити утворення першого діючого чоловічого монастиря Української православної церкви Київського патріархату на території Чернігівщини, і при храмі було відкрито Свято-Вознесенський чоловічий монастир УПЦ КП, якому допомагає окремий Прилуцький козацький полк ім. П. Сагайдачного.

8 березня 2013 року Синод розглянув прохання преосвященного Євстратія, архієпископа Чернігівського й Ніжинського, про затвердження ієромонаха Петра (Репетухи) намісником Вознесенського чоловічого монастиря в селі Радьківка Прилуцького району Чернігівської області.

Отець Петро (в миру — Павло Григорович Репетуха) закінчив Київську Академію при Михайлівському монастирі, ніс послух у храмі Нової Басані, був пострижений у монахи в Чернігівський єпархіальній церкві Святителя Феодосія, потім рукопокладений в ієродиякони в Катерининській церкві, потім, у тій же церкві, возведений в сан ієромонаха.

Отримавши призначення намісника Вознесенського чоловічого монастиря у с. Радьківка, отець

Рис. 4. Руїни Свято Вознесенської церкви. 2010 р.

Петро приступив до роботи. Так розпочалось нове життя храму, його відновлення.

«То було сумне видовище: ліс густо ішов і переходив на стіни і дах, на даху росли дерева, корінням рвали покрівлю, руйнували фасади, до храму не можна було підійти. Три роки ми займалися лісопавалом, випилювали навколо, щоб була дорога та якийсь простір», — згадує настоятель храму. Відновлювали святиню усією громадою: небайдужі прихожани, жителі ближніх сіл. Кожен у міру своїх можливостей робив свій внесок у відновлення пам'ятки. Хтось із парафіян жертвує гроші, хтось допомагає працюю. Є пенсіонери, які працюють і передають на храм усю пенсію. Завдяки натхненню та бажанню відновити й зберегти культурну спадщину Прилуччини, храм поступово відновлюється, роботи не припиняються. Так, навіть у період 2023—2024 р.р., було повністю відремонтовано підвальне приміщення церкви.

Храм ніколи не зачинявся, відкритий цілодобово, кожен бажаючий, навіть уночі, може зайти сюди, взяти безкоштовну свічку та помолитися у тиші. Більшість ікон, які тут є, принесли прихожани. Чотири із них — рідні для храму. Ікону Архистратига Михаїла знайшла поруч у лісі й принесла одна сімейна пара. Після повернення в храм вона, зі слів отця Петра, почала мироточити. У престолі храму також залишилися оригінальні настінні фрески.

Місцеві жителі розповідають дивні історії й вірять у чудодійні властивості цього храму та його фресок.

До прикладу декілька переказів: «...Я виріс у Радьківці. Пам'ятаю, коли ще малим був, церква процвітала. Під час великих свят зі всієї округи люди з'їжджалися, сходилися... Усе навкруги було возами заставлене. Колодязь там був з найсмачнішою в світі водою... Батюшка, на прізвище Сокірко, дуже гарний був, поважали його. У часи войовничого атеїзму влада звинуватила його у самозахваті землі — він неподалік церкви грядку овочами засадив... Після нього на священиків церкви не щастило... На початку 90-х усе змінилося. Церква почала повертати храми віруючим, у яких радянська влада клуби розташовувала... А цей самі священики покинули, зачинили на ключ, усе церковне майно до Білорічиці відвезли, здається... На початку Незалежності церкві пощастило навіть у кіно «засвітитися», тут фільм про голодомор знімали, багато сцен біля храму, тільки не всі, на жаль, до кінострічки увійшли...».

«...Було це років 25 тому... Живу я далеко від Радьківки, в іншому кінці району. Чоловік у мене дуже пив тоді, п'яним за сокиру хапався й ганяв нас навколо хати. Мати порадила мені поїхати на службу в церкву, помолитися за чоловіка, щоб Господь дав йому сили горілку покинути... Я кажу: чому саме до цієї церкви, вона так далеко, посеред лісів, краще ж — до якогось прилучського храму... А мати каже мені:

Рис. 5. Свято Вознесенська церква. 2023 р.

— Особлива вона, з'їзд, не пошкодуєш, щиро-щиро помолися.

Я й поїхала, бо звикла матір слухатись... І, дякувати Господу, кинув пити через місяць! А років з п'ять тому знову біси його опанували. Донька наша Антоніна в Прилуках живе, всю цю історію знала з самого початку. Приїхала в село, на батька подивилася й каже мені:

— Може б Ви, мамо, знов до радківської церкви з'їздили, помолилися б там, один раз помогло.

— Чи ти смієшся, кажу, не правиться там давно, бур'янами все заросло... Посумували над горем своїм, а про розмову цю забули... А чоловік пити не припиняє. Розсердилася я на нього, хазяйство кинула, його кинула, а городи ми вже вибрали, та й поїхала до внуків у город на місяць, а ти — пий, хоч залийся... Якось донька каже:

— Мамо, поїхали по гриби.

Посадив нас зять у машину, і поїхали ми під Августівку... А на зворотній дорозі заблукали посеред лісів і доріг і виїхали прямцем, куди б ви думали, до цієї церкви. Думала спочатку — зять з донькою зговорилися, потім зрозуміла — ні».

9 жовтня 2018 року церква стала прихистком для жителів села під час вибухів на 6 арсеналі поблизу смт Дружба.

Вознесенська церква й сьогодні дивує туристів досконалістю архітектурних форм (Рис. 5).

До цього часу на території тепер уже чоловічого монастиря видно невеликий насіп, де колись стояв престол першої церкви. На ньому був встановлений залізний хрест, за легендою знятий з куполу тодішньої церкви.

Джерела та література:

1. Базилевський П. Історія виникнення церкви в с. Радківка (Ко століттю Вознесенської церкви). *Полтавские епархиальные ведомости*. 1905. № 17.
2. Куриленко М. І. Прилуцьке Благодичня: історія, трагедія, відродження. Ніжин, 2010. 428 с.
3. Церква в с. Великий Кобелячок Новосанжарського району Полтавської області. Іст. нарис. Полтава: Дивосвіт, 2006. С. 60, 62—65.
4. Розповіді намісника Вознесенського чоловічого монастиря в селі Радківка отця Петра (Репетухи).

Андрій КОРЧАК

«СПОГАДИ З НЕДАВНЬОЇ БУВАЛЬЩИНИ» А. ШАНКОВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ 1848-1849 РОКИ

Зауваги від перекладача. Важливими писемними пам'ятками, які розповідають про воєнні лихоліття, є спогади. Попри їхній суб'єктивізм, головною цінністю таких текстів є те, що вони написані від першої особи — очевидця пережитих подій, тому великою мірою дозволяють нам переміститися в часі й подивитися на історію очима її учасників. Найбільш цікаво буває тоді, коли читач потрапляє у цілком іншу епоху, віддалену від нього десятками, а то й сотнями літ і намагається зрозуміти доволі незвичну для нього реальність.

Саме такий характер мають спогади відомого греко-католицького священика, педагога, публіциста, письменника Амвросія Шанковського (1832–1906), в яких описані революційні події в Королівстві Галичини та Володимирії у 1848–1849 рр. Вказаний текст був опублікований у 1880 р. в літературно-науковому двотижневику «Родимый листокъ», що виходив у Чернівцях в 1879–1882 рр.¹

У контексті вивчення воєнної історії найбільш цінною є шоста частина цих спогадів, де йдеться про створення першого руського² народного ополчення у Станіславівському окрузі восени 1848 р., скликаного з метою запобігання проникнення в Галичину окремих частин повсталого угорської армії та об'єднаних з ними загонів польської національної гвардії. Інакше кажучи, в гуморесці А. Шанковського розказана історія першого офіційного українського військового формування у Габсбурзькій монархії, яке виникло задовго до утворення легендарного легіону Українських січових стрільців у часи Першої світової війни.

Та перш ніж перейти до представлення перекладу, задля його глибшого розуміння слід зробити кілька суттєвих зауваг. За своїми переконаннями А. Шанковський був москвофілом. Така

позиція письменника простежується зокрема і в його спогадах, які написані язичієм — штучно створеним книжним суржилом, базованим на поєднанні дореформеної російської літературної мови з церковнослов'янськими, українськими та польськими лексичними елементами. Як відомо, язичіє в сер. XIX–на поч. XX ст. використовували для письма москвофіли Галичини, Буковини та Закарпаття.

Спогади загальною кількістю 36 сторінок були опубліковані в 1–8 числах часопису за 1880 р. Представлений читачам матеріал поділений на VI частин, остання з яких і називається «VI. Стара гармата. (Гумореска на закінчення)».

Попри те, що спогади представлені язичієм, вони характеризуються високим художнім стилем та вказують на неабиякий літературний талантизм, яким безперечно володів автор. Також представлені у них різного роду історії, пронизані тонкою іронією, що зі свого боку піднімає настрій у читача. З наукового погляду, події, свідком яких автор став у віці 15–17-ти років, але описав їх аж через три десятиліття, характеризуються надзвичайною точністю та глибокою деталізацією.

Не зважаючи на свої москвофільські переконання, А. Шанковський доволі об'єктивно намагається відтворити атмосферу описуваного ним часу. В авторському тексті можна побачити реалії тогочасних ідеологічних та політичних поглядів різного рівня галицько-руських еліт, які всі свої надії поклали на офіційну австрійську владу. Здавалось би, що польський та угорський демократичні рухи супроти реакційної габсбурзької бюрократії були серйозним прогресивним поступом вперед, однак вони вирішували свої національні питання, повністю нівелюючи волю менших народів Австрійської імперії. Звідси легко зрозуміти, чому галицькі русини робили ставку на австрійців чи навіть раділи введенню російських військ під командуванням генерала Івана Паскевича на територію Угорського королівства. Очевидно, що розгром поляків та угорців гарантував русинам вільніше національне життя в Австрійській імперії.

Отже, запрошуємо читача поринути в давно минулі події, що мали місце в Галичині майже 180 років тому, і перегорнути одну із сторінок української воєнної історії сер. XIX ст.

Переклад частини авторського тексту.

¹ Шанковський А. Воспоминания изъ недавной бывальщины. *Родимый Листокъ*. Письмо літературно-наукове. Ч. 1–8. Черновцы 10 (22) января, 25 января (6 февраля), 10 (22) февраля, 25 февраля (8 марта), 10 (22) марта, 25 марта (6 апрѣля), 10 (22) апрѣля, 25 апрѣля (7 мая) 1880. С. 6–10, 23–27, 38–42, 54–57, 71–74, 86–89, 102–105, 119–123.

² На західноукраїнських землях первісна назва українців — «русини» та прикметник «руський» на означення всього, що до цього народу належало, зберігалися загалом до поч. XX ст., саме тому їх вживання залишене в представленому до уваги читача перекладі.

Амвросій Шанковський
Спогади з недавньої бувальщини.
Частина VI: Стара гармата (Гумореска на закінчення)

Було це у 1849 р.³, ляхи вже дістали у Львові прочухана⁴, обірвалося і німцям⁵ у Відні⁶, сильно зворохобилися мадяри в Угорщині⁷.

Сумними та невеселими зробилися галицькі пани-старости, та тремтіли від переполоху, роздумуючи над тим, що станеться тепер зі «schwarzgelberami»⁸, природними репрезентантом котрих був у кожному місті староста — в ті часи звичайно німець, чех або онімечений поляк. Сумну хмару, котра при згадці про мадярів огортала чоло старост, розганяли die gesinnungstüchlichen ruthenischen Pfaffen und das treue, biedere, opferwilliger Bauernvolk der Ruthenen⁹. Одні ж бо та другі горнулися зі щирою відданістю та правдивою вірністю до уряду, який хоронив їх від напасті панів та підпанків, а давши народу землю та волю¹⁰, почав по суті справи роздумувати про його піднесення як в національному, так і в матеріальному відношенні.

Не забуду я ніколи тих старих, виголених, метерніхівських¹¹ бюрократів, яким не вистарчало повноти слів для похвали нашого австрійського патріотизму, коли після відходу останнього відділу австрійського війська наші гуцули за першим покликом залишили жінок та дітей і з'явилися зі своїми підв'язаними гвинтівками (рушницями) у місто Станіславів¹², щоби поставити варту при касах та місцях арешту.

Не забуду тих правдивих староавстрійських чиновників, які плакали від радості й обіймали наших селян, котрі на заклик формувати руські

фрайкори¹³ приводили до бранки двох або більше синів і, залишаючи їх, говорили: «Нехай, панове, діти наші ідуть воювати за царя¹⁴, а коли їх не стане, а ще буде потреба, то дайте нам знати. Хоч старі ми вже, та підемо». Ось таке-то діялося тоді. А поміж тим наші попи з'їжджалися щочетверга до міста на руську раду¹⁵ і там, як могли та уміли, радили більше про долю Австрії, про утримання та скріплення патріотичного духу серед народу та різні заходи, якими би в тих скрутних для Австрії часах допомогти уряду, а також про долю Русі, про поширення освіти серед простих людей та створення руської літературної мови¹⁶.

Однак ні руські ради, ні наші фрайкори у своїх мальовничих строях (ruthenische Bergschützen¹⁷, як їх офіційно називали) не могли стримати ходу подій в Угорщині. Мадярам щастило, а наші армії¹⁸ були витіснені на захід аж до Дунаю та на північ аж під самі Бескиди. Часи ставали чимраз серйозніші, саме тоді поширилися слухи, що з'єднані з мадярськими гонвендами, зграї польських легіонерів мають намір перебраться через карпатські перевали, вторгнутися в позбавлену будь-якого війська Галичину та вчинити ворошню в цілому краї, від Надвіслянщини аж до річки Збруч.

— Ось тепер ми пропали! — сказав пан староста в Станіславові до тамтешнього панотця, тодішнього голови руської ради.

— Зачекайте, пане старосто, — відповів йому той цілком спокійно. — Бог Батько і Пречиста Мати не дадуть загинути! Се, бачите, звичайна руська втіха, будь тоді, якщо годі щось зробити, чи будь тоді, коли робити нічого не хочеться.

¹³ Фрайкор (нім. Freikorps — вільний корпус, добровольчий корпус) — назва, що використовувалася для низки напіввійськових добровольчих формувань у Німеччині та Австрії у XVIII–XX ст.

¹⁴ Так у той час русини називали цісаря.

¹⁵ На зразок львівської Головної руської ради в окружних містах східної частини Королівства Галичини та Володимирії русини також створювали подібні ради.

¹⁶ Насправді чіткої відповіді на питання якою саме має бути ця мова у 1848 р., в галицьких русинів ще не було. Див: Мозер М. Український П'ємонт? Дещо про значення Галичини для формування розбудови й збереження української мови. Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2011. 160 с.

¹⁷ Руські гірські стрільці.

¹⁸ Мається на увазі: австрійські армії.

³ Правильно: восени 1848 р.

⁴ Йдеться про придушення австрійськими військами польського повстання у Львові в листопаді 1848 р.

⁵ Так русини називали австрійців.

⁶ Йдеться про придушення австрійськими військами повстання робітників та студентів у Відні в жовтні 1848 р.

⁷ Мається на увазі Угорське повстання 1848–1849 рр.

⁸ Так поляки та русини називали представників чи прихильників офіційної австрійської влади. Поняття походить від чорної та жовтої смуг прапора Австрійської імперії.

⁹ Добродушні руські священики та вірне, чесне, самовіддане руське селянство.

¹⁰ Йдеться про скасування австрійським імператором Фердинандом I панщини в Королівстві Галичини та Володимирії. Цісарський патент вступав в дію 15 травня 1848 р.

¹¹ Клеменс фон Меттерніх — державний канцлер Австрійської імперії у 1821–1848 рр.

¹² Від 1962 р. м. Івано-Франківськ.

— Втім, — додав голова руської ради, — що думаєте про наш «ландштурм»¹⁹, організацію якого запропонували уряду усі руські ради, на що він радо і з подякою погодився?

— Га! Зроблено усе, що було потрібно і можливо, — відповів на це пан староста, — я розіслав в усі громади нашого циркулу²⁰ ландсдрагунів із розпорядженнями, але признаюся щиро, що не покладаю великої надії на неозброєних селян, хоча би й зібралось їх й до десяти тисяч; бо що ж можуть вони зробити проти регулярної армії, яка має піхоту, кінноту і особливо артилерію?

Щодо артилерії пан староста відтоді, коли він був ще студентом і його перелякав гуркіт гармат на Янівських полях, мав велику пошану.

— Якось то буде, пане старосто, — закінчив бесіду панотець. — Коли ж буде огляд цієї нашої народної армії на левадах біля Богородчан, то не забудьте запросити усіх начальників наших державних установ, особливо камералрата²¹ Жулавського, правдивого патріота, котрому не раз приходять на думку хороші гадки. Може бути, що його добра порада сприятиме і тепер кращій організації нашого ополчення.

Чотири дні по тому відбувся вищезгаданий огляд «ландштурму» на толоці²² за Богородчанами. На огляд приїхали представники влади Станіславівського округу на чолі зі старостою. Прибув також зі Львова спеціально відправлений генерал з якимось старим капітаном, котрому у випадку нападу мадярів було доручено командувати цією армією. Був хороший осінній день з незначним приморозком. Зранку о 9-ій годині мали відбутись огляд і парад зібраних селян. Пам'ятаю це як сьогодні і ніколи не забуду того враження, яке справило на мене та на присутніх німців це перше народне ополчення в Галичині.

На правому крилі поставлено понад 300 гуцулів на маленьких гірських кониках з рушницями через плече, якими командували одягнені в уніформу гайдюки з камеральних дібр. Біля них стояло близько 600 піших гуцулів і підгорян, озброєних або своїми власними гвинтівками, або старими вояцькими карабінами з кременевим замком, або стрільбами, відібраними у польської національної гвардії. Вони були поділені на шість сотень, якими командували камеральні лісничі. Далі поставлено у три ряди близько 8000 селян, поділених вже не на сотні, а на

¹⁹ Нім. Landsturm — народне ополчення.

²⁰ Округу.

²¹ Начальника камеральної фервальтерії. В пізнішому часі, в період Австро-Угорщини — начальник фінансової дирекції.

²² Широкому відкритому просторі.

громади, і кожним таким відділом командував селянин, відставний вояк, якому перевісили через плече старий капральський тесак, взятий із львівського арсеналу. Доволі дивно виглядали ці ополченці в різнобарвних сіраках, або із насадженою на древко косою, або зі списом, який на швидку руку викував сільський коваль, або зі сокирою в руках. На лівому крилі знову ж поставлено 400 селян на конях. Були це люди з рівнин, озброєні косами або списками.

Після огляду генералом, старостою та іншими достойниками фронту та після короткої промови старости до зібраних людей про ціль цього ополчення сів на коня капітан зі Львова і, повелівши сформувати чотирикутник, пояснював селянам якоюсь каліченою чехо-польсько-словацькою мовою увесь військовий план на випадок появи мадярів. Наскільки собі пригадую, говорив він між іншим, щоби в кожному селі, почавши від Микулинців аж до Галича, поставлено обкручену соломою і вимочену в смолі віху.

Ці віхи мали ставитися в таких місцях, щоби їх було видно від одного села до іншого. Якщо би запалили віху в Микулинцях, тоді одне за другим інші села мали запалювати свою, а ополченці мусіли просуватися найкоротшою дорогою до Делятина.

Після промови капітана розпочався парад. Велику несподіванку для всіх зробив панотець зі Старих Богородчан. Сивенький як голуб, повний тілом і високого росту старець, одягнений у фелон, сів він на білого коня і з величезним хрестом в руках представ перед готовим до маршу «ландштурмом». Після команди «Марш!» затягнув він своїм сильним голосом церковну пісню «Пречистая Діва Мати руського краю», ополченці, присутні попи і народ почали також співати і так розпочався парад, а пісня заступила місце барабанів і військової музики. Після пісні «Пречистая», в котрій старий текст «буди всім нам оборона, просит Литва, Русь, Корона» замінили на «Царская корона», співалося ще: «Мир вам братя», а в кінці, для загальної втіхи, з лівого крила загудів останній відділ кінних селян: «Машеруют швалежери²³, щаслива їм дорога!» Парад тривав більше як годину, після чого ополченці розійшлися по домах, а пани зі Станіслава пішли на вино до першого богородчанського заїзду.

— А що тепер скажете, пане старосто, про наше ополчення? — розпочав розмову голова руської ради у Станіславові. — Неправда ж, що йому неможливо нічого закинути? Є піхота і стрільці та кіннота, і навіть відділ війська, якого у нашій армії немає,

²³ Полки легкокінної кавалерії, озброєні шаблями, пістолетами та карабінами.

хоча у французів та росіян він давно є, маємо також і стрільців на конях.

— Правда, — сказав втішений окружний староста, — ополчення руського народу перевершило мої сподівання, особливо коли капітан зі Львова привіз зі собою небагато бойових карабінів з арсеналу та декілька рушниць, відібраних від польської національної гвардії, але я все ж кажу, що йому не вистарчає ще артилерії, і одна гармата поставлена над вузьким проходом за Делятином зупинила б похід навіть декілька тисячної мадярської армії.

— Се правда, — підтвердили всі, — але де ж узяти артилерію, коли у Львові вже немає ні однієї гармати? Усі позабирали до Угрів.

— Не журіться, панове, — озвався голос камералрата Жулавського, — менш ніж за тиждень наш «ландштурм» буде мати свою артилерію. Ось, послухайте, як ми це зробимо! Є у нас, пане старосто, на подвір'ї дві старі гармати, котрі врилися вже до половини в землю і котрі ви у 1846 р. конфіскували у якомусь шляхетському замку. Вони не були призначені для революції, але їх тримав гордий лях як пам'ятку з татарських часів. Виберемо одну з цих гармат. Як нею давніше ляхи проганяли татарів, так ми будемо тепер їх гонити, якщо вони з мадярами до нас захочуть завітати. Найкраще, як то кажуть, бити ворога його ж власною зброєю. Стельмах Левицький доробить лафет, лакувальник Заклинський її пофарбує, а наш палітурник Дуткевич, який служив в артилерії феєрверкером, може ним і тепер бути. І так сіромаха, відколи почепив руську вивіску над своєю майстернею, не має майже ніякої роботи. Ляхи йому мстяться і хочуть його знищити. Він у нашому місті став першою жертвою австрійського патріотизму.

Такі слова промовив високий чиновник, лях за походженням, але душею та тілом «schwarzgelber», якими й були усі тодішні русини, тому як бачимо, із його мови поняття «русин» та «австрійський патріот» у цей час повністю ідентифікувалися.

— Славно! Браво! — заgrimіли присутні патріоти і одразу ж почали офірувати гроші на монтаж старої польської «szmigownicy»²⁴ і на уніформу для артилеристів. Значну суму вніс багатий швець високого зросту та сліпий на одне око — Станіслав Галинський, поляк за походженням, але великий друг русинів та уряду.

Вже наступного дня палітурник Дуткевич вибрав одну із гармат, які лежали на подвір'ї окружного управління, а саме коротшу та менш заржавілу; і, не маючи через свій руський патріотизм ніякої роботи,

²⁴ Назва малокаліберної артилерійської зброї, що складалася з розташованих на одному спеціальному ложі від декількох до 40 довгих стовбурів мушкетів, що роблять постріл послідовно від одного запалу.

він цілими днями чи то чистив гармату, чи то ходив містом і шукав канонірів, котрих врешті знайшов в особі шевця Пикевича, ковбасника Луцика і сторожа із Седельмаєрівської броварні — Когутяка.

Поміж тим Левицький працював над конструкцією лафета, який виготовив до тижня часу, а старий, сивобородий, із сивими пейсами кравець Гавзер, який мешкав неподалік руської вікарівки²⁵, шив зі своєю челяддю «на лоб та на шию» уніформу для артилеристів.

За два тижні після Богородчанської ревізії гармата із прислугою та феєрверкером стояла перед руською церквою, очікуючи церковного благословення та освячення.

Був це день для цілого міста Станіслава, за виключенням декількох польських патріотів, котрі під час облоги були вимушені сидіти тихо, доволі урочистий. Учні звільнили від шкільних занять, а урядників від їхньої служби, тому одні і другі зібралися у повному параді перед церквою. Добре вичищена гармата на синьо-жовтому лафеті стояла перед дверима храму, обернена немовби навмисно на нещодавню біло-червону стражницю польської національної гвардії. Коло неї стояли артилеристи на чолі з Дуткевичем. Усі були одягнені в мундири голубого кольору із жовтими вилогами та в сірі шаровари. Дуткевич мав довгу драгунську шаблюку при боці, а прислузі видали т. зв. «поліцейські копистки». На голови наші каноніри натягнули чорні баранкові шапки із жовтими суконними верхами. Чи це для того, що ніде не можна було дістати синіх баранів, чи, може, для того, щоби показати світові, що це австрійсько-руські каноніри — хто це витлумачить та розбере?... Бо то були дивні часи, і ми стали свідками, як один руський «академік»²⁶ ходив львівськими валами у фраку і в руській шапці на голові; а коли за це його лаяв покійний професор богослов'я Геровський²⁷, він відповів йому холодно: «Не сердіться, отче! Моїм строем оголошую усім, що я австрійський русин».

Для конвою гармати Жулавський відкомандирував «оберавзегера» та вісім резервістів зі скарбової сторожі, які були приставлені до неї у два ряди. Як бачите, все було згідно з формою.

На кінець вийшов станіславівський декан у супроводі половини деканату священиків, освятив гармату, сказав кілька патріотичних фраз, відспівав

²⁵ Хата для помічного священика («сотрудника») біля церкви.

²⁶ Семінарист.

²⁷ Йдеться про Якова Геровського (1794–1850) — священика греко-католицької церкви, доктора богослов'я, професора, ректора Львівського університету у 1841–1842 рр.

молебень, відправив чин «на брань імущих» — і церемонія закінчилася.

Відразу ж повний жид-візник Фішель запряг свою найкращу четвірку і «гарматура», як її прозвав народ, рушила з місця з Дуткевичем, прислугою, ревізорами, з цілою церковною процесією разом з попами та з усім зібраним народом. Ми супроводжували її аж до шпиталю на брукованій вулиці, тобто аж за місто і знову ж, протягом усєї дороги, «велегласно» співали чи то «Пречистая Діво Мати руського краю», чи то «Мир вам братя».

Попрощавшись зі сердешною гарматою, канонірами та конвоем, ми довго ще гляділи їм услід, поки вони врешті не зникли нам з очей і ми повернулися додому із тим задоволенням, яке дає людині безпеку, супокій та почуття виконаного обов'язку. Німці ж усе говорили між собою: «Dieses treue, loyale, biedere ruthenische Volk, wer hätte es je gedacht?!»²⁸.

Минуло з того часу декілька місяців, а про «гарматуру» не було й чутки.

Чи довідалися мадяри в Пешті, що їм небезпечно спускатися на Делятин в Галичині та зі страху перед добре організованим руським «ландштурмом» Станіславівського округу, який навіть мав свою артилерію, залишили свій сміливий план, чи що? Не знаю; вистарчить, що вони у нас не з'явилися. Коли ж раз були і потрапили до Станіслава, то у вельми нужденному стані. Тому що обдертих і босих, спійманих у якійсь там битві у Семигороді, вели їх до Львова волоські²⁹ солдати з відділу генерала Урбана. Ми ж мали супокій та почувалися вільно.

Пізніше змінився хід подій. Російські закордонні полки³⁰ пішли на допомогу нашим³¹ в Угорщину і з тих пір приходили звіди щоразу веселіші звістки.

Одного дня староста повелів порозклеювати у місті плакати, які повідомляли, що об'єднані російсько-австрійські війська здобули над мадярами велику перемогу. З цієї причини поміж станіславівськими русинами та німцями запанувала велика радість. Одні та другі запивали цю перемогу від обіду аж до пізнього вечора у винних шинках в Шимона та у Пастерначки. Ляхи поопускали носи ще більше, як то кажуть, «на квінти»; але вони все-таки не втрачали надії і муркотіли собі під

носом: «A przecież pomimo radości szwarcgelberów Polska będzie — bo być musi!»³².

Вістка про цю велику перемогу дійшла і до Делятина. Староста навмисне відправив туди «штафету»³³. Генеральний штаб галицько-руського «ландштурму, тобто пенсіонер-капітан зі Львова у ролі головнокомандувача, шість сотників-лісничих — начальників відділів кінноти та Дуткевич — шеф артилерії, сиділи, як звичайно, у рудого Їцка. Пили сердешні, бо й що ж мали робити? Пили рано, пили й увечері; пили з нудьги та пили зі злості, що мадяри не наступають і не дають їм можливості показати світові свою мужність та свою хоробрість. Були вони вже десь за п'ятою чаркою «фірніпікса», як вони тоді назвали настояну на кмині горілку, коли нараз вбїг до заїзду поштар зі шкіряною торбою і вручив капітану «штафету».

«Vivat! Ура! Перемога!» — крикнув той після прочитання листа, і не сказавши своєму штабу ні словечка, хто, кого і де переміг, озвався до корчмаря: «Давай, Їцку, щонайкращого «утра»! Кампанія в Угорщині та й наша в Делятині незабаром закінчиться, тож потрібно випити весь запас, який ти маєш. Якщо наше та російське військо не випило усього вина в Угорщині, то незабаром ти знову зможеш туди поїхати».

«Vivat! Ура!» — крикнули на це підкоманданти головнокомандувача, і ну ж співати тости без числа і без міри, то на славу переможців, то на погибель мадярам. В одній хвили зібралася й уся делятинська інтелігенція, сильна не так числом, як радше своїм патріотизмом, а саме руський піп, начальник скарбової сторожі та декілька чиновників з управління домініями делятинської околиці.

Угорське вино, очевидно ображене тим, що ним випивалися тости за благоденство ворогів *Magyarország-у*³⁴, почало мстити бенкетуючим; тому що близько четвертої години по обіді, під час якого ніхто не їв, усі присутні знаходилися вже в тому стані, коли бенкетуючі *loquuntor variis linguis*³⁵. Гамір неможливо було описати, тому що (згідно з буковинським звичаєм) кожен зголошувався до слова, котре годі було взяти.

На кінець одному практиканту при управлінні скарбових дібр вдалося вилізти на стілець, і не впавши з нього, прокричати наступні слова: «Панове! Що скажете на мою пропозицію? Хочу оголосити тост за командирів об'єднаної армії».

— Ми випили за це вже п'ять разів! — загримів сильний голос начальника фінансової сторожі, який

²⁸ «Цей вірний, відданий, чесний руський народ, хто б міг подумати?».

²⁹ Ймовірно мова йде про італійців, які у той час служили в австрійській армії.

³⁰ Будучи за переконанням москвофілом А. Шанковський ототожнює росіян з русинами. В оригіналі: «Русскіи — закордонскіи полки».

³¹ Австрійцям.

³² І все ж, незважаючи на радість шварцгельберів, Польща буде — бо мусить бути!

³³ Дешпу.

³⁴ Угорщини.

³⁵ Розмовляли різними мовами.

відрізнявся, як бачимо, сильною пам'яттю, бо попри численні тости він ще не забув, скільки вже разів було оголошено таку пропозицію.

— Нічого! — відрубав практикант Цапе. — Але ось в чому справа: Я пропоную новий тост, тост оригінальний. Мені не йдеться про якусь нову особу, тому що за чие ж здоров'я ми вже не пили? Я пропоную лише новий спосіб проголошення тосту, спосіб, який ми ще не практикували. Мої панове, я подаю думку, щоби, коли я скажу: «Хай живе Гайнау³⁶ і Паскевич³⁷», наш шеф артилерії, чесний Дуткевич, дав «сальву»³⁸ з гармати.

— Геніальна гадка! — крикнули всі і нуж штурмувати Дуткевича, щоби він залишив товариство, виліз нагору до своєї гармати і випалив «сальву», від якої би затремтіла земля.

Дуткевич, радий тому, що матиме нагоду, продемонструвати свій артилерійський талант, швидко піддався намовам, однак застеріг усіх, щоб усі тости, які будуть випиватися за цей час, поки він не збере прислуги і не вилізе нагору, він міг випити попередньо. Ця справедлива вимога була повністю задоволена. Йому також пообіцяли, що ініціатор ідеї відразу ж після виголошення тосту вилізе на купу дров, яка стояла на Іцковім подвір'ї, і дасть знак хусткою. Дуткевич, бачите, хоч на той час вже і вислужений канонір, був все ще міцним мужчиною зі здоровими очима та сильною головою. Саме в цій справі він був незрівняним. Він умів перепити всіх, хто з ним запускався у пиятику. Він був правдивим образом батька княгині Герольштайн³⁹, про котрого вона (згідно з польським варіантом тексту)⁴⁰ говорить: «Gdy spił się cały dwór, batuszka stał jak mur!...»⁴¹. Так виглядав і покійний Дуткевич. Він втратив слух при гарматах і, побоюючись, що недочує крику при тості за головнокомандувачів, спеціально просив, щоби знак подали хусткою.

Не минуло й пів години, як практикант Цапе дочекався голосу. Дуткевич стояв у той час із при-

³⁶ Барон Юліус Якоб фон Гайнау (1786–1853) — австрійський військовий діяч, фельдцейхмайстер (генерал артилерії), керував придушенням Угорського повстання у 1848–1849 рр.

³⁷ Іван Паскевич (1782–1856) — російський військовий діяч українського походження, генерал-фельдмаршал. У 1849 р. під його командуванням російські війська брали участь у придушенні революції в Угорщині.

³⁸ Салют.

³⁹ Велика герцогиня Герольштейн — оперний буфф у трьох діях і чотирьох картинах Жака Оффенбаха на лібретто Анрі Мейяка та Людовіка Галеві, прем'єра якого відбулася 12 квітня 1867 р. у Театрі варіантів у Парижі під час Всесвітньої виставки.

⁴⁰ Йдеться про польський переклад цієї комічної опери.

⁴¹ «Коли був п'яний весь двір, батюшка стояв, як стіна!...».

слугою вже біля гармати і дивився згори, очікуючи обіцяного знака.

«Хай живе Гайнау і Паскевич!» — крикнув Цапе з усієї сили, відразу вибіг на подвір'я, вискочив на купу дров і махнув хусткою, після чого покотився з усім стосом на землю із самої вершини. Його привалило так, що лише з трудом потерпілого видобули з-під завалу товариші.

І сталося те, чого не снилося нікому ні в місті Станіславові, ні в Делятині. Почули Делятинці, а може і угри за Бескидами, гук гармати — але це був її останній залп. Сердешна, стоячи надворі та потрапивши під усілякі зміни погоди, повністю перержавіла і не змогла витримати сили пороху — розсипалася на кавалки... А може, вона, як людська патріотка, не змогла перенести сорому, перебуваючи на чужій службі, та з розпуки і жалю сама взяла і розірвалася!... На щастя, одразу ж після прикладення люнта⁴² Дуткевич і прислуга відступили на безпечну відстань, тому й урятувалися від можливої загибелі. По катастрофі вони тихцем винеслися у Станіславів.

І лишилися: лафет-сирота своєї гармати, а Дуткевич двогульденової виплати в день. Та Жулавський не залишив свого улюбленця Дуткевича. Спершу він зробив його «амстдінером»⁴³ у Станіславові, опісля ж забрав його у Чернівці, де той помер на царській службі, будучи підвищеним за два роки до смерті від возного при фінансовій дирекції до порт'є при крайовому управлінні. Обоє спочивають на старому кладовищі⁴⁴. Хвала їхній пам'яті! Були патріотами!...

А що ж сталося з лафетом? Краще і не питайте про це! З тих пір пішло на все «на бакер»⁴⁵!... Коли ми стали лишніми, то про нас і байдуже!⁴⁶... Старости-родаки займаються русинами лише для того, щоби на нашу шкоду на виборах догодити ляхам, або ж при роздачі попівської милостині-запомоги причепити хорошу латку якомусь там народолобцю-патріоту...

При згадці давніх часів мені, синові старого австрійсько-руського патріота, крається серце від жалю і поневолі спадає з очей сльоза!... Тому-то вже більше нічого не скажу і завершую свої записки, бо що сумно та душно повсюди на нашій святій Русі. Може бути, колись, коли ми знову станемо потрібні, вийде щось на краще...

(Переклад з язичія А. Корчака)

⁴² Бікфордого шнура.

⁴³ Возним.

⁴⁴ Йдеться, ймовірно, про старий цвинтар у Чернівцях, що знаходився в районі сучасної вул. Київської.

⁴⁵ У шкереберть.

⁴⁶ Йдеться про втрату інтересу габсбурзької влади до галицьких русинів після поступового придушення революції у 1848–1849 рр.

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО

ІГОР СВЕШНІКОВ І ГУРІЙ БУХАЛО В НАУКОВОМУ СТУДІЮВАННІ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У РІВНЕНСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

На початку ХХІ ст. Україна переживала складний період своєї історії. Зміна формації, цінностей, пріоритетів та менталітету її громадян вплинула на визначальну роль музею як соціального інституту, де музейна справа — одна з найяскравіших та найважливіших сфер людської діяльності. Українські музеї, як скарбниці народної пам'яті, у всі роки незалежності є джерелом духовних сил, збереження колективної пам'яті, збагачення та розвитку інтелекту нації.

Музейна справа є частиною системи духовного життя громадян України, який безпосередньо впливає на їхню освіту, розвиток і виховання, особливо в умовах російської військової агресії. Вхідження українського суспільства, зокрема галузі культури, до світового інформаційного простору в умовах війни потребує інноваційних підходів до використання засобів музейної педагогіки як інструментів формування громадянина-патріота ХХІ ст. Ці процеси повинні визначатися докорінними якісними змінами у стратегічних напрямках розвитку закладів музейної справи всіх форм власності, у виявленні інноваційних напрямків розвитку музейної справи як одного з каталізаторів розвитку соціально орієнтованого сучасного українського суспільства, моделюванні змістовної складової щодо збереження культурної спадщини українського народу, як інструмента реалізації державної політики в галузі культури та освіти в умовах війни [14, с. 370].

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі: РОКМ), який активно використовує свій науково-просвітницький потенціал, спираючись на винятковий досвід тривалого наукового студіювання проблем героїчної історії українського народу, особливо на її визначальних етапах, зокрема у період Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, рушійною силою якої було козацтво. У музеї ця тема знайшла своє відображення не тільки в унікальних артефактах та змістовній експозиційній і виставковій роботі, а й у результатах його науково-дослідницької діяльності.

Ця проблема стала домінантною у наукових студіях видатного українського археолога й історика, музеєзнавця, дослідника Берестецької битви 1651 року, наукового консультанта РОКМ, доктора істо-

ричних наук Ігоря Кириловича Свешнікова (1914–1995) та відомого рівненського історика, музеєзнавця і краєзнавця, фахівця з історії Національно-визвольної війни, багаторічного завідувача відділом історії РОКМ, кандидата історичних наук Гурія Васильовича Бухала (1932–2008).

Наукова спадщина Ігоря Свешнікова та Гурія Бухала протягом тривалого часу привертала та продовжує привертати увагу вітчизняних науковців, завдяки її актуальності, особливо у сьогоденні, коли український народ, натхненний звитягою Запорізького козацтва, веде героїчну боротьбу з російськими агресорами за свободу і незалежність власної держави.

Проблема винятковості наукової спадщини Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала в дослідженні Національно-визвольної війни, зокрема Берестецької битви, тісно пов'язана з діяльністю РОКМ і має вагомий обсяг минулого і сучасного вітчизняного та зарубіжного наукового, науково-популярного і публіцистичного студіювання.

У процесі підготовки статті використані матеріали з фондів РОКМ та Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», праці Ігоря Свешнікова [22; 23; 24;], Гурія Бухала [3; 4; 5; 6; 7], Дмитра Яворницького [36], Олександра Булиги [2], Володимира Виткалова і Тетяни Пономарьової [8], Володимира Мушировського [15], Юзефа Нікольченка [16; 17; 18; 19; 20], Тетяни Пономарьової і Олександра Булиги [21], Валерія Степанкова [25].

У 1997 році побачило світ колективне навчальне видання «Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII століть» [1], в якому Ігор Свешніков є автором розділів, що характеризують озброєння, знаряддя праці, одяг, особисті та побутові речі, пам'ятки духовної культури козаків. Основою для їхнього написання слугували пам'ятки матеріальної та духовної культури з досліджень поля Берестецької битви.

Нами були також використані матеріали круглого столу «Гурій Бухало: краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадський діяч» (до 80-річчя від дня народження) у РОКМ, 31 березня 2012 р. [13] та круглого столу «105 років від дня народження І. К. Свешнікова» у Маріупольському державно-

му університеті, 19 жовтня 2020 р. [9], ювілейний (до 80-річчя від дня народження) бібліографічний покажчик наукової спадщини І. К. Сवेशнікова [10], науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Ігор Сवेशніков — археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) [11].

Серед героїчних сторінок Національно-визвольної війни Берестецька битва, яка відбулася 29 червня-10 липня 1651 р. між селами Солонів, Острів і Пляшева нині Демидівської територіальної громади Рівненської області, посідає особливе місце у минулих і сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових студіях. Водночас, макropубліцистичний фактор дослідження проблеми не завжди репрезентує реальний стан речей, що регулює і детермінує її інформаційний простір. Це зумовлює потребу подальшого вивчення багатьох аспектів битви і, передусім, таких її дискусійних питань, якими є вибір Богданом Хмельницьким місця для розташування козацько-селянського табору, конкретні події, що спричинили поразку української армії, реальна кількість полеглих козаків і селян тощо.

Роботи археологічних експедицій РОКМ, а потім Державного (з 2008 — Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом Ігоря Сवेशнікова з 1970 по 1994 рр. були першою в Україні блискучою практикою на теренах Європи дослідити археологічними методами територію битви Нового часу. Зіставлення відомих історичних фактів та проведені Ігорем Сवेशніковим картографування знахідок дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних із трактуванням її епізодів тактичних ходів головнокомандуючих тощо [22, с. 131–157]. Вчений також вперше у вітчизняній історіографії здійснив класифікацію документальних джерел Берестецької битви [17, с. 6–7].

Під час розкопок місця козацької переправи було досліджено понад 2,5 га суцільної площі, на якій виявлено останки загиблих козаків та понад 5 тисяч унікальних достовірних козацьких речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору — 10 липня 1651 р. Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ із оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував підґрунтям для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви [21, с. 86].

Результати розкопок дозволили взяти під сумнів твердження польських учасників битви щодо «нищівної поразки» козацьких військ під Берестечком і загибелі під час захоплення табору 10 липня 1651 р. до 30 тис. козаків і селян. На думку Ігоря Сवेशнікова, підтриману провідними дослідниками

історії українського козацтва, втрати козацьких військ не були катастрофічними і склали 6–8 тисяч вояків [25, с. 1–4].

Завдяки археологічному матеріалу, що був співставлений з документальними, наративними та іконографічними джерелами і планом битви, складеним у 70-х роках XVII ст. у Західній Європі, Ігорю Сवेशнікову вдалося загалом відтворити порядок розміщення козацьких військ і селян-повстанців на місці битви і тактику, застосовану Богданом Хмельницьким під Берестечком. Вони дали позитивні результати: шляхетським військам не вдалося перемогти козаків на початку битви 30 червня, і якби не підступна втеча татарської орди з лівого флангу козацько-селянського війська, битва під Берестечком, поза сумнівами, у черговий раз завершилась би перемогою козацько-селянської армії.

Після зради татар і захоплення ними у полон Богдана Хмельницького, козаки перейшли у повному бойовому порядку до лівого берега Пляшівки, де побудували новий укріплений табір і переправи через річку і болото. Протягом десяти днів шляхта не мала змоги здобути цей табір, і лише трагічна випадковість призвела до поразки козацько-селянського війська. Результати розкопок, ретельна камеральна робота та всебічна науково-дослідницька робота дозволили Ігорю Сवेशнікову відкрити невідомі сторінки з козацького військового спорядження, побуту і духовної культури [22, с. 228–257].

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева, зокрема близько 20 екземплярів шкіряних чобіт. Наприкінці 1971 р. Ігорем Сवेशніковим та керівництвом РОКМ (директор Василь Сидоренко) розпочався інтенсивний пошук методів консервації і реставрації означених речей з козацької переправи. Розглядалися варіанти з використанням методик консервації та реставрації давніх виробів зі шкіри та дерева Проблемної лабораторії модифікації деревини Білоруського технологічного інституту та Ермітажу. Співробітники лабораторії рекомендували використовувати фенолспирти або консервувати дрібні речі, проварюючи їх у розчині цукру, що було досить зручно у польових умовах. Цей метод дозволив на початковому етапі ефективно консервувати дерев'яні вироби з козацької переправи.

На той час в СРСР тільки реставратори Ермітажу ефективно працювали з «археологічною шкірою». Серед зразків, представлених РОКМ для реставрації, були три чоботи і кілька дрібних шкіряних речей. У 1973 р. реставратор вищої категорії Ермітажу Дмитро Марковський вперше в СРСР здійснив на практиці реставрацію трьох оригінальних чобіт українських козаків 1651 р., які досі були відомі

лише з іконографії. На початку 70-х років оригінали шкіряних чобіт XVII ст. були представлені лише поодинокими екземплярами у музеях Німеччини, Франції, Польщі [18, с. 7].

На дослідженій території козацької переправи вони належали до найчисленніших знахідок. Проте методи консервації і реставрації виробів з дерева та шкіри, запропоновані на той час фахівцями-реставраторами, мали істотні недоліки. Використання фенолспиртів було розраховане на проведення консервації археологічного дерева у великих об'ємах із використанням промислових технологій і трудомістких процесів. А проварювання у цукрі дерев'яних предметів дещо змінювало їхній початковий вигляд. Щодо методу фахівців із Ермітажу реставрації виробів із шкіри, то він хоча і визнавався на той час прогресивним, але був досить складним, затратним і не завжди ефективним.

Ці обставини, а також необхідність термінової консервації артефактів із козацької переправи спонукали Ігоря Свешнікова особисто вирішувати цю проблему. За короткий час він розробив власну методику консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вона була настільки універсальною, ефективною і доступною, що дозволяла вже після завершення чергового польового сезону оперативно проводити реставраційні роботи на високому науковому і професійному рівні. Вироби зі шкіри і дерева, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що Ігорь Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію речей з різних металів: предмети козацького озброєння і господарські знаряддя, монети, речі культового призначення, прикраси, фрагменти народних музичних інструментів тощо [16, с. 96].

Усі реставровані речі з козацької переправи поля Берестецької битви становлять колекцію оригінальних унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають матеріальну і духовну культуру населення України середини XVII ст. Вони абсолютно датовані 10-м липня 1651 року! Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії середини XVII ст., тоді як відомі нечисленні описи козаків у записках сучасників є короткими, недостатніми, іноді, фантастичними. А висновки Дмитра Яворницького, що ґрунтуються на переказах, належать, переважно до XVIII ст., і не завжди відповідають спостереженням, зробленим під час розкопок поля Берестецької битви [26, с. 173–180].

Реставровані Ігорем Свешніковим предмети озброєння і військового спорядження, побуту і культури українських козаків і селян утворили основу унікальних експозицій Державного (з 2008

року — Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева та Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вони є еталоном для порівняння та абсолютного датування відповідних артефактів і колекцій не тільки в Україні, а й за її межами.

У 1992 р. Ігор Свешніков завершив роботу над монографією «Битва під Берестечком», яка цього ж року була надрукована у Львові у видавництві «Світ» [2]. У книзі здійснений унікальний науковий підхід щодо студіювання важливих проблем, які всебічно розкривають панораму героїчного життя українського народу в драматичному епізоді його історії, яким була Берестецька битва. Монографія надихнула багатьох дослідників досягнути до проблеми, що, у підсумку, ще вагоміше репрезентувала світовій науковій громадськості унікальність багатовікової історії і культури українства.

Після раптової смерті Ігоря Свешнікова 20 серпня 1995 р. під час розкопок на території Дубенського замку, дослідження поля Берестецької битви продовжувала археологічна експедиція Державного заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом доктора історичних наук, професора Рівненського державного гуманітарного університету Богдана Прищепи.

У згаданому нами науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Ігор Свешніков — археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) повністю представлена наукова спадщина вченого, що складає 205 найменувань, серед яких битві під Берестечком присвячено 52!

На 1970-90-і роки припадає активна наукова діяльність відомого рівненського дослідника історії України Нового часу, зокрема подій Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. — Гурія Бухала. В означений час його наукові студії зацікавили авторитетного вітчизняного вченого, старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Ігоря Слабеева (1923–1989). Саме він у 1976 р. запропонував Гурію Бухалу під своїм керівництвом розпочати роботу над дисертацією для здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Враховуючи наукові інтереси Гурія Бухала та вільне володіння польською мовою, у 1975 році було затверджено тему його майбутньої дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: «Визвольна війна українського народу 1648–1654 років у сучасній польській історіографії». Вища атестаційна комісія визначила Інститут суспільних наук АН УРСР (м. Львів) провідною науковою установою для підготовки дисертації, а установою, де вона виконувалася — РОКМ, у якому Гурій Бухало працював завідувачем відділу історії.

Основний зміст свого дисертаційного дослідження пошукувач виклав у публікаціях: «Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією» [7], «До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 років у працях сучасних польських істориків [3]», «Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648–1654 рр.» [4], «Польская историография о воссоединении Украины с Россией» [6].

Незважаючи на вимушену «данину» тогочасній радянській ідеологічній доктрині щодо історії та культури України, Гурій Бухало у своїх публікаціях і дисертації наповнив реальним змістом «білі і чорні плями» найтрагічнішого періоду у взаємовідносинах України і Польщі у Новий час. Без перебільшення у наукових студіях Гурія Бухала, за складних умов «партійності науки в СРСР», відроджувалася історична істина, відтворювалася правдива картина історії національно-визвольної боротьби українського народу у другій половині XVII ст.

Роботу над дисертацією Гурій Бухало завершив у травні 1980 р. Блискучий її захист відбувся 26 червня 1980 р. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР. Проблеми, що знайшли своє відображення на її сторінках, однаково важливі як для української, так і для польської історичної науки. Основною метою дисертації її автор вважав проведення глибокого «аналізу широкого кола праць сучасних (1953–1979 рр. — Ю.Н.) польських істориків, присвячених визвольній війні...». Одним із завдань визначалася необхідність «виявити недостатньо досліджені питання й окремі недоліки, що мали місце у висвітленні та оцінці сучасними польськими істориками окремих подій визвольної війни...» [5, с. 7].

Для реалізації поставленої мети і завдань Гурій Бухало використав оригінальну структуру дослідження, що складається з трьох розділів, основними з яких, на нашу думку, були перший: «Історіографія Польської Народної Республіки про передумови визвольної війни українського народу 1648–1654 років» і другий: «Визвольна війна українського народу 1648–1654 років у висвітленні істориків Польської Народної Республіки». У третьому розділі автор дисертації аналізує позицію сучасних польських істориків щодо Переяславських домовленостей січня 1654 р. між Гетьманщиною і Московським царством [5, с. 10–21].

Вражає об'єм опрацьованого у дисертації історіографічного матеріалу, як польського так і вітчизняного. На її сторінках були глибоко проаналізовані праці відомих польських істориків С. Арнольда, Л. Базилева, Б. Барановського, В. Бортновського, М. Ваврикової,

С. Вархолика, Я. Виммера, Є. Вислоцького, З. Вуйцика, А. Вичанського, С.-Ф. Тверського, Ю. Геройського, М. Горна, Е. Горнової, О. Гурки, Ю. Дересевича, З. Іжиковського, З. Качмарчика, А. Керестена, В. Куди, В. Куркевича, Ю. Лещинського, С. Либишовської, Г. Лябуди, Я. Мацешевського, Я. Паєвського, К. Пиварського, Л. Подгородецького, А. Пшибося, Я. Середики, В. Серчика, С. Среневського, Я. Тазьбіра, В. Чаплинського, Я. Шафлика, С. Щетки, Г. Язвинської, а також дослідження українських вчених І. Бойка, В. Борисенка, В. Голобуцького, В. Грабовецького, К. Гуслистого, В. Дядиченка, А. Касименка, М. Ковальського, А. Козаченка, В. Королюка, І. Крип'якевича, Ю. Мицика, В. Пичети, Г. Сергієнка, В. Смоля, І. Стороженка, Ф. Шевченка та інших.

За результатами студіювання проблеми Гурій Бухало першим у радянській історіографії робить висновок, що польські історики 1950-70-х років, попри певний суб'єктивізм в оцінці подій Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., причиною, драматичного для обох сторін, конфлікту визнають:

- у політичній сфері — польську імперську політику, що позбавляла український народ навіть перспектив незалежного державного розвитку;
- у соціально-економічній сфері — примусове створення в Україні польських магнатсько-шляхетських фільваркових господарств, які ґрунтувалися на праці закріпачених селян, втрати українськими селянами, міщанами, козаками і дрібною шляхтою особистої власності, курс польського уряду на ліквідацію українського козацтва як стану;
- у національно-релігійній сфері — політику Речі Посполитої щодо ліквідації православ'я в українських землях та примусового насадження католицизму й уніатства, дискримінацію у сфері мови і освіти.

Не залишилися поза увагою Гурія Бухала і неоподієні факти щодо участі поляків у війні, але на боці українських козаків і повстанців: «Без сумніву, радянських істориків зацікавлять свідчення, наведені польськими істориками (Б. Барановським, С. Либишовською, В. Чаплинським), засновані на аналізі виявлених документів щодо безпосередньої участі у боротьбі проти польських магнатів і шляхти, вихідців з Польщі — селян, ремісників, міщан, дрібної шляхти у складі козацько-селянських військ. Це питання в історіографії Польщі досліджене більш глибоко, ніж у радянській» [5, с. 6]. Відверто сміливий висновок для дисертанта в СРСР 1970-х років!

Вже багато років привертає увагу науковців історичний нарис Гурія Бухала «Круг містечка

Берестечка. Рівне. 1993. 104 с.», виданий до 445-ої річниці Берестецької битви. У книзі були ретельно проаналізовані раніше не відомі джерела щодо подій у Гетьманщині, Запорозькій Січі, Речі Посполитій, Московії та Османській імперії напередодні битви, безпосередньо під час битви та після битви з архівів Канади, США і Німеччини.

Практичне значення наукових студій Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала в царині козацтвознавства полягає у можливості використання їх методів та інструментів для наступних досліджень за напрямками: археологія, історія, культура, краєзнавство і музеєзнавство України.

Водночас зауважимо, що у сучасному музеєзнавстві в Україні, на наш погляд, існує важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі буде проблематичним. Воно повинно позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної інституції як кінцевого результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки — «має стати адекватним викликам часу і найголовніше у цьому поступі — ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань» [12, с. 20]. Прикладом є діяльність РОКМ щодо використання наукової спадщини Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала з історії і культури українського козацтва.

Джерела та література:

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. / Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, О. М. Титова, І. К. Свешніков та ін. Навч. посібник. Київ, 1997. 336 с.
2. Булига О. Археологічна колекція предметів XVII ст., винайдених на місці Берестецької битви (1651) експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ігоря Свешнікова. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2015. Вип. XV. Ч. 1. С. 11–13.
3. Бухало Г. В. До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 років у працях сучасних польських істориків. *Архіви України*. 1976. № 6. С. 55–60.
4. Бухало Г. В. Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648–1654 рр. *Український історичний журнал*. 1978. № 9. С. 129–133.
5. Бухало Г. В. Освободительная война украинского народа 1648–1654 годов в современной польской историографии. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.09 «Историография и источниковедение». Київ, 1980. 24 с.
6. Бухало Г. В. Польская историография о воссоединении Украины с Россией. *Советское славяноведение*. 1979. № 3. С. 102–104.
7. Бухало Г. В. Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією. *Український історичний журнал*. 1976. № 6. С. 130–133.
8. Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І. К. Свешнікова. Хрестоматія. Рівне, 2005. 404 с.
9. *Збірник матеріалів круглого столу, присвяченого 105-річчю від дня народження видатного українського археолога, історика, культуролога, краєзнавця і музеєзнавця, доктора історичних наук І. К. Свешнікова*. Маріупольський державний університет. 19 жовтня 2020 року. За загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; автори-укладачі: В. О. Кудлай, Ю. М. Нікольченко та ін. Маріуполь, 2020. 51 с.
10. Ігор Кирилович Свешніков. Бібліографічний покажчик. До 80-річчя від дня народження вченого. Упоряд. І. Г. Пашук. Рівне, 1995. 38 с.
11. Ігор Свешніков — археолог, історик, краєзнавець. *Наук.-допом. біобібліогр. покажч.* / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка. Уклад.: Л. М. Малишева; наук. ред.: О. Л. Промська; відп. за вип.: В. П. Ярощук. Рівне, 2015. 128 с.
12. Квас, О., Волошин, С. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*, 2018, 11, 18–22.
13. Круглий стіл «Гурій Бухало: краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадський діяч» (до 80-річчя з дня народження). Рівненський обласний краєзнавчий музей. 31 березня 2012 р. URL: http://Iobmus.ucoz.ua/blog/kruglij_stil_prisvjachenij_guriju_bukhalu/2012-04-03-60.
14. Медведєв І. Музейна педагогіка як інструмент реалізації інформаційної політики в умовах війни. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2022. 366–371. URL: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-616-2-2022-390>.
15. Мушировський В. М. Музейники за покликанням. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2012. Вип. X. С. 22–23.
16. Нікольченко Ю. М. Археологічні та історико-краєзнавчі студії І. К. Свешнікова. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 36. наук. праць. 2012. Вип. 4–5. С. 92–99.
17. Нікольченко Ю. М. Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. 2012. Вип. 56 (№ 1). С. 5–10.

18. Нікольченко Ю. М. Вчений Божою милістю (До 100-річчя від дня народження І. К. Свешнікова). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2015. Вип. XV. Ч. 1. С. 5–10.
19. Нікольченко Ю. М. Дослідження поля Берестецької битви археологічними методами. *Збірник наукових праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди*. Серія «Історія та географія». 2010. Вип. 38. С. 188–192.
20. Нікольченко Ю. М. Наукові студії Г. В. Бухала. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2012. Вип. X. С. 11–14.
21. Пономарьова Т., Булига О. *Переправа незабутня. Історія однієї експедиції*. Луцьк, 2014. 188 с.
22. Свешніков І. К. *Битва під Берестечком*. Львів, 1992. 304 с.
23. Свешніков І. К. Вогнепальна козацька зброя періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. за матеріалами з розкопок місця Берестецької битви. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. пр. Київ, 1993. Вип. 2. С. 136–142.
24. Свешніков І. К. Озброєння козацького війська за матеріалами розкопок місця Берестецької битви 1651 р. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*: у 3 вип.: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва. Київ-Дніпропетровськ. 13–17 трав. 1991 р. Київ, 1993. Вип. 2. С. 161–170.
25. Степанков В. С. Берестецька кампанія 1651 року: проблеми періодизації. *Берестецька битва в історії України*. Тези 3-ої респуб. наук.-теорет. конф. 26 червня 1992 року, м. Рівне. С. 1–4.
26. Яворницький Д. І. *Історія запорізьких козаків*. У 3-х томах. Т. 1. Львів, 1990. 319 с.

Богдан ПРИЩЕПА

ШОЛОМ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ВОЇНА-ДРУЖИННИКА З ДОРОГОБУЖА

Добре збережений шолом воїна-дружинника було знайдено під час археологічних розкопок у Дорогобужі в 1989 р. на дитинці літописного міста в житлі № 15, що загинуло під час ворожого нападу в середині XIII ст. [Прищеп, 2011, с. 66—68]. Ця знахідка тепер експонується в Рівненському обласному краєзнавчому музеї. Шоломи часів Київської Русі відносяться до рідкісних знахідок предметів озброєння середньовічних воїнів. Раніше на території Західної Волині шоломи випадково були виявлені біля с. Мокрого Дубенського р-ну та у Володимирі-Волинському, але вони не збереглися. Лише фото з публікацій польських археологів дозволяють скласти уяву, як виглядав шолом із Мокрого [Bocheński, 1930, s. 8—9, tabl. IV; Jakimowicz, 1933, tabl. VII], він сферокопичний, науковці датують його кінцем X — початком XI ст. Фрагменти шоломів трапилися під час розкопок городища біля села Городище Шепетівського р-ну Хмельницької області.

Перш ніж перейти до характеристики дорогобужького шолома, з'ясуємо, яким було житло № 15 і за археологічними знахідками спробуємо визначити, ким був його господар. Це житло досліджене в південно-східному розкопі, поблизу напільного оборонного валу дитинця (рис. 1). Культурні нашарування на цій ділянці мали товщину 3,4 м (рис. 2). Залишки наземного житла виявлені на глибині 2,2-2,5 м, а його контури визначені за розміщенням печі та поширенням шару ґрунту рудого

кольору (рис. 2, е), який утворився під час руйнації дерев'яних конструкцій будівлі. Цей шар мав найбільшу товщину (до 0,3 м) поряд з піччю, на північний схід від неї. Він був насичений органічними рештками і містив значну кількість речових знахідок, які концентрувалися поблизу печі. Приблизні розміри житла 4,0×3,5 м.

Піч була глинобитна, збудована на дерев'яному каркасі в південному куті жилого приміщення будівлі на рівні підлоги. Звернені до стін житла стінки печі прямі в плані, а внутрішня, північно-східна — дугоподібна. Розміри печі 1,15×0,95 м, розміри овальної черені 0,5×0,9 м, стінки мали висоту 0,6 м, склепіння провалилося, його рештки простежені в печі у вигляді шару суглинку і шматків печини. Верхній пласт заповнення житла на північний схід від печі був пошкоджений на ділянці розмірами 1,25×1,65 м під час влаштування братської могили жертв погрому Дорогобужа в середині XIII ст.

Наведені дані свідчать, що житло було наземним і, вірогідно, зрубним. На площі жилого приміщення трапилося 66 виробів із заліза, бронзи, скла, каменю. Виробів із заліза найбільше — 44. Крім того, зібрано значну кількість уламків глиняних гончарних посудин.

Шолом лежав поряд з піччю, біля північно-східної стінки (рис. 2, 12), на південь від нього — залізне стремено (рис. 2, 15; 3, 5) і ключ (рис. 2, 16; 3, 9). Далі, за піччю, виявлені ще два стремена (рис. 2, 10, 11; 3, 6, 7), а також скручений із дроту бронзовий

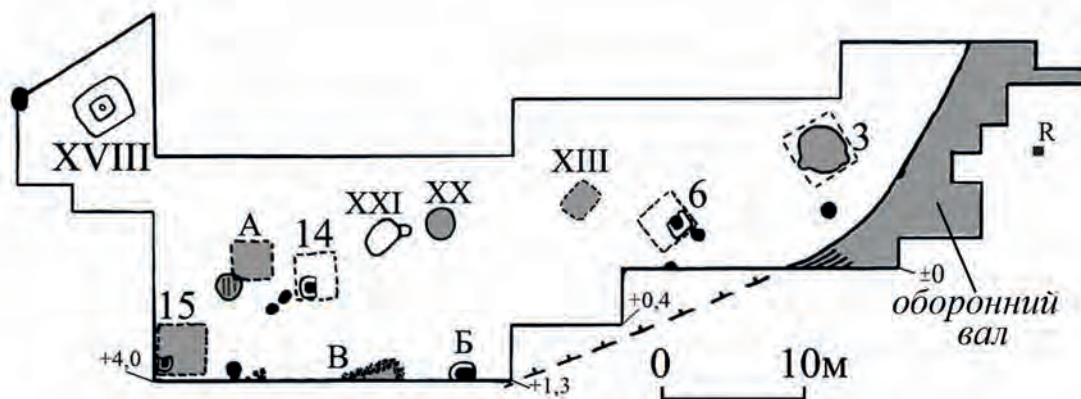

Рис. 1. Місцезнаходження житла № 15 на плані південно-східного розкопу на дитинці Дорогобужа. На плані показані споруди середини XII — початку XIII ст. (незатоновані) і споруди першої половини — середини XIII ст. (затоновані)

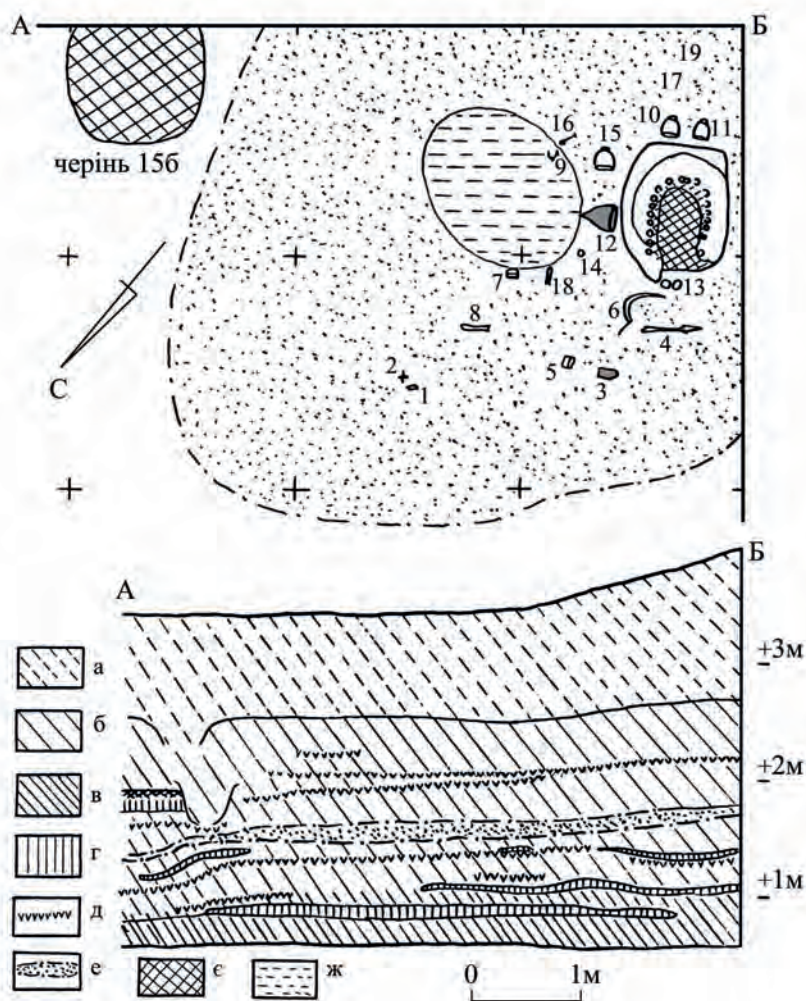

Рис. 2. План ділянки з рештками житла № 15 і стратиграфічний профіль стінки розкопу.
 Умовні позначення: а — верхній культурний шар (XV—XVIII ст.); б — верхній горизонт нижнього культурного шару (XII — середина XIII ст.); в — нижній горизонт нижнього культурного шару (X—XI ст.); г — підсипка материкового суглинку; д — прошарок вугілля та попелу; е — коричневий шар органічних решток; є — черінь печі; ж — братська могила

браслет (рис. 2, 16; 3, 17) і дзвіночок. На північ від шолома трапилися скроневе кільце (рис. 2, 14; 4, 5), навісний замок (рис. 2, 7; 3, 2), залізні деталі від дверей чи скрині (рис. 2, 8, 18). Перед челюстями печі знайдено залізні наконечник списа (рис. 2, 4; 3, 8) і серп (рис. 2, 6; 3, 1), а також скляні браслети — два цілі і один розбитий (рис. 2, 13; 4, 3). Далі на північ знаходилися відламана деталь шолома — пластина, що захищала ніс (рис. 2, 3) і навісний замок (рис. 2, 5). Ближче до північного кута приміщення лежали мармуровий хрестик (рис. 2, 2; 4, 7), скляна намистина (рис. 4, 4) і шиферне прясельце. На черені печі господарі житла залишили два ключі від навісних замків (рис. 3, 3, 4), бронзові уламки пластинчастого браслета (рис. 4, 1) та пошкоджений наконечник піхов меча (рис. 4, 2). На площі житла знайдено також бронзові наконечник ремня (рис. 4, 9) і накладну

серцеподібну бляшку (рис. 4, 8), 26 цілих і фрагментів залізних цвяхів, уламки скляних браслетів (6 фрагментів), перстня (рис. 4, 5) і посудини. У заповненні печі і житла зібрані фрагменти горщиків першої половини — середини XIII ст. (рис. 5).

Концентрація значної кількості знахідок на площі житла, наявність прошарків вугілля і попелу є яскравою ілюстрацією картини загибелі Дорогобужа під час військового погрому. Асортимент виробів свідчить, що житло використовувалося у першій половині XIII ст. і належало заможній родині, а його господар скоріш за все був княжим дружинником. На це вказують і знахідки з господарської будівлі А, що знаходилася на північ від житла № 15, зокрема наконечники списа і піки, великий мисливський ніж, пара стремен і вудила [Прищеп, 2011, с. 68, рис. 74].

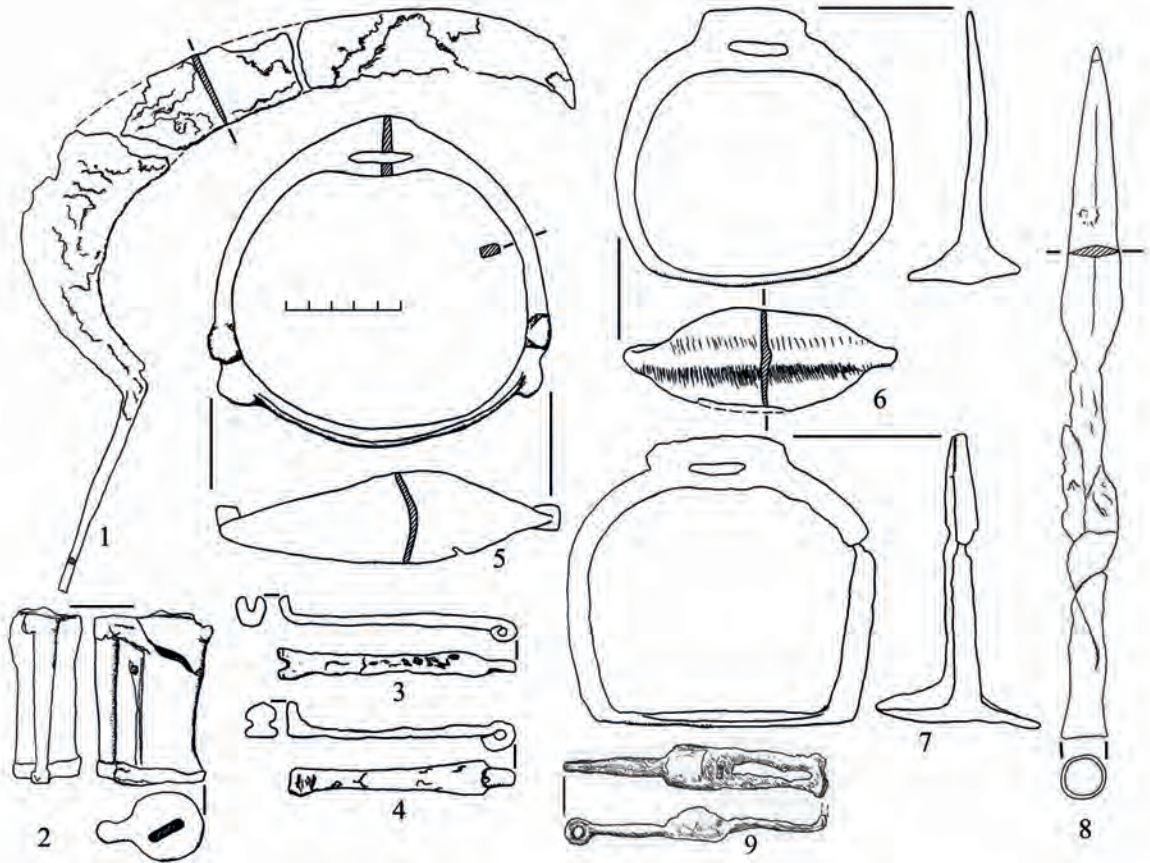

Рис. 3. Залізні вироби з житла № 15: 1 — серп; 2 — навісний замок; 3, 4, 9 — ключі; 5—7 — стремена; 8 — наконечник списа

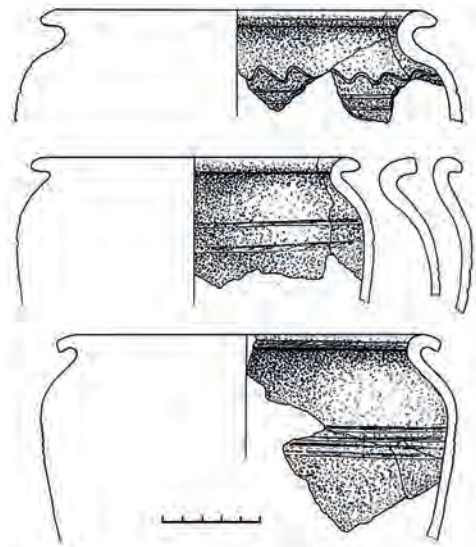
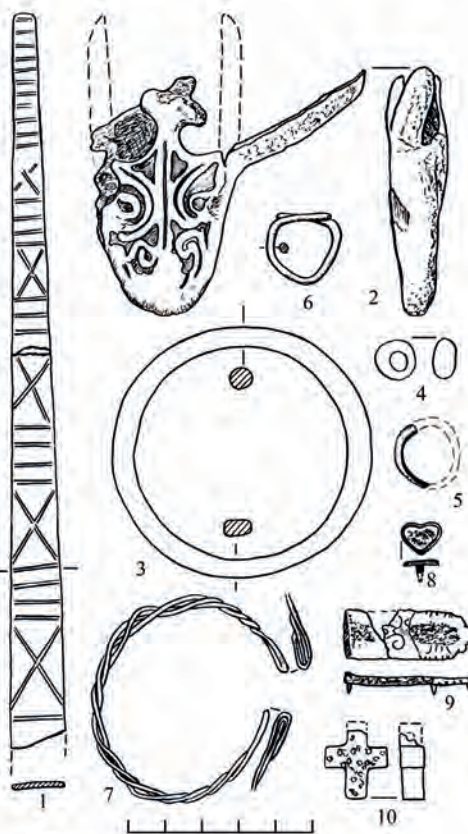

Рис. 5. Глиняні горщики з житла № 15

Рис. 4. Речі з житла № 15: 1, 3, 7 — браслети; 2 — наконечник піхов меча; 4 — намистина; 5 — перстень; 6 — скроневе кільце; 8 — накладна бляшка; 9 — наконечник ремня; 10 — хрестик натільний. 1, 2, 6—9 — бронза; 3—5 — скло; 10 — мармур

Рис. 6. Шолом із житла № 15

Шолом зберігся майже повністю (рис. 6), але він був пошкоджений вогнем, залізо кородоване, на основі корпусу є тріщини, втрачені невеликі ділянки металічних пластин. Відламана ще в давнину пластина, що захищала ніс лежала окремо, за 1,25 м на північний захід від шолома. Відмітимо, що в житлі були й інші пошкоджені речі (бронзові наконечник піхов меча, браслет), які, вірогідно, господар житла збирався полагодити чи використати як сировину.

Загальний стан збереженості шолома дозволяє простежити основні елементи його конструкції (рис. 7). В землі шолом деформувався, тому основа корпусу овальна в плані, розмірами 17×24 см. Корпус виготовлений із трьох пластин: лобної і ще двох, що захищали скроні та тім'я. Краї лобної пластини накладені на сусідні пластини, так що ширина з'єднання становить 1,2—1,4 см. Шов між двома боковими пластинами проходив посередині тильної частини корпусу. Товщина пластин — 1,5—2 мм. Висота виробу від основи корпусу до кінця навершя 32 см. Як бачимо, корпус високий, помітний залом на середині висоти ділить його на дві частини. Нижня частина циліндрична, а верхня — конічна,

має шість граней. Вона увінчана навершям, що кріпилось за допомогою шести виступів — «лапок». Навершя на середині висоти має кулясте потовщення — «яблуко». Кінець навершя теж прикрашений сферичним потовщенням, але менших розмірів. На нижньому зрізі тулії біля правої скроні простежено петлю для кріплення бармиці — металевої сітки, що захищала ший.

Лобна частина шолома додатково захищена прямокутною пластиною, її нижній край має дугоподібні вирізи для очей і оформлений у вигляді рельєфних надбровних дуг, завершується об'ємним наносником розмірами 8,5×5,2×2,8 см.

Повної аналогії шолому із Дорогобужа на території Київської Русі нам знайти не вдалося. Однак, близькі за окремими елементами конструкції виробу відомі серед знахідок із Середнього Подніпров'я та сусідніх територій. Сферо-конічні високі шоломи знайдені в кочівницьких курганах XII—XIII ст. Поросся поблизу с. Ковалі, в місцевості Королевино біля Таганчі та інших. А. М. Кірпічников відніс їх до типу Пб і обґрунтував думку, що ці виробу побутували на Русі, а також використовувались кочівниками

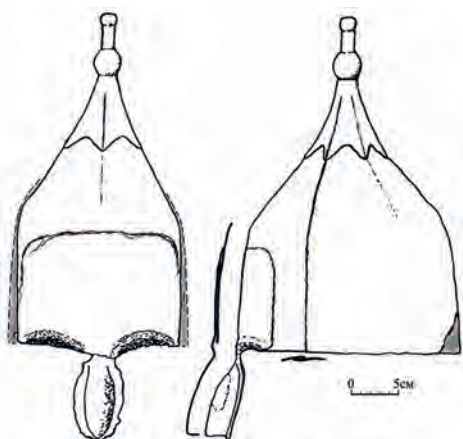

Рис. 7. Шолом із житла № 15

Рис. 8. Шолом із поховання поблизу с. Ковалі в басейні р. Рось

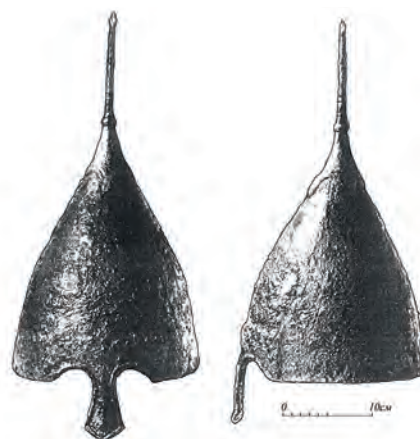

Рис. 9. Шолом із урочища Королевине біля м. Таганча в басейні р. Рось

[Кирпичников, 1971, с. 28—29, 32]. Гранчасту форму верхньої частини бойового наголов'я має шолом із поховання поблизу с. Ковалі (рис. 8), але в нього чотири грані, а дорогобузький шолом має шість граней. Такі шоломи доповнювались залізними масками, які захищали обличчя воїна.

Ряд шоломів об'єднує з дорогобузьким наявність високого навершя з «яблуком», яке кріпилось за допомогою «лапок» та використання захисної пластини для носа, що переходить в дугоподібні надбрівні валики. Однак шолом з Дорогобужа має ряд відмінних рис. Його навершя кріпилось за допомогою шести лапок (а не чотирьох, як у шоломів з Поросся) і не таке високе, в той час як добре збережене навершя шолома з Таганчі закінчується довгим стержнем для прапорця (рис. 9). Цей шолом відрізняється також плоским наносником, не має різкого зламу на середині висоти тулії і помітних граней на верхній частині корпусу.

Однією з особливостей дорогобузького шолома є об'ємний наносник, що складав одне ціле з лобною пластинкою. Напівмасками з об'ємними наносниками доповнені невисокі сферичні руські шоломи типу IV за класифікацією А. М. Кіричнікова. Це шолом із Києва (рис. 10) та багато прикрашений шолом, знайдений поблизу с. Ликове, вірогідно, загублений князем Ярославом Всеволодовичем в ході Липецької битви в 1216 р. [Кирпичников, 1971, с. 29, 32; табл. XVI, 2; XVII, 1]. Сферо-конічний шолом із напівмаскою було знайдено також в половецькому похованні другої половини XIII ст. в кургані біля с. Таборівка [Петров, 1997, с. 141].

Подібні напівмаски з об'ємним наносником мали також залісні шоломи із Чингульського кургану [Отрощенко, Рассмакін, 1986, с. 27; рис. 7, 2] та із Ватра Молдовіце в Сучавському повіті

Румунії [Возний, Федорук, 2012, с. 63—64, рис. 3, 1]. Чингульський курган був досліджений у 1981 р. Він знаходився поблизу с. Заможне у Запорозькій області, на краю степового плато над Молочансько-Чингульською заплавою. Шолом із Чингульського кургану за формою відрізняється від дорогобузького. Він має крутобоке куполоподібне наголов'я з позолоченими поверхнями (рис. 11). Навершям шолома служить короткий залізний стрижень з кільцем. По нижньому ободу шолома кріпилася кольчужна бармиця, розріз якої прикрито наносником напівмаски. На напівмасці простежуються валики надбрівних дуг та мигдалевидні прорізи для очей. Напівмаска приклепата до шолома. Найкраще аргументованою є думка В. В. Отроценка, що Чингульський курган — це поховання половецького хана Тігака, воно датується 40—60 роками XIII ст. [Отрощенко, 2018].

Шолом із Ватра Молдовіце Сучавського повіту Румунії має куполоподібний наголовок, але завдяки конічному навершю в цілому він за формою наближається до сфероконічних. Навершя прикріплене за допомогою «лапок», закінчується маленькою кулькою — «яблуком». До передньої частини шолома була приклепана пластинка для захисту очей, з наносником, але він втрачений. Тип описаного шолома пов'язують із стосунками населення південно-руських земель зі степовими кочовиками у XII—XIV ст. [Возний, Федорук, 2012, с. 64]

Порівняння дорогобузького шолома з відомими раніше знахідками виявляє один із шляхів удосконалення цього виду озброєння у XIII ст.: поєднання сферо-конічної форми із гранчастою верхньою частиною корпусу, наявність додаткової лобної пластини разом із об'ємним наносником. Дорогобузька знахідка свідчить про вмиле використання місцевими зброярами як давніх традицій, що розвивалися

Рис. 10. Шолом із Києва

Рис. 11. Шолом із Чингульського кургану

на Русі, так і запозичення технічних досягнень кочових народів. Пізніше подібні сферо-конічні шоломи із гранчастою верхньою частиною корпусу, але без вирізів для очей і наносника використовувалися в період Великого князівства Литовського, на що вказують знахідки з Луцька і Мстислава [Кучинко, 2002, с. 123, рис. 18, 1; Терський, 2006, с. 182, рис. 155, 1; Бохан, 2008].

Дорогобузький шолом слід віднести до продукції майстрів Південної Русі. Він демонструє вміле поєднання східних традицій і досягнень зброярів Русі. Найбільшу кількість шоломів XII—XIII ст. знайдено в Середньому Подніпров'ї, але подібного до Дорогобузького наголів'я у цьому регіоні не виявлено. Тому, найбільш ймовірним місцем його виготовлення могло бути одне з головних міст Галицько-Волинського князівства — Володимир або Галич.

Джерела та література:

1. Бохан Ю. Н. Шлемы «русского» типа из Мстислава. *Военная археология*. Сборник материалов семинара при Государственном Историческом музее. Вып. 1. Москва: Квадрига, 2008. С. 124—128.
2. Возний І.П., Федорук А. В. Військовий обладунок і спорядження вершника X—XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром. *Археологія*. 2012. № 4. С. 62—73.
3. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX—XIII вв. *САИ*. Ленинград, 1971. Вып. Е1—36. 113 с.
4. Кучинко М. М. Волинська земля X — середини XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: «Вежа», 2002. — 304 с.
5. Отрощенко В. В. Проблема датування та інтерпретації кипчацького комплексу Чингульської Могили. *Археологія*. 2018. № 1. С. 119—132.
6. Отрощенко В.В., Рассмакін Ю. Я. Половецький комплекс Чингульського кургану. *Археологія*. 1986. № 53. С. 14—36.
7. Петров Ю. Ю. Древнерусские шлемы с полумасками. *Памятники старины. Концепции. Открытия. Версии*. Санкт-Петербург — Псков, 1997. Т. II. С. 139—143.
8. Прищеп Б. Дорогобуж на Горині у X—XIII ст. Рівне: ПП ДМ, 2011. 250 с.
9. Прищеп Б.А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині X—XIII ст. Рівне, 1996. 248 с.
10. Терський С. Лучеськ X—XV ст. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2006. 252 с.
11. Bocheński Z. Polskie szyszaki sredniowieczne. *Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Antropologii i Prehistorji*. Nr 3. Krakow, 1930. S. 3—27.
12. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego. *Rocznik Wołyński*. Łuck, 1933. Т. III. S. 10—104.

**Польовий інвентарний опис індивідуальних знахідок із житла № 15,
дослідженого на дитинці Дорогобужа в 1989 р.**

№ п/п	Назва предмета, опис	Місце знахідки	Матеріал, техніка	Розміри (см)	Примітки
Верхній шар руйнації житла					
123	Обручка округла в перетині (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 5 пл. +1,95м'	Скло	1,8×0,2	Рис. 4, 5
124	Намистина (бісер) зелена сферична (ціла)	Р. 18, 12-и, 5 пл. +1,95м'	Скло	d-0,3	
125	Виріб кулястий (дзвіночок?) (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 5 пл. +1,95м'	Бронза	d- 2,0	
126	Цвях (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 5 пл. +1,95м'	Залізо	4,0	
127	Браслет гладенький зелений (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 5-6 пл.+1,9м'	Скло	5,0	
128	Цвях (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 5-6 пл.+1,9м'	Залізо	5,0	
129	Денце келиха лійчастого напівпрозорого жовтого (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 5-6 пл.+1,9м'	Скло	1,9×1,2	
130	Цвяхи (3 фрагм.)	Р. 18, 12-к, 5-6 пл.+1,9м'	Залізо	3,5; 5,0	
131	Голки (2 цілі)	Р. 18, 12-к, 5-6 пл.+1,9м'	Залізо	4,0	
Середній шар заповнення житла					
155	Пластина (6 фрагм.)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Залізо	3,0×2,5; 6,0×4,0	
156	Накладна бляшка (2 фрагм.)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Бронза	1,5×1,0	
157	Хрестик натільний чотирирохкінцевий простий (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Мармур	1,9×1,7	Рис. 4, 10
158	Прясельце біконічне (ціле)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Шифер	2,3; 0,7; 1,5	
159	Намистина овальна у перетині (ціла)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Скло	1,1; 0,7; 0,7	Рис. 4, 4
160	Браслет кручений зелений (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Скло	7,0	
161	Цвях (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 7 пл. +1,65м'	Залізо	5,5	
162	Цвяхи (2 фрагм.)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	4,0; 8,0	
163	Пластина (фрагм.)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	5,0×2,0	
164	Гак (цілий)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	5,0×2,5	
165	Деталь шолома, що захищала ніс	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	8,7×5,2	Рис. 7
166	Браслет кручений зелений (фрагм.)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Скло	5,0	
167	Наконечник списа втульчастий, перо витягнуте трикутне із скошеними плічками (цілий)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	L-30,3; перо 14,0×2,6; втул. 2,0	Рис. 3, 8
168	Замок навісний циліндричний, дужка втрачена	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	7,5×5,0× 3,0	Рис. 3, 2
169	Виріб (фрагм.)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	6,0×4,0	
170	Цвях (фрагм.)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	3,0	
171	Серп, лезо в середній частині слабо вигнуте, п'ятка відігнута під прямим кутом, продовження лінії черешка перетинає лезо посередині (реставрований із трьох частин)	Р. 18, 13-и, 7 пл. +1,6м'	Залізо	L-30,5; лезо 21,5×3,5; черешок 9,0	Рис. 3, 1
Нижній шар заповнення житла (при долівці)					
202	Цвях (фрагм.)	Р. 18, 12-и, 8 пл. +1,45м'	Залізо	5,0	
203	Виріб у формі підкови (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	5,0×5,0	
204	Браслет гладенький коричневий з поздовжньою зеленою ниткою (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 8 пл. +1,45м'	Скло	4,0	
205	Пластина (фрагм.)	Р. 18, 12-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	4,5×2,5	
206	Цвях (цілий)	Р. 18, 12-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	5,5	
207	Шматки шлаків (15 фрагм.)	Р. 18, 12-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	4,0; 10,0;	
208	Замок навісний циліндричний (3 фрагм.)	Р. 18, 13-и, 8-9пл. +1,5м'	Залізо	10,0	
209	Окуття дверей? (2 фрагм.)	Р. 18, 13-и, 8-9пл. +1,5м'	Залізо	8,0; 12,0	

210	Шип льодохідний (фрагм.)	Р. 18, 13-к, 7 пл. +1,65м'	Залізо	5,0	
211	Гак (фрагм.)	Р. 18, 13-к, 7 пл. +1,65м'	Залізо	5,0	
212	Стремено, дужка у формі арки, отвір для ремня вузький і довгий, підніжка пряма (ціле)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,5м'	Залізо	13,0×12,7	Рис. 7, 2
213	Стремено, дужка у формі арки, отвір для ремня вузький і довгий, підніжка слабо прогнута (ціле)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,5м'	Залізо	11,8×12,3	Рис. 7, 1
214	Шолом воїна-дружинника, основа циліндрична, завершення конічне гранчасте (цілий)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,5м'	Залізо		Рис. 6; 7
Нижній шар заповнення житла (при долівці)					
246	Браслети гладенькі чорні (2 цілі)	Р. 18, 13-и, 8 пл. +1,45м'	Скло	d-7,0	Рис. 4, 3
247	Браслет кручений жовтий (5 фрагм.)	Р. 18, 13-и, 8 пл. +1,45м'	Скло	1,0—6,0	
248	Скроневе кільце дротяне з кінцями, що накладаються (ціле)	Р. 18, 13-и, 8 пл. +1,45м'	Бронза	2,0×2,1	Рис. 4, 6
249	Стремено із дугоподібною підніжкою (ціле)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	14,0×14,5	Рис. 3, 5
250	Ключ від навісного циліндричного замка, стержень широкий, із поздовжнім прорізом, борідка втрачена	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	11,5×1,8	Рис. 3, 9
251	Наконечник пояса, на лицевій стороні рельєфний орнамент, на зворотній стороні 4 стержні для кріплення (пошкоджений)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,45м'	Бронза	3,8×1,4	Рис. 4, 9
252	Цвяхи (12 фрагм.)	Р. 18, 13-и-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	3,0—10,0	
253	Вироби (7 фрагм.)	Р. 18, 13-и-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	5,0—12,0	
254	Скоба дверна (фрагм.)	Р. 18, 13-и-к, 8 пл. +1,45м'	Залізо	8,0	
255	Браслет кручений чорний (фрагм.)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,45м' біла шолома	Скло	7,0	
Нижній шар заповнення житла (при долівці)					
293	Цвяхи (цілий і 3 фрагм.)	Р. 18, 13-и, 9 пл. +1,3м' біля печі	Залізо	12,0; 7,0	
294	Шило — в перетині вістря округле, черешок чотирикутний (ціле)	Р. 18, 13-и, 9 пл. +1,3м' біля печі	Залізо	7,5	
295	Браслет скручений із дротини, складеної в три нитки, на кінцях петлі, до них виходить кінець дротини (цілий)	Р. 18, 13-к, 8 пл. +1,45м'	Бронза	5,7×5,0	Рис. 4, 7
296	Накладна бляшка у формі серця (ціла)	Р. 18, 13-к, 7 пл. +1,65м'	Бронза	1,1×0,9	Рис. 4, 8
Житло, на черені печі					
346	Ключ від навісного замка, борідка чотирикутна, зверху до середини має проріз (цілий)	Р. 18, 13-к, в печі	Залізо	10×0,8	Рис. 3, 3
347	Ключ від навісного замка, борідка має верхній край дугоподібний і два симетричні вирізи з боків (цілий)	Р. 18, 13-к, в печі	Залізо	9,5×0,8	Рис. 3, 4
348	Вироби (4 фрагм.)	Р. 18, 13-к, в печі	Залізо	4,0—9,0	
349	Наконечник піхов меча, трикутний, кінець заокруглений, зверху по краях дві направляючі пластин напівкруглі в перетині, зверху посередині завершення — крин, виріб пошкоджений, деформований	Р. 18, 13-к, в печі	Бронза	6,5×3,5×1,5	Рис. 4, 2
350	Браслет пластинчастий широкосерединний, орнамент геометричний, зберігся не повністю (2 фрагм.)	Р. 18, 13-к, в печі	Бронза	9,2×0,6-1,0; 9,7×1,0-1,5	Рис. 4, 1

Олена ПРИЩЕПА
Ірина БАЛАШОВА

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З АРХЕОЛОГІЇ РІВНОГО І ЙОГО ОКОЛИЦЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА В ШКІЛЬНОМУ ТУРИЗМІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ось уже кілька років поспіль (2020–2024) на кафедрі суспільних дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування (НУВГП) реалізується Освітньо-професійна програма спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)», спрямована на підготовку вчителів-істориків, які оволодівають знаннями, уміннями і практичними навичками педагогічної, дослідницької і виховної роботи в середній школі. В процесі розробки навчальної програми багато уваги приділялося тому, аби наповнити реальним змістом таку її рису як поглиблене вивчення історії рідного краю, рідного міста чи села, що є важливим для набуття у майбутніх вчителів низки фахових компетенцій та закріплення програмних результатів навчання, зокрема, формування у здобувачів освіти цінностей культурної регіональної багатоманітності України, здатності співставляти спільні і відмінні риси у розвитку історико-географічних регіонів, розуміння феномену культури, її ролі в житті українського суспільства і світу.

Локальна і регіональна історія цієї освітньої програми є складовою вивчення таких освітніх компонентів як «Історичне краєзнавство», «Проблеми регіональної історії», «Історія Рівненщини», а також широко використовується для засвоєння навчальних курсів «Історія України», «Археологія», «Первісне суспільство» та інших дисциплін. Назагал краєзнавчий і регіональний матеріал активно використовується студентами при підготовці наукових досліджень, зокрема, курсових, бакалаврських, а цього року вже і магістерських робіт. Для здобувачів освіти спеціальності «Середня освіта. Історія» важливим є набуття вмінь та навичок пов'язувати краєзнавчий матеріал з практичною потребою використання його на уроках історії, у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, шкільному туризмі, дослідницькій роботі з учнями у рамках Малої Академії наук тощо.

Студенти-історики, які навчаються у НУВГП, мають можливість відвідувати Рівненський обласний краєзнавчий музей (РОКМ), на базі якого тут проводяться лекційні і семінарські заняття; опрацьовувати археологічні збірки у фондосховищі музею та наукову літературу у музейній бібліотеці; разом зі своїми науковими керівниками брати участь у ро-

боті наукових конференцій. Змістовною співпрацею з краєзнавчим музеєм є проведення археологічної навчальної практики, якою у 2020–2021 рр. керував Олексій Войтюк — завідувач відділу археології і реставрації РОКМ (за сумісництвом викладач кафедри суспільних дисциплін НУВГП). У рамках цього річної археологічної практики студенти-історики НУВГП були учасниками досліджень літописної Пересопниці, які проводила Віта Коцюбайло — завідувачка відділу давньої історії РОКМ. Долучаються музейні працівники і до проведення екскурсій для студентів-істориків під час музейно-архівної практики.

Важливим напрямком музейної діяльності є організація щорічних краєзнавчих конференцій, участь у яких дозволяє пов'язати між собою представників різних поколінь — поціновувачів історії рідного краю. Подібні заходи переконливо підтверджують, що краєзнавство це і вагома галузь гуманітарних знань, і форма громадського руху, яка слугує тим містком, що з'єднує як відомих дослідників, так і тих, хто лише починає прокладати для себе краєзнавчу стежину у світ нових і захоплюючих відкриттів [12]. В такий спосіб у студентської молоді як учасників подібних заходів формується потреба у збереженні і примноженні вітчизняної історичної спадщини.

Варто підкреслити, що Рівненський обласний краєзнавчий музей, утримуючи статус головного і щонайбільшого за кількістю експонатів музейного закладу Рівненщини, поміж чисельних фондів колекцій акумулює чимало археологічних артефактів, пов'язаних, зокрема, з давньою і середньовічною історією обласного центру. Вагомий внесок РОКМ простежується в організації археологічних досліджень Рівного, збереженні і охороні матеріалів розкопок та популяризації археологічних артефактів, що дозволяє обирати саме такі теми для студентських наукових пошукувань, які виходять на бакалаврський і магістерський рівень.

Змістове поєднання аналізу наукових досліджень із дидактичними задачами української школи запропонувала здобувачка освіти спеціальності «Середня освіта. Історія» Ірина Балашова у бакалаврській роботі на тему «Використання досліджень з археології Рівного і його околиць на уроках іс-

торії та в шкільному туризмі загальноосвітніх навчальних закладів», яку успішно захистила у червні цього року.

Наукові дослідження археологічних пам'яток Рівного та його околиць розпочалися наприкінці XIX ст. Відомий український історик Володимир Антонович разом зі своєю дружиною Катериною Мельник на той час обстежували у цьому мікрореєні давні слов'янські кургани, Басівкутське городище, літописну Пересопницю та інші археологічні об'єкти. Результати цих досліджень були проаналізовані у їхніх працях, та, зокрема, текстовій частині роботи В. Антоновича «Археологічна карта Волинської губернії», яка була перевидана вже в добу незалежної України [1].

Продовжили вивчати археологічні пам'ятки багатьох епох поблизу Рівного у міжвоєнний період українські і польські дослідники. Зокрема, опис багатьох із них увійшов до двотомного краєзнавчого словника Олександра Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся», який побачив світ вже у 80-х рр. XX ст. і був опублікований в Канаді українською діаспорою. Найбільш детально О. Цинкаловський досліджував літописну Пересопницю [13; 14].

Про результати досліджень у міжвоєнний період польських науковців — Людвіка Савицького та його дружин Ірени Шойер-Савицької, а також інших дослідників, які вивчали археологічні пам'ятки в околицях Рівного, йдеться у їхніх працях. Їх аналіз подається і в узагальнюючих роботах сучасних вітчизняних дослідників, зокрема, Святослава Терського [11], Михайла Кучінка, Григорія Охріменка [6].

Цілеспрямовано археологічні пам'ятки Рівного та його околиць продовжили вивчати українські вчені у другій половині XX ст. Результати проведених археологічних розкопок і розвідок у Рівному та навколишній окрузі вони публікували на сторінках наукових видань і в окремих монографічних дослідженнях. У публікаціях Валерія Пясецького [9], Віктора Чабая [15] поданий аналіз археологічних розкопок унікальної пам'ятки доби пізнього палеоліту поблизу с. Бармаки. Рівненські археологи Богдан Прищеп та Олексій Войтюк увели в науковий обіг новий матеріал про Басівкутське городище [3]. Вони ж опублікували матеріали розкопок древнього городища поблизу с. Хотин, керівником проведення яких був О. Войтюк [4].

Добу бронзового віку на території Рівненщини упродовж багатьох років вивчав відомий український археолог Ігор Свешніков, який виділив окрему археологічну культуру — городоцько-здовбицьку, пам'ятки якої ним були відкриті у тому числі поблизу Рівного [10, с. 38–39; 2, с. 176–177].

Багаторічні розкопки літописної Пересопниці проводили Володимир і Святослав Терські, Богдан Прищеп. Варто згадати й про узагальнюючі праці з давньої та середньовічної історії України та Волині, в окремих сюжетах яких висвітлюється давня і середньовічна історія Рівного крізь призму археологічних джерел [2; 5].

Стоянки первісних людей поблизу с. Городок. За 12 кілометрів від Рівного розташоване село Городок, які між собою поєднує спокійна течія річки Усті — лівої притоки однієї з найдовших річок Волині — Горині. Цей населений пункт відомий багатою історією, зокрема, стоянками первісних людей, які засвідчують про ранне заселення цієї території. Наразі в околицях села досліджено понад 20 таких археологічних об'єктів, що робить Городок одним із найбагатших мікрореєном України на палеолітичні знахідки.

Вік городоцьких стоянок різниться, окремі з них датуються початком пізнього палеоліту (приблизно 30–35 тис. років тому). Їх відкриття має велике значення для історичної науки. Адже завдяки знахідкам, які були тут виявлені під час археологічних розкопок, можна реконструювати спосіб життя первісних людей, що жили в умовах усе ще холодного клімату та примітивних технологій виробництва знарядь праці.

Ще в 1898 р. на правому березі р. Устя власнику маєтку в Городку барону Федор Штейнгелю разом із відомим київським музейником Миколою Біляшівським вдалося виявити майстерню крем'яних знарядь. Перед Першою світовою війною Ф. Штейнгель запросив до продовження розкопок молодого українського дослідника Левка Чикаленка. Цінні знахідки як результати проведених тоді археологічних досліджень зберігалися в Городоцькому музеї, заснованому Штейнгелем. У 1915 році під час війни музейні колекції були вивезені з Городка і на сьогодні принаймні його археологічні артефакти безповоротно втрачені.

У міжвоєнний період (1922–1926) польський археолог Людвік Савицький провів масштабні розкопки в Городку. Почавши досліджувати одну стоянку (Городок I), він виявив на території села ще п'ять місць з крем'яними знахідками, зокрема, — на ділянках, які мають назви Заріччя і Застав'я [2, с. 51–52]. Що характерно, розкопки проводились не лише на високому правому березі річки Устя, а й на лівому. Ще на одній зі стоянок, окрім викопних решток і крем'яних виробів, були знайдені кістяні знаряддя, залишки фарби та мушлі з отворами [2, с. 89–90]. І знову, як то раніше під час Першої світової війни, так і під час лихоліть Другої світової війни, матеріали археологічних досліджень вже польських

вчених — численні крем'яні й кістяні вироби тощо, були майже всі втрачені.

Село Городок багате археологічними пам'ятками не лише кам'яного віку, а й наступних історичних епох: це пам'ятки городоцько-здовбицької культури бронзового віку, які у 50-х рр. минулого століття відкрив Ігор Свешніков. На Вишневій горі, яку він обстежував, були виявлені місця добування кременю первісною людиною [2, с. 202].

Палеолітична стоянка мисливців на мамонтів у **Бармаках в околицях Рівного** на сьогодні є однією з найбільш значущих археологічних пам'яток цієї найдавнішої доби в історії не лише України, а й Європи. Розпочаті ще у 1982 році археологічні розкопки тривають там й донині і є одними з найбільш масштабних в Україні. Вони надають цінну інформацію про життя людей епохи кам'яного віку, зокрема, палеоліту на території України близько 19–16 тисяч років тому. Величезна заслуга у її відкритті і багаторічному дослідженні належить Валерію Пясецькому [9], а в популяризації зібраних на місці розкопок матеріалів — Рівненському обласному краєзнавчому музею, в експозиції якого представлені крем'яні знаряддя праці населення первісної доби, кістки мамонта, на яких полювали мисливці.

Поміж археологічних пам'яток Рівного і його околиць чільне місце займає **Басівкутське городище**. Час функціонування цього укріпленого поселення за археологічними джерелами датується Х — серединою XII століття. Дослідження цієї археологічної пам'ятки засвідчили, що тут проживали слов'янські племена ще в добу раннього середньовіччя. Із публікацій рівненських археологів та виставлених на огляд в експозиції РОКМ матеріалів їх розкопок дізнаємось, що мешканці Басівкутського городища віддавали перевагу землеробству, скотарству та ремеслам. Вони торгували з іншими слов'янськими племенами, а також вели обмін з Візантією та іншими землями Київської Русі [3].

Туристичну привабливість цієї археологічної пам'ятки нині активно популяризує громадська організація «Клуб історичної реконструкції «Оствиця» м. Рівне», пропонуючи рівнянам та гостям міста оглянути реконструкції давніх будівель, човни як засоби судноплавства. Ця громадська структура стала справжнім центром дослідження давньої історії Рівного. Тут організуються археологічні розкопки, проводяться екскурсії, які відкривають можливість відчувати подих минулих століть.

Городище в с. Хотин. На лівому березі р. Горині, на відстані 12 кілометрів від м. Рівного, розташоване село Хотин, відоме своїми як пам'ятками природи, так і унікальною багатощаровою археологічною

пам'яткою різних епох — від кам'яної доби — аж до пізнього середньовіччя. У поле зору дослідників старожитностей це городище потрапило ще в XIX ст., що підтверджується згадкою в «Археологічній карті Волинської губернії» Володимира Антоновича [1, с. 37]. Подальші його дослідження були здійснені Ігорем Свешніковим (1961) та Юзефом Нікольченком (1976), коли вони готували до випуску довідкове видання з археології Рівненської області [10, с.]. У наш час причетні до його вивчення методами археологічної науки Богдан Прищеп, Микола Хомич, Олексій Войтюк.

Детальні археологічні розкопки на Хотинському городищі були організовані лише в 2020 році за ініціативи Шпанівської територіальної громади з метою популяризації своєї культурної спадщини та рекреаційної привабливості цієї території. У серпні того ж року на цьому об'єкті працювала археологічна експедиція РОКМ під керівництвом рівненського археолога О. Войтюка. Проведені розкопки засвідчили, що життя на території городища простежується ще в більш давніх пластах історії, аніж давньоруська доба.

Численні артефакти, знайдені під час археологічних розкопок Хотинського городища, дають уявлення про життя та побут його мешканців. Серед знахідок — кераміка, а саме, фрагменти ліпного та гончарного посуду різних епох (фінальний палеоліт, мідний, бронзовий, залізний віки, середньовіччя); металеві вироби, серед яких знаряддя праці, зброя, прикраси; предмети побуту: прясла, ножі, амулети. Особливу цінність мають ті із них, які засвідчують про розвинені ремесла та торговельні зв'язки його мешканців: скляні браслети та намисто, залізні ножі та сокири, бронзові прикраси [4].

Пересопниця. До 25-ти кілометрової округи Рівного варто віднести й пам'ятки села Пересопниці, які мають відношення до таких історичних періодів, як Київська Русь і пізнє середньовіччя. Літописну Пересопницю досліджували українські археологи, починаючи від XIX ст. Продовжують на сьогодні її вивчати і активно популяризувати працівники культурно-археологічного центру «Пересопниця».

Як відомо, саме в Пересопниці у монастирі Різдва Пресвятої Богородиці завершувалося створення рукописного Євангелія — неперевершеного взірця перекладу на староукраїнську літературно-писемну мову однієї з найпопулярніших книг Нового Завіту, що широко використовувалась в богослужінні (1556–1561). Ще й до сьогодні залишається до кінця нез'ясованим місце розташування цієї монастирської обителі. Отож археологам є над чим працювати й надалі у Пересопниці.

На півдорозі автошляху від Рівного до Луцька маємо ще одну історико-архітектурну пам'ятку — Клеванський замок, археологічне вивчення якого лише тільки започатковується. Збудований у XVI ст. князями Чорторийськими, цей замок протягом століть був свідком бурхливих історичних подій, слугуючи оборонною фортецею [7], величним палацом та місцем культурного життя. Як відомо, у 2009 році Клеванський замок був визнаний одним із семи чудес Рівненщини.

Отже, давня і середньовічна історія Рівного та його околиць плідно вивчалася археологами, і сподіваємося, ця справа буде продовжена. Проведені тут археологічні дослідження значно збагатили знання про давні історичні епохи Рівного та його найближчої округи. Вони розкривають багатогранні аспекти

життя людей різних історичних епох, зокрема, їх матеріальної культури, технологій та соціальних структур, що є важливим внеском у вивчення історії людства.

Результати археологічних досліджень варті того, аби їх активно використовували у навчальному і виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів Рівного та шкільному туризмі. Щодо останнього, то використання такої форми роботи з учнями, організованої як самостійно вчителями і класними керівниками, так і через посередництво туристичних фірм є перспективним напрямком роботи зі школярами рівненських навчальних закладів. Адже туристична привабливість археологічних пам'яток мікрорегіону Рівне досить висока, що дозволяє організувати до них різнопланові екскурсії.

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. Київ: Стародавній світ, 2013. 138 с.
2. Історія Волині. Т. 1: Навчальний посібник / наук. ред. д. і. н. І. Ворончук. Київ; Харків, 2021. 384 с.
3. Войтюк О., Прищеп Б. Дослідження Басівкутського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2020*. Київ, 2022, С. 257–262.
4. Войтюк О., Прищеп Б. Підсумки досліджень середньовічного городища в с. Хотин на Горині. *Археологія і давня історія України*. 2023. Вип. 3 (48). С. 123–134.
5. Історія Волині: науково-популярне видання / наук. редактор, керівник автор. колективу М. М. Кучерпа; Волин. національний ун-тет імені Лесі Українки. Суми: Університетська книга, 2023. 672 с.
6. Кучінко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. Вид. 2-ге, випр. і доп. Луцьк: Вид-во ВДУ «Вежа», 1995. 119 с.
7. Прищеп Б. А. Замок князів Чорторийських у Клевані: етапи становлення та забудова. *Археологія і давня історія України*. 2022. Вип. 2 (43). С. 111–120.
8. Прищеп Б., Прищеп О. Історичне краєзнавство Волині: Навчальний посібник. Рівне: ПП ДМ, 2011. 352 с.
9. Пясецький В. К. Палеоліт Волинської височини і Малого Полісся. Рівне, 2009. 239 с.
10. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України: Ровенська область. Київ: Наукова думка, 1982. 115 с.
11. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 380 с.
12. Тронько П. Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 82–94.
13. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). Т. 1. Вінніпег-Канада, 1984. 600 с.
14. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). Т. 2. Вінніпег-Канада, 1986. 622 с.
15. Чабай В., Дудник Д., Ступак Д., Весельський А. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Бармаки у м. Рівне. *Археологічні дослідження в Україні 2020*. Київ, 2022. С. 273–278.

Іван ПУЩУК

СПОГАДИ МЕШКАНЦІВ ВОЛИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО АВТЕНТИКИ ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ В КРАЇ ЧАСУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ствердження вагомості усноісторичних свідчень про міжнаціональні стосунки й трагедію жителів колонії Паросля Перша (Рівненщина) в роки Другої світової війни, почутих від найстарших за віком корінних жителів.

Висвітлення трагічної події 1943 р., яка не втрачає актуальності і в наші дні, здійснюється на основі використання усноісторичної методики.

Використання автором статті кільканадцяти свідчень найстарших за віком жителів околиці ніснучої колонії, в т.ч. поданих у диктофонних записках, стверджує їх автентичність, яка полягає в тому, що 9 лютого 1943 р. саме внаслідок нападу спецзагону військ НКВС заради задуманого у північній столиці зіпсування стосунків між поляками й українцями винищено всіх жителів колонії, поляків, при звинуваченні місцевих українців разом із неіснуючими тієї пори в краї бандерівцями. Бажання ряду польських науковців свідомо перекласти злочин на невинних подане на основі неправдивих і неточних свідчень, є несумісним з автентичністю, науковою достовірністю.

Тогочасна польська адміністрація у воеводському Луцьку 1936 р. опублікувала перелік усіх тоді існуючих населених пунктів Волинського воеводства. Відтоді десятків із них — колоній, осад, застянків, сотень хуторів — не стало. Згодом лише незначна кількість їх виявилася об'єктом опрацювання в книзі Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. — Т. 1,2. — Warszawa. — 2000. Зокрема, за час, що минув, на місці колонії Паросля Перша давно буває ліс — однак же з роками все актуальнішою стає дискусія про подію, яка сталася в ній у 1943 р.: винищення її виключно польських жителів у кількості ніби 135 (за іншими близько 155) осіб.

Тридцять років тому польське бачення події, якою в польській історіографії означається початок «Волинської різни», було викладене на сторінках вище названої книзі польських істориків Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane... В цьому виданні, за яке автор удостоєний найвищої нагороди країни, щодо Парослі Першої знаходимо: «9 лютого 1943 року над ранням уся колонія (Рівненщина. нараховувала всього 26 обійсть. — І. П.) була оточена великою групою озброєних українців.

Згідно з багатьма переказам (підкреслення наше. — І. П.) члени цієї чисельної боївки рекрутувалися з навколишніх та відлеглих українських сіл (подається аж 5 назв — щоправда, жоден із цих переказів не наводиться. — І. П.) У різанині жителів колонії ніби «брали участь українці з різних суспільних груп...». З них, як відомо, без жодного посилання стверджується: конкретно акцією керували саме сини православних священиків із містечка Володимирця, сіл Каноничі й Острівці. Під час розправи в колонії «до кожного з обійсть зайшло по 4–6 озброєних осіб, які назвали себе радянськими партизанами, хоча здивувало (кого саме, конкретно не називається — І. П.) те, що розмовляли не російськи, а місцевою українською говіркою». І тут же самі В. і Е. Семашки надають доказ того, що це є неправдою. Підтвердженням є документ — спогад, який публікується в другому томі цієї книги. В ньому 12-річний житель колонії Паросля Перша Вітольд Колодинський, єдине свідчення якого є в розпорядженні авторів книги, щиро й неоднозначно стверджує: (див. W. Siemaszko... Ludobójstwo... Т. 2, S. 1214)1): пришельці незмінно розмовляли виключно саме ...російською мовою. Українська ж мова й не згадується, хоча автор книги підкреслює: «Дуже часто від літа 1942 р. колонію Паросля І відвідували українські патрулі, по п'ять-шість вершників на конях. В осінньо-зимовий час 1942 р. такі патрулі (одягнені в сукмани, постолы, озброєні) розпізнавалися поляками, в т.ч. й батьком, що вони є українцями, а не радянськими (партизанами), з якими поляки мали ж зв'язок» 2).

Він же, — контакт збройних груп місцевого польського націоналістичного підпілля, до якого належав батько свідка, з радянськими партизанами, що цієї пори наближення Східного фронту все частіше з являтися в лісах Західного Полісся, — установившись, на ту пору був ...обопільно потрібним, дружнім, постійним. Обидві сторони вважали його взаємовигідним. Закинуті з-за лінії фронту червоні партизани знайшли в місцевих польських колоніях базу для свого осідку, добування харчів. Одні й другі мали ґрунт для спільного протистояння активізації українського національно-визвольного руху — адже ідея творення незалежної України в терені, на який обидві претендували, була для обох небажаною. Тим більше, відомим стало: на найвищому рівні

в Москві саме тієї пори заявлено, що там відмовляються від приєднання до СРСР Волині в складі всієї Західної України, «возз'єднаної» у 1939 р. з УРСР. Обидві сторони, — і польське націоналістичне, і радянське підпілля, — на 1943 р. своїм спільним ворогом одночасно з гітлерівськими окупантами визначили саме його, — український рух за незалежність. Боротьба з цим неприйнятним для обох чужинців наміром корінного населення краю була їхньою спільною метою.

В умовах сірої селянської громадянської невідності, особливо явної на Західному Поліссі, в далекій північній столиці зродилося бажання млявий перебіг подій активізувати. Адже наближення радянських військ до ареалу польської нації природно актуалізувало проблему прийняття неминучого рішення щодо українсько-польського кордону. За тогочасної відсутності чіткого міжнародного рішення проблеми вагомою могла бути громадська активність — чи не визначальна внаслідок пошвавлення бандерівського руху. В далекій Москві з'явилося бажання вплинути на події.

У польському краї — господар той, хто володар у лісі. І на початок 1943 року, — при абсолютному переважанні українських жителів, — більшість сіл не могла не бути в руках таки незалежників.

Із польськими колоніями справа була іншою. Хоча поляки (в т.ч. міське населення) краю налічували всього 16% мешканців краю, в утворених там «пляцувках» вони мали осілих там у 1939 р. військовиків польської армії з професійною майстерністю, зібрану ними зброю й навіть ...гостинність щодо пришельців зі Сходу.

Обидві ці сили, — українські й польські незалежники, — були непоступливими у прагненні саме до своєї взаємно виключної мети: приналежності Волині саме до своєї, відновленої в найближчому майбутньому власної національної держави.

Щоправда, кожна з них сама по собі, певне ж, була заслабкою, аби вибороти перемогу над усіма. Хіба що — коли об'єднатися з серйозним партнером... Тоді для всесоюзного супротивника була б — зовсім інша ситуація! Отже, залишалося йому одне: не допустити цього аж ніяк.

Як саме? А тут — простір для фантазії... Та — відповідних дій при координації їх здалеку. Навіть із-за фронту. З далекої північної столиці...

Задум цей — зовсім не експромт. Із початком 1943 р. і незмінним поступальним рухом Східного фронту в німецький тил для ослаблення окупанта в західноукраїнські й західнобілоруські ліси стали закидатися червоні партизани. Певне таки для розгортання неминучої в майбутньому війни проти цих двох небажаних для задумів Москви збройних

сил, що мали за найвищу мету творення своїх національних держав.

З бандерівцями при їхньому лозунгу «Україна — понад усе!» — розмова короткою була: неможливість жодних контактів. З польськими комуністами передбачалася постійна співпраця — навіть завчасне створення підсобного польського уряду, який мав пригодитися після переможному вступу радянських військ на терен краю. Головним було недопущення найменшого контакту між обома претендентами на тутешню перемогу, тобто союзу між ними — за всяку ціну.

...Перші кроки на диво ординарними були: в глибокому тилу Червоної армії, хоча й, певне, неподалік від лінії фронту — поява відділення з півтора десятка рядових солдатів енкаведистського підрозділу Червоної армії для виконання дещо неординарного завдання «спецатряда» — в незнайомій місцевості. Щоправда, в супроводі відмінного її знавця, уродженця цих місць.

При перегляді солдатських особових справ такий знайшовся швидко. Викликаний для уточнення сказав: у населеному пункті, що його треба буде відвідати, навіть має ...свата. Цим викликав нескрите задоволення енкаведистського офіцера. Обіцянка втрапити до рідних місць була йому гарантованою.

Підібраних екіпували. Представили їм новачка-провідника. Попередили: перекидають через лінію фронту.

Серед ночі завели їх у літачок. Вмостилися — кожен зі своїм отриманим спорядженням. Дорога, — над фронтом же! — тривожною була. Кінцем її були слова:

— Прібилі. Гатовімся к вихаду.

Заворушилися, оглядаючи кожен свій парашут. Провідникові ж виданий він не був. Однак до нього відразу ступив командир:

— Летіш са мной в обнімку. І дальше будеш прі мене

Мав би здивуватись. Але знати мусив: така команда.

Як полетіли в нічну безвість, тримався хлопець командира скільки сили. Відчував: і той тисне його до себе з усіх сил, аж стогнучи. То ж, не втерпівши таки запитав:

— А пачему я — не так, как все?

— Каманда! —був той щирим. Єдине слово вимовив ще. — Імя?

— Вася.

Опуститися. Подужали зібратися до купи доволі швидко. Й тут таки раптом — ще здалеку крик! Біжать до них кількоро людей. І таки при зброї. ...Добре, що вигуки радісні. Хоч слова — не зрозумілі.

Зблизька догадалися. Командир сказав:

— В нормі всьо. Палякі.

Вочевидь, ця зустріч була передбачуваною для обох сторі. Іздалеку простягли їм руки для вітання. Тутешніми партизанами назвалися.

Повели до найближчої хатини. Махнули руками на підлогу.

— Кидай рюкзак. Відпочивай. Тут усе наше.

Та — коротке оголошення. Декотрі з парашутистів із частиною поляків негайно йдуть далі, інші — залишаються саме тут і чекають повернення їх. Провідник — серед цих.

Знайомитися стали. Від провідника почули: родом він — із хутора Ситниця, що, — знають же поляки, — поряд при тутешньому містечку Степань. А тут, у самій Парослі Першій мешкає його сват — пан Юзьо.

Ха-ха!.. Ну, як же до нього не завести!.. І за тамешній стіл не сісти?

Обидва там — в обійми!.. Від того поляки — в невимовну радість! Підтвердження ж явне, остаточне: парашутисти — саме ті, ким себе звуть!

За стіл із такої okazji негайно!

А були ж поляки до цього явно наготові. Ніби наказ їм навіть був.

Вмостилися за накритим столом. Бо ж мали для цього час — поки повернуться ті інші. Десь аж ніби через день!

Дочекалися за столом тих — потомлених, немитих... Але — з ...«бранцями»

Були це — вхоплені з нальоту жителі села, що трапилося парашутистам дорогою. Для чогось їм були потрібні тутешні полишуки... Хоча для чого — господарям було зовсім не зрозуміло.

Та для всіх знайшлося місце за кількома найбільшими в колонії столами, знесеними з такої okazji до будинку з найбільшою залогою, аби разом помістилися в ній усі: парашутисти, поляки й навіть одягнені в селянські свити — з сусіднього села полишуки. ...А вчинити ж таку честь польські сусіди своїм українським відважилися вперше — скільки десятиліть поряд живуть. Бо — з нагоди гостей на парашутах!

Чим більше порожніло посудин із самогоном, тим голоснішими ставали за столом розмови. Тим відвертішими були. Уродженець хутора Ситниця, сидючи далеко від свата Юзя, став нудитися серед незнайомих. То ж при тій нудзі запримітив: чомусь саме на нього, зовсім же незнайомого Васю, раз по раз поглядає сам парашутистський командир. І то ж — не раз. Щось, вочевидь, йому таки треба?..

Той же у пам'ятав тримав почуті від хлопців слова командира: «Провідника поселити в одній хаті зі мною». Дочекавшись у того перекуру, спробував наблизитися спідтишка.

Уловив слова, кинуті своїм:

— Да. Пара приближаецца. ...Ребята, канешна, гатови. Палякі. — как будта, — врезали што нада.

Й тут Васі захотілося почути виразніше — хитнувся до командира ніби аж занадто. Аж із поглядом того стрівся. Знову ж таки сторожким!

Згадалося: чого ж таки побоявся командир йому окремого парашута давати. ...Таки, щоб у рідних лісах не крутнув на ньому чи з ним та в інший бік?

Відтак дочекався Василь, коли командир буде йти на відпочинок — із котримсь із своїх. Тут же на певній віддалі пішов за ними. А то ж була одна дорога, закінчувалася за сусідніми дверима. Під скрип дверей почув:

— Через два часа... А с етім ...саседам ...нада би ещю да таво...

...Притулив свої двері за собою. ...Сів, приходячи до тями. Почекав, коли за стінкою ліжко відскрипить. Виглянув — вартовий при дверях ніби зовсім задрімав.

Спромігся обминути його нечутно. Ступив повз хлів у садок і, — кинувся до найближчих дерев ліска.

Напряма до хутора? Догадувався. Лютневий сніг став уже настом, твердим, як лід. Вийшов на дорогу. І — оглядаючись, — по ній...

Дійшов до рідного порога. Застукав у вікно. ...Аж через кілька ж років...

Матері, коли заспокоїлася, виразно сказав:

— Попрощатись я прийшов. ...За мною нагрянуть. Скажете їм і всім: мене у вас не було. То є правда: в найближчий час — не буде. ...Де вся молодь ширківського роду? В УПА!.. І я — там! ...Зараз кажете одне: через кого швидше втрапити до них...

...Сталося саме так, як син сказав: приходили «невідомі» і до фронту, і, як той прони́сся. ...Батьки твердили одне: що син мовив їм. ...Аж поки ночами сам з'являтися не став.

Із півтора року так було. А тоді — перестав.

І то — назовсім.

Материні слізні розпитування нічого не дали.

Невдовзі ж сталося саме їх нещадне вимітання до Сибіру. Усіх і Ширків, і Карпців...

...Тоді ж, слідом за Василем, через пару днів чутками сусідів на хутір прийшла з колонії, звідки прибіг син, ...найчорніша вість: ...Усіх до одного мешканців Парослі Першої в живих — не стало! До маленького винищені всі. Залишилося всього кількоро поранених дітей. Чи не лише тому, щоб сказати, як ...те все було. Хоча щось від них нічого добитися не можуть. Відомим ніби є одне: убити були тільки одні поляки, жителі самої колонії. Щоправда, жителів-українців у ній зовсім не було.. Переховувалася в той час у колонії сім я євреїв. Сиділа тої пори у погребі. Певне, того й осталася жива,

що її ніхто не помітив. Але й сама не бачила нічого, свідком не стала..

То хто ж убивав?.. Зокрема, у приведених із су-сідніх Жовкинь «драконів»-українців, яких того дня за польський стіл посадили: саме ті, кому вручили парашути, а рідною і щоденною мали саме російську мову.

Але хто ж про це останнє, вирішальне слово казати мав? Промовити голосно його та на папері документом закарбувати, пославши інформацію — у світ? Саме ж гітлерівські адміністратори, приїхавши наступного дня після службового повідомлення поляків. За «отриманими даними» (від кого? — І. П.) почули «дійсну» версію того, що сталося. Обійшли всі 26 обійсть колонії, порухували й сфотографували порубані жертви й поїхали, не чекаючи, коли польські добровольці докінчать копання могили, знесуть до неї останки співплемінників в одязі — як застала їх смерть. І поїхали, справ свою зробивши.

Відтак коли втишилася шарпанина перших днів, каналами і влади, й польського підпілля пішла інформація, що в колонії Паросля Перша відбулося поховання жертв саме українських КЕ злочинців.

Слідів же їх ніхто ні з боку окупаційної влади, ні польського підпілля не виявляв. Далека Москва зосім не згадувалася. ... Чи не так і задумано дійсними вбивцями було, а іншими повторено?..

Щоб переконатись у цьому очевидному здогаді, погляньмо на аргументи при опису події, що їх демонструє професор Г. Мотика. Адже це таки явна невідповідність істині твердити, до того ж, у книзі «Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.», адресованій саме українському читачеві, з посиланням на авторитет В. і Е. Семашків і посилання на свідчення 12-річного В. Колодинського, що пришельці були «бандерівцями», в той час як у щирому свідченні дитини, вміщеному в їхній книзі, йдеться цілком виразно: пришельці йменували себе з апломбом саме «руськими партизанами». І це в ситуації, коли їм немає потреби видавати себе за інших — не маючи страху перед мирними, беззбройними жителями колонії. Або ж твердити про ясновидця — жительку віддаленого села Білятичі, яка, все ж, не бачивши, догадалася: до Парослі Першої порийшли саме бандерівці. Ще одним «доказом» професора є посилання на несвідка В. Кобилянського, ніби «діючий в околиці загін Юзефа Собесьяка-«Макса» захопив у полон незабаром після побоїща кількох упівців. «На допитах, які провадив «Макс», усі бандерівці визнали свою провину. То вони вимордували мешканців села Парослі». Чи не після смерті опитаних з'явилися ці твердження? Хто цих бандерівців крім «Макса» чув?.. Варшавський професор

же вважає: поданих «доказів» правди по-польськи уповні достатньо.4)

...То як же ж було насправді?.. На місці хуторів колонії автор статті знайшов лісову поросьть і рукотворний пагорб — могилу, до якої наступного дня знесли всіх жителів. Самі обійстя тоді, через кілька місяців обійняла пожежа.

Осіб, які могли б хоч би щось сказати, при цьому не завжди маючи бажання давні рани дражнити, автор шукав по навколишніх селах. Подаємо неповний перелік тих, які виявляли старання стати йому в пригоді: Томаха Андрій Петрович, д.н. 19.05.1928 р., Парейко Текля Матвіївна, д.н. 05.0.1928 р., Ковальчук (Парейко) Валентина Йонівна, д.н. 27.03.1931 р., тогочасні мешканці сусіднього села Жовкині; Писюк Пелагія Хомівна, д.н. 0.1926 р., Килюшик (Ковальчук) Лукія Петрівна, д.н. 23.05.1929 р., Максимчук (Писюк) Анастасія Климівна, д.н. 14.10.1931 р., Совгуть Микола Васильович, д.н. 28.11.1930 р., Бабік Степан Арсенович, д.н. 08.15. 1933 р., Леус Василь Платонович, д.н. 21.01.034 р., тогочасні мешканці сусіднього села Великий Жолудськ, Курпигин (Савчук) Віра Євтухівна, д.н. 01.08.1923 р., Ковальчук Степан Іванович, д.н. 23.02.1938 р. — зі слів батька Ковальчука Івана Дементійовича, 1909 р.н., тогочасні мешканці села Малий Жолудськ.

Споміж названих узято свідчення Ширка Григорія Кузьмовича, д.н. 07. 02.1932 р., мешканця селища Степань (уривок): «Я, Ширко Григорій Кузьмович, син Кузьми Дмитровича Ширка. ... Батьків старший брат у 42-му році був рядовим советським солдатом. Але втрапив на очі енкаведистам, як місцевий уродженець. Вони тоді розпочали закидати в наші ліси свої отради. А що ліси у нас болотні, то в советів було прийнято: в кожному з них має бути наш місцевий полишук, який буде показувати дорогу в наших болотах. Так і втрапив до одної з груп мобілізований батьків брат. Погодився: може, й додому дістанеться...

Батько добре пам'ятав: казав йому брат: перед відбором викликали його на розговор. Дуже прискіпливо випитували про польських сусідів. Він візьми й скажи: «Наш ширківський рід, — вельми багатолюдний, — має навіть поляків-сватів». Дуже цим енкаведистів утішив... Батько запам'ятав, що дядька запитали: «Може в колонії Паросля Перша свата маєте?» «Аякже», сказав. І здивувався, як цим їх обрадував. «Напевне, лічно його знаєш?» «Так». Обрадував ще більше. Дуже привітними до нього стали...

І сам зрадів: візьмуть же! Рідні ліси побачить, додому втрапить... Отак батьків дядько в 42-му році, полишуком бувши. там, у далекій Росії, втрапив

до одного зі «спецотрядів», що їх совети стали закидати в наші ліси. Мав він, як знавець, шукати йому дорогу, бути провідником по наших тоді немеліорованих нетрях.

Опитувач: Як було його звати?

Ширко: Знаєте, з його іменем зараз, через стільки літ, неясно. Як казав батько, був із нашого роду Ширків, а він багатолюдний. Говорять же люди по-різному. Звався Василь. Приходився батькові дядьком. Коли — по материній лінії, то його фамілія була Карпець.

Опитувач: Чому говорите після роздумів?

Ширко: Скажу прямо. Старші люди в роду про тих, кого тоді, ще перед війною, взяли служити в Червону армію, роками не чули. Хіба що похоронка прийде... А ще вельми по-різному долі їхні склалися. Бувало й так, що про долю солдата навіть перед дітьми ліпше мусили мовчати... Мовчали роками і десятиліттями. До могили...

...Обидва брати, зрозуміло, були дружніми, то батько наслухався подробиць. Казав йому дядько так: «Скидали той спецотряд, — було їх чоловік п'ятнадцять, — на парашутах. Кожен одягнув свого, а дядькові оголосили: «Ти сам не справишся. Робимо так: опускаєшся з ще одним бійцем на пару». Одразу подумав: «Бояться відпускати одного». Бо — «местний»: дремене в ліс невідомо куди: додому чи може і в УПА. Але — солдат: «Мусиш виконувати наказ!»...

В Парослі поляки прийняли їх гостинно. Дядько зрозумів: советські партизани приходять сюди не вперше. ...Розказував про тодішню ситуацію. Час від часу до колонії заглядали й німці з гарнізону у Володимирці. Бо ж і вони хотіли мати поляків Парослі своїми друзями — як проти українських повстанців, так і проти советських партизанів. Дарували їм за це зброю. Поляки, — ясна річ, — її брали, але, напевне ж, думали про своє: щоб і з українцями воювати, й ніби гнати німців із советами...

Опитувач: ...Ви сказали, що із «советськими» партизанами в колонію прийшли і люди в сукманах і постолах — місцеві українці... Чи ж гоноровим полякам могло захотітися приймати в себе їх?

Ширко: Маєте рацію: це було аж ніяк не можливим. ...Усе ж, — сказав батько, — сталося. Тому, що ті — з «советами» ж були! ...Одразу поляки організували велику пиятику, — про неї почуєте і в навколишніх селах. Люди в сукманах, постолах брали в ній участь.

Опитувач: Що то могли бути за українці?

Ширко: В околиці їх старі люди ще й зараз звуть «драконами». Говорили: то були конокради. «Бери (дери) коней» — тому «дракони»... Ловила їх ще польська поліція, суди судили, бо і осадників обкрадали, але — даремно. За советів припишкли, а за

німців при безвладді знову взяли за своє. Советська агентура в околиці їх знала. Використала... Полякам, напевне, якось цю «дружбу» пояснили: напевне, тим, що куплені.

... На всю Парослю Першу зашуміла пиятика. Не тільки батько, а й інші старші люди в околиці говорили, що дві доби тяглася. Наймити-українці (з околиці. — І. П.) в колонії були, бачили... Як допилися, советські командири стали викликати п'яних злодіїв і казати: «Бий поляків! Вони ж тебе судили... Не хочеш? Тоді ми — тебе!» Кажуть: поранені польські діти, які осталися живими, — чи, може, для того їх оставили, — ніби казали, що при вбивствах були і люди в сукманах Хоч чи довго було сукмани одягти?..

Опитувач: А де ж на ту пору був Василь?

Ширко: Він, ще в літаку став догадуватися, що намічається щось дивне. Певне, й недобре. ...До Парослі, ясна річ, парашутистів привів, побачив, як вони з поляками по-дружньому знайомляться, почув, що про українців, як спільних ворогів, говорять, хоч упівців на ту пору, — лютий 1943 року, — ще ж не було...

Опитувач: Коли точніше — УПА якраз народжувалася. ...В околицю саме до Степаня було зібрано кілька десятків юнаків із навколишніх сіл, яких став навчати військової справи невійськовик Григорій «Коробка»-Перегіняк. Цю групу з шести-семи десятків сільських хлопців було названо першою сотнею новопроголошеної Української Повстанської Армії. А «бойовими хрестинами», як стверджує вояк із тої першої сотні Степан Бакунець, було визначено напад на гарнізон у містечку Володимирець за десять днів до нападу на Парослю Першу, щоб визволити оунівця «Діброву». А коли советські парашутисти прийшли в колонію, упівці, тікаючи од німецької помсти, вже були далеко на півночі. І про те, що стався вчинений, для нього невідомо ким, напад на Парослю Першу, в якому він, ніби, мав брати участь, Степан Бакунець почув значно пізніше. ...Отже, бачимо чітко і завчасно продуманий план ганьблення вже найпершої сотні УПА приписанням їй злочину, якого вона не чинила. ...Адже ж, як пишуть-вправляються не так російські, як саме польські історики, «переконливо» твердячи: УПА вже навіть народжувалася з єдиною метою вбивати поляків, то — так і чинила!.. Отже, якою була поведінка самого Василя? Чи зустрівся він зі сватами-поляками?

Ширко: Напевне, так. Свати ж знали, що він у советській армії. То ж коли він — у них, то з ним, — можна вірити, — дійсно її солдати, а не — українці-оунівці, як місцеві поляки могли б подумати.

Опитувач: Хоча саме це зараз намагаються доводити деякі польські історики, котрі «знають»... Жителі Парослі, напевне ж, пізнавали українців-«драконів» із сусідніх сіл, але мусили терпіти, бо ті тепер мали «серйозних» друзів-покровителів? І були це «совети»-парашутисти.

Ширко: Так. ...Але після привселюдної ввічливої зустрічі сватів сталося дивне. Дядько розповідав батькові, що його самого хоч і розмістили в тому самому будинку, де поселилися командири (парашутистів. — І. П.), але в окремій кімнаті, виходить з якої права не мав. До нього приставили ніби охоронця, який сказав: до сватів йому — не можна. ...А тут, серед ночі, насторожений дядько почув у розмові командирів: «Этот местный свое сделал. Зачем он нам? Надо его...») Вибрав момент, коли охоронець задрімав, не бачив, то він — у ліс. На вулиці ж — мороз, а він — роздягнений. Але ж забіг таки до сватів.

Опитувач: Напевне, попросив одежі, не міг не сказати, що жителям колонії грозить біда. Хоча з книги Семашків невідомо, чи вони попередженням скористалися, чи якась сім'я врятувалася.

Ширко: Так, сватам сказав. Але вони, — хоч одежі, певне, дали, — але його словам про небезпеку, вочевидь, не повірили. Певне, нікому навіть не сказали. Не радилися. Бо ж — українець каже таке!

...Болота ж на ту пору, — лютий, — вже підмерзли..... Побіг, певне ж, додому.

Опитувач: ...Аби одягтися, вхопити харчів і попроситися?... Знав, що найперше його будуть шукати тут. ...А куди ж податися міг?

Ширко: Того дядько батькові не казав. Можливо, аби людей не називати...

Опитувач: А скільки, скажіть, років було батькові, коли біда в Парослі Першій сталася?

Ширко: Порахуймо. Батько народився в 32-му році...

Опитувач: Отже, розмова його з дядьком сталася не в 43-му, коли той прийшов додому, а батькові було всього одинадцять. Він не зміг би ґрунтовно запам'ятати розповіді дядька...

Ширко: Так. ...Правдою є: батько бачився з дядьком не раз, коли той став старшим. Дядько був живим ще декілька років і міг приходити до сім'ї. Таки напевне ж — був повстанцем. Скажу, з нашого ширківського роду вся молодь пішла в УПА. І там загинула. Потім за це старших людей роду за це і за дядька — всіх розсіяли по Сибіру, щоб і слід про нас пропав.

Опитувач: Чи за радянського часу знали ви, молоде покоління ширківського роду, про трагічні події часу війни?

Ширко: Коли хтось що пам'ятав — мусив мовчати... Ми жили у вічному страху, що за нами придуть. То ж так мало що вдавалося почути од батьків. Не того, що в сім'ї не знали, — старші боялися за нас, за необережне слово дітей, яке накликає нову біду.

Мовчали... І нас до того привчали. І так — десятками літ. То ж не дивуймося, що молодь нічого не знає... ..Хіба те, що хотіли енкаведисти».

Корінним жителям суміжного села Великий Жолудськ Килюшик (Ковальчук) Лукія Петрівна, д.н. 23.05.1929 р., Писюк Пелагія Хомівна, д.н. 10.01.1926 р., Совгуть Микола Васильович, д.н. 28.1.1930 р. у пам'яті втрималась розповідь односельця на прізвище Сметюх. У розгар тої велетенської пиятики, яку в Парослі Першій влаштувала польська боївка разом із прийшлими червоними партизанами, його відкликав хтось із організаторів, — природно, не з господарів, — і, націливши зброю, наказав убити декого з поляків. Той, жажнувшись, став тверезіти, затявся. Пам'ятав: за це російськомовні пришельці його побили з особливою жорстокістю. Втратив свідомість. Можливо завдяки цьому і залишився живим: порохували вбитим.

Уточнення почуто від мешканців іншого сусіднього села. Малий Жолудськ. Свідчать Ковальчук Степан Іванович, д.н. 23.02.1938 р. — зі слів батька Ковальчука Івана Дементійовича, 1909 р.н., Курпишин (Савчук) Віра Євтухівна, д.н. 05.08.1923 р., Ковальчук Антон Дорофійович, д.н. 15.07.1935 р.

Хоч із Малого Жолудська до Парослі І ніякої дороги не було, усе ж із розмов зі старшими за віком людьми вплигло того дня перебував там мешканець села Ковальчук Іван на прізвище Сметюх. Його не вважають конокрадом — був із бідної сім'ї, у Парослі І наймитував. На власні очі бачив: пришельці пов'язали мешканців колонії, які на це добровільно погодилися. Пояснення було таке: як слідом придуть гітлерівці, то, побачивши їх пов'язаними, не мститимуть за гостинність, виявлену до них, прийшлих, — мешканці матимуть доказ, що їй не було.

Однак, пришельці виявилися підступними — пов'язавши мешканців-поляків, тут же стали їх убивати. Сметюха пощадили — тому, що сказав: він не мешканець Парослі І, тільки тутешній наймит, не поляк. «Докажи!» «А, їй же Богу! — мовив їм. З ляку хреститися став. По-своєму ж! По-православному... Тоді йому повірили. Й ніби щедрість виявили — відпустили. Далі до того заставляли його інші. А що боявся бути вбивцею — то дістав за це сам. По тому — ще згадав: до пам'яті прийшов...

У сусідньому селі Полиці авторові пощастило знайти корінного мешканця Крота Йосипа

Тимофійовича, д.н. 19 серпня 1930 р., який розповів: «Я, Крот Йосип Тимофійович, уродженець села Полиці, стверджую: в 1942 році я був зв'язковим відділу УПА Псалтири-«Шпака», мав псевдо «Яблуня».

Пригадую, в 43-му році в Іванчі був я присутнім при розмові пропагандиста нашого відділу «Жбурля» з провідником боївки Служби безпеки УПА «Богданом». Від мене, зв'язкового, вони не крилися, тому обговорювали відому їм подію — недавній напад на польську колонію Паросля Перша. Тоді в лютому його вчинили червоні партизани. Наші повстанці в терені, — відділи «Кори», «Коробки» і «Шпака», в якому був я, — жодного відношення до нападу на Парослю не мали.

Під час розмови вони прийшли до висновку, що червоним партизанам ходило про те, щоб шляхом кривавої провокації пересварити поляків із укра-

їнцями. Головне: наюдити проти українців поляків, які зібралися на Гуті.

Вважаю неправдою твердження, що розпускалися пізніше, ніби на Парослю напали повстанці за те, що поляки побили в колонії (в Парослі Першій — І. П.) наш патруль. 9 лютого 1943 року в Парослю прийшли саме червоні партизани. Хоча — з українцями. Вони дорогою взяли з собою конокрадів із сусідніх українських сіл, аби цими українцями затулитися. Я тоді бував у селах коло Парослі Першої. Таке чув...»5)

Отже, на відміну від українських історіографів у польських немає, не кажучи про безпосередніх, навіть посередніх свідчень про події в Парослі Першій. На відміну від українських, зібраних за гранично можливої достовірності, як стверджує саме автентіку.

Джерела та література:

1. Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. T. 1,2. Warszawa. 2000.
2. Władysław Filar. Przebraże — bastion polskiej samoobrony na Wołyniu. Biblioteka Armii Krajowej. W.2006.
3. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Київ. 2012.
4. Мотика Г. «Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.». Київ. 2013. С. 56
5. Пуцук І. Волиняни про «Волинь-43»: українська пам'ять про польську експансію на Український Північний Захід у 1938–1944 рр. Усноісторчні свідчення. Рівне. 2017. 238–277. Особистий архів автора.

Микола ФЕДОРИШИН

СПІВПРАЦЯ УЛАСА САМЧУКА
І СЕРГІЯ ІЛЛЮКА У ЧИКАГО

Відомий український письменник Улас Самчук проживав у місті Торонто (Канада) з 1948 року. Відомо, що він заробляв на прожиття продажем своїх книг, читав лекції.

У Літературному музеї Уласа Самчука Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі РОКМ) зберігаються чотири листи письменника до свого земляка, уродженця Рівного Сергія Іллюка. Листи датовані від 1957 до 1860 року. Вони проливають світло на певний проміжок часу життєдіяльності письменника, його поїздки до США у місто Чикаго.

Сергій Герасимович Іллюк народився 22 червня 1909 року у Рівному. Православний. Закінчив Мішану гімназію з українською мовою Ф. Пекарського в Рівному у 1930 році та університет у Львові. Юрист.

Активний діяч українського націоналістичного підпілля. З серпня 1941 року працював у органах українського місцевого самоврядування на посаді секретаря Рівненської окружної управи.

До приходу у Рівне радянської армії у лютому 1944 року емігрував до Західної Німеччини, згодом виїхав на постійне місце проживання у Чикаго (США). Проживав з дружиною Катериною та дочкою Оксаною.

Знайомство з Уласом Самчуком відбулося ще у Рівному, коли письменник працював редактором часопису «Волинь». Пізніше зустрічалися у таборі для інтернованих осіб у Західній Німеччині.

У листах Самчук звертається до Іллюка словами «дорогий друже», «дорогий земляче, приятелю», що свідчить про їхні досить близькі відносини. У листах передає вітання дружині С. Іллюка Катеринні та його дочці Оксані, що також свідчить про їхнє знайомство з письменником. З листа від 1957 року

зрозуміло, що Улас Самчук відвідував Чикаго і, зокрема родину Сергія Іллюка ще раніше. Бо дякує за якусь поважну допомогу, які отримав у цій родині.

У 1957 році Улас Самчук просить С. Іллюка отримати у видавництві 10 книжок свого роману «Чого не гоїть вогонь» ціною 3.75 за примірник під реалізацію. Один примірник — подарунок землякові. Цікаво, що Самчук колись раніше говорив Іллюку про свій задум написання роману «Чого не гоїть вогонь» [1]. Однак, з наступного листа від 1958 року видно, що видавець у Чикаго Денисюк затягнув справу з книгою. Автор просить Іллюка забрати рукопис книги у Денисюка і передати йому [2]. Очевидно С. Іллюк забрав рукопис, бо, відомо, роман «Чого не гоїть вогонь» був опублікований у Нью-Йорку у 1959 році. Обіцяний примірник з автографом, подарований автором для Сергія Іллюка, нині зберігається у фонді РОКМ. Його передав внук С. Іллюка, рівнянин Андрій Матковський.

У листі від 1959 року автор дякує Сергію Іллюку за продані книги та просить організувати лекції, які б він прочитав у Чикаго [3].

Літературна тема: «Чи можливий літературний процес на еміграції».

Політична тема: «Чи можливе тепер замирення у світі?»

З листа від 1960 року відомо, що Улас Самчук відвідав Чикаго 30 січня 1960 року. Лекції читав у соборі Святого Володимира, Спільці Української Молоді та Мистецькому товаристві [4].

Отже, у чикагському домі колишнього рівнянина Сергія Іллюка було 14 книжок з автографами Уласа Самчука. Саме їх було подаровано для Літературного музею Уласа Самчука внуком Сергія Андрієм Матковським у 2024 році.

Джерела та література:

1. Лист Уласа Самчука з Торонто (Канада) до Сергія Іллюка в Чикаго (США) від 15.06. 1957р. Фонди РОКМ.
2. Лист Уласа Самчука з Торонто (Канада) до Сергія Іллюка в Чикаго (США) від 16.03. 1958 р. Фонди РОКМ.
3. Лист Уласа Самчука з Торонто (Канада) до Сергія Іллюка в Чикаго (США) від 14.01. 1959 р. Фонди РОКМ.
4. Лист Уласа Самчука з Торонто (Канада) до Сергія Іллюка в Чикаго (США) від 25.01. 1960 р. Фонди РОКМ.

Олена ЧУЛАЄВСЬКА
Олександр БЕЙДИК
Алла КАПЛІЄНКО

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Вступ. Книга є джерелом та об'єктом безпосереднього дослідження культури й духовності українського народу, його мови, літератури і мистецтва, вона впливає на становлення інтелектуального потенціалу народу, зберігання і трансляцію духовних цінностей вітчизняної культури, є важливим чинником національної ідентифікації та формування національної свідомості народу. В умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства в глобальному масштабі дедалі актуалізується потреба зберігати друковані та рукописні матеріали, мікро- та відеофільми. Інформація, яка містить у собі історичну еволюцію людського суспільства, зберігається в бібліотеках світу [2]. Розвиток громадянського суспільства, прагнення до консолідації нації актуалізує потребу в бібліографічних ресурсах, які акумулюють усе найкраще, що створено українськими авторами. Вони розповідають про сучасні літературні твори, які розкривають для нас українську історію, стародавні традиції, відображають гуманістичні цінності, що об'єднують на шляху державотворення [12].

Різноманітним аспектам діяльності бібліотек, бібліотечної справи, організації просвітницької діяльності та ролі книги в освітньо-інтелектуальному житті суспільства присвячені ряд законів та підзаконних актів, численні публікації вітчизняних та зарубіжних фахівців — монографії, статті в наукових журналах і періодичних виданнях, матеріали конференцій та засобів масової інформації [1–12]. При роботі над статтю використовувались статистичний та соціологічний методи, щорічні звіти про роботу бібліотек, власний досвід авторів, відповідна законодавча та літературна база. **Предмет-об'єктною сутністю та метою публікації** є фрагментарне висвітлення статну та діяльності бібліотечної сфери в Україні в загальнонаціональному та регіональному розрізі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні бібліотечна мережа України нараховує близько 40 тис. бібліотек різного відомчого підпорядкування, органів державної та комунальної власності, підприємств, організацій і закладів. Вона складається з мережі публічних (у т.ч. спеціалізованих для дітей, юнацтва), технічних, сільськогосподарських, медичних, академічних, освітянських бібліотек та бібліотек

вищих навчальних закладів, а також бібліотек для сліпих. Різноманітні потреби населення в інформації, освіті, культурі забезпечують 15987 (Відомості подано без урахування тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та територій Донецької та Луганської областей) публічних бібліотек (з них 13253 — у сільській місцевості). Кожен третій мешканець України (понад 13,7 млн.) є користувачем публічних бібліотек. Бібліотечний фонд публічних бібліотек універсальної тематики становить близько 235 млн. одиниць. Доступ до Інтернету має 3,3 тис. (21%) бібліотек. Загальна кількість комп'ютеризованих робочих місць у публічних бібліотеках — 16,0 тис. (в середньому, один комп'ютер на одну бібліотеку). Книговидача — 266,3 млн. примірників. Координуючими науково-методичними центрами є Національна парламентська бібліотека України, Національна бібліотека України для дітей, Державна бібліотека України для юнацтва. Загальна кількість працівників бібліотек — понад 36 тис. осіб [10]. Діяльність бібліотек України визначає Стратегія розвитку бібліотечної справи, яка включає аналіз сучасного стану та визначає проблеми бібліотечної справи в Україні; вказує на пріоритети діяльності бібліотек в умовах якісних змін; деталізує стратегічні цілі, завдання та очікувані результати від їхньої реалізації; визначає план дій на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективу [10]. Серед основних напрямів розвитку бібліотечної справи виділимо наступні:

напрямок 1: удосконалення нормативно-правової бази, яка стосується діяльності бібліотек, та врегулювання стандартів бібліотечно-інформаційної галузі відповідно до міжнародних стандартів (реалізація напряму передбачає створення актуальної нормативно-правової бази та системи стандартів бібліотечно-інформаційної галузі для забезпечення ефективної діяльності бібліотек, надання якісних бібліотечно-інформаційних послуг та інтеграції українських бібліотек у світовий інформаційний простір);

напрямок 2: створення системи гарантованого бюджетного фінансування основних бібліотечних послуг і реформування механізмів отримання та використання надходжень з інших джерел фінан-

сування (реалізація напряму передбачає створення стабільної системи достатнього фінансування бібліотек, що забезпечить їхню ефективну діяльність та якісне обслуговування користувачів);

напря́м 3: створення нової архітектури інтегрованої бібліотечної системи країни на основі універсального доступу та економічної доцільності (реалізація напряму передбачає створення гнучкої та динамічної структури бібліотечної системи, здатної до сталого розвитку і спрямованої на надання широкого спектру послуг задля задоволення різноманітних і змінних загальнонаціональних і локальних суспільних потреб та підвищення якості життя громади й окремої особи);

напря́м 4: забезпечення професійного розвитку персоналу бібліотек, оновлення системи бібліотечно-інформаційної освіти та підвищення кваліфікації (реалізація напряму передбачає актуалізацію системи знань, умінь і навичок персоналу бібліотек і трансформацію системи їхньої безперервної освіти відповідно до міжнародних стандартів);

напря́м 5: модернізація матеріально-технічної бази та інформаційно-технологічної інфраструктури бібліотек (реалізація напряму передбачає створення потужної сучасної матеріально-технічної бази та інформаційно-технологічної інфраструктури бібліотек відповідно до міжнародних стандартів для надання якісних бібліотечно-інформаційних послуг та універсального доступу до інформації);

напря́м 6: інтенсивний розвиток та актуалізація документно-інформаційних ресурсів бібліотек на традиційних та електронних носіях і забезпечення доступу до них (реалізація напряму передбачає актуалізацію та забезпечення сталого розвитку документно-інформаційних ресурсів бібліотек та створення системи універсального доступу до них);

напря́м 7: розвиток читання через систему соціального партнерства (реалізація напряму передбачає підвищення соціальної ролі читання як процесу культурного, професійного та інтелектуального збагачення людини, формування інформаційної і технологічної грамотності, що сприятиме підвищенню якості життя окремої особи і громади, а також сталому розвитку суспільства);

напря́м 8: збереження українського культурного надбання в частині документних ресурсів (реалізація напряму передбачає забезпечення збереження пам'яток національного та світового значення у бібліотечних фондах України як складової світової культурної спадщини);

напря́м 9: науковий супровід розвитку бібліотек в умовах якісних змін (реалізація напряму передбачає забезпечення наукового супроводу бібліотечно-

інформаційної діяльності для якісних трансформацій і сталого розвитку галузі);

напря́м 10: розвиток ефективних комунікацій (реалізація напряму передбачає створення системи ефективної внутрішньої та зовнішньої комунікації для розвитку партнерств, просування спільних цінностей та досягнення стратегічних результатів) [10].

Бібліотеки мають потужний потенціал для консолідації суспільства, спрямування його на дотримання європейських цінностей, інтеграцію України у європейське співтовариство, для підвищення якості життя, рівного доступу до інформації, знань і культурного надбання. Водночас існує низка серйозних проблем, що суттєво гальмують процеси трансформації та подальшого інтенсивного розвитку бібліотечної справи України. З-поміж них виділяємо:

1. Роль бібліотек у суспільних перетвореннях та забезпеченні прав і свобод людини недооцінена, що призводить до неефективної реалізації їхнього потенціалу як соціальних інституцій.

2. Невідповідність чинної нормативно-правової бази та стандартів потребам розвитку бібліотечної справи в цілому та діяльності окремих бібліотек зокрема, що унеможлиблює інтеграцію українських бібліотек у глобальне інформаційне середовище.

3. Відсутність стабільної системи фінансування бібліотек у обсягах, достатніх для ефективної діяльності і розвитку.

4. Невідповідність існуючої бібліотечної мережі сучасним потребам суспільства, місцевих громад та окремих громадян.

5. Невідповідність кадрового забезпечення бібліотек, а саме: старіння кадрів, недостатня кількість кваліфікованого персоналу для реалізації сучасних напрямів діяльності бібліотек.

6. Відставання професійної базової освіти бібліотечних працівників від сучасних вимог суспільства, загального рівня розвитку інформаційних технологій та потреб бібліотек.

7. Недостатня ефективність наукового супроводу бібліотечно-інформаційної діяльності, відсутність механізмів широкого впровадження результатів наукових досліджень у практику, обмежена участь вітчизняних фахівців у міжнародних дослідницьких програмах та обмінах.

8. Незадовільний стан матеріально-технічної бази бібліотек: більшість приміщень, обладнання та техніки не відповідає сучасним вимогам обслуговування користувачів і збереження бібліотечних фондів, зокрема цінних та рідкісних видань.

9. Невідповідність формування бібліотечних колекцій та організації доступу до них сучасним потребам користувачів та вимогам суспільства,

Табл. 1. Структура та кількісні показники діяльності ЦБС Печерського р-ну м. Києва за 2023 рік [4]

Кількість користувачів	49092
Кількість користувачів за ЄРК	41417
Кількість відвідувань	298107
Кількість заходів для користувачів	671
Кількість відвідувань масових заходів	9639
Книжкових виставок	778
Документовидача	1035572
Видано довідок	2094
Книжковий фонд на 01.01.2024р.	295578
Надійшло	2842
Вибуло	27166
Наявні сторінки у соціальних мережах	Facebook, Instagram, Youtube

зокрема відсутність повноцінного комплектування новими періодичними та неперіодичними виданнями, електронними ресурсами.

10. Недостатні темпи та відсталість впровадження інформаційних технологій у бібліотеках, що ускладнює або унеможливує виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні.

11. Відсутність національних проектів та дослідницьких програм, що підтримуються державою, спрямованих на розвиток єдиного інформаційного простору в Україні та інтеграцію в глобальний інформаційний простір.

12. Недостатня внутрішня та зовнішня комунікація, неефективна координація дій та співпраця між бібліотеками різних відомств, між відомствами, у чиему підпорядкуванні знаходяться бібліотеки, між бібліотеками та іншими культурними і науковими закладами (як-то музеї, архіви та ін.) [10].

Після умовного піку смартфонізації населення, коли популярність книг і бібліотек помітно зменшились, останні роки спостерігається «бібліотечно-книжкова відбійна течія», в межах якої збільшилась, хоч і не набагато, кількість відвідувачів бібліотек і пасажирів з книгою у міському та регіональному транспорті. Звісно, що під час війни ця тенденція може бути і не надто помітною. У 2023 р. бібліотеки Печерського р-ну м. Києва, як і вся країна, працювала в умовах збройної агресії РФ проти України. Це змусило їх колективи ще більше згуртуватися та терміново перебудувати роботу, шукати та використовувати усі можливості для спілкування з користувачами та виконання своїх функціональних завдань і повноважень.

Серед пріоритетних завдань 2023 р. були: залучення користувачів до бібліотек, популяризація української книги і читання серед молоді, сприя-

ня навчальному та виховному процесу в умовах онлайн навчання та забезпечення безпеки відвідувачів в умовах війни (табл. 1).

У 2024 р. бібліотеки ЦБС Печерського р-ну м. Києва здійснювали свою роботу за такими напрямками:

волонтерська діяльність (продовжувався збір коштів на потреби ЗСУ; з метою розвантаження та стабілізації психоемоційного стану співробітниками бібліотеки № 150 проводилась волонтерська робота з військовими, які перебувають на лікуванні у Центральному військовому госпіталі на лікуванні — для них проводяться майстер-класи з НейроГрафіки);

військово-патріотичне виховання (в бібліотеці «Печерська» запроваджений проект з національно-патріотичного виховання «Україна починається з тебе!», в межах якого організовано багато виставок та інших заходів, зокрема, велика увага приділялась формуванню позитивного образу захисників та захисниць суверенітету України як в сьогоденні та і в минулому; у бібліотеці № 150 у співпраці з Управлінням з питань гендерної рівності Департаменту соціальної та ветеранської політики КМДА та Спілкою жінок м. Києва відбувся тренінг «Вживання в місті під час війни та інших катастроф»);

соціокультурна діяльність (в рамках проектів «Мова рідна, слово рідне» та «Сучасні митці в бібліотеці» в центральній бібліотеці «Печерська» пропагується українська мова, культура та духовність не тільки за допомогою різноманітних виставок, але й через презентації сучасних українських книжок, творчі зустрічі, концерти, під час яких звучали розповіді про внесок українських воїнів у захист незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України); в травні відбулась зустріч з українською

письменницею, перекладачкою, журналісткою Мілою Іванцовою, яка упорядкувала збірку «Київ. Жінки. Війна»);

мовні та мистецьки клуби, гуртки (в бібліотеці «Печерська» продовжував працювати розмовний клуб української мови «Мовна скарбниця», в рамках якого обговорювались найрізноманітніші теми — від творчості Катерини Білокур до життя в Херсоні в умовах війни (в обговоренні приймали участь і мешканці Печерського р-ну, і переселенці з Херсону, Харкова, Донецька та Краматорська);

новинки краєзнавчої діяльності (в центральній бібліотеці «Печерська» відбулись лекції на теми «Биківня — територія пам'яті» та «Українські письменники Розстріляного відродження, поховані в Биківні», які провели співробітники

Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили») [3].

Основні висновки:

- висвітлено структуру бібліотечної мережі та стратегічні напрями розвитку бібліотечної справи в Україні;
- окреслено пріоритетні завдання та розкрито діяльність Централізованої бібліотечної системи на регіональному та районному рівнях (м. Київ) в умовах збройної агресії проти України.

І наостанок пригадаємо слова двох видатних особистостей — американського письменника Рея Бредбері (1920–2012), який сказав: «Я отримав вищу освіту в бібліотеці. Абсолютно безкоштовно» і П'єра Буаста, французького лексикографа і поета (1765–1824), який стверджував, що є лише один дійсно невичерпний скарб — велика бібліотека.

Джерела та література:

1. Бібліотечний вісник № 4 (272), 2023. 140 с.
2. Горбань Ю. І. Консервація і зберігання документів: практикум. Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, Київський національний університет культури та мистецтв. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 156 с.
3. Звіт ЦБС Печерського району м. Києва за I півріччя 2024 року
4. Звіт ЦБС Печерського району м. Києва за 2023 рік
5. Книжкова колекція Сержа Лифаря: Укл.: Криворучко Л. С., Шкарабан В. В. Київ: Вид. Новий друк, 2006. 73 с.
6. Кушнарченко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: Підручник. Київ: Знання, 2007. 502 с.
7. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1988). Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. 656 с.
8. Стовба О. Ті, що тримають місто живим. Бібліотеки і виклики війни. *Бібліотечна планета*. 2023. № 4 (102). С. 6–8
9. Прокопенко Л. І. Інформаційні потреби користувачів обласних універсальних наукових бібліотек України: монографія. Київ: Вид-во Ліра-К, 2016. 220 с.
10. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України». <https://ula.org.ua/resursy/dokumenty-uba/3181-stratehii-rozvytku-bibliotechnoi-spravy-v-ukraini-do-2025-roku-yakisni-zminy>
11. Шаравара Т. О. Інформаційний пошук і робота з бібліотечними ресурсами: навч. посіб. Київ: Вид-во Ліра-К, 2016. 256 с.
12. Шипота Г. Є. Бібліографічна діяльність: практикум / розробник Галина Євгенівна Шипота; Мін-во культ. України, Київський нац. ун-тет культури та мистецтв. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 148 с.

Раїса ЩЕРБАН

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ БІБЛІОТЕК РІВНЕНЩИНИ

Україна веде героїчну визвольну боротьбу проти ворога, який вдерся на її територію. Збройні сили росії вчиняють на окупованих територіях України не лише воєнні злочини, але і акти геноциду. Тому важливими є питання збереження пам'яті про учасників, усіх жертв та події російсько-української війни. Українським інститутом національної пам'яті, меморіальним комплексом Героїв Небесної Сотні — Музей Революції Гідності, Національним музеєм історії України у Другій світовій війні розроблено «Методичні рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни» [3].

21 жовтня 2024 Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики презентував основні принципи меморіалізації російсько-української війни, розширено підходи з вшанування пам'яті загиблих, формування національної свідомості громадян [7].

Питання збереження історичної пам'яті краю було і залишається пріоритетним в діяльності бібліотек області. Активізувалась ця робота з початком військової агресії росії та в період російсько-української війни. Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека (РОУНБ) спільно з бібліотеками області здійснювала пошукову роботу та узагальнення відомостей про загиблих героїв-краян. У 2015 році створено віртуальний меморіал — сайт «Революція гідності. Війна. Рівненщина» <https://memory.rv.ua/>. Впродовж наступних років відбувалося наповнення контенту вебресурсу. Матеріали на сайті згруповані за районними центрами, містами обласного підпорядкування¹, створено список загиблих в АТО/ООС в алфавіті прізвищ. Кожному захиснику присвячено розгорнуту сторінку: біографія, поховання, спогади про героя, поезія, світлина, відео та бібліографія. Представлено англійськомовну версію історій захисників [9], що дало можливість англомовній частині інтернет-користувачів дізнатися про Героїв, які загинули, захищаючи Україну. Переклад здійснено на волонтерських засадах студентами Рівненського державного гуманітарного університету (РДГУ) та

¹ Адміністративно-територіальний поділ Рівненської області до реформи 2021 року

Національного університету «Острозька академія». Більше про контент сайту у статтях. [11, 12].

Протягом 2015—2016 рр. сайт презентовано у всіх районах області, куди запрошувались рідні, друзі, знайомі загиблих героїв. Життєві історії про захисників, вірші присвячені їм допомагали рідним розділити біль втрати, відчути підтримку громади.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну сайт-меморіал реконструйовано відповідно до нового Адміністративно-територіального поділу Рівненської області. Виокремлено чотири райони: Рівненський, Сарненський, Дубенський, Вараський, в межах районів — територіальні громади. РОУНБ продовжує збирати та оприлюднювати інформацію про військові втрати краян в російсько-українській війни. Історії загиблих захисників стали більш наповненими. Збільшилася кількість інформації про життєвий шлях героїв, спогадів рідних близьких, фото з домашніх архівів.

За погодженням з газетою «Сім днів» на сайті опубліковано чимало статей журналістів про Героїв м. Рівного, які полягли в російсько-українській війні. Матеріали виготовлені газетою за підтримки ГО «Інститут масової інформації» в рамках проекту міжнародної організації Internews Network.

Сайт-меморіал — це розгорнута книга пам'яті полеглих за Україну, де відображено не лише героїчні подвиги захисників, але і їхні захоплення та успіхи, про які розповідають вчителі та однокласники. Такі історії є цінними не лише для рідних, але й для учнів, особливо тих шкіл, де навчалися загиблі Герої [8].

Контент сайту-меморіалу — це пам'ять про загиблих краян для сучасників, а найголовніше — для майбутніх поколінь. Станом на 01.12.2024 року на сайті опубліковано понад 4,5 тис. текстових документів, більше 6 тис. фотографій. Зроблено 1,5 тис. посилань на відео. На жаль, війна триває, робота з наповнення контенту сайту продовжується.

Вагоме місце у формуванні політики пам'яті полеглих в російсько-українській війні посідають бібліотеки міських, селищних громад області.

З 2022 року за доручення органів місцевої влади бібліотечні працівники здійснюють пошук інформації про загиблих земляків в російсько-українській війні, пишуть їхні біографії. З метою увічнення

пам'яті про Героїв в публічному просторі населених пунктів матеріали представляються на стендах, галереях пам'яті. У цифровому просторі також зберігається важлива інформація про загиблих військовослужбовців. На офіційних сайтах Рокитнівської, Гоцанської селищних, Острозької, Здолбунівської міських рад відкрито рубрики «Герої не вмирають», «Вони загинули за Україну», де представлено портрети та біографії захисників. Книга пам'яті формується на сайті Дубенської та Козинської громади Дубенського району та Радивилівської міської ради. На останньому з наведених сайтів <https://raduyvilivrada.gov.ua/kniga-pamyati-14—51—57—15—04—2024/> окрім біографічних даних, спогади, статті з місцевої газети та світлини, покликання на матеріали поховання Героїв.

У пам'ять про загиблих за Україну мешканців Сарненської територіальної громади центральна бібліотека м. Сарн формує з 2022 спільно з книгозбірнями системи книги пам'яті «Вічні захисники» [2]. Інформація, фотографії та особисті дані полеглих Героїв, представлені на сторінках Книги, отримані з відкритих джерел, зі слів рідних і побратимів. Подано зображення державних нагород, поезія, присвячена героям. В книзі 24 розділи — назви сіл громади. За кожним з них історії полеглих героїв. Бібліотечними працівниками у книзі створено 180 історій втрати — земляків у російсько-українській війні.

Матеріали про полеглих краян представлені на фейсбук-сторінках Корнинської та Гоцанської центральних бібліотек Рівненського району. Козинська центральна бібліотека Дубенського району в день роковин полеглих односельців присвячує кожному загиблому поезії місцевої поетеси Катерини Брагашук.

Знати і пам'ятати про захисників важливо не лише на роковини чи в пам'ятні дати, а щоденно. Саме для цього в багатьох центральних бібліотеках області створені куточки, постійні виставки «Герої не вмирають», «Вони загинули за Батьківщину», де представлено портрети захисників та їхні біографії, артефакти. Тут систематично проводяться бесіди, розповіді учням шкіл, молоді про те, якими були Герої у житті та їхні подвиги.

Імена полеглих краян у російсько-українській війні увіковічені в книгах, які вийшли друком в 2014—2024 роках і зберігаються у фондах РОУНБ.

«Революція гідності. Війна» — книга-пам'ять, яка вийшла з друку у видавництві «Волинські обереги» в 2015 році. Присвячується борцям за незалежність України під час Революції Гідності України та російсько-української війни (АТО).

Корнійчук Н. «За тобою тужать журавлі», 2016 р.— спогади друзів, рідних, вчителів, фото

та вірші, присвячені Роману Зубчуку, позивний «Мареман». Книга видана за кошти Демидівської районної ради.

«За Україну полягли...», автор — журналіст та краєзнавець Віталій Тарасюк. Книга присвячена пам'яті героїв-земляків із Млинівщини, які загинули під час АТО/ООС на сході країни.

Мама загиблих бійців батальйону «Айдар» Олександра Андріяшева та Олексія Сапожнікова присвятили вірші всім синам, які захищали Батьківщину від російської окупації, під час Революції Гідності, та їхнім матерям. Збірка віршів під назвою «Синам» — це пам'ять про сучасних українських героїв, які боролися за свободу.

«Рядові неоголошеної війни». Спільний доробок журналістів Рівненщини про учасників бойових дій в АТО/ООС — наших земляків. Серед інших представлено 20 історій про загиблих краян.

Вічно житиме пам'ять про героїв з Волині та Рівненщини закарбована в слові, світлинах книги «10 вересня. Ціна свободи». Це спогади родини, друзів, побратимів, вчителів про п'ятнадцятьох Героїв, які загинули в 2022 році в одному бою на Харківщині. У книгу ввійшли поезії, присвячені воїнам поіменно, написані місцевими літераторками Наталією Герман, Марією Дукач, Наталією Войтович. Їх читали авторки під час презентації книги у Володимирецькій міській бібліотеці. З метою поширення історії Героїв до якнайбільшої аудиторії користувачів мережі Інтернет РОУНБ оцифрувала видання і представила в бібліографічній базі даних «Рівненщина. Минуле і сьогодення» (з прикріпленням тексту документа) [5].

Увічнювати події війни, постраждалих осіб покликає комеморація². Головною її функцією є збереження колективної пам'яті про війну. Коштовна практика бібліотек створює поле спільної розмови про Героїв, співпереживання та гордість за них, надає відчуття підтримки близьким загиблих [6].

Огляд вебресурсів бібліотек Рівненщини засвідчує, що найбільш поширеною формою вшанування пам'яті полеглих захисників є вечори пам'яті, які книгозбірні практикують спільно з освітніми закладами. Героїні України Катерині Ступницькій, землячці із села Залізниця присвятила вечір Короцька центральна міська бібліотека Рівненського району. За проявлені мужність і героїзм при захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі Указом Прези-

² Коштовна практика бібліотек створює поле спільної розмови про Героїв, співпереживання та гордість за них, надає відчуття підтримки близьким загиблих [6].

дента Володимира Зеленського сержанту медичної служби Катерині Ступницькій присвоєно звання «Герой України» з врученням ордена «Золота Зірка» (посмертно). Запрошені на захід рідні, знайомі, ділилися спогадами, говорили про героїзм парамедикині і пам'ять про неї, яка житиме у серцях її земляків. Бібліотечні працівники провели огляд видань, де вміщено історію Катерини, акцентували увагу на матеріалах про Катерину Ступницьку в книзі «Золотий фонд нації. Все буде Україна», 2023 року видання.

У теплій атмосфері пройшла зустріч односельців з мамою загиблого Василя Окушка пані Людмилою, яку організувала бібліотека с. Головниця Корецької громади.

Вечір-пам'яті, присвячений Максиму «Далі» Кривцову, воїну, митцю, поету, уродженцю м. Рівного зібрав велику аудиторію в стінах обласної книгозбірні. Вірші «Далі» прочитав і «проспівав» його тато Олександр Кривцов. Він проанонсував нову книгу Максима «На мінному полі пам'яті». Присутні на заході учні Рівненського ліцею № 15 читали вірші Максима. Така атмосфера дала змогу доторкнутися до душі поета, пізнати його і сьогодення, отримати правдиву інформацію про російсько-українську війну.

Пам'яті Владислава Кондратюка, позивний «Тихий», уродженця м. Рівного, який загинув у 22 річному віці (18 березня 2022 року), захищаючи Батьківщину від російської навали, була присвячена презентація книги «Долина богів». Це перша і єдина збірка творів Владислава, написана ще до війни. Її презентували у Рівненській обласній універсальній науковій бібліотеці в березні 2024 року, до других роковин загибелі військовослужбовця. «Ми всі — частина цього світу. Залишаючи в ньому свій слід, ми залишаємо свою душу». Влад залишив частинку душі у своїх текстах сучасних та прийдешніх поколінь.

Прикладом пізнання правди про війну із перших вуст: без героїзму, без пафосу, про тих, кого уже нема з нами, є читання автобіографічного роману «Історія впертого чоловіка», рівнянина, який нині проживає в Києві, Олександра Терена (Будька) — захисника, ветерана російсько-української війни. У 2024 році книга була відібрана для проекту «Велике читання». Мета проекту: залучення численної аудиторії до одночасного прочитання книги та її обговорення у різних форматах: презентацій, дискусій, відеопереглядів, зустрічей з автором книги та автограф-сесії. Проект стартував у РОУНБ пресконференцією за участю автора. На зустріч з Олександром Тереном прийшло чимало користувачів бібліотеки.

Для участі в проекті бібліотеки області придбали у видавництві «Прометей» 60 примірників книги за

пільговою ціною. Головною читацькою аудиторією книги є молодь та старшокласники. Учні 10-х класів Рівненського ліцею «Український» на заході в РОУНБ читали уривки з книги, переглянули відео із інклюзивного YouTube-шоу Терена «Відвал ніг або All інклюзив».

Учні 10 класу Шубківського ліцею були учасниками інформ-дайджесту «Письменники на захисті України», під час якого відбулася презентація книги Олександра Терена «Історія впертого чоловіка». Багато нових імен військових, волонтерів, які бачили війну на власні очі відкрили для себе учні під час огляду книг «Література воєнного часу».

Широку аудиторію охопив комплекс заходів, які провели книгозбірні Клеванської селищної громади. КЗ «Публічна бібліотека» Клеванської селищної ради презентувала книгу Олександра Терена в Рівненському обласному госпіталі ветеранів війни Рівненської обласної ради для захисників, членів їхніх родин та працівників закладу. Про друзів і побратимів, про наполегливе прагнення захищати рідну землю від підступного ворога, про віру в себе і український народ говорили під час презентації книги «Історія впертого чоловіка» в бібліотеці Клеванського професійного ліцею. Учні переглянули буктрейлер, підготований бібліотечними працівниками, та прослухали уривки з книги. Активно пройшло обговорення історії впертого чоловіка під час онлайн-зустрічі працівників бібліотеки із студентами Національного університету водного господарства та природокористування. До заходу долучилася група психологів та їхній викладач. Для учасників заходу було презентовано ще два важливих видання: антологію військових письменників «Голоси» та збірку Рівненської організації НСПУ «Наше слово — меч духовний». У книгах зібрані поетичні та прозові твори, роздуми та спогади українських військовослужбовців та письменників Рівненщини.

Серед сучасних комеморативних заходів формування культури пам'яті про російсько-українську війну, донесення правди про війну із перших вуст, особливо в тилу є зустрічі користувачів бібліотеки з очевидцями війни — внутрішньо переміщеними особами (ВПО). РОУНБ налагодила тісні зв'язки з центром підтримки переселенців «ЯМаріуполь» Рівне, директор Богдан Дужик. Представники центру бувають частими гостями в бібліотеці. Курує цю роботу в книгозбірні відділ документів із гуманітарних наук.

Вже стало традицією проведення заходів із циклу «Жива книга»: «З Маріуполем у серці», «Незакінчена книга війни. Історії незламних». Головними героями «книги» є внутрішньо переміщені особи з Маріуполя, Донецька, Луганська, Бердянська. Це

історії людей, які в перші дні війни були вимушені покинути рідні місця, роботу, друзів й шукати прихисток на Рівненщині. Постійними слухачами «живої книги» є студенти всіх курсів та викладачі Рівненського фахового коледжу Національного університету біоресурсів природокористування України, студенти вишів.

«Наш другий дім» — так кажуть внутрішньо переміщені маріупольці про Рівне. А РОУНБ стала для них культурним центром, де за їх участю проходить чимало заходів, зокрема, урок патріотизму «Героїка Крут очима сучасника», приурочений 105-й річниці бою під Крутами. Тематичні заходи: «3 Днем народження, Незалежна Україно», «Маріуполь незламний» [4].

Головними учасниками цих та інших зустрічей, які проводить бібліотека спільно з центром «ЯМаріуполь», є куратор культурних заходів центру Марина Фесенко, вихователь-методист Ірина Сумятіна, а також юні вихованці. Часто зустрічається з користувачами бібліотеки рівнянин Юзеф Нікольченко, археолог, викладач Маріупольського державного університету, Заслужений працівник культури, відмінник освіти України. Нині він перебуває в статусі біженця. Під час виступів Юзеф Мойсеевич знайомить з великою кількістю пам'яток архітектури Рівненщини, як національного, так і місцевого значення («Культурна спадщина Рівненщини»), розповідає про багатство пам'яток архітектури Маріуполя, частина з яких була знищена уже в перший рік війни, збереження пам'яток культури, які вдалося вивезти. На кожній зустрічі з рівнянами маріупольці мріють про звільнення Маріуполя від окупантів, відродження зруйнованого міста. (Діалогова зустріч за кухонним столом «Я – Маріуполь: маю намір відродитися!»).

Заходи, які проводить РОУНБ з центром «ЯМаріуполь», носять виховну та пізнавальну функцію для молоді, об'єднують у протистоянні агресору, вселяють віру в перемогу.

Зустрічі із ВПО є важливим методом донесення правди про війну із перших вуст, а їхнє документування — неоціненним методом, як історичного джерела для дослідників та майбутніх поколінь. В 2022—2023 роках обласна книгозбірня розпочала збір свідчень про війну, аби сформувані першоджерело для майбутнього осмислення подій [10]. До написання спогадів, окрім працівників головної книгозбірні долучилися бібліотекарки громад, письменники, журналісти. Важливо було зберегти свідчення очевидців та надати широкий доступ до них (про що попередньо узгоджено з оповідачами). Більшість записів спогадів було опубліковано в інформаційному бюлетені «Інва.net», число 37, 2022 рік. Детальний

огляд матеріалів подано в газеті «Сім днів» (обласна суспільно-політична україномовна газета Рівненської області) та в журналі «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика». У 2024 році публікацію спогадів ВПО продовжено в газеті «Сім днів».

З метою донесення голосів внутрішньо переміщених осіб до незрячих та слабозорих осіб РОУНБ озвучила тексти спогадів. До створення подкастів долучилися студенти першого курсу кафедри театральної режисури Художньо-педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету під керівництвом доцента кафедри театральної режисури Тетяни Сокил. Молоді люди не лише змогли реалізувати свої знання на практиці, але й дізналися правду від людей, які стали вимушеними свідками та учасниками жахливої російсько-української війни. Подкасти будуть оприлюднені на сайті «Аудіобібліотека» <https://audio.lib.rv.ua/invanets>.

Мистецтво — один із потужних засобів трансляції пам'яті на широку аудиторію, спосіб говорити про те, про що немає сил говорити вголос чи текстом [1]. Однією з форм візуалізації російсько-української війни, як інструменту меморіалізації є фотографія. Фотовиставки стали традиційними в РОУНБ [4].

Користувачі бібліотеки мали змогу побачити понад 20 унікальних світлин, які ілюструють розвиток воєнної медицини починаючи, від Першої світової війни до сучасних репортажних фотографій 2014—2015 рр., 2022—2023 рр. Автором більшості сучасних фото є полковник ЗСУ, військовий журналіст, фотограф Тарас Грень.

«Українська медицина воєн» — проект, створений з глибокої пошани й вдячності за працю медиків у час російсько-української війни. Його реалізація відбулася в межах співпраці Українського Фотографічного Товариства (УФОТО), Львівського Фотомузею, Музею історії медицини Галичини ім. Мар'яна Панчишина, Львівського військово-медичного клінічного центру, Медичного центру NOVO, приватних колекціонерів.

Велике емоційне враження справила на присутніх експозиція фотовиставки «Дні світла: Дух та почуття звільненого Херсона». Автор світлин Антон Балан родом з міста Херсон, волонтер, доброволець ТРО, а нині воїн ЗСУ, що захищає Україну у складі 14 ОМБ. 25 фотографій розповідають про атмосферу та емоції людей під час звільнення міста від російських військ.

На виставці художника карикатуриста Віктора Голуба «Карикатурою проти війни» в бібліотеці було представлено понад 50 малюнків, виконаних у кольорі, які демонструють сатиричне бачення подій

сучасності. Карикатури автора створені у 2022 році, стосуються теми війни, адже з початку російської агресії він малює виключно на антипутінську та антирашистську тематику. «Чорнобаївка13», «Херсонські кавуни», «Рускій военний корабль...» — стали сюжетами карикатур автора.

Документування війни через фотографію набуло великого значення, стало зброєю у боротьбі з російською пропандою, а фотовиставки РОУНБ, які відвідує чимало представників громади, мають колективний вплив, змінюють світогляд, згуртовують, вселяють віру в перемогу.

Висновки: Бібліотеки області спільно з громадами переосмислюють питання меморіалізації та пам'ятування. Вишукують нові форми вшанування пам'яті полеглих краян шляхом створення цифрових меморіалів. Це забезпечує необмежений цілодобовий доступ до ресурсів віддаленим користувачам. Дозволяє завдяки коментуванню співпереживати разом з родиною за непоправною втратою близьких людей та долучатися до спогадів про загиблих військовослужбовців. Комеморативні практики РОУНБ об'єднують людей у важкий період, допомагають разом пережити біль, дають надію на майбутнє. Це лише фундамент закладений РОУНБ, окремими книгозбірнями області на шляху пам'ятування російсько-української війни.

Варто зазначити, що наведені в статті приклади ще не є загальною практикою для всіх бібліотек області.

Для створення нової регіональної культури пам'яті війни необхідний концептуальний підхід в основі якої будуть полегли захисники, і ті, кого закатували в полоні, їхні родини, герої, які боронять Україну, ветерани війни, біженці, волонтери. Співпраця книгозбірень з музеями, архівами, спілками, які об'єднують учасників бойових дій; благодійних фондів, представників волонтерських організацій та окремих активістів.

При проведенні заходів важливо вберегтися від радянських, «заскорублених» форм роботи. Необхідно налагоджувати діалог між тими, хто зазнав втрат рідних, приниження через війну, і тими, чий родини наразі знаходяться в безпеці. Бачити одне одного, відчувати і вшановувати полеглих.

Варто створити ресурсні бази книгозбірень: архіви, колекції документів з відкритих інтернет-джерел (фото, відео та текстові матеріали). Практикувати документування героїчного спротиву агресії, злочинів російських окупантів в Україні із розповідей очевидців. Важливим джерелом такої інформації є регіональні ЗМІ.

Для виконання вищевикладених рекомендацій, важливо систематично підвищувати кваліфікацію бібліотечних працівників аби вони змогли долучитися до формування та збереження регіональної культури пам'яті про війну у своїх громадах.

Творити культуру пом'яті потрібно уже сьогодні, адже з часом вона може трансформуватися та змінюватися. Пам'ять необхідно зберегти не лише для сучасників, але й для прийдешніх поколінь.

Джерела та література:

1. Від цифрового меморіалу до художніх виставок: як в Україні шукають нові підходи до вшанування пам'яті. URL: <https://svidomi.in.ua/page/vid-tsyfrovoho-memorialu-do-khudozhnikh-vystavok-iak-v-ukraini-shukaiut-novi-pidkhody-do-vshanuvannia-pamiati> (дата звернення: 01.12.2024).
2. «Вічні захисники» книга пам'яті. Сарненська централізована система публічно-шкільних бібліотек. URL: <http://lib.sowa.com.ua/memory/memory.htm> (дата звернення: 28.11.2024).
3. Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezhennya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viynu> (дата звернення: 01. 12. 2024).
4. Новини та події. Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека: сайт. URL: <https://lib.rv.ua/sections/news#gsc.tab=0> (дата звернення: 02.12.2024).
5. 10 вересня. Ціна свободи. Бібліотека творів авторів Рівненщини. URL: http://catalog.lib.rv.ua:81/cgi-bin/irbis64r_17/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 02.12.2024).
6. Практики пам'ятання і меморіалізація. Як гідно вшанувати героїв, жертв і події російсько-української війни? Частина 1. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2024/memo1.pdf (дата звернення: 29.11.2024).
7. Презентовано основні принципи меморіалізації російсько-української війни. Комітет Верховної Ради України. URL: https://kompkd.rada.gov.ua/news/main_news/76418.html (дата звернення: 30.11.2024).
8. Свідома меморіалізація: що вона нам дасть і від чого застереже. URL: <https://sil.media/p/svidomamemorializacziya-shho-vona-nam-da-20389> (дата звернення: 01.12.2024).
9. Revolution of dignity. War. Rivne region. URL: <https://memory.rv.ua/en/home/> (дата звернення: 02.12.2024).

10. Щербан Р. Зберігаємо пам'ять: спогади очевидців війни росії проти України (з досвіду роботи бібліотек Рівненщини). *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення*: зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 373—378. URL: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2023/12/21/vii_chytannya_2023_zbirnyk_tez_site_full.pdf (дата звернення: 03.12.2024).
11. Щербан Р. Концептуальні підходи до створення сайту-меморіалу «Революція гідності. Війна. Рівненщина». *Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни*: зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф., 25—26 жовт. 2023 р. Харків, 2023. С. 137—140. URL: <https://ia800802.us.archive.org/23/items/korolenkivski-chytannja-2023-new-file/Korolenkivski-Chytannja-2023-new-file.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
12. Щербан Р. Майдан, АТО/ООС: втрати рівнян (За матеріалами сайту РОУНБ «Революція гідності. Війна. Рівненщина» <https://memory.rv.ua/>). *Круглий стіл «Сила бібліотек: збереження локальної історії у контексті сучасних подій»*. Національна історична бібліотека України. URL: https://nibu.kyiv.ua/ks_2024/ (дата звернення: 03. 12. 2024).

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

Наталія БОЙКО

УКРАЇНСЬКИЙ АВСТРАЛІЄЦЬ – ВОЛОДИМИР САВЧАК: МАЛЯР З БЕРЕЖАН КРІЗЬ ПРИЗМУ МУЗЕЙНИХ ПРОЄКТІВ

Доповідь присвячена видатному митцю Володимирі Савчаку — українському художнику з Бережан, який, пройшовши складний життєвий шлях, здійснив значний внесок у розвиток світового мистецтва. Савчак виступає не лише як хранитель українських культурних традицій, але й як посередник у культурному діалозі між Україною та Австралією. Його творчість демонструє глибокий зв'язок із рідним краєм, водночас розширюючи горизонти для дослідження нових, незвіданих мистецьких територій.

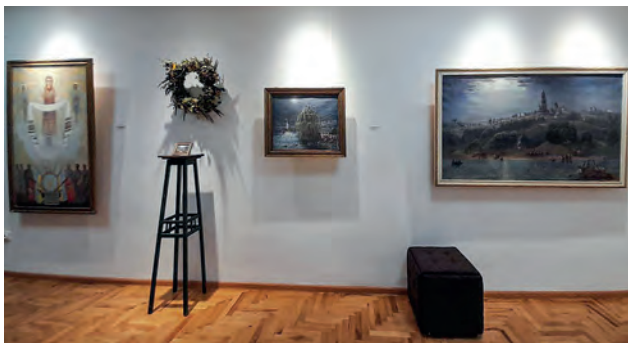
Проект «Український австралієць. Володимир Савчак — маляр з Бережан», реалізований у нашому музеї, є важливим етапом у процесі популяризації творчої спадщини митця. Картини Володимира Савчака стали основою для відкриття картинної галереї в місті Галич (Івано-Франківська обл.). У 2017 році, у співпраці з Посольством Австралії в Україні та Музеєм української діаспори в Києві, була організована виставка «Художники — Амбасадори. Українська австраліана», для якої видано листівку із зображенням картини «Козацька Покрова». Також журнал «Антиквар» підготував спеціальний випуск, присвячений цій події. У 2022 році, з нагоди 25-річчя встановлення дипломатичних відносин між Україною та Австралією, у Львові в Палаці мистецтв планувалася виставка робіт Володимира Савчака під назвою «Австралійське літо посеред української зими», проте повномасштабне вторгнення Росії на територію України завадило реалізації цього проєкту. У 2024 році, після завершення ремонтних робіт у виставковому коридорі музею, 15 липня відбулася презентація проєкту «Український австралієць.

Володимир Савчак — маляр з Бережан». До цієї нагоди музейні співробітники підготували та видали спеціальний журнал, присвячений творчості Володимира Савчака.

Володимир Васильович Савчак є однією з визначних постатей українського мистецтва, чий творчий спадок має велике значення не лише для Бережан, а й для світової культурної спільноти. Вперше як видатного художника його рідні Бережани визнали лише на 80-му році життя митця. Народився Володимир Савчак 25 травня 1911 року в родині майстра-стельмаха, що мешкав у передмісті Бережан — Адамівці (нині вулиця Шевченка). Його батько, Василь Савчак, виготовляв вози та брички, а мати, Ганна з роду Гневчинських, була вмілою господинею і вихователькою своїх дітей: Івана, Франі та Володимира. У ранньому дитинстві Володимир пережив фізичну травму, що призвела до серйозного захворювання — епілепсії.

Першою освітньою установою, де Савчак почав формувати свої художні здібності, стала Бережанська гімназія, в якій він навчався з 1921 року. Володимир проявив неабиякий хист до малювання під керівництвом професора о. Михайла Залеського. У гімназії він активно долучався до пластунського руху, що вплинуло на формування його світогляду та естетичних поглядів. Малювання краєвидів та створення декорацій на пластунських святах стали першими творчими здобутками юного митця.

У 1930 році, після складання іспитів зрілості, Володимир Савчак продовжив своє навчання у Львівському університеті, де студював філософію та математично-природничі науки, а згодом —

Експозиція «Український австралієць. Володимир Савчак – маляр з Бережан»

Експозиція «Український австралієць. Володимир Савчак – маляр з Бережан»

Експозиція «Український австралієць. Володимир Савчак – маляр з Бережан»

малярство. Паралельно з університетськими студіями, він підтримував контакти з артистичним відділом львівської Технічної школи, що сприяло розширенню його художнього кругозору.

У 1935 році Савчак вирушив на навчання до Мистецької академії у Вільно, де поглиблював свої

знання та навички до 1939 року. Під час навчання у Вільно він налагодив зв'язки з Варшавською академією мистецтв і брав участь у літніх мистецьких таборах для студій пейзажу.

Про цей період свого життя художник писав: «Це правда, що я вроджений маляр... але ним став не зразу, бо життєві обставини не дозволили. Проте багато разів у моєму житті я мав нагоду переконатися, що всі перешкоди є безсилі. Сама ця свідомість давала мені внутрішню радість та певність, давала охоту до життя».

Під час першої радянської окупації Володимир Савчак працював декоратором у Бережанському театрі «Сокил», а під час Другої світової війни викладав малювання та креслення в Бережанській гімназії (1941–1944 рр.). Його колишні учні згадують Савчака як терплячого та талановитого викладача, який не лише передавав знання, але й заохочував до творчого пошуку та самовираження.

У 1944 році перед художником постала дилема: вступ до німецької армії або робота в Німеччині. Зіткнувшись із неминучою загибеллю на фронті, Савчак був врятований приступом епілепсії, що звільнило його від військової повинності. Під час перебування в Німеччині він працював помічником фотографа, займався сільським господарством, а також долучився до товариства художників.

У 1948 році Савчак емігрував до Австралії, де згодом оселився та почав активну творчу діяльність. Живучи в Мельбурні, Брізбені та Катумбі, він став одним із перших українців, який отримав офіційне членство в Австралійській асоціації мистців та Галереї мистецтв у Сіднеї. Його роботи експонувалися на численних виставках, а його картинами захоплювалися тисячі людей по всій Австралії.

У 1956 році, за скеруванням католицької місії, Савчак жив і працював серед аборигенів племені арунта. Він викладав дітям основи живопису, що стало сенсацією в австралійській пресі, коли один з його учнів завоював друге місце на конкурсі малювання серед шкіл Австралії.

Савчак був відомий своєю любов'ю до подорожей, що принесло йому славу «подорожуючого художника». Він побував у найвіддаленіших куточках Австралії, створюючи пейзажі, які принесли йому всесвітнє визнання. У 1989 році Міжнародний біографічний центр у Кембриджі визнав його «одним з найпотужніших інтелектуалів світу», а у 1990 році Американський біографічний інститут назвав його «Людиною року».

Мистецька спадщина Володимира Савчака включає пейзажі, портрети, релігійне мистецтво та аборигенські мотиви. Його роботи вирізняються глибиною філософського змісту, тонким відчуттям

Експозиція «Український австралієць. Володимир Савчак – маляр з Березан»

краси природи та неповторним стилем, що зробили його творчість значущою частиною світової культурної спадщини.

Твори Володимира Савчака експонувалися на численних виставках по всьому світу, зокрема в Австралії, Лондоні, Парижі, Нью-Йорку та інших містах. Основна колекція його робіт була передана Березанському краєзнавчому музею, де також зберігаються його пластунський однострій, нагороди, світлина, палітра та документи. За цей вагомий внесок у розвиток культури Савчак був удостоєний звання «Почесний громадянин міста Березани» у 1993 році.

Його творчість стала важливим мостом між українською та австралійською культурами, а сам Володимир Савчак залишається одним із найвизначніших представників української діаспори у світі. Його внесок у світове мистецтво є безцінним, а його картини і досі зачаровують глядачів своєю глибиною та красою.

За своє життя Володимир Савчак здобув міжнародне визнання. У 1989 році Міжнародний біографічний центр у Кембриджі визнав його «одним з найпотужніших інтелектуалів світу», а у 1990 році

Американський біографічний інститут назвав його «Людиною року». У 1993 році він був удостоєний звання «Почесний громадянин міста Березани», що стало підтвердженням його вагомого внеску в культурну спадщину України.

Його твори залишаються важливими культурними артефактами, що зберігаються у краєзнавчій галереї рідного міста Березани, як і він сам колись мріяв.

Дослідження творчості Володимира Савчака крізь призму музейних проєктів демонструє його винятковий внесок у збереження та популяризацію української культурної спадщини на міжнародній арені. Його життєвий шлях, позначений численними випробуваннями, відображає силу мистецького духу та здатність долати перешкоди. Савчак залишив глибокий слід у мистецтві як України, так і Австралії, ставши містком між двома культурами. Музейні проєкти, присвячені його творчості, не лише зберігають пам'ять про митця, але й продовжують сприяти культурному обміну та взаєморозумінню між народами. Творча спадщина Савчака є важливим елементом світової культурної скарбниці, яка потребує подальшого вивчення та популяризації.

Микола БРИВКО

ПРОМОЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «БИКІВНЯНСЬКІ МОГИЛИ» ЗАСОБАМИ ІНТЕРНЕТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Реалії сьогодення все частіше ставлять перед нами нові і нові виклики, які пов'язані зараз, в умовах військової агресії з боку росії, не тільки із збереженням нашої культурної і історичної спадщини, а й донесенням широкій аудиторії правду про історичне минуле українців, зокрема і трагічних сторінок ХХ сторіччя, таких як — сталінські політичні репресії.

І в цьому контексті, що обумовлено у тому числі і реаліями нашого життя, найбільш перспективним у розвитку усієї музейної спільноти стало впровадження новітніх інформаційних технологій із використанням інтернет-ресурсів, що дозволяє, як зазначає Руслана Маньковська, не тільки розширяти міжмузейні контакти, а здійснювати інтеграцію у світове музейне співтовариство та робити комунікацію музею з більш ширшою аудиторією відвідувачів [12, с. 80].

Стрімкий розвиток новітніх технологій та розширення інтернету, як глобальної комунікаційної мережі, дав кожному необмежені можливості поширення інформації, таким чином створюючи той майданчик, який дає додаткові умови для безбар'єрної взаємодії. Про що і свідчать веб-сторінки тисячі музеїв в усьому світі. Не виключення в цьому є і Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», який був створений згідно Постанови Кабінету Міністрів України 22 травня 2001 року [14].

Та, на жаль, ще тривалий час Заповідник не отримував інституційних можливостей повноцінно розвиватися і працювати. Хоча, ще у 1995 році, на виконання Розпорядження Президента України від 11 серпня 1994 року «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня» [17, с. 2] був споруджений меморіальний комплекс на території колишньої спецділянки НКВС у Биківнянському лісі.

Із набуттям статусу Національний [19], а також прийняття Постанови Кабінету Міністрів України № 820 «Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» від 13 червня 2007 року [15] Заповідник отримав новий поштовх для свого розвитку. Цьому сприяли і проведення у 2006 та 2007 роках пошуково-ексгумаційних робіт українсько-польської археологічної експедиції. Та цей процес затягнувся на роки.

Лише з будівництвом нового меморіального комплексу у 2012 році, який був відкритий 21 вересня за участю Президентів України та Республіки Польщі, Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» зміг повноцінно почати працювати і намагатися здійснювати залучення нової аудиторії та проводити промоції і комунікації із використанням інтернет-ресурсів. Саме в цей час, у вересні 2012 року, почав свою роботу офіційний сайт Заповідника, де чи не першим повідомленням була інформація про відкриття виставки у Варшаві, присвяченої жертвам політичних репресій [18]. Та головною новиною все ж таки було саме відкриття Міжнародного Меморіалу жертвам тоталітаризму 21 вересня 2012 року [2; 16].

Цю інформацію про відкриття меморіалу підхопило і низка інших інтернет-ресурсів. Зокрема про це писали на сайті «Факти» Аліна Мазалова [11], на офіційному інтернет-порталі «Київська міська державна адміністрація» [13], «Історична правда» [22] та чимало інших урядових і неурядових інтернет-порталів.

З відкриттям Міжнародного Меморіалу діяльність Заповідника активізувалася, так відбулося розширення наповнення офіційного сайту новинами. Та лише з приходом нового керівництва Заповідника у 2015 році здійснення промоції в інтернет середовищі збільшилась в рази. Зокрема, окрім традиційних новин про заходи, лекції і виставки, додалась більш ширша інформація як про безпосередню діяльність Заповідника, так і щодо знакових постатей в історії донесення правди про биківнянські поховання [20], та про офіційні візити і проекти, що реалізує Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» разом із партнерами, такий як «Биківнянська трагедія: імена з безіменних могил» [3], розпочатого у травні 2017 року, або проект «Сторінками Биківнянського мартиролога» [21], розпочатого у 2020 році. Ці проекти користуються певним попитом, тривають і сьогодні. Окрім того, прикладом є і серія публікацій з історії проведення національних операцій НКВС, а саме польської [1], румунської [6], грецької [7], латиської [5] та інших, висвітлення яких тривало протягом 2017–2018 років.

Слід зазначити, що сам сайт у 2023 році повністю перейшов на нову платформу і зазнав суттєвого зо-

внiшнього ребрендингу i має здебiльше традицiйну структуру для подiбних музейних сайтiв, так, окрiм головної сторiнки, є сторiнка для вiдвiдувачiв, де розповiдається про експозицiю Заповiдника, про правила поведiнки та режим роботи. Крім того, окремо є сторiнка «Про нас», яка вмищує, окрiм контактив та iнформацiї про керiвництво, iсторичну довiдку. Окремою сторiнкою розмiщується роздiл «Новини» i «Анонси», що дозволяє бiльш зручному пошуку необхiдної iнформацiї про сталiнськi полiтичнi репресiї i його жертви та дiяльнiсть Нацiонального iсторико-меморiального заповiдника «Бикiвнянськi могили».

Не останнє мiсце у промоцiї займають i вiдеоматерiали Нацiонального iсторико-меморiального заповiдника «Бикiвнянськi могили», якi публiкуються на власному YouTube-каналi (<https://www.youtube.com/@user-ld7rm1zo9j/videos>), котрий, хоча i був зареєстрований ще у 2012 році, лише з 2020 року почав активно заповнюватися рiзними проектами та лекцiями наукових співробiтників заповiдника та користуватися певним попитом серед глядачiв. I хоча у своїй дiяльностi заповiдник висвітлює доволi важку i трагiчну сторiнку iсторiї нашої краiни, та все ж таки на сьогоднi YouTube-канал «НiМЗ Бикiвнянськi могили» нараховує 133 підписників i вмищує 75 вiдеоматерiалiв. На перший погляд можна заявити, що це мало, та, наприклад, лише новий проект 2024 року «Як радянськiй режим знищував українцiв у часи сталiнських репресiї» має на 1 червня 2024 року (за неповний мiсяць) 652 перегляду, а серiя онлайн бесiд iз провiдними науковцями в рамках проекту «Бикiвнянськiй злочин: пошук правди, пам'ять» має з 2022 року — 2226 переглядiв. I до цього можна додати вiдеоматерiали проектiв «iмена, викресленi з афiш», «Вiдлуння Бикiвнi», «Портрети Бикiвнi». Таким чином, кожен новий вiдеоматерiал дає можливiсть охопити нову i нову аудиторiю, про що зокрема свiдчить i загальна кiлькiсть переглядiв. Так, якщо у 2020 році було бiля 800 переглядiв YouTube-каналу, то у 2021 році — 2143, а у 2023 році — 3071 переглядiв.

Нацiональний iсторико-меморiальний заповiдник «Бикiвнянськi могили» має бiльше 1000 читачiв на своїй сторiнцi у Facebook (<https://www.facebook.com/Вуковпна1937>), яка постiйно розмiщує рiзну iнформацiю щодо дiяльностi Заповiдника, як то дописи про анонси та самi заходи, або дописи про вiдкриття виставок i онлайн-лекцiї наукових співробiтників, чи iншi статтi та повiдомлення щодо iсторiї сталiнських полiтичних репресiї. В цiлому

ж, у порiвняння iз 2022 роком, у 2023 році кiлькiсть переглядiв дописiв заповiдника у Facebook зросла майже у 2 рази. Презентуючи себе у соцiальнiй мережi, Заповiдник забезпечує себе i зворотним зв'язком. А вiд так, така музейна комунiкацiя дозволяє не тiльки донести iнформацiю i свої напращування iншим науковцям та зацiкавленим особам, а також додатково розширити аудиторiю i долучити нових, враховуючи реалiї сьогодення.

Певною особливiстю i суттєвою допомогою в умовах протидiї спалаху COVID-19 та вiйськової агресiї з боку росiї для науковцiв Нацiонального iсторико-меморiального заповiдника «Бикiвнянськi могили» стало проведення онлайн-лекцiї i участь у конференцiях засобами онлайн зв'язку. Це, в свою чергу, не тiльки не обмежило наукових співробiтників iз поширенням знань про сталiнськi полiтичнi репресiї та iсторiю колишньої спецдiлянки НКВС у Бикiвнянському лiсi, а й допомогло розширити комунiкацiю як в Украiнi, так i за кордоном. Зокрема, науковi співробiтники в режимi онлайн провели лекцiї для мешканцiв Херсону у спiвпрацi iз Херсонською обласною унiверсальною науковою бiблiотекою iменi Олеся Гончара» [8; 10], для Закарпатського угорського iнституту iменi Ференца Ракоцi II [4], для Схiдноукраїнського нацiонального унiверситету iменi Володимира Даля [9] та iнших мiст i навчальних закладiв Украiни.

До того ж, завдяки онлайн платформам для спiлкування, таким як Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, науковцi Заповiдника взяли участь у мiжнародних наукових конференцiях: «The Politics of Memory as a Weapon Perspectives on Russia's War against Ukraine» у Берлiнi (Нiмеччина) 8–10 лютого 2023 року, «The Genocidal Crimes of Imperialist Regimes. From the Second World War to Ukraine» у Варшавi (Польща) 8–9 грудня 2022 року та «Totalitarianism across History and Disciplines» у Валдостi (США) 15–16 листопада 2022 року.

У цiлому ж слiд зазначити, що попри те, що у зв'язку iз вiйськовим станом на територiї Мiжнародного Меморiалу жертвам тоталiтаризму не проводяться повноцiннi екскурсiї i заходи, використання iнтернету i рiзних онлайн-середовищ i платформ дало можливiсть Заповiднику не тiльки вижити у цих складних умовах, а й розширити комунiкацiї iз новими партнерами та здiйснювати загалом промоцiї в iнтернетi, що в цiлому залучило нових вiдвiдувачiв в рiзних вiкових категорiях та дало можливiсть у своїй дiяльностi започатковувати новi i новi проекти.

Джерела та література:

1. 11 серпня 2017 року виповнюється 80 років з початку проведення НКВС так званої «польської операції» у 1937–1938 рр. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 11 серпня 2017. URL: <https://bykivnia.org.ua/11-serpnia-2017-roku-vypovniuietsia-80-rokiv-z-pochatku-provedennia-nkvs-tak-zvanoj-polskoi-operatsii-u-1937-1938-rr/>
2. Биківня — місце спільної пам'яті України та Польщі. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації 21 вересня 2012. URL: <https://bykivnia.org.ua/bykivnia-mistse-spilnoi-pam-iat-ukrainy-ta-polshchi/>
3. Биківнянська трагедія: імена з безіменних могил. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 18 травня 2017. URL: <https://bykivnia.org.ua/bykivnianska-trahediia-imena-z-bezimennykh-mohyl/>
4. Гостьова лекція для студентів Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 21 березня 2024. URL: <https://bykivnia.org.ua/hostova-lektsiia-dlia-studentiv-zakarpatskoho-uhorskoho-institutu-im-ferentsa-rakotsi-ii/>
5. До 80-річчя із початку проведення «латиської операції» НКВС. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 5 грудня 2017. URL: <https://bykivnia.org.ua/do-80-richchia-iz-pochatku-provedennia-latyskoi-operatsii-nkvs/>
6. До 80-річчя із початку проведення НКВС т.зв. «румунської операції». *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 17 серпня 2017. URL: <https://bykivnia.org.ua/do-80-richchia-iz-pochatku-provedennia-nkvs-t-zv-rumunskoi-operatsii/>
7. До 80-річчя початку «грецької операції» НКВС. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 15 грудня 2017. URL: <https://bykivnia.org.ua/do-80-richchia-pochatku-hretskoi-operatsii-nkvs-2/>
8. Лекція «Перерваний урок — учителі з Биківнянського мартиролога». *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 21 березня 2024. URL: <https://bykivnia.org.ua/lektsiia-perervanyu-uroku-uchyteli-z-bykivnianskoho-martyroloha-2/>
9. Лекція для студентів Східноукраїнського національного імені Володимира Даля. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 14 лютого 2024. URL: <https://bykivnia.org.ua/lektsiia-dlia-studentiv-skhidnoukrainskoho-natsionalnoho-universytetu-imeni-volodymyra-dalia/>
10. Лекція для херсонців про долю родини Липківських. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації: 16 травня 2024. URL: <https://bykivnia.org.ua/lektsiia-dlia-khersontsiv-pro-doliu-rodyny-lypkivskykh/>
11. Мазалова А. Президенти України та Польщі відкрили меморіал жертвам тоталітаризму в Биківні (відео). *Факти*. Дата публікації 21 вересня 2012 р. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20120921-1458281/>
12. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 75–84
13. Меморіал жертв тоталітаризму на території заповідника «Биківнянські могили» відкрито. *Київська міська державна адміністрація*. Офіційний інтернет-портал. Дата публікації 21 вересня 2012 р. URL: <https://old.kyivcity.gov.ua/news/1277.html>
14. Постанова Кабінету Міністрів України № 546 від 22 травня 2001 р. «Про створення Державного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2001-p#Text>.
15. Постанова Кабінету Міністрів України № 820 від 13 червня 2007 р. «Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2007-p#Text>
16. Президенти Польщі та України відкрили катинський цвинтар у Биківні. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації 21 вересня 2012. URL: <https://bykivnia.org.ua/prezydenty-polshchi-ta-ukrainy-vidkryly-katynskyy-tsvyntar-u-bykivni/>
17. Розпорядження Президента України «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня» від 11 серпня 1994 р. *Урядовий кур'єр*. 1994. 16 серпня (№ 127). С. 2
18. У Польщі вшанували пам'ять жертв комуністичного терору. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офіційний веб-сайт. Дата публікації 17 вересня 2012. URL: <https://bykivnia.org.ua/u-polshchi-vshanuvaly-pam-iat-zhertv-komunistychnoho-teroru/>
19. Указ Президента України № 400/2006 «Про надання Державного історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» статусу національного. *Президент України*. Офіційне інтернет представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4002006-4226>.
20. Шептицька Т. Лицар правди (до 10-річчя з ня смерті Сергія Кисельова). *Національний історико-меморі-*

альний заповідник «Биківнянські могили». Офіційний веб-сайт. Дата публікації 16 грудня 2016. URL: <https://bykivnia.org.ua/lytsar-pravdy-do-10-richchia-z-dnia-smerti-serhiia-kyselova/>

21. Шептицька Т. Сторінками Биківнянського мартиролога: Марія Баглій-Іваненко. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*. Офі-

ційний веб-сайт. Дата публікації: 3 квітня 2020. URL: <https://bykivnia.org.ua/storinkamy-bykivnianskohomartyroloha-mariia-bahlii-ivanenko/>

22. Янукович і Коморовський відкрили меморіал у Биківні. *Історична правда*. Дата публікації 21 вересня 2012 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2012/09/21/94626/>

Марія ВЕЛЬГІЙ

ЕКСПОЗИЦІЯ ЗАЛУ «ЗБРОЯ» У ЗАМКУ XVII ст. У м. ЗБАРАЖ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У двох експозиційних залах «Зброя» представлені оригінальні зразки холодної, вогнепальної зброї та захисні обладунки воїнів. Дані зали відкриті завдяки співпраці з комунальним закладом Львівської обласної ради «Львівський історичний музей».

Львівський історичний музей — один з найбільших та найбагатших музеїв України, який налічує у своїх колекціях понад 370 тисяч музейних предметів [2].

З давніх часів зброя мала назву «оружжя». Зброя використовується з однієї сторони для захисту, з іншої — для знищення ворога.

Експозиція побудована за хронологічно-тематичним принципом. Колекція демонструє розвиток виготовлення зброї та її удосконалення під впливом військових потреб і зброярської майстерності.

Експозиція першого залу «Зброя» відкривається столом, де висвітлюється історія Гава-голіградської культури (Рис. 1). Це археологічна культура кін. бронзового віку — поч. залізного віку (кін. III — I пол. I тис. до н.е.) [4]. Населення Гава-голіградської культури займалося землеробством, скотарством, різними допоміжними господарськими промислами. Серед ремесел велику роль відігравала бронзоліварна справа. Тут можна побачити репліки різноманітних мечів даної культури, які використовувалися в Україні, Ірані, Давньому Єгипті.

Особливе місце в експозиції займає меч Хопеш [3] — вид холодної зброї в Стародавньому Єгипті. Він виготовлений у вигляді передньої ноги копитної тварини, від чого походить його назва. Складався з серпоподібного леза та руків'я.

У другому столі представлені репліки наконечників списів (2,5–1 тис. до н.е.), сокири-кельти (3–2 тис. до н.е.), форма для відливання сокир-кельтів (3–2 тис. до н.е.).

У першій вітрині представлена холодна зброя XVIII — поч. XX ст.: шабля (Польща, XIX ст.), шабля (Туреччина, I пол. XIX ст.), шабля (Франція, поч.

XIX ст.), чекан (Польща, кін. XIX — поч. XX ст.), шабля чиновника (Австро-Угорщина, кін. XIX — поч. XX ст.), тесак мисливський (кін. XVIII — поч. XIX ст.) (Рис. 2).

Друга вітрина ознайомлює із зразками вогнепальної зброї — зразками рушниць XVIII–XIX ст. з кременінно-ударним та капсульним замками: рушниця кременінно-ударна (Македонія, XIX ст.), рушниця кременінно-ударна (Туреччина, XVIII ст.), аркебуза мисливська (XVIII ст.), рушниця капсульна (Україна, сер. XIX ст.), рушниця мисливська двоствольна капсульна (Австрія, фірма «Фердинанд Фрювірт», сер. XIX ст.) (Рис. 3).

Після винайдення пороху з'явився новий вид зброї — вогнепальна, в якій для пострілу використовувалася сила тиску газів, що створювалася при згорянні пороху. Вогнепальна зброя змінила на полі бою луки і арбалети. Оскільки захист воїнів став міцнішим, тому необхідно було посилити пробивальну здатність і збільшити дальність ефективного ураження.

Одним з видів вогнепальної зброї є рушниця.

Слово «рушниця» має чеське походження — від *ručnice*, яке утворене від *ruka* («рука»). Цим словом позначали легку, «ручну» вогнепальну зброю, протиставляючи її важким гарматам.

Рушниці поділяють на бойові та мисливські.

Перші бойові рушниці з'явилися на поч. XV ст. Вони були громіздкі і великого калібру. Були незручними у використанні і потребували в обслуговуванні двох людей. Тому, щоб спростити обслуговування і зручність користування, було введено зменшення калібру, впровадження гнотового замка і прикладу. Кардинально покращилися бойові властивості рушниці з введенням колісцевого замка замість гнотового. Кременево-ударний замок витіснив гнотовий і коліцевий. При заряджанні відмірялася точна кількість пороху (якщо замало — не долітало, якщо забагато, то могло розірвати ствол).

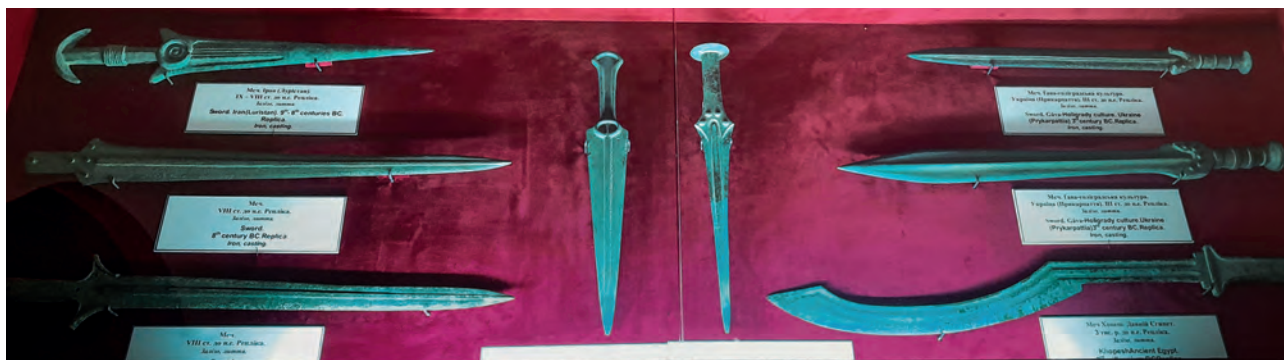

Рис.1. Зброя Гіва-голіградської культури

Рис.2.Зброя XVIII – поч. XX ст.

Ложе рушниць оздоблювали металевими пластинами, різьбленням по дереву і кості із зображеннями птахів, тварин.

Цікавість викликає зброя, створена гуцульськими майстрами XVIII–XIX століть, зокрема рушниці (відомі як кріси), які були вишукано прикрашені геометричним різьбленням, використанням перламутру та декоративними елементами з срібла, міді та латуні.

Обробка дерева у вогнепальній зброї мала значно більший вплив на культуру Гуцульщини порів-

няно з обробкою металу. Основна причина полягає в тому, що металеві деталі були запозиченими з інших країн. Завдяки неповторним художнім вмінням гуцульських зброярів, кріс рушниць став прикладом ужиткового мистецтва, який легко впізнати.

Збереглися лише близько 100 екземплярів крісів, що знаходяться в музеях Львова, Коломиї та Косова.

Інноваційністю у формі прикладу гуцульських крісів є введення накладної шухлядки-сховку з правого боку. Деякі дослідники вважають її сховком для куль, який закривається клиноподібною криш-

кою, захищеною двома латунними або мідними накладками. Часом у цьому сховку зберігалися «обереги», наприклад, у крісі з колекції Львівського музею етнографії та народного промислу науковці виявили шкіру гадюки [1].

Великих відмінностей між бойовими та мисливськими рушницями не було. Лише в оздобленні та якості виготовлення. Бойові виготовлялися у великих кількостях і однотипні. А мисливські вирізнялися дорогими технічними нововведеннями і оздобленням ложа, прикладу, замка. Використовувалися різні дорогі породи дерев (горіх, червоне дерево, дуб, береза, бук, яблуня, явір).

Наступна вітрина ознайомлює із зразками холодної зброї XIX–XX ст.: меч (XIX ст.), ятаган (Туреччина, XVI ст.), меч церемоніальний, меч декоративний (XIX ст.), меч. (Німеччина, клинок XVI ст., руків'я кін. XIX — поч. XX ст.), меч катівський (Польща, XVII ст.), сокира (XIX ст.).

Ятаган — меч еліти війська турецького султана яничарів. Форма клинка досить вигнута з розширенням ближче до вістря для збільшення сили удару.

Меч катівський (Польща, 1657 р.) використовувався як знаряддя обезголовлення катом обвинуваченого. Це широкий двосічний меч з обплетеним руків'ям з травленням і куттям по лезі.

Далі у вітрині гармати салютні XIX ст. із зображенням стилізованої квітки та гербом Речі Посполитої, оточеним військовими атрибутами.

Гармата салютна — «салютівка» використовувалася у XIX ст. під час урочистостей, наприклад, за нагоди прийому послів та під час релігійних свят.

Тіло гармати у вигляді стилізованої квітки з розтрубом. Вертлюжна частина виділена двома поясками. На дульній частині вилито картуш з польським гербом Леліва, оточеним військовими атрибутами. На середній частині гербовий картуш. Цапфи циліндричні. Дельфіни круглі, гладкі. Таріль конічна, з 6-а радіальними ребрами. Виноград півсферичний [6].

Тіло гармати у вигляді стилізованої квітки з розтрубом. Вертлюжна частина виділена двома поясками. На дульній частині вилито картуш з польським гербом Леліва, оточеним військовими атрибутами. На середній частині гербовий картуш. Цапфи циліндричної форми. Дельфіни круглі, гладкі. Таріль конічна, з 6-а радіальними ребрами. Виноград півсферичний [6].

Тіло гармати у вигляді стилізованої квітки з розтрубом. На дульній частині вилито герб Речі Посполитої, поверх якого у щитку — герб Ваза. Під гербом лавровіття і стрічка з написом «SIC ET...». Цапфи циліндричні. Казенна частина відокремлена пояском. Таріль конічна, триступінчаста [6].

Рис. 3. Зразки вогнепальної зброї.

Тіло гармати конічне, дульний зріз із косою фаскою. Піддон квадратний, з вертикальним приливом [6], у якому гніздо під заправочний порох.

Тіло гармати циліндричне, з трьома плоскими рельєфними поясками. Цапфи циліндричні. На пояску казенної частини розташований запальний отвір. Виноград кулеподібний, з наскрізним отвором, на циліндричному стрижні [6].

І завершують експозицію першого залу «Зброя» зразки пік кавалерійських (Австро-Угорщина, XIX ст.) та рогатина (кін. XIX — поч. XX ст.).

Пікінер — вид піхотинців в європейських арміях в XVI–XVIII ст., який був озброєний 5–6 метровими піками. Організоване розташування пікінерів утворювало незламну оборону, але відрізнялося низькою мобільністю при атаці.

Піки кавалерійські відзначалися великим різноманіттям. Розміри наконечника, довжина і діаметр древка були довільними.

Рогатина — різновид списа з довгим та широким вістря. Використовувалася як бойова, так і мисливська зброя. Слово «рогатина» походить від слова «ріг», бо вістря первісних рогатин робилися з рога.

Другий зал розпочинає вітрина, де розміщений зразок захисних обладунків воїнів — кольчуга (XVI–XVII ст.).

У ранньому Середньовіччі найпоширенішим різновидом захисту воїна була кольчуга. Це сорочка з переплетених між собою металевих кілець. Використовувалася воїнами для захисту від колючо-ріжучої зброї, яка наносила важкі рани, що призводило до зараження і смерті.

Продовжує експозицію вітрина, де розміщені обладунки рейтарські, гусарські: шоломи, нагрудники та наспинники (Рис. 4).

З появою такої зброї як чекани, клевці, спрямованої на боротьбу з кольчугами, стали поширеними

Рис. 4. Обладунки воїнів.

Рис.5. Зразки захисного озброєння.

суцільні лати. Класичні лицарські обладунки були досить складної конструкції.

Рейтарські обладунки. Рейтари — вид найманої кавалерії, яка прийшла на зміну важкій лицарській кінноті. На відміну від сучасних їм кірасирів, рейтари робили ставку на вогнепальну, а не на холодну зброю. Їх арсенал включав кілька важких великокаліберних пістолетів, довжина яких могла досягати майже метра. Меч виступав лише в якості запасної зброї.

Кірасирські лати на початку нічим не відрізнялись від рейтарських, але поступово від них у XIX столітті залишилися тільки каска та кіраса. Кіраса — це сталевий обладунок без рукавів, що прикриває тільки груди та спину, або лише груди людини. Спочатку основним озброєнням кірасирів був лицарський меч, але згодом він змінився на палаш.

Наступна вітрина ознайомлює із зразками захисного озброєння: щитами (кін. XIX ст.) та шоломами (XVIII–XIX ст.) (рис. 5).

Щит був одним з основних частин захисних обладунків, який тримали у руці. Щити фарбували, покривали бляхою та прикрашали гербами. Вони символізували військову честь і перемогу.

Фразеологізм «Aut cum scuto, aut in scuto» — «Зі щитом або на щиті» означає заклик перемогти, досягти мети або загинути зі славою. За давньо-грецьким істориком Плутархом, одна зі спартанок, перед війною вручила щит своєму синові і сказала: «Або з ним, сину мій, або на ньому». Згодом фразеологізм набув популярності, а його синонімічною трансформацією стала «Перемога або смерть» [1].

Далі представлені головні убори — шоломи типу «арме» (XVI–XVII ст.). Перлиною збірки шоломів є шолом інтер'єрний (XIX ст.), декорований різно-

кольоровим камінням, мідними, латунними дробками і бляшками.

Наступна вітрина ознайомлює із видами холодної зброї: протаган (I пол. XVII ст.), алебарди (XVII ст.), сокири (XVII ст.), шаблі (поч. XX ст.), тесаки (XIX ст.).

Далі до уваги відвідувачів гаківниця (нім. *Nakenbuechse*) — довга і важка рушниця великого калібру, з гаком на цівці (під стволом), вживана у XVI–XVII ст., яка використовувалася як фортечна та наступальна зброя. Довжина ствола (від 1 до 2,5 м) та уражали ціль на відстані до 300 кроків [5]. Запорозькі козаки користувалися гаківницями.

Пізніше виникає приклад, зникає гак і гаківниця перетворюється на різновид рушниці великого калібру. У зв'язку з удосконаленням інших видів ручної вогнепальної зброї (аркебуз, мушкет тощо), а також артилерії гаківниця були зняті з озброєння [5].

Отже, еволюція зброї відбувалася швидко, і це відображалося в розвитку нових видів зброї. Використання нових технологій та матеріалів показало суттєве покращення у розвитку військового обладнання, що сприяло підвищенню його ефективності та захисту воїнів.

Експозиція залу «Зброя» зацікавить усіх, хто цікавиться історією розвитку збройних технологій, доповнить знання відвідувачів про рівень розвитку холодної та вогнепальної зброї.

Національним заповідником «Замки Тернопілля» розроблено QR-коди з коротким текстом екскурсії для відвідувачів [3]. Щоб ознайомитися з виставкою самостійно, ви можете відсканувати QR-коди, розміщені на території заповідника. Це інноваційний підхід до популяризації культурної спадщини, який дозволяє отримати інформацію про історію і архітектуру замків безпосередньо на місці, використовуючи сучасні технології.

Джерела та література:

1. Inter arma: «зі щитом або на щиті». Національний військово-історичний музей України. URL: https://nvmu.com.ua/novyny/view_fondu/581 (дата звернення: 20.06.2024).
2. Головна — Львівський історичний музей. URL: <https://www.lhm.lviv.ua/> (дата звернення: 11.06.2024).
3. Головна — НЗ «Замки Тернопілля». Головна — НЗ «Замки Тернопілля». URL: <https://zamky.te.ua/> (дата звернення: 21.06.2024).
4. Малеев Ю. М. Гава-голіградська культура. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gava_Gologrady (дата звернення: 05.06.2024).
5. Сас П. М. Гаківниця. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/termin=Gakivnycja> (дата звернення: 05.04.2024).
6. Список предметів з фондів Комунального закладу Львівської обласної Ради «Львівський історичний музей», які передаються на тимчасове зберігання у Національний заповідник «Замки Тернопілля». Додаток 1 До угоди між Комунальним закладом Львівської обласної Ради «Львівський історичний музей» та Національним заповідником «Замки Тернопілля».

Катерина ДАНИЛОВА

ПЛАЩАНИЦЯ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст. З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

На сьогоднішній день в умовах відродження релігійної культури, яка за довгі роки винищувалась і прийшла до занепаду, продовжує зростати інтерес дослідників до питання щодо історії розвитку сакрального мистецтва. Серед недостатньо досліджених галузей опинилось літургійне шитво, яке є важливим компонентом церковного обряду. Храмове богослужіння — сакральний та естетичний феномен, що формувався упродовж століть з часу поширення християнства. У ньому взаємодіють різні види мистецтва, засобами яких розкривається образна символіка служби.

У збірках українських музеїв присутні ті чи інші предмети церковного вжитку різних конфесій — православних, католиків та іудеїв. Занотовані вони також у Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї.

Перші праці, в яких висвітлені питання щодо іконографії церковного шитва, належать вченим другої половини ХХ ст. Кондакову Н., Невоструєву К., Покровському М. Науковці у своїх основоположних розвідках дали цінний матеріал щодо окремих пам'яток літургійного шитва із сюжетними зображеннями, зробили перші кроки в їх систематизації, з'ясуванні походження, описали іконографію, визначили її символічний зміст.

Визначний внесок у вивчення церковних тканин зроблено Маясовою Н., якій належить низка фундаментальних праць, в яких особливе значення надається іконографічному аналізу [1, с. 156].

Найбільше коло пам'яток у своїх наукових розвідках охоплює Кара-Васильєва Т., досліджуючи еволюцію в іконографії вітчизняних плащаниць і воздухів та їх візантійські витоки.

Одними із перших простежили шлях розвитку релігійного мистецтва протягом століть Логвин Г. та Новицька Н., які написали відповідні розділи для «Історії українського мистецтва», видання яких розпочалося у 1960-х роках.

Церковне шитво України — маловідомий широкому глядачеві вид мистецтва. У першу чергу, через особливість матеріалу, що дуже швидко руйнується, його збереглося набагато в меншій кількості, ніж предмети будь-якого іншого виду образотворчого церковного мистецтва. Таким чином, археологічні тканини відносяться до низки найрідкісніших та унікальних предметів. Зразків старовинних тканин

в музеях збереглося дуже мало. Майже немає відомостей про тканини ХVІІІ ст. Більше пощастило коштовним тканинам з вигиптованими сюжетами. Таким унікальним зразком стародавньої тканини цінної у художньому, культурному, мистецькому та духовному відношеннях є пам'ятка живопису голкою — гаптована плащаниця кін. ХІХ — поч. ХХ ст., що зберігається у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею [7].

Термін «плащаниця» означає те саме, що і грецьке слова «син дон», тобто «полотно», «простирадло», «скатерка» або ж погребальні пелени. Вона відноситься до, так званих, богослужбових тканин, що використовуються у процесі богослужіння. Плащаниця, яку використовують у церковних обрядах, представляє собою велике чотирикутне полотнище з оксамиту, атласу, шовку з гаптованим або живописним зображенням у весь зріст тіла Ісуса Христа у тому вигляді, в якому воно було знято з хреста і покладено в гроб.

Це полотно символізує хресний подвиг Сина Божого, який взяв на себе гріхи всього людства заради спасіння останнього і застосовується в обряді від Великої п'ятниці до Великодня, а потім ще сорок днів до Вознесіння. Обряд поклоніння плащаниці, який відбувається у Велику п'ятницю, відтворює історичну подію і символізує вшанування Ісуса і його похорони. До Воскресіння плащаниця має символічне значення мертвого тіла Христового, а після Воскресіння — самого Христа, який перебував ще 40 днів на землі до Вознесіння [1, с. 41–44].

Прообразом плащаниць, які сьогодні використовуються у церковній службі, є, так звана, Туринська плащаниця — полотно прямокутної форми довжиною 441 см і шириною 113 см, на якому немовби відбито негатив фотографічного зображення тіла Ісуса, знятого з хреста і покладеного у гроб. Вважається, що саме у ці пелени був загорнутий Ісус Христос після смерті.

Церковний обряд з використанням плащаниці не можна назвати дуже древнім. Першу згадку про те, що ранком Великої Суботи довкола церкви почали обносити «воздух», знаходимо в Уставах ХV ст. «Воздухом» називали предмет літургійного вжитку, якому надавали різний символічний зміст: під ним розуміли, зокрема, і погребальні пелени. Невдовзі у церковній службі почали використовувати «воз-

Рис. 1. Плащаниця кінця XIX початку XX ст.
з фондів КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»

дух» та «епітафiон», тобто надгробок, і прикрашати зображенням «Покладання Христа до гробу». Великим за розміром «воздухом» вкривали престол. Від такого «епітафiона» і походять більш пізні плащаниці. В українських храмах обряд обходу довкола церкви з плащаницею поширився орієнтовно з XV ст. [6, ст. 42].

В іконографічному плані сюжети плащаниць нескладні. Зображення сцен «Оплакування» та «Покладання Христа до гробу» сформувалося на основі євангельських текстів та лягло в основу багатофігурних плащаниць. На великому прямокутному покривалі, звичайно, у широкому обрамленні виhaftовано зображення Христа, над яким схилилась в жалобі Богоматір, кілька архангелів та апостолів. В самій композиції плащаниць ніколи немає однакових, шаблонних рішень. Кожна з них є індивідуальним мистецьким твором. Сюжет і малюнок окремих постатей та орнаментів для вишивальниць, очевидно, копіювали з готового зразка іконописці та гравери. Саме цим пояснюється схожість орнаментів і стилістична єдність haftованих і вишиваних речей з творами живопису і гравюри.

Оздобу плащаниць, риз, фелонів відрізняються великим декоративним чуттям, тонкою гармонією сполучень золота і срібла з різнобарвним шовком, монументальністю рішення форм, тісним зв'язком композиції зображень з формою предметів, на яких їх вишито [1, с. 470].

Плащаниця з фондів Хмельницького краєзнавчого музею — це велике прямокутне полотно довжиною 159 см і шириною 83 см з фіолетового оксамиту, розшитого рослинним орнаментом срібною та золотою канітеллю, що створюють вигляд металу, а також перлеподібним бісером, підкладка — з синьої байки. По 4-х кутах в квадратах зображено апостолів зі Святим письмом, посередині нашито зображення Ісуса Христа на ложі, біля нього — 8 апостолів. Навколо напис: «Покрив полони. Благообразний Иосиф с древа с ним. Пречистое тело твое. Плащаницею чистою обвив и почив в гробе Иов» [7]. Небесна блакить зоряного неба підкреслює сяяння золота та срібла. Гамма барв побудована на контрасті світлих та ніжних відтінків образів і темних контурних ліній обрисів тіл. Акцентом композиції твору є вираження скорботи і глибокого жалю на обличчях святих. Невичерпний біль втрати усього людства і сама мить спокою та умиротворення простежується у зображенні цієї сцени. Величаво-урочистий і, разом з тим, лірично-жалібний настрій оплакування, переданий на плащаниці, перекликається з народними плачами-голосіннями.

Слід додати, що цей предмет потрапив у фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею в середині 70-х років XX ст. Про нього досить мало інформації. На жаль, невідомо саме в якому храмі перебувала ця плащаниця.

У науковому архіві музею зберігається документ, датований 1971 роком, який підсумовує проведену згідно постанови Міністерства культури, тоді ще УРСР, роботу по виявленню предметів релігійного культу у храмах і монастирях Хмельницької області, де зазначено, що всього було виявлено 1036 предметів, в тому числі 592 — твори мистецтва, 118 — художні та ткані вироби, 119 предметів культу, 191 — стародруки, 6 скульптур і 1 іконостас [5]. Який був їх подальший шлях — невідомо. До фондів музею ці предмети, на жаль, не потрапили. Можливо, описа-

на нами плащаниця теж була у складі тих вилучених речей, принаймні, час надходження плащаниці у музей та виконання вищезгаданої постанови, збігаються. Отож, звідси маємо таке припущення.

Отож, церковні тканини, що зберігаються у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею, представляють собою не лише історичну, а й мистецьку, культурну, духовну цінність. Подальше вивчення та дослідження дадуть можливість висвітлити історію сакрального мистецтва Хмельниччини і, звичайно, створити нові музейні експозиції.

Джерела та література:

1. Історія Українського мистецтва: в 6 ти томах. Т. 2: Мистецтво XIV-першої половини XVII. Київ, 1967.
2. Кара-Васильєва Т. Українське літургійне шитво. *Людина і світ*. 1996.
3. Кулішова О. Стародавня сакральна тканина — гаптована плащаниця кінця XVI ст. *Магістрат руський*. 2017. № 10. С. 17–19.
4. Методичні рекомендації по вивченню і опису музейних тканин з золотим шиттям. На матеріалах колекції гаптування Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника. Київ. 1996. 36 с.
5. Науковий архів КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей» Наукова довідка № 449
6. Пуцко В. Українські плащаниці. *Людина і світ*. 1992. № 7–8.
7. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Т-672.

Людмила КАЗНАЧЕЄВА

МУЗЕЙНІ ПРОЄКТИ У ЧАСИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, що триває вже більше десяти років, принесла в Україну смерті, біль, руйнування. Це стосується й культурної сфери, зокрема й музейного простору — наслідки вже сьогодні є надзвичайно серйозними. Це і руйнування будівель музеїв внаслідок обстрілів та бомбардувань, і пошкодження експонатів через вибухи та пожежі, і розкрадання музейних колекцій на окупованих територіях. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій станом на осінь 2024 року від російської агресії в Україні постраждало 120 музеїв та галерей [7].

Музеї стикнулися з численними викликами, до яких не завжди були готові. Працівники музеїв долали складнощі із належним зберіганням історичних та культурних артефактів, були змушені евакуювати колекції, цінні експонати у відносно безпечні регіони країни чи за кордон для їх збереження. Зазнала вимушених змін і організаційна складова роботи музеїв: чимало з них перейшло на дистанційну форму роботи, адаптуючись до умов воєнного стану. При цьому окремим напрямом роботи музеїв стало документування війни, фіксація воєнних злочинів та руйнувань культурної спадщини, збір артефактів, пов'язаних з війною.

Серед музейних проєктів, спрямованих на документування війни, варто назвати запропонований навесні 2023 року мистецьку ініціативу *Ukraine Victory Gallery* або «Українська галерея Перемоги» у Музеї-майстерні Івана Кавалерідзе, що у Києві [2]. Унікальність експозиції полягала у тому, що в роботах, запропонованих митцями, були використані знищені ворожі військові предмети, зібрані з місць боїв.

Не менш важливими у цьому напрямі є усні історії очевидців російсько-української війни, зафіксовані, приміром, у Музеї «Голоси мирних», презентованому у Музеї історії міста Києва. В рамках проєкту відбулася панельна дискусія «Щоденники як его-документи війни», читання уривків зі щоденників очевидців війни із Маріуполя. Важливо, що музей зберігає та відтворює свідчення мирних українців, які пережили жахи війни, починаючи з 2014 року. Такий архів є найбільшим у світі — він налічує понад 120 тисяч історій мешканців різних міст та містечок України [4].

Цікавими та важливими є цифрові проєкти, серед яких «Музей у смартфоні» — проєкт, втілений

музеєм «Територія терору». В ході проєкту завдяки підтримці міжнародних партнерів та активної громадськості було оцифровано та розроблено віртуальну тур-екскурсію музеєм українською та англійською мовами [6]. Музеї України активно створюють віртуальні екскурсії, 3D-моделі втрачених експонатів та пам'яток, реалізують онлайн-виставки та презентації. [3]

Надзвичайно потрібними є освітні та соціальні проєкти вітчизняних музеїв, серед яких — онлайн-лекції для дітей та дорослих, інтерактивні уроки історії, культурні події для військових, майстер-класи та культурні ініціативи для внутрішньо переміщених осіб, заняття з арт-терапії, музейна терапія для постраждалих від війни. Подібні практики активно втілює Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал», який лише за 2023 рік зорганізував близько 180 освітніх заходів, дискусій, перформансів, воркшопів, екскурсій, сімейних подій. Серед основних — сталі проєкти «Антитвір» та фестиваль для дітей та підлітків «НЕОсвітній Арсенал», а також комплексні освітні програми у межах виставкових проєктів, розширення спільноти волонтерів, робота у напрямі безбар'єрності музейного простору, нові формати взаємодії з аудиторією музею через гру, інтерактивність, співтворчість, взаємодію [5].

Важливою є міжнародна співпраця музеїв України та світу та отримання міжнародної допомоги для збереження колекцій, в ході яких відбулося посилення контактів із закордонними музеями через реалізацію спільних проєктів, у тому числі й з документування втрат культурної спадщини та програми їх збереження, проведення виставок української культури, впроваджувалися інші музейні ініціативи та проєкти, які є частиною вітчизняної культурної дипломатії. Суттєву підтримку та допомогу від американських та польських колег отримали, зокрема, львівські музеї. Їм було надано фінансову та організаційну допомогу й підтримку у евакуації цінних колекцій, придбанні необхідних технічних засобів для унормування вологості та температури повітря у фондосховищах, доцільною стала грантова допомога українським науковцям та їхнім сім'ям, які були змушені залишити домівки, втікаючи від війни [1].

Отже, діяльність вітчизняних музеїв, зокрема й реалізація проєктів, відіграють вкрай важливу роль

під час російсько-української війни, виконуючи ключові функції збереження культурної спадщини, зокрема захист та евакуацію цінних експонатів із зон бойових дій, документування втрат культурної спадщини внаслідок російської агресії, створення цифрових копій колекції для збереження інформації та документування війни шляхом збору артефактів, пов'язаних із військовими подіями, фіксацію свідчень очевидців, створення виставок про російську агресію та український спротив. Цінними є освітні та соціальні проекти, котрі до-

помагають розвінчувати російські історичні міфи, сприяють організації простору для психологічної підтримки, терапевтичних програм для постраждалих, об'єднують громаду. І не менш важливою є міжнародна співпраця вітчизняних музеїв та іноземних колег та партнерів — організація виставок за кордоном, співпраця з іноземними музеями для збереження експонатів та ін. з метою інформування міжнародної спільноти про військові злочини росії, постійне нагадування про український контекст.

Джерела та література:

1. Американські та польські організації допомагають рятувати українську культурну спадщину. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dopomoha-spadshchyna-viyuna-kultura/32291369.html>
2. Артефакти війни, перетворені на мистецтво: столичний музей демонструє самобутній артпроект. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80321/>
3. Віртуальні екскурсії музеями України та світу. URL: <https://nibu.kyiv.ua/virttour/museum/>
4. Документальний проект: «Щоденники війни: голоси тих, хто вижи, і тих, хто ні» відкриється у Києві. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylr/dokumentalniy-proekt-shchodenniki-viyuni-golosi-1729864762.html>
5. Мистецький арсенал. URL: <https://artarsenal.in.ua/>
6. Музей у смартфоні: триває проект з оцифрування та створення віртуального туру музеєм «Територія терору». URL: <https://museumterror.com/publications/%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D1%83-%D1%81%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%84%D0%BE%D0%BD%D1%96-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%94-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-%D0%B7-%D0%BE%D1%86%D0%B8%D1%84/>
7. 2109 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. URL: <https://mcs.gov.ua/news/2109-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>

Наталія КОНДРАТЕНКО
Юлія ДЕРКАЧ

БРИТАНСЬКИЙ ФАЯНСОВИЙ ПОСУД З ШИНКУ
ПОЧАТКУ XIX ст. У ПОЛТАВІ:
ДО ПИТАННЯ АТРИБУЦІЇ ТА РЕСТАВРАЦІЇ

Вивчення творів декоративно-ужиткового мистецтва — складний і багатовекторний процес, що охоплює найрізноманітніші методи й прийоми. Розглядаючи епохи, віддалені від нас у часі на тисячі років, ми сміливо спираємося на археологічні дослідження. Однак, вивчаючи особливості мистецької генези XVIII—XIX ст., частіше розглядають пам'ятки, збережені у різноманітних колекційних зібраннях, і тут про археологію вже згадують рідше. Проте, один зі способів розуміння мистецьких особливостей та варіативності географічного поширення зразків того чи іншого різновиду декоративно-ужиткових виробів — це вивчення підйомного матеріалу із археологічних досліджень у межах історичної частини міст і містечок. Часто це речі досить утилітарні, але їх кількісно-видовий склад дає уявлення про розвиток місцевого виробництва, приблизний відсоток імпорту та ступінь іноземного впливу на місцевих майстрів. Посуд як один із неодмінних і найдавніших супутників людського повсякдення виступає доволі інформативним джерелом у дослідженні подібного напрямку.

Метою статті є короткий аналіз впливу британського фаянсового виробництва на місцевий промисел та розгляд особливостей процесу атрибуції та реставрації британських фаянсових виробів із археологічних знахідок на Старополтавській (Івановій) горі у Полтаві, що у 2023 р. увійшли до проекту «Центру охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради «Се речей рідкі і старинні» (з мисника Івана Котляревського) [9, арк. 155—158; 10; 11]. Проект стосувався вивчення, консервації і реставрації чималої групи речей початку XIX ст., виявлених як допоміжні матеріали під час розкопок 2012—2013 рр. Полтавською експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України та Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської ОДА (керівник — О. Б. Супруненко), під час реконструкції полтавського ресторану «Іванова гора», розташованого на Соборному майдані міста. Самі предмети були знайдені у льосі поблизу кам'яного будинку, що знаходився навпроти садиби видатного класика української літератури Івана Петровича Котляревського. Вони й склали основу колекції цього проекту та по його завершенні поповнили фонди

Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського [8].

Питанню вивчення британської фаянсової галузі присвятили свої дослідження Дж. Флемінг, Х. Онор, А. Доусон, Б. Долан, С. Шоу та багато інших. Серед вітчизняних вчених місцеве порцелянове та фаянсове виробництво та вплив на нього імпортованих зразків студіювали Н. Полонська-Василенко, Н. Герасименко, Г. Кондуарова, О. Школьна та інші.

Британський фаянс у усьому своєму різноманітті з'явився на вітчизняному ринку в середині XVIII ст. Високий художній рівень та відносна дешевизна сприяли його поширенню серед місцевої аристократії. За свідченнями сучасників, до кінця століття більшість споживачів почали купляти і використовувати «англійський» фаянсовий посуд, адже він безумовно був визнаний еталоном «виробів повсякдення», що поєднував якість, практичність та вишуканість. Вже до 1830-х рр. предмети з фаянсу були у щоденному вжитку на відміну від порцелянових виробів, котрими сервірували стіл тільки у святкові дні [1].

Можливість експортувати свої вироби приваблювала багатьох британських керамістів. Фаянсові сервізи та окремі посудні форми виготовляли кращі підприємства таких знаних фабрикантів як Дж. Веджвуд, Дж. Споуд, брати Кюз, Ч. Дж. Мейсон, численні предсавники з англійського м. Лідс, пізніше до них приєдналися фірми «Томас Браун-Вестед, Мур і компанія» та «Єнох Веджвуд і компанія» [1]. Британські заводи випускали вироби, орієнтовані на найширший спектр споживачів. Поряд із пишними сервізами, виготовленими на замовлення знатних осіб, значного поширення набула й ординарна продукція, що приваблювала небагате дворянство та купців.

Починаючи з середини XIX ст. торгівельні мережі підросійської України укладали контракти з британськими заводами на виключне право продажу їх виробів. Через це на багатьох ввезених предметах можна побачити торгівельні марки братів Корнілових, А. Княжевського, братів Стіффелів та багатьох інших. Деякі з них мають позначки кирилицею, що, за відсутності чіткого маркування заводу-виробника, значно ускладнює атрибуцію. Проте у 1822 р. було введено нову редакцію митного уставу, що остаточно заборонив ввіз англійсько-

го фаянсу. Ця «безумовна заборона» проіснувала майже 20 років, до 1841 р., а після її зняття увесь фаянсовий імпорт обкладався достатньо високими податками [2].

Паралельно влада стимулювала розвиток місцевих промислів та підприємств порцеляново-фаянсової галузі, вкладаючи у це значні ресурси та сили. Орієнтуючись на кращі імпорتنі зразки та, часом, використовуючи навіть британську каолінову масу, місцеві виробники впевнено зайняли цей ринок. Таким чином, розквіт британського фаянсового панування на місцевих теренах завершився безповоротно. Особливо це стосувалося ординарного посуду, який, дещо поступаючись якістю британському, все ж за ціною був значно доступніший для широких верств населення.

Серед виробів, знайдених на Івановій горі у Полтаві, було виявлено кілька зразків, атрибутованих як британська фаянсова продукція. Серед них три тарілки обрали для проведення реставраційно-консерваційних заходів художниками-реставраторами творів з кераміки та скла III кваліфікаційної категорії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського Наталією Кондратенко та Тетяною Клименко.

Першим етапом виконання будь-яких реставраційних робіт є детальна фотофіксація та опис стану збереження пам'яток [3, с. 5]. Усі предмети були попередньо склеєні під час проведення камеральної обробки, проте експозиційного вигляду вони не мали — клей змінив колір, втратив міцність, що спричинило деформацію загальної геометрії виробів та самодемонтаж окремих фрагментів. Поверхня вкрита ущільненими пило-брудовими та брудно-жировими нашаруваннями. Візуально помітні підглазурні та надглазурні плями, жовтого, коричневого та чорного кольорів. Останнє свідчить про наявність мікологічного ураження черепка. Глазур із численними глибокими подряпинами. Перша тарілка розбита на одинадцять фрагментів, друга — на дев'ять, третя — на три. Частина фрагментів втрачена, що спотворює експозиційне сприйняття виробів.

Відповідно до описаних пошкоджень художниками-реставраторами було складено наступний план реставраційних робіт:

1. Демонтаж та видалення забруднень різного характеру.
2. Освітлення за можливості підглазурних та надглазурних плям.
3. Фіксування тріщин та склеювання відокремлених фрагментів.
4. Мастиківання клейового шва та сколень.
5. Доповнення місць втрат.
6. Тонування доповнення.

7. Консерваційне покриття поверхні лаком.

Реставрацію першої та третьої тарілок виконала Наталія Кондратенко, другої — Тетяна Клименко.

Під час здійснення реставраційних робіт за методичну основу були прийняті загальні принципи, стверджені на основі світового досвіду та закріплені в етичному кодексі консерваційного комітету ІСОМ:

- недоторканність оригіналу (ця вимога полягає у забороні на механічне зрізання, зашлифовування керамічного матеріалу, у виключенні заходів реставраційного тонування чи позолоти для маскування швів склеювання і доробок, а також для усунення дефектів і потертостей на поверхні оригіналу);
- помітність зроблених доповнень (тобто можливість візуального виявлення та розпізнання доповнених частин);
- зворотність реставраційних матеріалів (у першу чергу це стосується застосованих для склеювання клеїв та доробних мас на їх основі);
- обмеженість реставраційного втручання (суттєвою вимогою сучасної реставрації є чітко усвідомлена виконавцем вимушеність, суворе обмеження втручання необхідним мінімумом робіт, а не установка на обов'язкове приведення експонатів до первинного вигляду) [7, с. 126].

Розглянемо детальніше безпосередньо процес реставрації. Видалення забруднень з поверхні керамічного виробу — етап, який передує іншим видам реставраційних робіт. На цьому етапі пил було видалено м'якою сухою щіткою. Видалення пилових забруднень, які не піддалися сухому чищенню, здійснено у теплій воді (40° С) 10% розчином нейтрального мила щіткою з натуральною щетиною. Залишки старого клею видалено тампонним методом ацетоном з обгортанням поліетиленовою плівкою. Жирові нашарування ліквідовано водним розчином аміаку та ацетону з подальшим промиванням предметів у холодній дистильованій воді. Відбілювання підглазурних плям різного походження виконано за допомогою почергового накладання компресів із 60% розчином перекису водню під поліетиленовою плівкою та очищення забруднень, що вийшли на поверхню етиловим спиртом.

Фіксування тріщин та склеювання виконано клеєм ПВА-д [6, с. 19]. Відновлення втрат здійснювалось формувальним способом, за якого відновлення виконується із застосуванням аналогій. Для зняття форми відтиску з оригінальної поверхні було обрано базисний віск та пластилін залежно від конструктивних особливостей виробів та локалізації доповнення. Власне відновлення здійснено за допомогою гіпсополімеру (гіпс стоматологічний

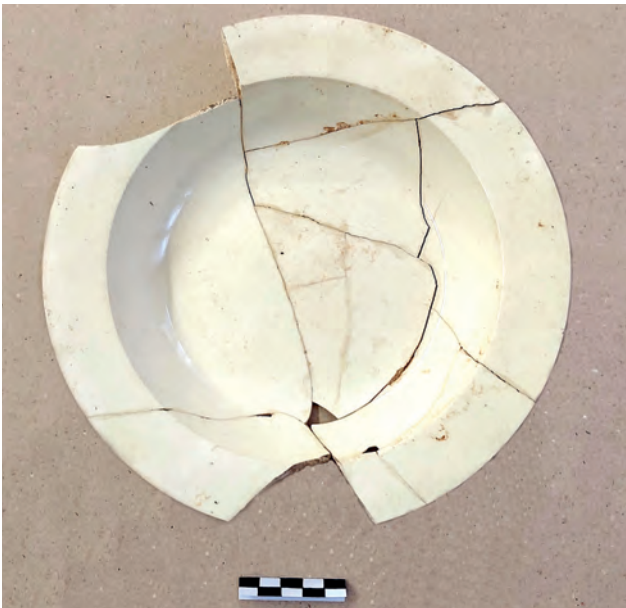

Рис. 1. Тарілка столова для перших страв. Велика Британія, м. Лідс, фірма «Hartley Greens & Co». 1775-1800 рр. Вигляд до реставрації.

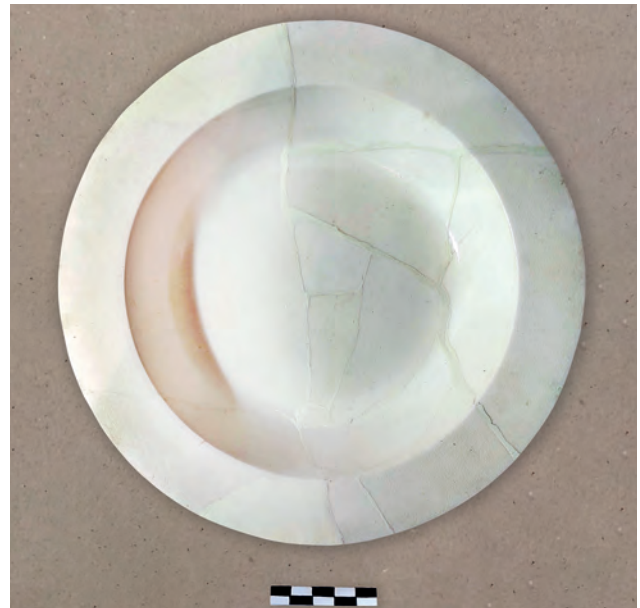

Рис. 2. Тарілка столова для перших страв. Велика Британія, м. Лідс, фірма «Hartley Greens & Co». 1775-1800 рр. Вигляд після реставрації.

ТИП-4 з гарантованим розміром часток). Залишки пластиліну видалені уайт-спіритом.

Під час мастикування клейових швів та сколень тарілки було використано дисперсію сополімерного акрилового латексу, для загладжування швів застосовувався шліфувальний папір № 480.

Завершальним етапом реставраційних робіт є нанесення декоративно-захисних покриттів на доповнені фрагменти. На практиці цей метод найчастіше називають тонуванням. Відновлення втрат декору здійснювалось за прямою аналогією темперою полівінлацетатною, акриловою та акварельною фарбою, кольором близьким до тону оригіналу. Перед консервацією захисним покриттям тонована поверхня була ретельно підсушена, оскільки нанесення лаку на вологу основу може викликати подальше розтріскування фарбового шару. Консервація проводилась аерозольним акриловим лаком, який дозволяє імітувати блиск глазури та зміцнити поверхню.

Результати роботи художників-реставраторів були оформлені реставраційними паспортами [4, 5]. Оскільки планувалася подальша музеєфікація пам'яток, було укладено їх науково-уніфікований опис.

1. Тарілка столова для перших страв [рис. 1, 2]. Велика Британія, м. Лідс, фірма «Hartley Greens & Co». 1775—1800 рр. Обриси чіткі, борт широкий, плоско відігнутий, денце без утору. Тло біле із жовтим відтінком, без декору. На денці клеймо виробника у тісті: «LEEDS POTTERY».

Фаянс; техніка фабрична: лиття, формування, випалювання. Діаметр вінець 24,5 см; діаметр дна 12,5 см, висота 3,5 см.

2. Тарілка столова мілька для перших страв. Велика Британія, м. Лідс, фірма «Hartley Greens & Co». 1775—1800 рр. Обриси чіткі, борт широкий, плоско відігнутий, денце без утору. Тло біле із жовтим відтінком, без декору. На денці клеймо виробника у тісті: «LEEDS POTTERY».

Фаянс; техніка фабрична: лиття, формування, випалювання. Діаметр вінець 25 см; діаметр дна 16 см, висота 2,5 см.

3. Тарілка столова для перших страв [рис. 3, 4]. Велика Британія, графство Стаффордшир, фірма «Веджвуд». 1884 рр. Обриси чіткі, борт широкий, плоско відігнутий, денце без утору. Тло біле, без декору. На денці клеймо виробника у тісті: «WEDGWOOD», літера «М».

Фаянс; техніка фабрична: лиття, формування, випалювання. Діаметр вінець 25,3 см; діаметр дна 17 см, висота 2 см.

Датування комплексу предметів, знайденого на Старополтавській горі у Полтаві, було уточнено саме завдяки одній із британських тарілок. Хоча за клеймами на виявлених разом із тарілками пляшках прослідковувалась вказівка на досить вузьке датування комплексу (між 1810 і 1820 рр.), розшифрування одного із британських фаянсових клейм збільшує ймовірний часовий поріг існування шинку [8]. Тарілка Wedgwood мала, крім фирмового клейма, також і літеру «М» на діагональній протилежній частині денця, що вказує на чітке датування — 1884 р. [1]. Предмети компанії Hartley Greens & Co відповідно до фабричного маркування, виготовлені у 1775—1800 рр., що не суперечить за-

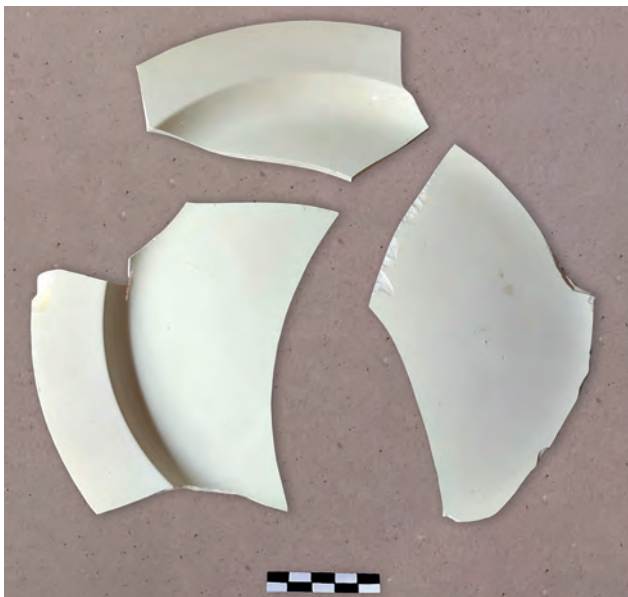

Рис. 3. Тарілка столова для перших страв. Велика Британія, графство Стаффордшир, фірма «Веджвуд». 1884 рр. Видяк до реставрації.

Рис. 4. Тарілка столова для перших страв. Велика Британія, графство Стаффордшир, фірма «Веджвуд». 1884 рр. Видяк після реставрації.

гальному датуванню всього комплексу. Вірогідно, згадана тарілка Wedgwood осунулася до заповнення льоху, перебитого вигрібною ямою, з пізніших нашарувань або ж своїм потраплянням до вмісту завершувала час закидання сміттям цієї полишеної і доволі глибокої господарської споруди.

Вироби з фаянсу цілком заслужено займають почесне місце у музейних зібраннях. Деякі з них здатні конкурувати із кращими світовими витво-

рами мистецтва, інші є втіленням атмосфери життя своєї доби. До останніх належать і представлені виробу британської фаянсової галузі. Досліджений посуд був переданий разом із іншими археологічними матеріалами з цієї локації до Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського та нині регулярно експонується на різних виставках, створюючи неповторний діалог із відвідувачем.

Джерела та література:

1. A Guide to Wedgwood Potter. URL: Markings/<https://www.potteriesauctions.com/news/a-guide-to-wedgwood-pottery-markings> (дата звернення 01.08.2024).
2. Дулькина Т. И. Гжель. Тоний фаянс. Москва: Изд-во Ирины Касаткиной, 2000. 304 с.
3. Ефанова С. Р. Методические рекомендации по реставрации археологической керамики для начинающих реставраторов. Харьков, 2009. 28 с.
4. Клименко Т. Витяг з реставраційного паспорту № 6. 2023. Робочий архів ЦОДПА.
5. Кондратенко Н. Витяги з реставраційних паспортів №№ 5, 11. 2023. Робочий архів ЦОДПА.
6. Пуголюк Ю., Котенко В., Ефанова С. Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації). *Матеріали Археолого-керамологічної літньої академії в Опішному*. Вип. 1. Опішне. Українське народознавство, 2017. 40 с.
7. Ревенок Н. М. Етичні проблеми реставраційної та експертної діяльності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 3. С. 122—128.
8. «Се вещи рідкі і старинні» (з мисника Івана Котляревського). Каталог виставки знахідок з комплексу 1810-х рр. зі Старополтавської гори (жовтень-листопад 2023 р.). ЦОДПА; [укл.: В. Шерстюк, Ю. Деркач, В. Сальніков]. Харків, Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. 28 с.
9. Супруненко О. Б., Пуголюк Ю. О. Звіт про науково-рятивні наглядові дослідження ділянки городища літописної Лтави на Івановій горі у м. Полтаві (дослідження Полтавської археологічної експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України і Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації). 2012. НА ЦОДПА. Ф. е. Спр.711. 283 арк.
10. Супруненко О. Б., Пуголюк Ю. О. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Київ: ЦП НАНУ і УТО-ПК, 2015. Частина перша. 180 с.
11. Супруненко О. Б., Пуголюк Ю. О. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Київ: ЦП НАНУ і УТО-ПК, 2015. Частина друга. 192 с.

Тамара КОНДРАТЕНКО

**ВІДРЕСТАВРОВАНІ МЕМОРІЇ
У ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО**

У збірці Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі — ПКМВК) зберігаються різноманітні за змістом і наповненням збірки музейних предметів. Це — природничі, археологічні, документальні артефакти, пам'ятки духовної культури та багато інших. Серед них особливий інтерес викликають меморіальні предмети, пов'язані із життям та творчістю відомих земляків. Саме вони чи не найбільше віддзеркалюють основні властивості музейного предмету — інформативність, атрактивність та експресивність [10, с. 328].

Меморії завжди є бажаними експонатами будь-якої експозиції чи виставки, викликають підвищений інтерес глядачів, а отже мають відповідати усім вимогам щодо показу таких музейних предметів. Перш за все, подібні артефакти повинні бути у відповідному стані зберігання, тобто підготовлені до демонстрації в експозиції. Це передбачає фахову консервацію та реставрацію, що мають на меті практично повернути до життя історичні реліквії.

Метою цього дослідження є вивчення питань зберігання та реставрації окремих меморій із фонду ПКМВК, висвітлення засад співпраці музею із провідними реставраційними установами України, зокрема із Харківської філією Національного науково-дослідного реставраційного центру України (далі — ХФ ННДРЦУ).

З-поміж вітчизняних фахівців питанням реставрації та збереження музейних предметів присвятили свої дослідження Т. Коваленко, С. Єфанова, Н. Ревенок, О. Яхонт, І. Руденко та інші.

Серед меморіальних речей, відреставрованих фахівцями ХФ ННДРЦУ, значний інтерес становить комплекс музейних предметів, що походить із археологічних досліджень цвинтаря XVII—XVIII ст. та залишків Свято-Успенської церкви в с. Лютецька (Гадяцького, а після 2020 р. — Миргородського району Полтавської області), проведених Спільною археологічною експедицією Полтавського краєзнавчого музею (назва музею до 2012 р.) та Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, очолюваною Оксаною Коваленко та Романом Луговим, 2009—2010 рр. [1; 6].

Село Лютецька було засноване як слобода у 1630-х рр. До 1646 р. перебувало у власності польського шляхетського роду Конєцпольських. У 1648—1782 рр. Лютецька функціонувала як со-

тенне містечко у складі Гадяцького, Полтавського, Зіньківського полків. Найтісніше її історія пов'язана із старшинським родом Бороховичів, зокрема — із Михайлом Андрійовичем Бороховичем (? — 1704), який у 1672—1687 рр., із незначними перервами, був гадяцьким полковим обозним, а у 1687—1704 рр. — гадяцьким полковником. Загинув у Польському поході у 1704 р.

Дружина Михайла Андрійовича, Олена Іванівна (? — 1724), матір п'яти дітей, у 1704 р. отримала гетьманський універсал на с. Лютецьку та інші села й знаходилась під протекцією гетьмана.

Рід Бороховичів згас. Більшість його членів знайшли свій спочинок на цвинтарі спеціально збудованої у 1687 р. як родинна усипальниця Успенської церкви. Звели її в центрі Лютецької фортеці на місці старої дерев'яної церкви першої чверті XVII ст. Новозведена церква була мурованою, дев'ятидільною, хрещатою, п'ятибанною. Проіснувала вона до 1985 р.

Навколо неї у 2009—2010 рр. археологічною експедицією була досліджена ділянка ґрунтового цвинтаря XVII—XVIII ст., всього близько 300 поховань. Вони розміщувались у широтному напрямку, із тяжінням до стін храму, часто на місці раніше існуючих могил.

Впродовж кінця XVII — першої чверті XVIII ст. Бороховичі здійснювали поховання членів своєї родини в підземному просторі центральної частини та обабіч церкви у склепових похованнях. Археологічно вивчено 13 склепів, унікального стану збереженості. Знайдені й атрибутовані поховання самого Михайла Бороховича, його дружини Олени Іванівни та, вірогідно, синів [8, с. 185].

Після завершення археологічних досліджень частина знахідок із поховань були передані до Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Серед них привертають увагу речі, що належали Олені Борохович. До таких належить хрест натільний, що був вкладений у руки небіжчиці (Рис. 1) (ПКМВК 84508 Др 1806) [1].

Дослідниця О. Коваленко наводить наступний опис меморії: «Хрест дерев'яний різьблений, чотирикінцевий, виконаний у техніці неглибокого рельєфу. На лицьовому боці розп'яття: внутрішній простір окреслений подвійною рамкою, по центру — зображення розп'ятого Христа. У внутрішній

Рис. 1. Хрест дерев'яний різьблений з поховання Олени Борохович. XVIII ст. Полтавщина, с. Лютенька, родинна усипальниця Бороховичів Успенської церкви. Фото Д. Землякової

частині хреста, над розп'яттям, є літери «ІНЦІ». На всіх чотирьох раменах хреста, з обох боків, розміщено прямокутні медальйони, виділені подвійною рамкою, у яких є літери. Вгорі на медальйоні напис «ІСХС», унизу — слово «НИКА». На звороті центральною є постать Богородиці з немовлям Христом на руках. На голові Богородиці — корона, чітко вирізьблено контури та складки її одягу. На правому плечі зображено зірку. З обох боків, на краю рамен внутрішнього хреста — арки, вгорі у медальйоні нерозбірливий напис, внизу ім'я «Марія». Позаду обох постатей вирізано саяво. Тло середньохрестя з обох боків вкрито насічками. Вушко зрізане, пірамідальне, без прикрас. Розміри хреста — 7,8x4,4 см [8, с. 200].

На момент надходження до музею хрест був фрагментований, спостерігалось розшарування структури деревини, деформації, сильні забруднення органічного походження у тому числі грибові ураження. Для виконання комплексу реставраційних заходів музей звернувся до фахівців ХФ ННДРЦУ. У 2010 р. предмет відреставрували

художники-реставратори центру В. А. Проскураков та В. А. Ткачов [3].

Протягом 2010—2017 рр. спеціалісти центру здійснили реставраційні роботи інших цікавих меморій роду Бороховичів: обручки Олени Борохович, чотирьох металевих натільних хрестів, металевих гапликів до верхнього чоловічого одягу XVII—XVIII ст. (художник-реставратор С. В. Омельник), двобічної металевої ікони Богоматір Одигітрія та Спас, писаної кольоровим розписом (художники-реставратори С. В. Омельник, А. О. Погрібний).

До основного фонду музею належить інший цікавий меморіальний предмет — стрічка «Чемпіон г. Полтавы» Коваленка П. 1910 р. (ПКМВК 68511 Тк 6109) (Рис. 2).

Петро Коваленко, (роки життя невідомі) — особистий тренер відомого письменника-гуманіста В. Г. Короленка (1853—1921) та засновник першої футбольної команди у м. Полтава.

На початку XX ст. на терени України з Європи та США прийшла справжня «велосипедна лихоманка». Численні велотовариства, що виникали у багатьох

Рис. 2. Стрічка шовкова «Чемпіон г. Полтавы» Петра Коваленка. 1910 р. Полтава. Фото Д. Землякової.

містах, пропонували перегони за участю місцевих та іноземних професійних спортсменів на іподромах, дорогах чи циклодромах (велотреках). У 1910 р. у Полтаві також почав діяти циклодром, створений місцевим механіком і власником велосипедного павільйону І. З. Хальфаном, який улаштував на вулиці Кобеляцькій (нині — вул. Європейська) велотрек з круговою доріжкою та трибунами для сидіння.

Перші змагання з велоспорту у місті пройшли 27 травня 1910 р. Інформацію про них подала газета «Полтавській голосъ» від 16 травня 1910 р. У перегонах на дві версти переміг «улюбленець публіки Коваленко» з результатом 3 хвилини 25 секунд. Він швидше за всіх подолав дистанцію в 13 кіл — за 9 хвилин 45 секунд. Місцева преса писала, що змагання «від темна і до Луни» були добре організовані і надзвичайно цікаві. Крім велоперегонів, мав відбутися заїзд на встановлення рекорду швидкості та стаєрські перегони. До початку змагань глядачам пропонувалось катання на велосипедах під музику військового оркестру [9, с. 16].

Чемпіонська стрічка П. Коваленка виготовлена із шовкової тканини із муаровим малюнком. Ручкописний напис «Чемпіон г. Полтавы» зроблено фарбою. Музейний предмет тривалий час перебував в основній експозиції, таке навантаження погіршило його стан збереження. Спостерігались загальне забруднення, плями, затікання, заломы, перерізування ниток, втрати, ламкість волокон. Тканина втратила первісний колір.

У 2019 р. стрічка була відреставрована у ХФ ННДРУ України художником-реставратором Н. О. Тищенко [2].

У документальному фонді музею також представлені численні артефакти, які ілюструють історію полтавського краю та України в цілому. Зупинимось на цікавих і маловідомих музейних предметах меморіального значення, пов'язаних із мистецькою спадщиною відомого майстра люльок Луки Мелешка (1868—1944).

Лука Степанович Мелешко — уродженець с. Велика Павлівка на Зіньківщині (нині — Полтавський район) (Рис. 3). Уславився виготовленням дерев'яних люльок переважно з клену, оббитих міддю, інкрустованих орнаментальними смужками [11, с. 31—32].

Село Велика Павлівка на початку ХХ ст. було осередком кустарного виробництва люльок типу «штумель», що набули значного поширення серед населення підросійської України. Тут працювали 50 люлькарів, які виготовляли люльки з коріння клену і липи, прикрашені аксесуарами та кришечкою із мідного сплаву [7].

Одним із замовників люльок виступав кустарний склад Полтавського губернського земства, яке опікувалось розвитком традиційних промислів та ремесл на теренах Полтавщини [5, с. 30—37].

Л. Мелешко у різні роки працював також у Зінькові, Полтаві, Києві. Люльки роботи майстра експонувалися на виставках у Ромнах (1909, 1911, 1912 рр., на всіх отримав похвальні листи), на Всеросійській кустарній виставці у Санкт-Петербурзі (1913 р., бронзова медаль), на Першій українській виставці народного мистецтва у Києві (1936 р., диплом I ступеня) [11, с. 31—32].

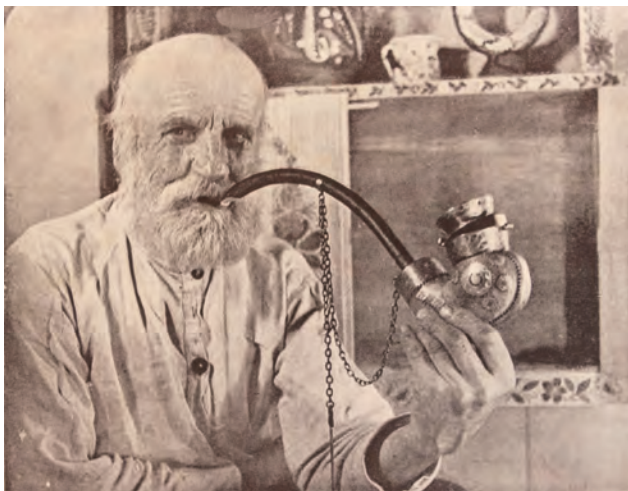

Рис. 3. Майстер люльок Лука Мелешко (1868 – 1944)

Рис. 4. Диплом I ступеня Першої української виставки народного мистецтва Луки Мелешка. м. Київ 1936 р. Фото Д. Землякової.

У фондах музею зберігаються відзнаки Луки Степановича, серед яких — похвальний лист Роменської кустарної і сільськогосподарської виставки № 1986 від 30 серпня 1911 р. (ПКМВК 25209 Д 2930); похвальний лист від Роменського товариства сіль-

ського господарства 1912 р. (ПКМВК 25210 Д 2931); диплом I ступеня Першої української виставки народного мистецтва м. Київ 1936 р. (ПКМВК 25212 Д 2933) (Рис. 4), передані сином майстра Іваном Лукичем Мелешком. Усі згадані документи мали незадовільний стан збереження — загальне пожовтіння паперу, пилове забруднення, плями, затікання, розриви, втрати та розшарування паперу, сліди життєдіяльності комах.

Поверненню документів до життя музею завдячує реставраційним заходам, проведеним у 2014—2019 рр. художником-реставратором Н. В. Чорною [4].

Нині ці нагороди майстра стали окрасою документального зібрання та використовуються у виставковій роботі. Для зберігання таких пам'яток музею придбав спеціальне фондове обладнання — мапери, у сховищі постійно контролюються температурно-вологісні показники, експонування проводиться згідно із рекомендаціями реставраторів.

Ключовим завданням будь-якого музею як закладу, перш за все, є збереження предметів, що відображають моменти історії, ілюструють важливі події, уособлюють мистецькі напрямки й течії. Меморіальні речі у цьому контексті мають надзвичайний потенціал та заслуговують ретельної уваги фахівців. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського — один із низки музейних закладів України, де ще з 1955 р. існує відділ реставрації. За цей час тут працювали спеціалісти різних напрямків, найчастіше — реставратори творів з кераміки та металу. Нині ця тенденція зберігається, установа забезпечує для своїх співробітників проходження фахових стажувань та атестацій. Проте, щоб охопити збереження та відновлення усього спектру матеріалів, із яких виготовлені музейні предмети, заклад вже більше 30 років співпрацює із ННДРЦУ. Фахівцями цієї установи повернено до життя близько тисячі експонатів. За ці роки музей та реставраційний центр втілювали виставкові та видавничі проекти, проводили спільні навчання та семінари. Запорукою подальшого гармонійного збереження найцінніших музейних артефактів, серед яких і меморіальні речі видатних земляків, можна вважати тісну співпрацю із провідними реставраційними установами України та світу, систематичну підготовку власних фахівців-реставраторів та співробітників відділу фондів, на яких покладено важливу місію донести артефакти минулого до прийдешніх поколінь.

Джерела та література:

1. Акт вступу № 273 від 22.09.2010. Робочий архів фондів ПКМ ім. В. Кричевського.
2. Витяг із реставраційного паспорта ХФ ННДРЦУ П-552ДМ. Робочий архів фондів ПКМ ім. В. Кричевського.
3. Витяг із реставраційного паспорта ХФ ННДРЦУ РП-1910. Робочий архів фондів ПКМ ім. В. Кричевського.
4. Витяг із реставраційного паспорта ХФ ННДРЦУ РП-2700. Робочий архів фондів ПКМ ім. В. Кричевського.
5. Каталог изделий выработываемых кустарями Полтавской губернии и продаваемых через земский склад. Санкт-Петербург: Тип. А. С. Суворина, 1912. 48 с.
6. Коваленко О. В., Луговий Р. С. Звіт про дослідження на місці Успенської церкви в с. Лютьенька Гадяцького району Полтавської області у 2009 році. НА ПКМВК. Спр. 04—353. 136 арк.
7. Коваленко О., Пуголюк Ю. Металеві аксесуари люльок (за етнографічними матеріалами з Полтавщини). *Місто: історія, культура, суспільство*. Київ, 2022. № 2 (14). URL: https://www.academia.edu/113514168/МЕТАЛЕВІ_АКСЕСУАРИ_ЛЮЛЬОК_за_етнографічними_та_археологічними_матеріалами_з_Полтавщини_Місто_історія_культура_суспільство_Київ_2022_2_14_ (дата звернення 08.08.2024).
8. Коваленко О. Родинний некрополь Бороховичів у містечку Лютьенька Гадяцького полку. *Мікс*. 2020. № 4 (11). С. 183—207.
9. Ломов А. Г., Крайник В. С. Місце відліку — Павленки. Літопис Полтавського футболу. Полтава: Дивосвіт, 2009. 200 с.
10. Сошніков А. О. Культурологічні аспекти розкриття поняття «музейний предмет» як механізму артефакції культурної пам'яті. *Культурно-мистецькі та освітні практики. Питання культурології*. 2022. № 40. С. 321—331.
11. Ханко В. Енциклопедія мистецтва Полтавщини: у 2 т. Полтава: АСМІ, 2015. Том II: М — Я. 504 с.

Віта КОЦЮБАЙЛО
Людмила БАБІНЧУК

**НАДХОДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ
У ФОНД РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Повномасштабне вторгнення росії на територію України поставило нові виклики перед науковцями музеїв щодо питання поповнення та збереження фондів колекцій. Це і стосується територій, де немає прямих бойових дій. Основні з них включають:

Проблеми з фінансуванням, адже багато державних ресурсів спрямовується на оборонні потреби, що призводить до скорочення фінансування археологічних проєктів.

Багато дослідників вступили до лав Збройних сил України, що призводить до значної втрати кваліфікованих кадрів. Це обмежує здатність музеїв і наукових установ проводити активні дослідження та збереження культурної спадщини.

Загроза мародерства археологічних пам'яток. Відсутність належного контролю, особливо в умовах економічної скрути, коли є більш вагомі потреби фінансування.

Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ), незважаючи на складні умови, продовжує свою роботу над поповненням археологічного фонду, зберігаючи культурні цінності та забезпечуючи їхню доступність для науковців і майбутніх поколінь. Війна внесла корективи у процеси надходження артефактів, зокрема обмеження на проведення археологічних досліджень.

Поповнення археологічного фонду РОКМ відбувається з 1940-х років минулого століття. На даний час археологічний фонд є найбільшим та налічує близько 128 600 предметів, які поділені на основний та науково-допоміжний фонди (НДФ) [7]. Основний фонд складається переважно з унікальних предметів, які мають високу наукову цінність, а науково-допоміжний фонд включає матеріали, які мають важливе значення для контексту, оскільки доповнюють основний фонд і забезпечують розуміння побуту, технологічного розвитку та культурних взаємозв'язків народів, що мешкали на території сучасної Рівненщини.

З 2022 по 2024 роки музей продовжував отримувати значні археологічні колекції, які поповнили як основний, так і науково-допоміжний фонд. Основним джерелом надходжень стали матеріали, зібрані під час археологічних досліджень на території Рівненської області у попередні роки. Серед них — знахідки з пам'яток неоліту (VII тис. до н.е. — V тис.

до н.е.), мідно-бронзового віку (V тис. до н.е. — I тис. до н.е.), раннього залізного віку (I тис. до н.е.), періоду давньої Русі (XI—XIII ст.), литовсько-польської доби (XIV—XVI ст.). Ці матеріали не тільки представляють археологічні епохи, але й є свідченнями розвитку культури і цивілізацій, що існували на теренах сучасної Рівненщини. Зазначені колекції були отримані завдяки зусиллям експедицій, які очолювали такі археологи, як О. П. Войтюк, Б. А. Прищеп, І. В. Білько, В. Г. Баюк та інші [7].

Надходження у 2022 році. З 24 лютого 2022 року у фонд археології Рівненського обласного краєзнавчого музею надійшло — 1481 одиниць (1460 одиниць НДФ, 21 одиниця основного фонду).

Колекція археологічних матеріалів різних періодів із археологічних досліджень на території Рівненської області становить 84 одиниці, (84 одиниці НДФ).

Колекція археологічних знахідок доби неоліту (VII тис. до н.е. — V тис. до н.е.), мідно-бронзового віку (V тис. до н.е. — I тис. до н.е.), отримана в ході рятівних археологічних досліджень на поселенні «Пляж 1А» у м. Рівне у листопаді 2019 року (керівник експедиції О. П. Войтюк): всього 1397 одиниць, (1376 одиниць НДФ, 21 одиниця основного фонду) [21—26].

Варто виділити предмети, що увійшли до колекції «Рівне Пляж 1А», оскільки вони є важливими для археологічного дослідження матеріальної культури населення неоліту та мідно-бронзового віку. Це артефакти, які включають вироби з кістки, крем'яні знаряддя та прикраси, надають важливу інформацію про побут людей того часу [4].

Надходження у 2023 році. Протягом 2023 року у фонд археології Рівненського обласного краєзнавчого музею надійшло 1017 одиниць, (991 одиниця НДФ, 26 одиниць основного фонду):

Колекція археологічних знахідок доби мезоліту (XII—VII тис. до н.е.), доби бронзи (III—I тис. до н.е.), раннього залізного віку (I тис. до н.е.), періоду Давньої Русі (X—XIII ст.), литовсько-польського періоду (XIV—XVII ст.) з археологічних досліджень на території давньоруського городища в с. Хотин Рівненського району, Рівненської області у липні 2021 року (керівник експедиції О. П. Войтюк): надійшло 867 одиниць (847 одиниць НДФ, 20 одиниць основного фонду) [27].

Рис. 1. Матеріали з археологічних досліджень на території давньоруського городища в с. Хотин: 1 – іконка XIV – XV ст., 2 – хрестик XII – XIII ст., 3,4 – гудзики XII – XIII ст.

Колекція археологічних знахідок доби неоліту (VII тис. до н.е. — V тис. до н.е.), мідно-бронзового вік (V тис. до н.е. — I тис. до н.е.), Давньої Русі (XI—XIII ст.), литовсько-польська доба (XIV—XVII ст.), з археологічних розвідок на Гощанському городищі (сmt Гоща, ур. Виноград) в серпні 2021 року (керівник експедиції О. П. Войтюк): всього надійшло 150 одиниць, (144 одиниць НДФ, 6 одиниць основного фонду) [28].

Особливу увагу привертають матеріали з досліджень давньоруського городища в с. Хотин. Колекція включає інструменти та ремісничі вироби, зокрема ніж ремісничий, кресало XI—XII ст., яке використовувалося для добування вогню, а також тесло X ст., для обробки деревини. Серед побутових предметів виділяються керамічний посуд X ст. та астрагали з кісток, які слугували гральними кубиками. Крім того, в колекції представлені культові предмети та прикраси: нагрудна іконка із зображенням святих Косми і Даміана, натільний хрестик, лунниця

та бронзовий гудзик, що є маркерами культурних та духовних аспектів життя [6, с. 39—49].

Надходження у 2024 році. Упродовж 2024 року у фонд археології надійшло 315 предметів, з яких 253 одиниці були внесені до науково-допоміжного фонду (НДФ), а 62 одиниці — до основного фонду:

Колекція археологічних знахідок доби раннього залізного віку (I тис. до н.е.), Давньої Русі (XI—XIII ст.), з археологічних досліджень в с. Томахів 2015 року (керівник експедиції О. П. Войтюк): всього надійшло 98 одиниць, (94 одиниці НДФ, 4 одиниці основного фонду) [29]. Колекція археологічних матеріалів XVI—XVIII ст. передані А. М. Українцем, у ході збору піску між селами Рясники та Гориньград-1 у 2021 році: всього 16 одиниць основного фонду (ковальські інструменти) [2].

Колекція археологічних матеріалів Давньої Русі (XI—XIII ст.) з археологічних досліджень в с. Городець (ур. Новидовище) у 2016 році (керівник експе-

Рис. 2. Матеріали з досліджень Гошанського городища: 1 – обручка, 2 – зооморфна фігурка, 3 – голка, 4 – проколка

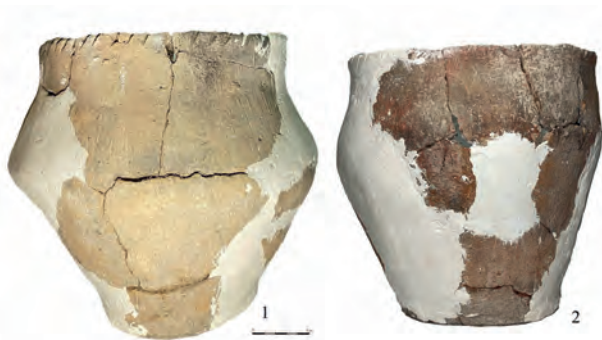

Рис. 3. Горщики зарубинецької культури з с. Томахів

диції Б. А. Прищепи): всього 55 одиниць (45 одиниць НДФ, 10 одиниць основного фонду) [31].

Колекція археологічних матеріалів доби мезоліту (XII—VII тис. до н.е.), доби бронзи (III—II тис. до н.е.), раннього залізного віку (II—I тис. до н.е.), пізнього римського часу (II—IV ст.) періоду Давньої Русі (XI—XIII ст.). Хрінники у 2013—2021 рр.: всього 35 одиниць, (16 одиниць НДФ, 19 одиниць основного фонду) [30], [32].

Колекція археологічних матеріалів доби раннього залізного віку (I тис. до н.е.) періоду Давньої Русі (X—XIII ст.) з археологічних досліджень у м. Рівне мкрн. Боярка у 2024 році (керівник експедиції І. В. Білько): всього — 315 одиниць, (98 одиниць НДФ, 13 одиниць основного фонду) [3].

У період з 2022 по 2024 роки до фонду археології Рівненського обласного краєзнавчого музею надійшло 2813 одиниць археологічних знахідок. Із цієї кількості 2704 одиниці були внесені до науково-допоміжного фонду (НДФ), а 109 одиниць

стали частиною основного фонду музею. Серед цих предметів — артефакти різних періодів, включаючи мезолітичні, неолітичні, мідно-бронзової доби та давньоруського часу.

Для кращого розуміння змін у поповненні фондів музейної археологічної колекції представлена статистика **надходжень у 2021 році**, коли загальна кількість надходжень була значно вищою:

Колекція археологічних знахідок X—XIII ст. XV—XVIII ст. с. Устя Корецької міської громади, Рівненського району, Рівненської області в 2010 р. (керівник експедиції Б. А. Прищепи): всього надійшло 40 одиниць, (37 одиниць НДФ, 3 одиниці основного фонду).

Колекція археологічних знахідок другої половини V — першої половини VII ст. м. Рівне, «Пляж 1-А» 2019 (керівник експедиції О. П. Войтюк): всього 4571 одиниці, (4531 одиниця НДФ, 40 одиниць основного фонду) [9—15].

Археологічна колекція доби бронзи та Давньої Русі, з археологічних досліджень в м. Рівне, з Басівкутського городища 2020 р. (керівник експедиції О. Войтюк): всього 363 одиниці, (346 одиниць НДФ, 17 одиниць основного фонду) [17].

Археологічна колекція знахідок II пол. V ст. — першої половини VII ст. з археологічних досліджень в с. Хрінники 2013 р. — 2019 рр. всього надійшло — 2814 одиниць (2771 одиниця НДФ, 43 одиниці основного фонду) [19].

Археологічна колекція X—XIX ст. с. Млинів Рівненської області 2020 р. городище Муравиця: всього 94 одиниці (85 одиниць НДФ, 9 одиниць основного фонду).

Археологічна колекція: I тис. до н.е. II—IV ст.; XI—XII ст. з археологічних досліджень на Гошанському городищі у 2020 р.: всього 298 одиниці (276 одиниць НДФ, 22 одиниці основного фонду).

Археологічна колекція різних часів с. Квасилів Рівненського району 2020 р.: всього 51 одиниця, (50 одиниць НДФ, 1 одиниця основного фонду).

Археологічна колекція різних часів, археологічних розвідок на території Рівненської області 2020 р.: всього 23 одиниць (15 одиниць НДФ, 8 одиниць основного фонду).

Археологічна колекція матеріалів із с. Хотин (Хотинського городище) в 2020 році: всього 112 одиниць, (92 одиниці НДФ, 20 одиниць основного фонду).

Археологічна колекція різних часів з с. Боремель Рівненської області ур. Замок 2020 р.: всього 152, (144 одиниці НДФ, 8 одиниць основного фонду).

Археологічна колекція різних часів на різних часів на території Сарненського району Рівненської області у 2009—2011 рр.: всього 355 одиниць НДФ.

У цьому році до фонду археології Рівненського обласного краєзнавчого музею надійшло 8874 одиниці, з яких 8702 одиниці були внесені до науково-дослідного фонду (НДФ), а 172 одиниці стали частиною основного фонду музею.

Отже, впродовж 2022—2024 років РОКМ продовжив активну роботу з поповнення археологічного фонду, незважаючи на виклики, пов'язані з війною. Переважна більшість експонатів виявилася із рятівних археологічних розкопок, проведених у попередні роки, а також у результатах археологічних розвідок на території Рівненської області. Цей період поповнив фонди музею матеріалами, що

охоплюють різні археологічні епохи — від мезоліту до пізнього середньовіччя.

Аналіз надходжень показує загальну тенденцію до зменшення кількості нових артефактів порівняно з 2021 роком, що пояснюється викликами у проведенні археологічних досліджень під час війни. Проте в цей період спостерігається підвищення відсотка унікальних знахідок, які поповнили основний фонд музею, що значно підвищує наукову та культурну цінність колекції. Таким чином, незважаючи на виклики, що постали перед археологічною спадщиною України, РОКМ продовжує відігравати важливу роль у збереженні культурних цінностей і забезпеченні їхньої доступності для науковців та майбутніх поколінь.

Джерела та література:

1. Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 332/1 від 25 січня 2024 р. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2024.
2. Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 352/20 від 09 квітня 2024 р. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2024.
3. Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 355/24 від 13 травня 2024 р. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2024.
4. Войтюк О. П., Прищепя Б. А., Теліженко С. А. Звіт про проведення науково-рятувальних археологічних досліджень на поселенні Пляж 1А в м. Рівне у 2019 році. Том 1// Фонди РОКМ, НДФ № 30347/1 — Рівне, 2021.— с. 161
5. Войтюк О. П., Прищепя Б. А., Теліженко С. А. Звіт про проведення науково-рятувальних археологічних досліджень на поселенні Пляж 1А в м. Рівне у 2019 році. Том 2// Фонди РОКМ, НДФ № 30347/2 — Рівне, 2021.— с. 162
6. Войтюк О. П., Прищепя Б. А., Теліженко С. А., Пшенничий Ю. Л., Ткач В. В., Мельничук М. Р., Коцюбайло В. П., Томчук В. В. Звіт про археологічні розвідки на території Рівненської області проведені у 2021 році. Том 1. //Рівне, 2021.— с. 124
7. Інвентарна книга II АК № 1—11. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ).
8. Колекційний опис № 963. РОКМ. 2021.
9. Колекційний опис № 964. РОКМ. 2021.
10. Колекційний опис № 965. РОКМ. 2021.
11. Колекційний опис № 975. РОКМ. 2021.
12. Колекційний опис № 976. РОКМ. 2021.
13. Колекційний опис № 977. РОКМ. 2021.
14. Колекційний опис № 978. РОКМ. 2021.
15. Колекційний опис № 979. РОКМ. 2021.
16. Колекційний опис № 982. РОКМ. 2021.
17. Колекційний опис № 985. РОКМ. 2021.
18. Колекційний опис № 986. РОКМ. 2021.
19. Колекційний опис № 987. РОКМ. 2021.
20. Колекційний опис № 987. РОКМ. 2021.
21. Колекційний опис № 1005. РОКМ. 2022.
22. Колекційний опис № 1006. РОКМ. 2022.
23. Колекційний опис № 1007. РОКМ. 2022.
24. Колекційний опис № 1008. РОКМ. 2022.
25. Колекційний опис № 1009. РОКМ. 2022.
26. Колекційний опис № 1010. РОКМ. 2022.
27. Колекційний опис № 1011. РОКМ. 2023.
28. Колекційний опис № 1013. РОКМ. 2023.
29. Колекційний опис № 1015. РОКМ. 2024.
30. Колекційний опис № 1016. РОКМ. 2024.
31. Колекційний опис № 1018. РОКМ. 2024.
32. Колекційний опис № 1019. РОКМ. 2024.

Світлана КРИЖАНОВСЬКА

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШТОВХ ДО НОВИХ ФОРМ РОБОТИ

24 лютого 2022 року рано-вранці всіх українців сколихнула жахлива новина — розпочалося повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України. Хмельницький обласний краєзнавчий музей був змушений негайно тимчасово зачинити двері для відвідувачів, але, тим не менше, не припинив своєї діяльності. Ця тимчасовість продовжувалась більше року.

Оскільки всі освітні навчальні заклади країни з міркувань безпеки згідно офіційних наказів призупинили свою роботу у звичному режимі, терміново необхідний був майданчик, де б учні, а також гості нашого міста (йдеться про внутрішньо переміщених осіб), відчули себе у безпеці, могли познайомитися один з одним, емоційно «розвантажитись» та, до того ж, отримати нові корисні знання. Таким «оазисом» став волонтерський хаб, створений на базі Хмельницького академічного обласного театру «Дивень», де працівники Хмельницького обласного краєзнавчого музею змогли продовжити свою діяльність, але вже у мобільному форматі.

Щодня, включно з вихідними, наші музейники плідно тримали культурний фронт: організовували яскраві виставки, влаштовували фотозони, проводили цікаві квести, дивували розіграшами музейної продукції та захоплюючими майстерками.

Відтак, попри періодичні сигнали тривоги, науковцям Хмельницького обласного краєзнавчого музею вдалось продемонструвати різнопланові виставки та заходи і природничої, й етнографічної, й історичної тематик.

Перша виставка, яку організували наші співробітники, — «Неповторна природа Поділля». Вона мала вигляд релакс-зони та знайомила візитерів з місцевими краєвидами, найвідомішими туристичними об'єктами та зоофондом краю.

Наступна виставка — найсвятковіша — «Великодні барви» була приурочена світлому дню Христового Воскресіння, розповідала про звичаї свята, методи та техніку розписування яєць, повідувала про традиційний подільський одяг кін. XIX — поч. XX ст. Родзинкою став міні-інтер'єр для фотографування, а також на відвідувачів чекав «Передпасхальний каскад розваг»: майстерки «Яйце-райце» з оздоблення великодніх яєць у техніці «декупаж», декор для пасхального кошика «Барвисті курчата», виготовлення тематичних листівок та ігри.

Чи не найцікавішим проектом стало «Дерево життя». Йдеться про схематичне дерево, яке наші підопічні — діти з різних міст України (у тому числі й окупованих територій) — зі своїми батьками та під егідою музейників з вірою у перемогу оздобили власноруч виготовленими паперовими птахами. Цінність цього проекту у тому, що на кожному з цих птахів ними було залишено свій світлий спогад про себе, адже малеча вказувала ім'я, вік та назву рідного міста. А це, зокрема, Київ, Буча, Бровари, Бородянка, Гостомель, Харків, Чернігів, Миколаїв, Маріуполь, Охтирка, Лисичанськ... У майбутньому цілком можливо, що ХОКМ повторно представить це дерево до уваги наших екскурсантів.

Децю схожий виставковий проект до вище згаданого — «Дерево епох» — був приурочений до Міжнародного дня музеїв. На його гіллі та корінні музейники розмістили елементи національного одягу, народну атрибутику та предмети побуту. Мета цього проекту — не лише підкреслити нашу національну ідентичність, але й за допомогою предметів розповісти візитерам, як про традиційні українські ремесла, захоплення, так і про різні історичні періоди. На нашому дереві «поселилися» хустина, віночок, корали; лялька-мотанка, свищик; елементи вишивки, соломоплетіння, писанкарства; предмети вжитку: вишитий рушник, глиняний горщик. Також на дереві науковці розмістили «загадкові» предмети. Відвідувачі, особливо малеча, з задоволенням грали в інтелектуальну гру: відгадували справжнє призначення даних речей.

«Мистецтво очима дітей» — ще один стартап-проект, який також був втілений цього дня в життя. Діти, як справжні художники, перемальовували улюблені предмети з фондів нашого музею.

До Дня Європи на майданчику біля Хмельницького обласного академічного муздраттеатру ім. М. Старицького співробітники музею для дорослих провели вуличний захід, організувавши мобільну виставку «Єдність у різноманітті», а для дітей — авторський арт-проект «Музей у дитячому світогляді».

Сподіваємось, не менш зацікавив відвідувачів наш сімейний квест «Кам'яний вік: подорож у часі», під час проведення якого бажаючи отримали можливість потрапити у глибоке минуле шляхом виконання пізнавально-інтелектуально-розважальних завдань: роздобути їжу, з викорис-

танням лише двох кременів розпалити вогнище, виготовити списа тощо. Наймолодшим учасникам — дошкільнятам та школярам молодших класів — відводилося чи не найважливіше завдання — «вплювати» мамонта.

Найбільший потік відвідувачів спостерігався у нашій творчій мобільній майстерні, де завжди «кипіла» робота. Зокрема, з березня по травень тісної співпраці з театром нами було проведено понад двадцять різновидів майстерок з різноманітних матеріалів. Передусім — це вироби з ниток, тканини, шкіри, паперу, повітряних кульок, паперових склянок: «Лялька у твоїх долонях», «Весняна пташка»,

«Диво-квітка»; «Зайчик-вуханчик», «Веселі баранці», «Бабусина лялька», брошка «Диво-сонечко», гаманець-іграшка «Котик», брелок «Кокетлива панянка з п'ятачком», резинки для волосся «Яскраві барви», підвіски «Милі янголята»; декор «Веселковий квітник»; дитячі забавки «Веселі дергунці», антистреси «Смайлик», «3-D-іграшка», «Смугасті нитокотики», «Кумедні звірята», «Кольорові фантазії», «Веселий кусака»; «Чарівний бантик»; «Повітряні динозаврики»; «Вишиванка для Стефанії»...

Крім вище згаданого, музейники паралельно активно співпрацювали також з іншими органами, установами та організаціями.

21 березня у Хмельницькій обласній раді наші науковці презентували виставку «Україна. Війна в Європі», створену Українським інститутом національної пам'яті, метою якої було розповісти про глибинні передумови сучасного російсько-українського протистояння.

З 19 по 21 квітня у Хмельницькій обласній науковій універсальній бібліотеці та у тому ж театрі ляльок проходив XVI книжковий форум «Книжкова весна 2022», на якому були представлені, зокрема, друковані праці наших наукових співробітників: «Проскурів у роки Першої світової війни та української революції 1917–1921 років» вченого секретаря Сергія Єсюніна та «Кам'яний вік у головоломках» завідувача відділу природи Неллі Мальованої.

У Хмельницькій обласній дитячій бібліотеці ім. Т. Шевченка у березні діяла наша етнічна виставка-фотолокація «Люби свій край».

До Дня вишиванки у Центрі комплексної реабілітації «Родинний затишок» відбувся захід «Вишвана Україна», під час якого фахівці нашого музею познайомили присутніх з історією вишиванки та залучили до тематичної творчої ініціативи — виготовлення ляльки-мотанки «Берегиня роду».

Декілька разів поспіль, зокрема 26 березня, у згаданому вище театрі ім. М. Старицького під егідою родини Лабазюків в рамках благодійного проекту «Поділля мрій» з метою підтримки дітей героїв ЗСУ, проходило родинне свято «Козаки», у якому були задіяні всі працівники Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Під час заходу нами були представлені унікальні рештки тварин льодовикового періоду, зокрема череп волохатого носорога та ба, більше, частини мамонта! А ось з «повноцінною», давно зниклою твариною, навіть мали змогу сфотографуватися всі бажаючі, адже ми «оживили» її у 3D-форматі!

Також діти спробували себе у професіях археолога та реставратора, розкопуючи та з'єднуючи воедино «загублені» фрагменти горщика.

Не менш цікавою фішкою стала друкована продукція нашого музею, яку всі бажаючі могли взяти для себе у дарунок!

З перших днів війни музейники для містян та приїжджих двічі на тиждень проводили захід «З Україною в серці», який передбачав безкоштовні екскурсії містом. Такі мандри особливо приваблювали осіб зі статусом ВПО, адже не тільки знайомили їх з історією міста, але й сприяли розширенню контактів та кращій орієнтації у просторі.

Традиційно активну діяльність вели науковці музею на сторінках закладу у соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм»: повідували цікаву наукову, корисну та вагому інформацію, анонсували заходи, ділилися світлинами...

На жаль, війна продовжується, але, на щастя, культурний фронт Хмельницького обласного краєзнавчого музею триває! Віримо у перемогу та продовжуємо працювати у рідних стінах та у звичайному режимі на благо Батьківщини!

Тетяна ПАРХОМЕНКО

ТВОРЧІСТЬ ЛЮДМИЛИ БЕЛЯКОВОЇ (за матеріалами виставки в РОКМ)

Впродовж лютого-березня 2024 р. у Рівненському обласному краєзнавчому музеї експонувалася виставка майстрині з соломoplastики Людмили Белякової «Картини з променів сонця». Виставка була створена сектором етнографії і відбувалася в рамках щорічного традиційного проекту «Мистецтво однієї школи: вчитель та його учні». Співорганізатором заходу став КЗ «Підліткові клуби за місцем проживання» Рівненської міської ради.

Виставка включала в себе кілька розділів, де можна було ознайомитися як з творчістю керівниці гуртка «Флористика» Людмили Белякової, так і її учнів, що займаються при підлітковому клубі «Фантазія». Всього експонувалося близько 100 картин, частина з яких (22 роботи — виконані п. Людмилою у техніці соломoplastики та 7 робіт — аплікації з гербарію) (Рис. 1). Інші представлені роботи — це картини гуртківців, що в залежності від віку авторів характеризуються різною складністю виконання. Технічна досконалість у поєднанні дрібних елементів, ювелірна робота пінцетом, ножицями не могла не захоплювати відвідувачів експозиції. Ретельно продумана композиція занурювала відвідувача

у світ краси та таємниці вишуканого рукотворного мистецтва. Блиск, гра кольору соломки особливо підсилювали художнє звучання кожного твору. З метою посилення візуального сприйняття автори робіт часом використовували прийом контрасту — чергування світлої і темної (фарбованої) соломки.

Людмила Белякова народилася 1952 р. у с. Карпилівка Сарненського р-ну Рівненської області. У Рівному мешкає з 1992 р. За фахом — бібліотекар, а за покликанням — митець. Водночас майстриня має неабиякий педагогічний хист, адже щороку працює з дітьми молодшої та середньої школи, хлопцями та дівчатами (мешканцями мікрорайону Північний, насамперед учнями ЗОШ №№ 22, 25, 28, 13), що відвідують 4 групи п. Людмили.

Секретами соломoplastики майстриня поділилася під час окремої зустрічі з авторкою статті. Л. Белякова наголосила, що важливого значення має час заготівлі матеріалу, з якого буде виготовлена картина, головне — знайти так звану «золоту середину», а життєвий досвід набудеться з практикою. Одного разу, коли майстриня приїхала до матері, то побачила, що сусідка скосила овес.

Рис. 1. Тетяна Пархоменко та Людмила Белякова на презентації виставки «Картини з променів сонця». Фото А. Крилошанської, 2024 р.

Рис. 2. Картина «Маки у вазі».
Автор – Людмила Белякова.
Фото Т. Пархоменко, 2024 р.

Рис. 3. Картина «Букет з ліліями у вазі»
Автор – Людмила Белякова
Фото Т. Пархоменко, 2024 р.

Людмила Іванівна попросила дозволу позбирати його, проте, коли вона ту соломку взяла, то виявилося, що вона була «просто як трава», без трубочки [1]. Стебло ще не дозріло, і овес весь пішов у сіно. Окрема особливість цієї злакової культури полягає у її кольорі: «Овес стає золотистим, коли вже повністю визріває: осінню він — просто золото. Коли недозрілий овес, то він буде білий, можна зібрати і пофарбувати. А коли овес золотавий, жовтий...», — треба натуральні зберегти кольори. Якщо будеш фарбувати — зовсім інший колір получится, не той, що хочеш» [1]. У картинах майстрині можна помітити різні кольори використаної соломки: де присутній «білий» колір — це нефарбована солома; де коричневий — солома, що була підсмажена в духовці. Зокрема в картині «Лілії» світла соломка квітки — це справжній колір матеріалу, тоді як коричневе забарвлення для перистого листя було отримане методом підсмажування. З цією метою соломка викладалася на суху дечку і виставлялася на 180 градусів на короткий час (не більше ніж на 5 хвилин), щоб не перетримати та не пішов дим.

Свої декоративні особливості має ячмінна соломка. Її природне в пору стиглості забарвлення — білий колір. Якщо проекспериментувати та потримати ячмінь у гарячій духовці, то його соломка не прожа-

рюється, ніколи не стане коричневою — ні під дією праски, ні при застосуванні газової плити духовки.

Бажаючи отримати яскраво жовтий колір, Л. Білякова застосовує харчову соду: достатньо прокип'ятити «білу» ячмінну соломку у такому розчині.

Специфіка виконання робіт із соломопластики потребує значних зусиль та багато часу праці. Як у вишивці білими нитками по білому полотну важливе значення має кут нахилу стібка, так і у викладанні тої ж квітки соломкою увага приділяється правильному нахилу кожної пелюстки, коли враховується текстура соломки (характер малюнку волокон стеблини). Адже вбираючи чи відбиваючи світло ми бачимо особливе «світло-тіньове мерехтіння» природного золотавого матеріалу соломки.

Чому ж не так багато майстрів долучається до цього виду мистецтва? Соломка — матеріал легкий, водночас може бути крихким, тендітним і недовговічним, тому вимагає особливої акуратності в поводженні з ним. А ще — гостроти зору, уважності, зваженості й чіткості в рухах, особливої чутливості пальців. Сам процес творення нагадує складання роботи з окремих пазлів. Появі картини передують копітка підготовча робота. Матеріал слід знати коли краще заготовляти, як зберігати та обробля-

ти. На заняттях, що Л. Белякова проводить у гуртку «Флористика», діти навчаються заготовляти, варити, фарбувати, прасувати та клеїти соломку.

Соломка вирізняється особливими декоративними якостями і, перш за все, приваблює своїм кольором. Вона — золота, сонячна, промениста, тепла. Соломка ячменю для соломопластики підходить найкраще, бо вона є найм'якшою, за нею йдуть — вівсяна, житня, дещо гіршою є пшенична. Стебла потрібно зрізати у час молочної стиглості зернових.

В одному з відгуків про творчість майстрині залишеним викладачем кафедри дизайну Університету «Україна» В. Власовою, зазначається: «Бездоганні композиції квітів, складна фактура сюжетних картинок, врівноваженість, природність пластики — все це заслуговує найвищої оцінки роботи вихованців і наставника» [2]. Картини виставки «Картини з променів сонця» милують око, зачаровують світосприйняттям, вводять глядача у світ вишуканих квітів, казкових персонажів.

Улюблені мотиви п. Людмили — квіти, зокрема соняшники, лілії, маки, іриси, хризантеми з їхніми ніжними, тендітними пелюстками [6]. Невипадково картини мають назви: «Букет з ліліями», «Букет у кошику», «Троянди у кошику», «Маки у вазі», «Іриси», «Польові квіти», «Першоцвіти», «Соняшники», «Польовий букет», «Лілії», «Ромашки», «Ромашки і дзвоники», «Троянди», «Маки», «Тюльпани», «Лілії», «Бузок», «Гілка вишні». Виконані в техніці соломопластики, «квіти виходять ніжними, барвистими, немов справжніми» [4].

У роботі «Маки у вазі» крім ячмінної соломки матеріалом для творчості слугують пелюстки садових квітів. У цій картині мотив «вази» створений із пелюсток білого тюльпана, розташованих один над одним у два ряди. Цвіт маків скомпонований із краплин темних ниточок (Рис. 2).

Гербарний матеріал доданий і в кольорову роботу з фарбованої соломки — «Букет з ліліями». Так при створенні сірого кольору вази було використане листя квітки «мати — мачухи», про яку в народі кажуть «тепло і холод». Листя цієї рослини опушене («пухнасте»), колір же різний в залежності від сторони. Згори листя зелене, гладке, блискуче, а знизу — світле, м'яке. В картині «Букет з ліліями» використане листя з сірою, світлою стороною (Рис. 3).

Картина, яка зроблена з фарбованої соломки потребує складнішої технології виготовлення і відповідно — часу. Попередньо соломка впродовж 3–4 годин кипить у розчині фарби та ще впродовж 12 годин охолоджується. Пізніше соломка обов'язково промивається та просушується. Буває так, що матеріал в одному випадку добре пофарбується, а в іншому — погано.

Рис. 4. Картина «Катерина»
Автор – Людмила Белякова
Фото Т. Пархоменко, 2024 р.

Коли соломка використовується у природних кольорах, її занурюють у воду на 10–15 хвилин, щоб вона стала м'якшою, еластичною та не тріскалася. Якщо її здавити, вона не повинна ламатися, тріскати. Потім соломку ножиком розрізають вздовж соломини, розкривають і гарячою праскою розгладжують, щоб утворилися рівні стрічки. Ефект від прасування буває різним, у залежності від виду збіжжя: ячмінь навіть від найгарячішої праски не темніє, натомість житня або вівсяна соломка горить, стає коричневою. В останньому випадку слід гладити на самому слабкому режимі, щоб соломка не змінила колір.

Найдовше робиться та робота, в якій є найбільше дрібних деталей. Наприклад картини «Катерина» та «Бузок» містять багато дрібних ягід, кожна з яких потрібно було акуратно вирізати. Розмір деталей вимагав особливої ретельності і віртуозності у створенні обличчя та його деталей у роботах «Чю-Чю-сан» і виконаній за творчістю Тараса Шевченка картині «Катерина» (Рис. 4).

Окремим розділом на виставці були представлені ранні роботи майстрині, виконані з використанням гербарію. У 1990-х роках у доробку Людмили Белякової з'явилася картина «Пейзаж із оленями». Згори небо — листя кукурудзи «попкорн», яка може

*Рис. 5. Картина «Канарейки»
Автор – Віталій Стиба
Фото Т. Пархоменко, 2024 р.*

мати різні красиві відтінки: фіолетовий, рожевий, жовтий. Звичайна кукурудза — зелена або біла, інших відтінків немає. Використана для картини кукурудза попкорн є фіолетово-рожевою, хоча з часом вона частково втратила свій колір. Темний ліс над річкою — це листя берези та кропиви (листя кропиви не втрачає свого кольору під час сушіння). Коричневий колір у фігурках оленів — шкірка банана, білі берізки — стебла часнику (коли часник зацвітає — випускає стрілки, він має багато обгорток, як і цибулина). Часом майстриня застосовує в роботах опале листя, по якому восени походили люди, або спеціально дірявить осіннє листя щіткою.

Окрім ячмінної соломки в роботі «Сільський пейзаж з церквою» застосований тополиний пух, який імітує сніг на землі та дим із комина хатини. На передньому плані знаходиться декоративна полинь — цинерарія, що часто росте на міських клумбах. Для відтворення дерев за церквою був застосований мох. Майстриня згадує: «Коли ходиш в суху погоду в лісі — він так хрустить, ніби сніг, оцей мох» [1]. Покрівля ж «дерев'яних» хатин зроблена з листя малини, зворотній бік якого має світло-сірий колір.

Технологія роботи в техніці гербарію вимагає попереднього просушування рослинного матеріалу під пресом, коли папір (із газет, папок тощо) має забрати зайву вологу. Зміна паперу відбувається вже через три дні.

Бажаючий спробувати свої сили в царині соломопластики має не боятись експериментів, розвивати художню уяву, любити кожну рослину, мати хист до творчості [5].

Успіхи Людмили Іванівни в мистецькій царині засвідчують досягнення її учнів — Ольги Котюк, Марини Євчук, Тетяни Бондар, Наталії Винокур та ін. Зокрема Ольга Котюк та Марина Євчук брали участь у конкурсі, що організовувався під патронатом Українського фонду культури. Так, Марина Євчук свого часу представила 20 самобутніх робіт в техніці соломопластики, ставши переможницею Всеукраїнського огляду-конкурсу «Нові імена України» (2008 р.) Варто відзначити, що зі 160 учасників згаданого Всеукраїнського огляду-конкурсу Марина Євчук була єдиною майстринею, що представила свій доробок робіт, виконаних у техніці соломопластики. За спогадами Людмили Іванівни, захід був досить престижним, адже участь у ньому брали переважно діти з художніх шкіл. Тим вагомішою стала перемога її учениці [7]. Дипломанткою конкурсу 2006 р. була і Ольга Котюк.

На виставці «Картини з променів сонця» було представлено кілька робіт Марини Євчук: «Храм», «Хризантеми»; та дві роботи виконані у співавторстві з Тетяною Добровольською («Дівчата-соняхи») та Михайлом Наумцем («Павич»). При створенні композиції переважно використовувалася тонка, гнучка, світла ячмінна соломка.

Кожен гуртківець впродовж років занять у Людмили Белякової стає впевненішим у своїх рухах, збагачується духовно та дарує свій внутрішній світ шанувальникам цього виду мистецтва. Серед авторів виставки свої роботи представили близько 35 гуртківців, віком від 9 до 15 років. Дівчата та хлопці відтворювали у роботах як рослинний, так і тваринний світ (птахів, звірів), казкових персонажів, морську тематику. Не оминули своєю увагою і тему

духовності (роботи «Храм», «Несучи свій хрест», «Пастир»). Символічно, що колективна робота гуртківців мала назву «Дорога до храму».

Нині в обласному центрі отриманими знаннями й навичками діляться вже вихованці Людмили Іванівни. Це так важливо, щоб був ланцюжок спадкоємності, щоб можна було не лише зберегти, але й популяризувати цей вид вишуканого й водночас трудомісткого декоративно-прикладного мистецтва. Тож керівниками рівненських гуртків з аплікації стали колишні учениці Л. Беякової — Тетяна Бондар та Наталія Винокур (працюють в обласній станції юних натуралістів та в міському центрі технічної творчості учнів).

Під час презентації виставки «Картини з променів сонця» хвилиною мовчання була вшанована пам'ять випускника гуртка «Флористика» з багатодітної рівненської родини — Стиби Віталія. На жаль, сьогодні мужнього захисника України (позивний «Вітаха») вже немає з нами. Йому назавжди лишилось 23, а не стало талановитого учня Людмили Іванівни 23 серпня 2022 року. Юнак народився у Рівному, навчався в ЗОШ № 25, пізніше — в технічному коледжі. Був бійцем спецроты «Гонор» батальйону «Вовки Да Вінчі» Добровольчого українського корпусу (ДУК). В армії ніколи не служив, на війну пішов добровольцем разом із братом. Під час зачистки ангару на околицях Бахмуту Донецької області потрапив у ворожу засідку і отримав смертельне поранення.

Робота у його виконанні під назвою «Канарейки» після експонування у залі РОКМ потрапила до фондів музею [8] (Рис. 5).

Людмилу Беякову добре знають не лише рівненські школярі, але й освітяни області. Майстриня не раз проводила навчання для вчителів у Рівненському інституті післядипломної педагогічної освіти. Виставки робіт п. Людмили відбувалися в Мирогощанському аграрному коледжі, Рівненському ляльковому театрі, Рівненській обласній бібліотеці для юнацтва [5].

Разом зі своїми учнями Людмила Беякова бере активну участь у щорічних обласних мистецьких заходах, зокрема презентує нові роботи з соломoplastики на фольклорно-етнографічному святі «Музейні гостини» та «Алеї творчості».

Творчість Людмили Беякової, її об'ємні картини з соломки потребують детального вивчення і ретельного дослідження. На жаль, в останні роки Рівненщина втратила майстрів із соломoplastиння — Григорія Тупальського (с. Олександрія), Петра Гаврилюка (м. Рівне), і лише вирішення питання функціонування ланцюжка передачі знань майстер (вчитель) — учень вирішить питання розвитку соломoplastики як перспективного виду декоративно-ужиткового мистецтва краю. Вважаємо, що прізвище майстрини має зайняте гідне місце в майбутньому доповненому енциклопедичному довіднику «Митці Рівненщини», адже в двох попередніх виданнях ім'я Л. Беякової не згадувалося [9]. Натомість короткі відомості про мисткиню були вміщені в буклеті В. Кисиленко «Народні джерела: майстри декоративно-ужиткового мистецтва м. Рівне» [3]. У перспективі важливим є вирішене питання видання каталогу картин Людмили Беякової та кращих робіт її учнів.

Джерела та література:

1. Архів автора. Зап. Пархоменко Т. 2024 р. у м. Рівне від Беякової Людмили, 1952 р.н.
2. Архів Беякової Людмили, «Альбом відгуків з виставок».
3. Кисиленко В. Народні джерела: майстри декоративно-ужиткового мистецтва м. Рівне. / За ред. А. Українець. Рівне, 2006. С. 12.
4. Дем'янчук О. «І розцвітають солом'яні квіти». *Львонокомбінат*. 2012. 7 червня. № 23(24). С. 4.
5. Золото з променів сонця. *Скриня*. 2009. 26 березня. № 12 (710).
6. Конопацька О. «Коли працюю над картиною, відпочиваю душею». *Рівненська газета*. 2008. 17 березня.
7. Кушнірук Т. Солом'яних справ майстер. *Експрес*. 2007. 4–5 травня.
8. РОКМ КН 29472 / IV с 6780
9. Столярчук Б. Й. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. 2-ге вид., допов. і перероб. Рівне: видавець О. Зень, 2011. 386 с.

Дмитро ПЕТРИК

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: ЗМІНИ, ПРОДИКТОВАНІ УМОВАМИ ВІЙНИ

Стратегування, тобто розробка і впровадження стратегій розвитку, адаптація їх до мінливих зовнішніх умов, наразі є не лише невід'ємною частиною бізнес-планування, а й важливою складовою ефективного управління державними структурами [29, с. 15]. Помітну роль стратегування відіграє і в музейному менеджменті [18, с. 14–22]. Станом на сьогодні, чимало провідних музеїв світу керуються у своїй діяльності стратегіями розвитку: Музей Вікторії та Альберта, Національний музей американської історії, Смітсонівський природничий музей та інші [35]. Українські музеї теж починають переймати цю практику. Власні стратегії розвитку вже мають, зокрема, Національний музей Революції Гідності [34] та Державний природознавчий музей НАН України [42].

17 вересня 2021 року відбулася презентація стратегії розвитку Рівненського обласного краєзнавчого музею [20]. Її напрацювала робоча група з розробки стратегії РОКМ при методичному та організаційному супроводі Управління культури і туризму Рівненської ОДА, Науково-методичного центру розвитку музеєзнавства і пам'яткознавства ХГУ. Основою для підготовки документу слугували стратегії розвитку схожих за профілем та формою діяльності музеїв США, Великобританії, Австрії, Чехії та Польщі [33, с. 1–8].

Згідно з теорією музейного менеджменту, стратегія розвитку музею має базуватися на дослідженні його можливостей та цільових аудиторій, чітко визначати концепцію музею (цінності, місію та візію), містити послідовний перелік кроків з її втілення, мати чітко визначені часові межі [11, с. 45]. Стратегія розвитку РОКМ відповідала переліченим вимогам. Методологія її розробки спиралася на широку базу знань про становище, можливості та цільові аудиторії закладу, отриману шляхом опрацювання даних міністерств та відомств, внутрішньої документації музею та проведених робочою групою досліджень. У документі визначено концепцію Рівненського обласного краєзнавчого музею, прописано конкретні стратегічні та операційні цілі для її втілення, встановлено чіткі часові рамки реалізації стратегії — 2022–2040 роки [33, с. 3–7].

Попри те, що стратегія розвитку РОКМ на момент її прийняття задовольняла вимоги ефективного музейного стратегування, два з половиною роки

повномасштабної війни РФ проти України суттєво змінили більшість кількісних та якісних показників, аналізованих робочою групою при розробці документу. Це закономірно ставить нас перед низкою питань щодо поточного стану його актуальності. Чи взагалі мала місце втрата актуальності стратегією? Якщо так — чи є ця втрата частковою, чи стосується усієї стратегії в цілому? І найголовніше — стратегією розвитку РОКМ зразка 2021 року можна й досі послуговуватися при внесенні до неї точкових коректив, чи назріла потреба у створенні повністю нового, принципово відмінного документу?

У статті спробуємо дати на ці питання відповідь. Для цього виокремимо ключові положення Стратегії розвитку Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі — Стратегія) та проаналізуємо їх відповідність головним змінам, спричиненим повномасштабною війною. Особливу увагу приділимо змінам у сфері культури. Відзначимо як досі актуальні пункти документу, так і ті, що потребують редакції або доповнення. Для останніх намагатимемося обґрунтувати потребу у змінах, спираючись на підтверджену статистику, висновки досліджень, міркування колег-музейників та власний досвід. На підставі визначеного співвідношення актуальних, частково актуальних та неактуальних більше положень, сформуємо загальний висновок щодо відповідності документу новим реаліям, продиктованим умовами війни.

Стратегія визначається авторами документу як концептуальне бачення шляхів покращення стану музею в сучасних фінансово-економічних та соціокультурних умовах. З метою обґрунтування цього бачення у вступній частині наводиться перелік головних викликів, поставлених перед закладом та пропонуються найбільш ефективні механізми їх подолання. У документі подається огляд загального становища музею, його ресурсів та діяльності, проводиться SWOT-аналіз закладу. В заключній частині Стратегії на підставі аналізу наведених даних визначається концепція Рівненського обласного краєзнавчого музею, формуються списки стратегічних та операційних цілей, необхідних для її реалізації. Проводиться узгодження зазначених цілей з іншими концепційними та програмними документами — Законом України «Про музеї та музейну справу», Стратегією розвитку Рівненської області

до 2027 року тощо [33]. Наведена нами структура документу визначає його головні акценти та сутнісний зміст, тому аналіз Стратегії проводитимемо, відштовхуючись насамперед від неї.

Головними викликами для Рівненського обласного краєзнавчого музею Стратегія називає зменшення обсягів доступних державних фінансових ресурсів та необхідність відповідати загальній тенденції впровадження в Україні європейських стандартів [33, с. 4–5].

Повномасштабна війна, розв'язана росією, спричинила значні економічні збитки, нанесені інфраструктурі, промисловості та підприємствам України [6; 46]. Суттєві фінансові втрати понесла і культурна сфера внаслідок вимушеного переспрямування коштів центрального та місцевих бюджетів на потреби оборони, тимчасової чи повної зупинки фінансування багатьох культурних проєктів [1; 16; 25; 32]. З іншого боку, збройне вторгнення рф опосередковано спричинило поглиблення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України. Було прийнято і впроваджено ряд політичних рішень, що створили якісно нові законодавчі підстави для інтеграції України у європейський простір. Пришвидшилися процеси вестернізації українського суспільства, поглиблення наших економічних та культурних зв'язків із країнами Заходу [15; 23]. Перелічені обставини збільшили потребу для музею шукати альтернативні державним коштам шляхи фінансування та впроваджувати західні стандарти музейної справи у своїй роботі.

Також за останні 2,5 роки з'явився ще один серйозний виклик, не врахований Стратегією — докорінна зміна безпекової ситуації через ведення бойових дій на території нашої держави. Україна понесла колосальні втрати внаслідок злочинних дій російських окупантів, серед яких найціннішими, без сумніву, є втрати людські [39; 43; 44]. Проте не можна залишити без уваги і збитки для української культури через руйнування, знищення значної кількості об'єктів та предметів культурної спадщини [41]. На нашу думку, ці втрати роблять питання безпеки чільним у списку стратегічних пріоритетів будь-якої української організації чи установи. Музей не може бути виключенням із цього правила, має постійно працювати над механізмами забезпечення відвідувачів, відточуючи ці механізми та проводячи регулярний моніторинг їх стану. Це ж стосується і захисту довіреної РОКМ частини Музейного фонду України. Кількість уже втрачених через війну культурних цінностей України зобов'язує музейні заклади робити збереження своїх колекцій в умовах воєнного стану одним із головних викликів для власної діяльності.

Як бачимо, основні виклики для музею, визначені Стратегією у 2021 році, не просто лишилися актуальними, але й були значною мірою загострені внаслідок війни. Крім цього, бойові дії та пов'язані з ними загрози, на нашу думку, спричиняють необхідність доповнити список ключових стратегічних викликів пунктом про впровадження і неухильне дотримання у закладі передових безпекових практик збереження життів відвідувачів та забезпечення цілісності музейних колекцій.

Також поміркуймо, чи потребують перегляду пропоновані Стратегією механізми подолання поставлених перед музеєм викликів у зв'язку зі спричиненими війною змінами.

Перший із наведених у Стратегії механізмів — опанування сучасними інструментами залучення інвестицій, наразі цілком корелюється із ситуацією в українській економіці загалом і в фінансуванні галузі культури зокрема. З початком війни значну роль у формуванні бюджетних доходів почали відігравати іноземні гранти (у 2022 році вони взагалі склали 22% всіх доходів) [2]. А до грантових організацій, готових профінансувати різноманітні проєкти у сфері культури додалися ті, що займаються порятунком та збереженням культурної спадщини — ЮНЕСКО, ALIPH тощо [16]. З'явилися і прецеденти відбудови культурної інфраструктури України коштом іноземних донорів [17]. Тобто залучення грантової підтримки та коштів від донорів залишається перспективним шляхом отримання фінансування на потреби закладів культури.

Інший механізм покращення становища музею, визначений Стратегією — переосмислення на сучасному музеєзнавчому рівні власного музейного потенціалу. Викликаний російським вторгненням підйом національних почуттів спричинив зростання попиту на український культурний продукт та, водночас, підвищення вимог до якості цього продукту [21; 22]. Також агресія рф пришвидшила і загострила в українському суспільстві процеси деколонізації та дерусифікації, які напругою стосуються проблеми залишкової присутності в експозиційних концепціях музею окремих уламків імперського російського нарративу [12; 14]. Війна не тільки не зменшила потребу у переосмисленні шляхів презентації музейного потенціалу РОКМ, але й значно підвищила її.

Отже, ключові механізми покращення стану музею наразі не потребують змін. Також вони цілком органічно підходять для подолання нового для закладу виклику — безпекового фактору. Залучення інвестицій у вигляді грантових надходжень і безоплатної допомоги сьогодні є важливим джерелом ресурсів, необхідних для забезпечення музейних

колекцій. А переосмислення шляхів презентації музейного потенціалу вимагає від музейників переробки значних виставкових площ, даючи можливість врахувати в новій експозиційній концепції усі необхідні вимоги як для безпеки відвідувачів, так і для максимального збереження довірених закладу колекцій.

Далі розгляньмо наведені у Стратегії оцінки наступних параметрів: становища РОКМ в сучасному музейному ландшафті України, ресурсів закладу, його діяльності та системи соціальних комунікацій. Поміркуймо, чи є необхідним внесення змін до висновків, зроблених авторами документу щодо кожного з цих пунктів, і якщо так — якими саме мають бути ці зміни.

Правильність оцінки Стратегією положення РОКМ в сучасному музейному ландшафті України вважаємо незмінною. Рівненський обласний краєзнавчий музей лишається закладом, що має багатий музейний та науковий потенціал, проте стоїть перед загрозою через використання застарілих радянських підходів у побудові експозиції. Війна призвела до поглиблення розриву між музеями, створеними на основі сучасних вимог музейної справи та закладами, експозиція яких досі будується на принципах, передбачених радянською Типовою інструкцією. Нові музеї, відкриті внаслідок буму зацікавлення українською культурою у 2022–23 роках, позбавлені радянського впливу на свої концепції [19; 37]. Уникнуть його, вочевидь, і музеї, які були зруйновані окупантами, проте їх відбудова планується після завершення війни. Ці обставини посилюють визначену Стратегією потребу для персоналу РОКМ працювати над переосмисленням експозиції закладу.

На щастя, повномасштабна війна не призвела до зменшення обсягу матеріальних та історико-культурних ресурсів музею. Проте досвід роботи в умовах збройної агресії РФ проти України підштовхує до внесення коректив щодо їх оцінки та оптимальних способів використання.

На нашу думку, в доопрацьованій Стратегії варто підвищити пріоритетність питання збереження будівлі закладу, зробивши його одним з ключових питань документу. Втрати серед об'єктів культурної спадщини України (на травень 2024 року російськими окупантами було зруйновано та пошкоджено вже 1080 пам'яток) [41], підвищили унікальність та цінність будівлі РОКМ — пам'ятки архітектури національного значення, не лише для закладу, але й для української культури загалом. Війна, крім цього, підтвердила правильність визначеної у Стратегії потреби наростити використання примузейної території для соціокультурної активності. У перші

місяці після вторгнення, коли доступ відвідувачів до експозиційних площ було закрито із безпекових міркувань, саме територія закладу слугувала РОКМ для проведення більшості важливих музейних заходів.

Щодо історико-культурних ресурсів, зазначимо наступне — попри той факт, що колекції закладу у кількісному вимірі зросли незначно, з'явилася нова група особливо цінних музейних предметів. Це предмети, дотичні до меморіалізації української боротьби за незалежність у російсько-українській війні. Найцінніші з них, як і наведені у Стратегії раритети та унікати, є вкрай важливими, адже здатні стати ключовими акцентами при переплануванні експозиції. Тому вважаємо, що їх появу в музейних фондах, слід врахувати в новій редакції документу.

Переходячи до людських та інформаційних ресурсів музею, відзначимо — вимірювані показники, що їх характеризують, теж лишилися відносно сталими з 2021 року. Однак серйозні зміни економічного становища, соціального складу українського суспільства та підходів до інформаційної політики через повномасштабну війну зумовлюють потребу в перегляді висновків, зроблених на підставі оцінки цих груп ресурсів.

Кадровий склад музею за останні 2,5 роки суттєвих змін не зазнав, вказаний у Стратегії брак спеціалістів із музеєзнавства та пам'яткознавства, науковців, що мають наукові ступені за суміжними спеціальностями [33, с. 20–21], досі актуальний. Однак повномасштабна війна принесла і ряд нових викликів. На превеликий жаль, через бойові дії в Україні суттєво зросла кількість людей з особливими потребами. Це робить інклюзивність одним з головних пріоритетів для музею, породжує потребу залучення спеціалістів по роботі з людьми, що мають особливі потреби та у підвищенні відповідних компетенцій музейного персоналу. Також з'явилися ризики втрати закладом свого нинішнього кадрового потенціалу. Тимчасова втрата відбувається через проходження частиною працівників служби у лавах Збройних Сил України, а загроза постійної втрати співробітників пов'язана із загальною тенденцією відтоку кадрів з галузі культури (станом на серпень 2024 року йшлося про втрату сферою 18% працівників [35], з Рівненського обласного краєзнавчого музею за 2022–24 роки звільнилося двоє молодих співробітників). На наш погляд, оновлена Стратегія має врахувати ці проблеми, передбачити способи їх уникнення. Ними можуть бути розробка механізмів тимчасової заміни воюючих працівників при обов'язковому збереженні їх робочих місць та заробітної плати, а також — підвищення конкурентної спроможності музею як роботодавця для талановитих і професійних спеціалістів.

Інформаційні ресурси РОКМ, попри незначне збільшення їх аудиторії та розширення присутності музею на різних платформах онлайн-комунікації, в цілому залишаються такими ж, як їх характеризував Стратегія у 2021 році — слабо розвиненими та не актуалізованими. Російське вторгнення в Україну додало до проблем закладу із комунікацією ще один серйозний виклик — загрозу втрати частини своїх інформаційних майданчиків в Інтернеті. Повномасштабна війна недвозначно показала, що будь-який соціальний онлайн-сервіс варто розглядати не тільки в якості зручного інструменту комунікації з аудиторією, але й як складову інформаційного протистояння у конфлікті. Із цього факту випливає ризик того, що будь-який онлайн-майданчик може бути як заблокований через свою антидержавницьку діяльність, так і навпаки — виведений з ладу хакерськими атаками ворожих до України сил. Потреба мінімізації пов'язаних із цим ризиків для комунікаційної стратегії музею вимагає додати до списку її пріоритетів необхідність розвивати мультиплатформність, постійно підвищувати компетенції персоналу для професійної роботи з якомога більшим числом популярних інтернет-майданчиків, щоб втрата доступу до одного з них не загрожувала довготривалим «випадінням» всієї системи онлайн-комунікацій закладу.

Як нами вже зазначалось, Рівненському обласному краєзнавчому музею неймовірно пощастило уникнути тих величезних втрат і ризиків, з якими через війну зіткнулися заклади в зоні бойових дій чи близько до неї. Через це багато критично важливих для закладу параметрів, аналізованих у Стратегії, не зазнали серйозних негативних змін. Це стосується і спроможності закладу проводити основні види своєї діяльності — виставкову та науково-дослідну роботу, комплектування фондів, культурно-освітню діяльність [33, с. 21–24]. За останні 2,5 роки в музеї дещо сповільнилися дослідження нематеріальної культурної спадщини (бортництва) та збір етнографічного матеріалу через залученість відповідних музейних фахівців до оборони України, водночас пришвидшилися проекти з оцифрування фондів колекцій [3; 24], важливість якого підкреслила війна, та робота над реалізацією в РОКМ Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні [10]. Окремо можна відзначити активну участь команди музейників РОКМ в реалізації проекту підтримки українських музеїв Memory Savers UA [27]. Проте в цілому картина музейної діяльності закладу залишилась більш-менш такою ж, як і була станом на 2021 рік. З одного боку, таке становище дає змогу відносно легко узгодити діяльність закладу із оновленими в результаті пе-

реосмислення Стратегії цілями. Проте з іншого боку — воно, на нашу думку, свідчить про певною мірою недостатньо ефективно наразі використання персоналом закладу своєї величезної переваги в нинішній ситуації — можливості спокійно працювати та вдосконалюватися у відносно стабільних умовах.

Створення адаптованого до теперішніх умов варіанту Стратегії є неможливим без врахування змін, яких через повномасштабну війну зазнала система соціальних комунікацій РОКМ, тобто склад груп цільових аудиторій, стейкхолдерів та бенефіціарів діяльності закладу. Оскільки основні напрямки, діяльності музею, як ми вже з'ясували, практично не змінилися, групи його цільових аудиторій лишаються тими ж, що й визначені у 2021 році — жителі Рівного і області, туристи, освітяни, учні, митці, науковці та краєзнавці [33, с. 33–34]. Однак через повномасштабну війну з'явилися і нові, досить чисельні групи стейкхолдерів, зацікавлених у діяльності закладу. Це люди, постраждалі від наслідків злочинної агресії РФ — внутрішньо переміщені особи, ветерани бойових дій, військові та їх родини. Для них музей може стати місцем, де можна відволіктись, знайти розраду, поспілкуватися з людьми, що опинились у схожих обставинах. Протягом 2022–2024 років РОКМ, як самостійно, так і у співпраці з громадськими організаціями та благодійними фондами, провів низку заходів для підтримки ВПО [8; 31], зокрема й дітей-переселенців [13; 38], військових та членів їх сімей [4; 5; 9]. Проте врахування появи нових груп стейкхолдерів, що потребують особливого підходу, на рівні Стратегії дозволить зробити роботу в цьому напрямку більш системною та ефективною. Бенефіціарами такої роботи можуть стати громадські організації та благодійні фонди, метою яких є допомога ВПО, ветеранам, військовим та їх родинам.

На підставі здійсненого перегляду становища, ресурсів і СМК музею в нових умовах, пропонуємо внесення наступних змін до поданих у Стратегії концепції закладу, SWOT-аналізу, списків стратегічних і операційних цілей.

Концепцію Рівненського обласного краєзнавчого музею залишити незмінною. Лише окремо роз'яснити що положення місії музею, визначене як «залучення громадян до надбань світової культурної спадщини» [33, с. 41] не поширюється на залишки в експозиції закладу елементів російського історично-культурного нарративу як частини «світової культури».

До пунктів Сильні сторони (Strengths) і Можливості (Opportunities) SWOT-аналізу додати положення про зростання можливостей для отримання грантової допомоги на потреби збереження об'єктів

та предметів культурної спадщини, про створені музейниками передумови для тісної співпраці з новими групами стейкхолдерів закладу — спільнотами внутрішньо переміщених осіб та військових та членів їх сімей у Рівному, про зростання інтересу суспільства до українських історії та культури, центром презентації яких є музей, а також до вивчення минувшини та спадщини рідного краю.

Пункти слабкості (Weaknesses) та загрози (Threats) SWOT-аналізу доповнити положеннями про відсутність чіткого плану заходів з покращення стану будівлі після скасування програми «Велика реставрація» щодо музею, недостатню адаптованість експозиції до вимог безпеки для експонатів і відвідувачів, відсутність бомбосховища на території та відточених механізмів евакуації відвідувачів до найближчих сховищ, зав'язаність більшості музейних онлайн-комунікацій на платформу Facebook без повноцінних альтернатив, відсутність фахівців з інклюзії та конкурентної пропозиції для висококваліфікованих спеціалістів в умовах відтоку кадрів з галузі культури загалом, нереалізовану гостру потребу наукового переосмислення значних експозиційних площ музею крізь призму процесів деколонізації і дерусифікації українських культури та історичної пам'яті.

До списку стратегічних цілей розвитку РОКМ додати «Музей — місце безпеки відвідувачів та надійного зберігання довірених закладу об'єктів і предметів культурної спадщини», «Музей — центр збереження і промоції української культурної ідентичності та історичної пам'яті», «Музей — привабливий центр тяжіння для кваліфікованих фахівців у галузях ССІ та інклюзивності».

Зі списку операційних цілей прибрати позиції, пов'язані з отриманням коштів за програмою «Велика реставрація», замінити їх положеннями про пошук та реалізацію фінансових рішень для покращення стану будівлі. Додати такі цілі як організацію бомбосховища та/або систематичне відпрацювання надійних способів евакуації відвідувачів, перепланування експозиційних площ з урахуванням вимог до безпеки експонатів в умовах війни, наукове переосмислення експозиції не лише з точки зору її осучаснення, але й з урахуванням гострої потреби дерусифікації та деколонізації українського культурного простору, пошук системних рішень для заохочення до співпраці висококваліфікованих фахівців в умовах відтоку кадрів із галузі, розвиток мультиплатформності у системі онлайн-комунікацій закладу.

Щодо узгодженості Стратегії з іншими стратегічними документами регіонального рівня після внесення запропонованих нами змін, зазначимо

наступне. Ознайомившись із матеріалами роботи по актуалізації Стратегії розвитку Рівненської області до 2027 року та підпорядкованих їй стратегічних планів (таких як Стратегія розвитку туризму та рекреації в Рівненській області), бачимо, що основними пріоритетами при внесенні змін до цих документів є підвищення рівня безпеки, запровадження ефективної культури залучення інвестицій за грантовим принципом ЄС «жодних грошей без плану», системна підтримка ВПО, ветеранів БД, військових та членів їх сімей [7; 26]. Тобто основні напрямки змін до регіональних стратегічних документів узгоджуються з пропонованими змінами до Стратегії розвитку РОКМ.

Додамо, що Стратегією передбачався регулярний моніторинг її виконання та наявності потреб актуалізації [33, с. 50]. До початку повномасштабного вторгнення в межах цього моніторингу було проведено одну нараду [28]. Після 24.02.2022 моніторинг та впровадження документу, на жаль, припинились. Хоча членами робочої команди з написання тексту Стратегії — заступницею директора з розвитку та впровадження цифрових технологій Тетяною Самсоною та заступником директора з адміністративно-господарської роботи Дмитром Масловим, наразі здійснюються напрацювання по актуалізації таких положень Стратегії як інклюзивність РОКМ та система музейних комунікацій. Нині вважаємо доречним відновлення системної роботи над стратегією розвитку музею та її безпосередньою реалізацією в прикладній площині.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Стратегія розвитку Рівненського обласного краєзнавчого музею була створена у відповідності до сучасних вимог музейного менеджменту і базувалася на врахуванні системних, а не ситуативних викликів для закладу. Завдяки вказаному підходу, більшість її положень лишилися актуальними навіть попри такі обставини непереборної сили як збройне вторгнення РФ до України. Тим не менш, повномасштабна війна спричинила суттєві зміни у всіх аспектах життя українського суспільства. Це зумовлює потребу внесення до Стратегії ряду уточнень та доповнень, адже в інакшому випадку існує ризик її перетворення на відірваний від реальності документ, котрий ігнорує сучасні умови роботи закладу. Зрозуміло, що пропозиції окремих дослідників, наведені в цій статті, не можуть мати абсолютної цінності. Внесення змін до Стратегії потребує спільної праці всієї робочої групи, тобто всього колективу закладу, як це було при її написанні у 2021 році. Ми лише сподіваємось, що наведені тут міркування виявляться корисними для цього процесу.

Джерела та література:

1. Аналітичний звіт. Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції / упоряд. Т. Маршалок. Київ: 2023. 183 с.
2. Богдан Т. Виконання бюджету 2022: головні підсумки року. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html. (дата звернення: 21.08.2024)
3. В музеї пройшли щорічні наукові читання імені Героя України Бориса Возницького. Тема — «Діджиталізація в умовах воєнного стану» URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2023/04/14/v-muzeji-projshli-shorichni-naukovi-chitannya-imeni/>. (дата звернення: 26.08.2024)
4. Виставка картин «Війна. Я її бачив» відкрилася у краєзнавчому музеї. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2023/07/07/vistavka-kartin-vijna-ya-yiyi-bachiv-vidkrilasya-u/>. (дата звернення: 27.08.2024)
5. Відкриття виставки та вечір пам'яті Максима «Далі» Кривцова «Візьми лиш за руку мене і стисни як зброю». URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2024/08/01/vidkrittya-vistavki-ta-vechir-pamyati-maksima-dali/>. (дата звернення: 27.08.2024)
6. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд. — оцінка станом на 1 вересня 2023 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/>. (дата звернення: 06.08.2024)
7. Засідання робочої групи з актуалізації Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2023-1/%D0%9A%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_3%20%D0%A0%D0%93%20%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5%2007%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202023.pdf. (дата звернення: 28.08.2024)
8. Захід «Маріуполь. Культурна деокупація». URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2023/03/20/zahid-mariupol-kulturna-deokupaciya/>. (дата звернення: 27.08.2024)
9. Захід до Дня пам'яті захисників України та 10-ї річниці боїв за Іловайськ. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2024/08/29/zahid-do-dnya-pamyati-zahisnikiv-ukrayini-ta-10-yi/>. (дата звернення: 29.08.2024)
10. Зустріч з представниками спільноти осіб з порушенням зору у рамках роботи з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2024/06/20/zustrich-z-predstavnikami-spilnoti-osib-z-porushen-nyam-zoru-u-ramkah-roboti-z-realizacii-nacjonalnoyi-strategii-zi-stvorennya-bezbar-ernogo-prostoru/>. (дата звернення: 14.08.2024)
11. Котлер, Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів. Київ: Стилос, 2010. 528 с.
12. Левченко Ю. І. Культурний спротив — складник сучасної війни: огляд 2022 року. Культурологічний альманах. 2023. № 2. С. 71–88. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.10.I>
13. Майстер-клас «Промінчик добра». URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2022/05/25/majster-klas-prominchik-dobra/>. (дата звернення: 27.08.2024)
14. Масенко Л. Дерусифікація України: тривають кардинальні зміни у сфері культури. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/derusyifikatsiya-ukrayiny-kultura/32864928.html>. (дата звернення: 14.08.2024)
15. Міжнародна співпраця. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ. URL: <https://mcip.gov.ua/mizhnarodna-spivpratsia/evropeyska-intehratsiia/>. (дата звернення: 09.08.2024)
16. Мороз Л. Дорогою ціною: як держава фінансує культуру під час війни. URL: <https://rubryka.com/blog/financing-culture-during-war/>. (дата звернення: 19.08.2024)
17. Мрук М. Об'єднали світових митців, авіакомпанію та міжнародних донорів. У Бучі відновили школу мистецтв: покрокова історія реновації. URL: <https://shotam.info/ob-iednaly-svitovykh-myttstv-aviakompaniiu-ta-mizhnarodnykh-donoriv-u-buchi-vidnovyly-shkolu-mystetstv-pokroкова-istoriia-renovatsii/>. (дата звернення: 16.08.2024)
18. Музей: менеджмент і освітня діяльність / упоряд. З. Мазурик, Г. Аартс. Львів: Літопис, 2009. 223 с.
19. На Прикарпатті відкрили музей мисткині Параски Плитки-Горицвіт. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/12/21/251946/>. (дата звернення: 20.08.2024)
20. На Рівненщині презентували Стратегію розвитку краєзнавчого музею. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchini-prezentovali-strategiyu-rozvitku-kraeznavchogo-muzeyu/>. (дата звернення: 02.08.2024)
21. Настояща К. Культура в стані війни: вгору по сходах що ведуть вниз. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/kultura-v-stani-viyny-vhoru-po-skhodakh-shcho-vedut-vnyz/>. (дата звернення: 14.08.2024)
22. Панельна дискусія «Українська культура в часи війни як сила, відповідь і можливість для світу, що виборює майбутнє людства». URL: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4236. (дата звернення: 13.08.2024)
23. Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. Аналітична доповідь. URL: <https://rozumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>. (дата звернення: 09.08.2024)
24. Почаївські стародруки з колекції РОКМ. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2024/04/17/pochayivski-starodruki-z-kolekciyi-rokm/>. (дата звернення: 26.08.2024)

25. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 06.08.2024)
26. Про стан актуалізації Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2023-1/%D0%97%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97-2027_071212023.pdf. (дата звернення: 28.08.2024)
27. Проект «Memory Savers»: молодь залучать до оцифрування музейних фондів. URL: <https://monitorwolynski.com/uk/news/4992-memory-savers>. (дата звернення: 28.08.2024)
28. Рівне: удосконалюють стратегію розвитку обласного краєзнавчого музею. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/479944-rivne-udосkonalyuyut-strategiyu-rozvitku-oblasnogo-kraєznavchogo-muzeyu>. (дата звернення: 28.08.2024)
29. Романюк С. А. Теорія та практика стратегічного управління: монографія. Київ: НАДУ, 2019. 231 с.
30. Самченко В. Культурна дипломатія: світ аплодує Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3883955-kulturna-diplomatia-svit-aplodue-ukraini.html>. (дата звернення: 14.08.2024)
31. Святування Дня міста Маріуполь. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2023/09/23/svyatkuvannya-dnyamista-mariupol/>. (дата звернення: 27.08.2024)
32. Стан культури та креативних індустрій під час війни — результати дослідження від Українського культурного фонду та МКІП України URL: <https://ucf.in.ua/news/11082022>. (дата звернення: 07.08.2024)
33. Стратегія розвитку Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради на період 2022–2040 рр. URL: https://rivnemuseumlocallore-my.sharepoint.com/: w:/r/personal/mdv_museum_rv_gov_ua/_layouts/15/Doc.aspx?sourcedoc=%7B19619073-C4E2-4916-87DE-99D45A84B123%7D&file=%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D0%A0%D0%9E%D0%9A%D0%9C.docx&action=default&mobileredirect=true. (дата звернення: 01.08.2024)
34. Стратегія розвитку. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні — Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/strategiya-rozvytku>. (дата звернення: 16.08.2024)
35. Сфера культури за час повномасштабної війни втратила 18% працівників — Карандеев. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3878986-sfera-kulturi-zacac-povnomasstabnoi-vijni-vtratala-18-pracivnikiv-karandeev.html>. (дата звернення: 07.08.2024)
36. ТОП-10 музейних стратегій розвитку. URL: <https://akhmetovfoundation.org/news/top-10-muzeynyh-strategiy-rozvytku>. (дата звернення: 14.08.2024)
37. У Києві відкрився музей Ади Рибачук і Володимира Мельниченка. URL: <https://bzh.life/ua/gorod/1715510999-kievi-vidkrivsyamuzej-adi-ribachuki-volodimira/>. (дата звернення: 20.08.2024)
38. У музеї для дітей-переселенців пройшов майстер-клас із реставрації. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2023/03/31/majster-klas-z-restavraciyi-paperuta-glinyano-gp/>. (дата звернення: 27.08.2024)
39. Україна: захист цивільних осіб у збройному конфлікті. Оновлення, квітень 2024 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-05/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28April%202024%29_UKR_0.pdf. (дата звернення: 02.08.2024)
40. Хотин Р. Війна і мова. Як агресія Росії прискорила «лагідну українізацію». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-i-ukrayinska-mova/32820956.html>. (дата звернення: 15.08.2024)
41. Через російську агресію в Україні постраждали понад тисячу пам'яток культурної спадщини. <https://mсіp.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-ponad-tysyachu-pamyatok-kulturnoyi-spadshhynu/>. (дата звернення: 12.08.2024)
42. Якою має бути стратегія музею. На прикладі Львівського природничого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/535ae900384e3/>. (дата звернення: 15.08.2024)
43. Full-scale Ukraine war enters third year, prolonging uncertainty and exile for millions of displaced. URL: <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile>. (дата звернення: 02.08.2024)
44. H. Cooper, T. Gibbons-Neff, E. Schmitt, J. E. Barnes Troop Deaths and Injuries in Ukraine War Near 500,000, U. S. Officials Say. URL: <https://www.nytimes.com/2023/08/18/us/politics/ukraine-russia-war-casualties.html>. (дата звернення: 02.08.2024)
45. Lord, Barry & Lord, Gail Dexter. Museums: Administration. Handbook. London: The Stationery Office, 1997. 261 p.
46. UKRAINE Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3) February 2022 — December 2023. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf>. (дата звернення: 06.08.2024)

Галина ПИЛИПЕНКО

КОЛЕКЦІЯ ЖИВОПИСУ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ЗВЯГЕЛІ

Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі (раніше — Новоград-Волинський) засновано 1 серпня 1963 року з нагоди 50-х роковин відходу видатної письменниці у вічність. Основою музею є будинок, у якому 25 лютого (13 лютого — за старим стилем) 1871 року народилася Леся Українка (Лариса Петрівна Косач). Він є пам'яткою історії України національного значення. До вересня 1970 року заклад мав назву «Музей-бібліотека Лесі Українки» і функціонував на громадських засадах. Тоді став літературно-меморіальним на правах відділу Житомирського обласного краєзнавчого музею. У вересні 2023 року музей письменниці передано у комунальну власність Звягельської міської ради.

Фондова колекція музею почала формуватися ще до відкриття експозиції. Головною концепцією формування зібрання визначено поглиблене вивчення біографії і творчості Лесі Українки. Особливу увагу приділено звягельському періоду життя Лесі Українки. Початком колекції стала підбірка творів про Леся Українку, її родину, фотокопії світлин, документів. В подальшому комплектування відбувалося за рахунок надходжень з фондів Житомирського обласного краєзнавчого музею, державних архівів, закупівлі предметів з приватних колекцій, подарунків шанувальників. Станом на 1 січня 2024 року музейна колекція нараховує понад 2,5 тис. од. основного, майже 1 тис. од. науково-допоміжного фондів.

З огляду на те, що музей має літературно-меморіальне спрямування, співробітники закладу не ставили перед собою мету зібрати колекцію живописних творів. Вони орієнтувалися на книжкове зібрання як визначальної складової частини музейних фондів. Група «Живопис» поповнювалася завдяки подарунковим надходженням, які здебільшого відбувалися у рамках подій, пов'язаних із вшануванням пам'яті Лесі Українки. У колекції музею мистецькі твори почали з'являтися у 1960-х рр. Згідно з актами надходжень живописна колекція нараховує 60 робіт. З них було закуплено — 3 од., передано — 1 од., подаровано — 56 од. Сюди входять живописні твори кін. XIX–XXI ст. Однак серед них є предмет, який, як виявилось, у цій групі не є твором живопису.

Для оформлення експозиційного залу «Вітальня Косачів» було закуплено 2 картини художника В. Буланова з однаковою назвою «Пейзаж влітку» (кін. XIX ст.) [рис. 1]. Ймовірно, роботи митця ко-

лись мали різні назви. Не дивлячись на прориви у полотні, потертості, тріщини рами, роботи вдало вписуються в інтер'єр експозиційної зали. До надходження до музею обидві картини зберігалися у житомирянки Віри Родіної. На жаль, інформацію про художника знайти не вдалося.

Художній фонд СРСР передав музею картину Данила Безуглого «Море ранком» (1963). Д. Безуглий (1914–1977) — відомий український художник, який успішно працював у галузі тематичної станкової картини та пейзажу. Народився на Полтавщині — батьківщині Олени Пчілки. Закінчив Київський художній технікум (1934) і Київський художній інститут (1942; майстерня К. Трохименка). Упродовж усієї творчості Безуглий зберігав вірність мистецтву реалізму, прагнучи у живописі до тонко проробленої, завершені форми [2, с. 5].

У 1966 році музею подаровано портрет видатного грузинського поета Шота Руставелі. В інвентарній книзі зазначено, що картину виготовили на Тбіліському художньо-виробничому комбінаті художнього фонду Грузинської РСР. У рік святкування 100-річного ювілею Лесі Українки у фондовій колекції з'явився портрет грузинського поета Давида Гурамишвілі (XX ст.) роботи невідомого автора. Наявність робіт з Грузії свідчить не лише про зв'язок Лесі Українки з Грузією, а й про тісну співпрацю українців і грузинів з метою вшанування і популяризації видатних постатей. Видатний історик і мовознавець Агатангел Кримський писав: «Вона [Леся Українка — Г. П.] дуже любила грузинів, говорила, що грузинська нація найближче до нас — українців. Леся говорила мені тоді, що буде федерація народів, у якій ми — українці — будемо особливо тісно зв'язані дружбою з грузинами...» [1, с. 171].

Український мовознавець і живописець Степан Криворучко (1904–1998) подарував свою картину «Колодяжненський музей Лесі Українки» (1963). Автор — родом із села Кам'яний Брід на Житомирщині. Митець створював переважно олійні та темперні пейзажі, пов'язані з життям і творчістю видатних українців.

На одній із стін перехідної галереї, що з'єднує помешкання Окружків (Окрушків) і меморіальний будинок, експонується картина живописця Юрія Каргаполова «Музей Лесі Українки у Новограді-Волинському» (1970) [рис. 2]. Її придбали в автора на початку 1990-х рр. Ю. Каргаполов (1930–2013) навчався у Житомирській художній майстерні

Рис. 1. Буланов В. Пейзаж влітку. Полотно, олія. Житомир, кін. XIX ст. (ЛУ II Ж 1)

Рис. 2. Карганолов Ю. О. Музей Лесі Українки у Новограді-Волинському. Полотно, темпера. Житомир, 1970 (ЛУ II Ж 8)

(1947; кер. В. Варжанський) та у М. Максименка (від 1949). Ця робота є цінною в історичному контексті, оскільки художник зобразив музей письменниці на етапі становлення закладу як літературно-меморіального.

В інвентарній книзі є картина, записана під назвою «Волинська хата» [рис. 3]. Зазначено, що автором є Леся Українка. У біографічних книгах про письменницю, її листах немає згадок про цю картину. Вона зберігалася у Лесиної родички Ніни Косач (у заміжжі — Альбертус), яка свого часу проживала у Житомирі. З нею спілкувалася журналістка Лизавета Листовська. Під час їхніх зустрічей Ніна Олександрівна передавала їй свої родинні речі, дещо розповідала про них. На жаль, не всі її оповіді були записані. У Сумському обласному художньому музеї імені Н. Онацького зберігається картина художника Євгена Вжеща «Біла хата» (1900), яка, на нашу думку, має схожість з «Волинською хатою». Оскільки ми не є фахівцями в образотворчому мистецтві, звернулися з цього приводу до фахівців сумського музею. На наш лист відгукнулася Надія Юрченко, в.о. директора художнього музею: «Дійсно, за композицією та деякими деталями робота схожа на відомий підписаний твір Євгена Вжеща з нашого музею. Цей пейзаж ще за життя художника експонувався у Києві, багато разів репродукований, придбаний київським колекціонером Оскаром Гансеном разом з іншими його творами, які у 1920 р. надійшли до Сумського художнього музею. Творчі люди часто-густо зверталися до класичних зразків, робили свої репліки, за стилістичними ознаками твір вашого музею поступається» [3].

У музейній колекції зберігається портрет Лесі Українки (з фото 1890-х рр.), написаний живо-

писцем Олександром Власюком (1969 р.н.) з Рівненщини. На темно-коричневому фоні зображено письменницю, одягнену у бордову сукню. На шії — світло-рожеве намисто, силянка. З картиною зберігається аркуш-вкладиш, на якому надруковано вірш «Портрет» (авторка — Людмила Власюк). Наводимо фрагмент:

*Це — Леся. Наша, рідна, про яку
Сплива в роках і спогадах весна.
Їй відсудила доля нележку,
Гірку ту чашу, що спила до дна...*

Завдяки дружнім стосункам з львівським художником Миколою Гордою (1946–2018) фонди музею поповнилися 11 чудовими картинами. У 2005 році митець написав портрет Лесі Українки з фото 1894 р. У 2006 р. створив цикл робіт «Сім струн», присвячений однойменному циклу поезій Лесі Українки. До нього увійшло 7 картин — портрет Лесі Українки з фото 1896 р., «Леся Українка і Олена Пчілка», авторські портрети письменниці. Упродовж наступних п'яти років з'явилися його роботи: «Леся Українка» (2008) з фото 1890 р., «Михайло Косач» (2010), «Наталія Драгоманова-Бартаї» (2010), «Сестри Леся і Аріадна» (2010), «Леся Українка з матір'ю» (2010) з фото 1897 р. [рис. 4].

Циклу «Сім струн» свою роботу присвятила Олександра Бардамид (1945 р.н.) — кандидат фізико-математичних наук, майстриня декоративного розпису. У своєму творі авторка зобразила сім струн — тем з поетичного циклу Лесі Українки. Картина отримала назву «Сім струн Лесі».

Привертають увагу оригінальні малюнки житомирського художника Олексія Макаренка, виконані за мотивами «Лісової пісні» в авторському стилі «пелюстковізм» або «платковізм». Серед

Рис. 3. Українка Леся (Косач-Квітка Л. П.).
Волинська хата. Картон, олія. Колодажне, рік
невідомий (ЛУ II Ж 7)

Рис. 4. Горда М. П. Леся Українка і Олена Пчілка.
Полотно, олія. Львів, 2010 (ЛУ II Ж 31)

них: «Той, що греблю рве» (1989), «Той, що в скалі сидить» (1994), «Ой! Що таке?..» (1994), «Болотяне царство» (1994), «Ой! Що це за сопілка?» (1995), «Польова царівна» (1995), «Кохання» (1996), «Дядько Лев» (1996), «Мати Верба і Мавка» (1996), «Килина» (1996), «На дні лежить рибалка» (1996), «Куць і Злидні» (1996), «Мара» (1996), «Так от і я» (1996), «Доля» (1996), «Водяник» (1996), Лукашиха» (1996), «Мавка і Лукаш» (1996), «Польова царівна» (1996), «Вовкулака» (1996), «Нічні веселощі русалок» (1996), «Водяник» (1996), «Той, що греблі рве» (1996), «Пригорни, моя доле» (1996), «Верба» (1996), «Перелесник» (1996). Усі роботи (за винятком малюнка «Той, що греблю рве») музею передала колишня викладачка Житомирського державного університету імені Івана Франка Ванда Чайковська. Разом зі своїм чоловіком — відомим краєзнавцем Анатолієм Шевчуком вона підтримувала родину Олексія Макаренка і допомагала в творчості. У 2006 році подружжя підготувало книгу-альбом «Олексій Макаренко». У виданні читаємо: «... Олексій Макаренко шукав у драмі-феєрії Лесі Українки сюжетність, виявляючи відверте за-

цікавлення драматичною колізією, де міфологічна (і в той же час життєва) історія не тільки переказана словами, але й відображена дійством. Проте час від часу у майстра народної творчості виникає бажання віднаходити власні образи без зовнішнього впливу на його асоціативне мислення, ось чому ми можемо побачити у його доробку образи, які не спираються на якусь сюжетну драматичну лінію» [4; с. 63].

Чудові живописні пейзажі подарували відомі художники Євгеній Москаленко («Рання осінь»), Василь Кондратюк («Ранок на Трійцю»), Валерій Кулик («Сосни над Случчю», «Літечко»), Юрій Камишний («Маленький ковчег втрачених почуттів»), Наталія Крутякова-Окружко («Залишки фортеці»).

Потрапили до фондів музею й інші картини Наталії Крутякової-Окружко: «Музей Лесі Українки» (2010) та «Грошова купюра 200 грн» (2011) [рис. 5]. За розповідями художниці, вона є далекою родичкою міщан Окружків (Окрушків), у яких упродовж 1870–1873 рр. сім'я Косачів наймала будинок.

У 2016 році до групи «Живопис» внесли подарунок нетішинської скульпторки, публіцистки

Рис. 5. Окружко-Крутякова Н. В. Грошова купюра 200 гривень.
Полотно, олія. Новоград-Волинський, 2011 (ЛУ II Ж 26)

Світлани Лелях-Бегутової — Казанську ікону Божої Матері. Виготовлена вона з металеві фолги. Вважаємо, що цей предмет варто віднести до іншої групи, оскільки з живописом він не має нічого спільного.

У 2021 році Володимир Федоренко, голова Житомирської обласної ради, подарував картину українського живописця, графіка, заслуженого художника України, голови Житомирського відділення Національної спілки художників України Василя Кондратюка «Поліська феєрія» (2021). Робота присвячена «Лісовій пісні» Лесі Українки. На передньому плані на фоні лісу зображено юну Лесю Українку, одягнену у білу сорочку з вишитими комірцем і зелену керсетку. На задньому плані — герої її славнозвісної драми-феєрії.

Наукові співробітники постійно знайомлять відвідувачів із живописними творами із фондів колекції через персональні виставки митців, власні виставкові проекти. З фондів найчастіше експонувалися портрети Лесі Українки. Так, за останні десятиріччя були організовані такі виставки: «Образ Лесі Українки «Сім струн» (худ. М. Горда) та рушни-

ки з колекції П. Гоця» (2006), «Образ Лесі Українки в творчості народних художників» (2007), «Образ Лесі Українки у творчому доробку худ. М. Горди» (2008), «Сім портретів Лесі Українки» (2009), «Образ Лесі Українки та Поліського краю у творчому доробку художників Горди, Камишного, Кондратюка, Окружко» (2010), «Образ Лесі Українки в образотворчому мистецтві» (2013), «Леся Українка та родина Косачів-Драгоманових у творчому доробку художника М. Горди» (2014), «Родина Косачів та її оточення» (2016), «Образ Лесі Українки в образотворчому мистецтві» (2018).

Висновки: У порівнянні з колекціями інших літературно-меморіальних музеїв України, у зягельському музеї Лесі Українки представлено невелику кількість живописних робіт. Зібрання активно збільшувалося за рахунок подарунків авторів і приватних осіб. У деяких випадках мистецькі твори є далеко не унікальними. Проте їхнє значення не варто применшувати. Картини вдало доповнюють образ Лесі Українки. Зберігаються в особливих умовах — у спеціальних шафах і періодично виставляються для огляду.

Джерела та література:

1. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 1999. 264 с.
2. Безуглий Данило: каталог / упоряд. В. П. Цельтнер; Спілка худож. УРСР. Київ: Реклама, 1967. 26 с.: іл.
3. Лист Надії Юрченко до Галини Пилипенко від 16 вересня 2022 року. Архів Галини Пилипенко.
4. Шевчук А., Чайківська В. Олексій Макаренко. Книга-альбом. К.: Видавничий центр Софія-А. 2006. 280 с.

Ганна СВЯТЕЦЬ

ВСТАНОВЛЕННЯ АВТОРСТВА СТОСОВНО ДВОХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ГРАФІЧНИХ ТВОРІВ кін. XVIII ст.

Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького — мистецька перлина східної частини України. В умовах військового стану науковці закладу проводять екскурсії для захисників і цивільних громадян, відвідувачів із інших країн, займаються атрибуцією творів, оцифруванням колекції, порятунком експонатів, організацією тематичних виставок, підготовкою заходів ін.

Працюючи над каталогом західноєвропейської графіки, вдалося встановити авторство двох французьких гравюр кін. XVIII ст., котрі у «Книзі постійних надходжень № 2 (29)» за описом 1982 р. зазначено як «Невідомі художники Англії XIX ст.» [5, с. 38], а в картках наукових описів додано нечітке прізвище Bretherton (?) [3; 4, с. 1]. У результаті вивчення праць, підтверджено інформацію, що серед значної кількості значимих експонатів музей має дві літографії відомого у західній Європі художника Луї-Леопольда Буальї (1761–1845), роботи якого часто ототожнюють із працями його учня (або однокласника) Анрі Нікола ван Горпа (1758–1820).

Науковці з'ясували, що в ДМОМ ім. О. С. Пушкіна зберігаються два живописних полотна схожих на гравюри із СХМ ім. Н. Онацького: робота Л. Л. Буальї «Печальна розлука» (кін. XVIII ст.), яка потрапила до колекції із Юсупівського палацу-музею в Петербурзі та картина А. Н. Ван Горпа «Жанрова сцена» (1790-і) — з Антиквару в Москві [6].

До атрибуції експонати із Сум були підписані як «Важка розлука» та «Побачення» [3; 4; с. 1]. Проаналізувавши, з'ясовано, що саме Л.-Л. Буальї виконав літографії до представлених у музеї робіт, котрі надійшли до закладу на початку червня 1972 р. від Зимак Галини Андріївни [3; 4; с. 5]. На жаль, більше інформації про історію самих експонатів не маємо.

Досліджуючи роботи французьких художників, з'ясовано, що 2013 р. в Білгородському обласному центрі відбулася виставка «У колі родини», експонати для якої надано з фондів ДМОМ ім. О. С. Пушкіна. На виставці було представлено й картини Л. Л. Буальї «Печальна розлука» (кін. XVIII ст.) та А. Н. Ван Горпа «Жанрова сцена» (1790-і) [7].

Луї-Леопольд Буальї (1761, Ла-Басе, департамент Нор — 4 січня 1845, Париж) — французький живописець і літограф сентиментально-салонного напрямку. Писав картини з 12 років, митця цінували за здібності, проявлені в портретному жан-

рі. Автор навчався технічного прийому троплей у Домініка Донкре, перш ніж переїхати до Парижу близько 1787 р. Створив кілька творів побутового жанру. У період з 1789 до 1791 років виконав низку замовлень для авіньйонського колекціонера Еспрі Кальве, у 1804 р. нагороджений медаллю паризького Салону. У 1833 р. став кавалером Ордена Почесного легіону [4, с. 4].

Окрім живопису художник займався літографією, хоча відомо, що один із його синів, Альфонс (1801–1867), також був фахівцем із даної техніки, тому можна припустити, що він міг допомагати батьку.

У 1823 р. Буальї створив серію гумористичних літографій під назвою «Гримаси» (Les Grimaces). Його роботи налічують близько 4500 портретів (збереглася лише десята частина), мають документальну цінність. Він зображував повсякденне, мирне життя простих людей.

Картини художника зберігаються у музеї Коньяк-Же (Париж), Національному музеї образотворчих мистецтв (Стокгольм), Луврі (Париж), державному Ермітажі (Санкт-Петербург), Фонді Бемберг (Тулуза), палаці вишуканих мистецтв (Лілль), художній галереї Ельського університету (Нью-Хейвен, США), ін.

Анрі-Ніколя Ван Горп, або Вангорп (1758, Париж — 1820, Бомон-сюр-Уаз) — французький художник, аквареліст. У червні 1773 р. вступив до Королівської академії, де був протеже Етьєнна Жора, провівши там десять років як пенсіонер. Жанрові сцени митця повторювалися у гравюрах Л.-Л. Буальї. А.-Н. Ван Горпа називали імітатором останнього [3, с. 4].

Біографія художника маловідома. Маємо обмежену інформацію щодо його мистецької діяльності та виконаних робіт. Деякі картини митця зберігаються в Британському музеї, музеї д'Орсе (Париж), музеї мистецтв (Франція, Тур), ін.

Перейдемо до творів із зібрання СХМ. Одні і ті самі салонні сюжети подано по-різному, у дзеркальному відображенні. У Л.-Л. Буальї мати з донькою обіймають батька, демонструючи таким чином свою підтримку й віру в нього. У Ван Горпа родина ще тільки чекає, доки ув'язненого відпустять на зустріч із близькими.

Дійсно, літографії подібні між собою, тому з упевненістю маємо можливість говорити про одного автора. Твори дають уявлення про середній

Рис. 1. Невідомий художник. «Важка розлука». Англія, XIX ст. Bretherton? СХМ ім. Н.Х. Онацького (папір, пунктир, олівцева манера, 51,7x42,5)

Рис. 2. Буалль Луї-Леопольд (1761 – 1845). «Печальна розлука». Кін. XVIII ст. ДМОМ ім. О.С. Пушкіна (полотно, олія)

Рис. 3. Невідомий художник. «Побачення». Англія, XVIII ст. Bretherton? СХМ ім. Н.Х. Онацького (папір, пунктир, олівцева манера, 51,8x43)

Рис. 4. Ван Горн Анрі-Ніколя (1758 – 1820). «Жанрова сцена». Кін. XVIII ст. ДМОМ ім. О.С. Пушкіна (полотно, олія)

клас Франції кін. XVIII ст.— поч. XIX ст., відтворюючи часи революції, тривалістю 10 років і 6 місяців (1789–1799), що стала головним переломним моментом в історії західної демократії (епоха переходу від абсолютизму й аристократії до доби демократії за участі широких верств населення країни).

Ретельно продумані сюжети картин відображають усю різноманітність міського життя й костюмів Франції. Для творчості художників характерні найтонші колірні моделювання, витонченість малюнків, легка сентиментальність. Тривожна кольорова гама, грамотно підібрані мистецькі засоби — усе характеризує авторів як щирих патріотів своєї країни. Затемнений другий план, виділені світлом постаті, тонка драпіровка одягу — живописні прийоми, що змушують робити акценти на головному, уникаючи другорядних деталей. Смуток, біль, щира любов і підтримка — художники вміло поєднали різні почуття у своїх психологічних роботах.

Творча манера Л.-Л. Буальї нагадує стиль Жана-Батіста Греза та Жана-Оноре Фрагонара, а також жанр, у який він поступово інтегрував точність і ретельність роботи, запозичену в голландських майстрів минулого століття, картини яких митець збирав для своєї колекції.

У Сумському художньому музеї, окрім представлених гравюр, зберігається живописне полотно Л.-Л. Буальї «Урок оптики» (1790-і). Картину передано до закладу в 1939 р. з ДМОМ ім. О. С. Пушкіна в пошкодженому стані. У 1950 р. роботу реставрували в Київській майстерні (реставратор Г. Невкритий). У творі закріпили місця пошкоджень, використали глянцевий лак, підвели ґрунт на місцях втрат, тонували, застосували скипидар. 1984 р. проведено регенерацію лаку й живописне відновлення [2, с. 3].

Науковиця музею Олена Гагіна, дослідила, що на полотні в елегантній сріблястій сукні, зображена друга дружина «батька французької демократії» (а в революційний період й міністра юстиції) Жоржа Жака Дантона (1759–1794) — Луїза Дантон (1776–1856). Вона разом із пасинком Антуаном розглядає офорти за допомогою зографоскопа, який збільшує зображення та дає оптичну ілюзію тривимірності [1].

Таким чином, нами встановлено авторство двох західноєвропейських гравюр XIX ст. з фондів СХМ. Вважаємо, що літографії Л.-Л. Буальї допоможуть відкрити нові імена серед значної кількості маловивчених музейних експонатів, а дане дослідження стане в нагоді для подальшої наукової роботи.

Джерела та література:

1. Від елегантної сукні до французької революції. Сайт СХМ ім. Н. Онацького. Електронний ресурс: <http://artmuseum.sumy.ua/podii1/vid-elegantnoi-sukni-do-francuzkoi-revolucii.html>
2. Картка наукового опису СХМ ім. Н. Онацького. Ж-266. Луї Леопольд Буальї (1761–1845). Урок оптики. 1790-і. 1970–1990-і. 8 с.
3. Картка наукового опису СХМ ім. Н. Онацького. Г-804. Невідомий художник, Англія. XIX ст. Бретертон? Побачення. 1972–1990-і. 8 с.
4. Картка наукового опису СХМ ім. Н. Онацького. Г-805. Невідомий художник, Англія. XIX ст. Бретертон? Прощавання. 1972–1990-і. 8 с.
5. Книга постійних надходжень № 2 (29) з 1148 по 3951. 1959–1979 рр. За описом 1982 р. С. 38
6. Сайт ДМОМ ім. О. С. Пушкіна.
7. Виставка «У колі родини». Білгород, 2013. Електронний ресурс: <http://novovremya.ru/?module=articles&action=view&id=8077>

Олена СЕМЕНОВИЧ

ПОШТОВІ МАРКИ ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
В КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Поштові марки є важливою складовою культурної та історичної спадщини будь-якої країни. Філателія тісно переплітається з історією й кожна визначна подія позитивного або вкрай негативного характеру потрапляє на сторінки марок. Це стосується пам'ятних дат, визначних подій, відомих людей, предметів гордості тощо.

Починаючи з 2014 р. Україна стала країною, якою воює. В категорії мілітаристики ці події 8-ї давнини не залишилися без уваги. Нового підходу українській філателії надав 2022 р. У вкрай тяжкий для країни час Укрпошта прийняла рішення щодо підтримки Збройних сил України та кожного українця, який долучився до боротьби. Під час відкритої війни з росією марки стали більше, ніж просто знаки поштової оплати. За допомогою марок українці закарбовують визначні події війни з окупантами та збирають кошти на підтримку військових і цивільних.

Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ) налічує досить значну кількість предметів філателії, присвячених різним історичним та культурним подіям.

Колекцію поштових марок, присвячених подіям повномасштабного вторгнення росії в Україну, в музеї почали формувати одразу після початку

випуску з 2022 р. Музейні працівники намагаються слідкувати за новими випусками поштової продукції та формують музейну збірку предметів філателії.

За цей період музей поповнив свою колекцію понад 30 зразками поштових марок, які присвячені подіям повномасштабної війни в Україні та ілюструють ці події.

Одним з головних напрямків у науковій діяльності та представленні колекцій широкому загалу РОКМ є каталогізація фондів збережень.

Оскільки предмети філателії (марки, зокрема) надійшли та продовжують надходити у фондову збірку порівняно недавно (впродовж 2-х років), то зрозуміло, що на сьогоднішній день не сформовано їх каталогу.

Дане дослідження має на меті сформулювати та представити широкому загалу каталог поштових марок, присвячених подіям сучасної війни, які надійшли до музею, починаючи з 2022 р. до сьогоднішнього дня. До каталогу увійшло 26 марок. Структура каталогу складається з назви поштової марки, її походження, датування, фондового номера, розміру, техніки та матеріалів виконання, опису музейного предмету та події, якій він присвячений.

КАТАЛОГ

Марка-блок «Русській військовий корабель...всьо». Укрпошта, 2022 р. F (для відправки по Україні). Розмір — 14,9x7,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28374/IV ф 662. Акт № 223/ 18 від 27.05.2022 р.

Марка-блок має тло камуфляжних кольорів. Складається з 6-ти марок: 3 одного варіанту, а 3 — іншого, які розміщені в шаховому порядку. На першому варіанті зображений морський берег, на якому обличчям до моря стоїть борець ЗСУ в формі. Символічно зображення виконане на жовто-блакитному фоні (жовтий берег та блакитне море і небо). У лівій руці він тримає автомат, а правою показує непристойний жест в напрямку російського корабля. У правому нижньому кутку в два ряди є написи: 14.04.2022 (в рамочці, дата затоплення ЗСУ російського флагмана «Москва») і «Русській військовий корабель...всьо». У верхньому правому кутку розміщено рік випуску і Герб України. Ліворуч написи «Україна. Ukraina. F (для відправки по Україні)».

Другий варіант аналогічний, тільки на другому плані зображено російський корабель «Москва». У правому нижньому кутку зображена кругла печатка, на якій напис: «Москва. DONE. 14.04.2022».

Зверху по периметру написи: «Русській військовий корабель...всьо», 14.04.2022 (в рамочці), «Russian Warship... Done!». Внизу розміщено штрих-код і написи: «Смерть ворогам! Deat to enemies!».

Поштова марка, випущена 23 травня 2022 року на згадку про знищення ворожого крейсера «Москва». Є логічним продовженням марки «Русській військовий корабель, іді...!».

Марка-блок «Русській військовий корабель...всьо». Укрпошта, 2022 р. W (для відправки закордон). Розмір — 10,9x10,9 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28375/IV ф 663. Акт № 223/ 18 від 27.05.2022 р.

Марка-блок має тло камуфляжних кольорів. Складається з 6-ти марок: 3 одного варіанту, а 3 — іншого, які розміщені в шаховому порядку. На першому варіанті зображений морський берег, на якому обличчям до моря стоїть борець ЗСУ в формі. Символічно зображення виконане на жовто-блакитному фоні (жовтий берег та блакитне море і небо). У лівій руці він тримає автомат, а правою показує непристойний жест в напрямку російського корабля. У лівому нижньому кутку в два ряди є написи: 14.04.2022 (в рамочці, дата затоплення ЗСУ російського

флагмана «Москва») і «Русській воєнний корабль...всьо». У верхньому правому кутку розміщено рік випуску і Герб України та літера W (для відправки за кордон). У лівому верхньому кутку написи «Україна. Ukraina».

Другий варіант аналогічний, тільки на другому плані зображено російський корабель «Москва». У правому нижньому кутку зображена кругла печатка, на якій напис: «Москва. DONE. 14.04.2022».

Зверху по периметру написи: «Русській воєнний корабль...всьо», 14.04.2022 (в рамочці), «Russian Warship... Done!». Внизу розміщено написи: «Слава нації! Glory to nation!».

По середині знаходиться штамп спецгашення у вигляді корабля, що тоне і написом: «Русській воєнний корабль...всьо».

Поштова марка, випущена 23 травня 2022 року на згадку про знищення ворожого крейсера «Москва». Є логічним продовженням марки «Русській воєнний корабль, іді...!».

Марка-блок «Українська мрія». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 8,9x11,1 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28396/IV ф 664. Акт № 232/ 27 від 18.07.2022 р.

На блоці з 6-ти марок — малюнок дівчинки, призерки Всеукраїнського конкурсу малюнків та фотографій «Що для мене Україна?», що відбувся у 2021 році в рамках відзначення 30-річчя Незалежності України, — одинадцятирічної Софії Кравчук з м. Любомль Волинської обл. — прикрашений рожевими квітами найбільший та найпотужніший у світі літак АН-225 «Мрія» летить до зірок.

На марці зображена дівчинка Марія, що летить до жар-птиці, розкинувши руки, наче крила. Вона, ніби птах, торкається неба, а поруч з нею — літак, її друг. У нього є посмішка і очі. Він наче живий.

Зверху на марці напис «2022 Україна/Ukraine», знизу — «Українська мрія/Ukrainian dream».

Марка-блок присвячена найбільшому у світі літаку АН-225 «Мрія», який був знищений росіянами на аеродромі в Гостомелі.

Марка-блок «Доброго вечора, ми з України». Укрпошта, 2022 р. (W для відправлення за кордон). Розмір — 16,2x10,2 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28416/IV ф 665. Акт № 238/ 43 від 4.08.2022 р.

Блок складається з 6-ти марок. На кожній марці у вечірніх сутінках зображено трактор українського фермера з прапором України, який тягне російський танк з маркуванням Z. Зверху на марці розташований напис: «Доброго вечора, ми з України». У лівому верхньому куті розміщено Герб України — тризуб. У правому верхньому куті напис «Україна». Правий нижній кут займає літера W (для відправлення за кордон). У нижньому лівому кутку напис: «UKRAINA 2022».

Марки розташовані на листі із зображенням поля при заході сонця. Зверху напис українською і англійською мовою «Доброго вечора, ми з України! Good evening, we are from Ukraine!». Ліворуч цей ж напис англійською, а праворуч — українською.

На блок-марці є три штампи спецгашення із зображенням трактора, який тягне танк з написом: «Доброго вечора, ми з України». Нижче розміщено напис: «Рівне. 33028. 28–29. 07.2022».

Автором ескізу марки є дизайнер-графік Анастасія Бондарець.

На поштовій марці «Доброго вечора, ми з України!» зображено реальні події, які мали місце на Миколаївщині та інших регіонах, коли українські селяни без зброї забирали російську техніку, допомагаючи ЗСУ виборювати перемогу.

Марка-блок «Доброго вечора, ми з України». Укрпошта, 2022 р. (M для відправлення по Україні). Розмір — 12,6x12,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28417/IV ф 666. Акт № 238/ 43 від 4.08.2022 р.

Блок складається з 6-ти марок. На кожній марці у вечірніх сутінках зображено трактор українського фермера з прапором України, який тягне російський танк з маркуванням Z. Зверху на марці розташований напис: «Доброго вечора, ми з України». У лівому верхньому куті розміщено Герб України — тризуб, нижче напис «Україна», під ним M (для відправлення по Україні). У нижньому лівому кутку напис: «UKRAINA 2022».

Марки розташовані на листі із зображенням поля при заході сонця. Зверху напис англійською мовою «Good evening, we are from Ukraine!». Внизу на тлі поля цей ж напис українською мовою: «Доброго вечора, ми з України».

На блок-марці є три штампи спецгашення із зображенням трактора, який тягне танк і написом: «Доброго вечора, ми з України». Нижче розміщено напис: «Рівне. 33028. 28–29. 07. 2022».

Автором ескізу марки є дизайнер-графік Анастасія Бондарець.

На поштовій марці «Доброго вечора, ми з України!» зображено реальні події, які мали місце на Миколаївщині та інших регіонах, коли українські селяни без зброї забирали російську техніку, допомагаючи ЗСУ виборювати перемогу.

Блок марок із серії «Пес Патрон». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 12,5 x 12, 5 см. Самоклеючий папір, спецдрук.

РОКМ КН 28484/IV ф 667. Акт № 257/ 62 від 3.11.2022 р.

Блок складається із восьми марок, на яких зображені будні пса-сапера Патрона. Кожна марка має свою назву, якій відповідає зображення на ній: «Патрон допомагає фермерам», «Патрон із рятувальником», «Патрон розблоковує морський шлях», «Патрон — справжній козак», «Патрон рятує дітей», «Віщий сон пса Патрона», «Патрон із нагородою», «Пес Патрон». Останні дві марки «Патрон із нагородою» та «Пес Патрон». Зображення є не малюнками, а фото Патрона. Пес Патрон вважається талісманом українських рятувальників. З початку війни джек-рассел-тер'єр несе службу в команді піротехніків Державної служби України з надзвичайних ситуацій. «Пес Патрон» — перші благодійні поштові марки України, випущені з додатковим номіналом — 8 грн.

Марка-блок «Зброя перемоги». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 12,9x9,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ 28626/IV ф 668. Акт № 275/ 6 від 8.02.2023 р.

Блок складається з 6 марок (по 2 марки у 3 ряди), які показують види озброєнь, якими користуються Збройні Сили України у боях російсько-української війни. Перший ряд на сірому тлі (імітація протекторів коліс): реактивна система залпового вогню «Вільха» (Україна), протикорабельний ракетний комплекс «Нептун» (Україна). Другий ряд: безпілотний літальний апарат «Байрактар ТБ2» (Туреччина), переносний протитанковий ракетний комплекс FGM «Джавелін» (США) (його тримає боєць у повному спорядженні). Третій ряд: переносний протитанковий ракетний комплекс «Стугна-П» (Україна), високомобільна артилерійська ракетна система «М 142 Хаймарс» (США). Другий і третій ряди мають сіро-блакитне тло.

На кожній марці розміщено Герб України, написи: «UKRAINA. 2022, Україна, Зброя перемоги, U + 3.00 (Благодійний внесок на ЗСУ)», а також біля кожної назва виду зброї і невелика смуга кольорів українського прапора. Внизу блоку знаходиться штамп спецгашення «Зброя перемоги».

Марка-блок «Слава Збройним Силам України! Віримо в Збройні Сили України!». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 12, 7x9,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28639/IV ф 669. Акт № 275/ 6 від 8.02.2023 р.

Блок складається з 6 марок, які показують роди військ Збройних Сил України: десантно-штурмові війська ЗСУ (ліворуч зображено два бійця в малинових беретках, а праворуч — кухонна шафа після вибуху і керамічна статуетка васильківського півника на ній), військово-морські сили ЗСУ (ліворуч маяк з українським прапором, а праворуч — матрос у безкозирці і корабель позаду нього), сухопутні війська ЗСУ (ліворуч захисник і захисниця у повному спорядженні, праворуч — солдат з дитиною на руках), сили територіальної оборони ЗСУ (ліворуч зображене цивільне населення, а праворуч — два бійця територіальної оборони), сили спеціальних операцій ЗСУ (ліворуч військовий сил спецоперацій ЗСУ у спорядженні, а праворуч — боєць на спецзавданні), повітряні сили України (ліворуч два літаки, а праворуч — льотчик у кабіні літака). На кожній марці у правому верхньому кутку зображена емблема, а нижче — вертикальний напис роду військ. У лівому верхньому куті розміщено Герб України, праворуч від нього напис: UKRAINA. 2022, нижче вертикально — «Україна». У лівому нижньому кутку напис: U + 8.00 (Благодійний внесок на ЗСУ). У лівому верхньому куті блоку розміщена емблема ЗСУ і напис «Слава Збройним Силам України!». У правому нижньому куті жовто-блакитне сердечко і напис: «Віримо в Збройні Сили України!».

Марка-блок «Кримський міст на біс!». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 11, 2x 14,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28639/IV ф 670. Акт № 275/ 6 від 8.02.2023 р.

Блок складається з 7-ми марок. Зображення на всіх марках однакове. Відтворена відома сцена з голлівудського фільму «Титанік». Закохані Джек і Роза стоять на краю зруйнованого Кримського мосту. В одній руці

дівчина між пальцями тримає сигарету. Позаду них дим, спалена ворожа техніка і вцілілий фрагмент мосту. У небі летить Байрактар. У прірву летить награване російською армією майно мирних українців (автівка з літерою Z, пральні машини, тощо). У лівому верхньому кутку розташовано Герб України — Тризуб. Праворуч від нього горизонтально напис «Україна», а нижче вертикально «Ukraine». У лівому нижньому кутку літера «М». У правому верхньому куті рік випуску «2022», а в нижньому — вертикально назва «Кримський міст на біс». Блок сірого кольору (стилізовано під морське дно). Зверху розташована вказівна табличка з написом «Кримський мост» з виправленням червоною пастою на українську мову і дописом «на біс». Внизу, ніби на морському дні, знаходиться світлова табличка «В добрый путь», фрагмент вказівника «Крымский мост», пральна машинка (як символ мародерства армії РФ) і рятівне коло.

Марка-блок «Воїни світла. Воїни добра». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 12,8x8,3 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28713/IV ф 671. Акт № 282/ 13 від 24.03.2023 р.

Блок темно-синього кольору, стилізований під нічне небо складається з 5-ти марок. По центру розташовані темні обриси території України, до якої зі сторони росії летять ракети. Навколо обрисів нашої країни позначені освітлені міста сусідніх держав. На цьому тлі розташовані марки, які зображують роботу комунальних служб: дорожники, зв'язківці, енергетики, водопостачальники, газовики. На кожній марці у лівому верхньому кутку є напис: «Україна», «Ukraine» і рік випуску «2023». У правому верхньому кутку знаходиться Герб України — тризуб. У лівому нижньому — літера М (знак оплати на території країни), а у правому — назва комунальної служби, яку ілюструє марка. Зверху на блоці розміщена назва: «Воїни світла. Воїни добра».

Марка-блок «ПТН ПНХ!». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 10,9x10,9 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28716/IV ф 672. Акт № 282/ 13 від 24.03.2023 р.

Блок білого кольору з фрагментами стіни складається з 6-ти марок. На кожній марці зображено хлопчика, який відправляє в нокаут дзюдоїста. Це малюнок (графіті) відомого британського художника Бенксі, котрий зобразив його на зруйнованій стіні одного з будинків смт Бородянка Київської області. (фрагмент стіни також зображено на марці).

На кожній марці у лівому верхньому кутку написи: «Україна», «Ukraine». Нижче — «F+7.00» (благодійний внесок). У лівому нижньому кутку — назва марки «ПТН ПНХ». У правому верхньому кутку розміщено Герб України — Тризуб і рік випуску. З правого блоку — напис «© Banksy».

Блок марок «Переможного Нового року!». Укрпошта, 2022 р. Розмір — 12x12 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28763/IV ф 673. Акт № 288/19 від 5.05.2023 р.

Блок марок «Переможного Нового року» складається із шести марок. Марка відображає розлуку, яка три-

ває між близькими людьми навіть під час новорічних свят. Марка представлена в горизонтальній орієнтації та умовно розділена на два сюжети. Зліва знаходиться дівчина, яка зустрічає Новий рік у самотності. Вона сидить в кімнаті на підлозі біля прикрашеної новорічної ялинки. Розгорнуте пакування з подарунком містить написаний лист. Дівчина застигла, міркуючи про коханого. На вікні знаходяться запалені свічки, а на стіні годинник на якому майже 12. У правій частині зображено українського воїна у повному спорядженні з автоматом. Він сидить, спершись на стіну будівлі. На задньому плані змальовано полум'я бою. Об'єднує двох розлучених умовний дотик рук крізь відстань. Ліва нижня частина марки має стилізований надпис «Переможного Нового року!», а права містить латинську літеру номіналу U. Ліва верхня частина марки містить герб та надпис «Україна» українською і англійською мовами. У правому верхньому кутку марки вказано рік випуску — 2022. У правому верхньому і лівому нижньому куті блоку розміщені прикрашені гілочки новорічної ялинки. Праворуч зверху назва «Переможного Нового року!».

Марки «Мир — найвища цінність людства». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 16x11 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28864/IV ф 674. Акт № 297/28 від 21.06.2023 р.

Блок складається з шести марок «Мир — найвища цінність людства» та «Мир. Перемога. Україна». На одній — зображення дівчинки з голубом авторства харків'янки Марії Суислової. На другій — новий знак миру за мотивами кельтського любовного вузла, створений дизайнерами з Люксембургу. На кожній марці напис «Україна» 2023 Ukraina, Тризуб, А Еурога. У правому нижньому кутку англійською мовою напис: «Мир — найвища цінність людства» — тема випуску марок EUROPA 2023 року, ініційованого Укрпоштою через вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року».

Марка-блок «Діти Перемоги малюють Україну майбутнього». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 12,5x8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28866/IV ф 675. Акт № 297/28 від 21.06.2023 р.

Блок складається з п'ять марок, кожна з яких має свою назву:

«Найзаповітніша мрія», на ній зображено голубе небо та жовте поле, на якому мати з донькою зустрічають батька з війни. «Все буде Україна», на якій зображено дівчинку з пензликом в руках, що стоїть на пам'ятнику сестрі Либідь і замальовує зруйновані будинки в кольори прапора України. «Голуб миру», на якій зображено дівчинку у віночку, яка тримає голуб миру. Позаду видніються дерев, будинки та білі голуби. «Дорогою у майбутнє», на якій зображена дорога, по якій їде авто і у боковому дзеркалі видно будинки, дітей у вишиванках та мирне небо. «Щастя — це бути вдома», на якій зображено будинки, біля яких діти граються жовто-блакитними кульками, обіймаються родини та йде будівництво нових будівель. Блок блакитного кольору з літаючими голубами. Зверху

по центру розміщено назву: «Діти Перемоги малюють Україну майбутнього».

Марка-блок «Слава Силам оборони і безпеки України». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 10x7,2 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28867/IV ф 676. Акт № 297/28 від 21.06.2023 р.

Блок складається з чотирьох марок. На трьох марках зображені бійці Національної гвардії України (зображений борець зі зброєю при виконанні і напис ліворуч марки «Честь мужність, закон»), Державної прикордонної служби України (зображено два прикордонники в обмундируванні і з автоматами і напис праворуч марки «Безпека кордону — могутність держави»), Національної поліції України (зображено бійця Національної поліції і моменти роботи поліції, а також напис ліворуч марки «Служити та захищати»), а на четвертій напис «Гвардія Наступу. Час повертати своє».

На кожній марці з правої сторони написи: «Україна» 2023 Ukraina, Герб України та символіка Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції.

Марка-блок «Головне управління розвідки Міністерства оборони України» серії «Слава Силам оборони і безпеки України!». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 10,3x10 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28938/IV ф 677. Акт № 302/ 33 від 12.07.2023 р.

Блок складається з 6-ти марок. На 5-ти марках зображено бійця Головного управління розвідки у повному екіпіруванні, зі зброєю в руках. Борець на бойовому завданні. У правому верхньому кутку знаходиться напис у три ряди: «Головне управління розвідки Міністерства оборони України» та на сріблястому тлі розміщено Герб України (зверху), написи: «України, UKRAINA, 2023» і емблема ГУР. Ліворуч біля трьох марок (на синьому тлі) і праворуч біля 2-х марок (на білому тлі) розміщений напис: «Мудрий пануватиме над зірками» — гасло військової розвідки. На 6-й марці зображено емблему ГУР на тлі Прапора України. У лівому верхньому кутку блоку є напис: «Слава Силам оборони і безпеки України!».

Марка-блок «Служба безпеки України» з серії «Слава Силам оборони і безпеки України». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 10,3x10 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 28976/IV ф 678. Акт № 313/ 44 від 31.08.2023 р.

Блок складається з 6-ти марок. На 5-ти марках зображено бійця СБУ у повному екіпіруванні. Позаду нього з лівої сторони зображено гелікоптер. У лівому верхньому кутку міститься напис «Служба безпеки України». Праворуч на сріблястому тлі розміщено Герб України (зверху), написи: «України, UKRAINA, 2023» і емблема СБУ. Ліворуч біля трьох марок (на синьому тлі) і праворуч біля 2-х марок (на білому тлі) розміщений напис: «Захищаємо Україну разом» на тлі синьої і жовтої смуг. На 6-й марці зображено емблему ГУР на тлі Прапора України. У лівому верхньому кутку блоку є напис: «Слава Силам оборони і безпеки України!».

Блок марок «Не забудемо! Не пробачимо! Буча. Ірпінь. Гостомель». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 7,4x10,9 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29061/IV ф 680. Акт № 326/57 від 4.12.2023 р.

На блоці розміщено три поштові марки, які зображують документальні фото зі знищеною колоною ворожої техніки на вулиці Вокзальній в Бучі, переправи через річку Ірпінь, яка була головним шляхом евакуації для мирного населення та малюнок найбільшого в світі транспортного літака АН-225 «Мрія» на аеродромі в Гостомелі, який знищили окупанти. Тло блоку ілюстроване фотографіями поруйнованих міст. Крім того, у дизайні блоку використано зображення червоно-білої сигнальної стрічки, якою традиційно огорожуються місця злочинів. У нижньому правому кутку на темному фоні напис: «Не забудемо! Не пробачимо! Буча. Ірпінь. Гостомель».

На кожній марці є написи: УКРАЇНА, UKRAINA, 2023, М і герб України — тризуб. Також містяться назви марок: Місто героїв. Буча; місто героїв. Ірпінь; Місто героїв. Гостомель.

Блок марок «Винищувачі зла». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 14,2x10,8 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29068/IV ф 681. Акт № 326/57 від 4.12.2023 р.

На блоці вертикально розміщено чотири марки, на яких метафоричне зображення: на терці із отворами у формі американських винищувачів F-16 натирають фігурку кремля. Зверху зліва напис: Україна. Ukraine», справа — Тризуб. Збоку напис «Винищувачі зла». На блоці зверху ліворуч, на сірому тлі, є назва «Винищувачі зла». Зображення символізує знищення росії Повітряними Силами ЗСУ. По краю блоку зображені синьо-жовті F-16.

Блок марок «Зброя Перемоги». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 11x13,4 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29073/IV ф 683. Акт № 326/57 від 4.12.2023 р.

На блоці розміщено 6 марок із закордонною зброєю, якою воюють ЗСУ.

Блок представляє кращі зразки іноземної зброї, яку надають Україні учасники міжнародної коаліції. На поштових марках блоку зображені: основні бойові танки Challenger 2 (Велика Британія) та Leopard 2 (Німеччина); зенітно-ракетний комплекс Patriot® (США); самохідна артилерійська установка CAESAR (Франція); бойова машина піхоти M2 Bradley (США) Шоста марка розміщена в центрі. У колі зображені прапори країн світу і п'ять одиниць зброї, глобус, напис «Зброя Перемоги. Світ з Україною». На кожній марці вказана відповідна назва і написи: УКРАЇНА, UKRAINA, Тризуб і 2023.

Блок марок поштовий «Героїчні професії. Залізні люди». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 6,3x9,1 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29078/IV ф 684. Акт № 326/57 від 4.12.2023 р.

Поштовий блок прямокутної форми складається з двох марок. На одній марці зображено малюнок палаючого потяга на залізничному вокзалі м. Херсон, на

іншій цей же потяг прибуває на залізничний вокзал м. Львів. На обох марках у верхньому лівому кутку Тризуб, справа — 2023 і напис «Україна. Ukraine», знизу зліва — «Евакуаційний потяг W». На одній марці «Херсон», на іншій — «Львів». Зверху на блоці напис «Героїчні професії. Залізні люди».

Марка-блок «Подарунки Святого Миколая». Укрпошта, 2023 р. Розмір — 12x12 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29160/IV ф 685. Акт № 333/2 від 26.01.2024 р.

Блок складається з п'яти марок, які розташовані навхрест. Всі зображення на марках однакові. Марки у формі ромба, білого кольору. По центру зображений Святий Миколай верхи на коні, що везе у камуфляжному мішку таку необхідну для України зброю. Передніми копитами кінь топче двоголового орла (символізує перемогу України). Праворуч розміщено назву «Подарунки Святого Миколая». Ліворуч міститься Герб України — Тризуб, нижче — назва країни українською і англійською мовами і рік випуску «Україна. UKRAINA. 2023». Ще нижче вказано літерний номінал і додатковий номінал на благодійність «+5».

На самому блоці зображено зимове нічне місто. Зверху напис «Подарунки Святого Миколая».

Марка-блок «Героїчні професії. Укрпошта завжди поруч з вами». Укрпошта, 2024 р. Розмір — 6,4x9,6 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29296/IV ф 687. Акт № 345/14 від 18.03.2024 р.

На блоці з двох марок розміщений кольоровий малюнок, на якому зображено пересувне відділення Укрпошти, яке поїхало в населений пункт відразу після його звільнення Збройними силами України. На одній марці «Укрпошта доставляє» зображено автомобіль Укрпошти, кур'єра та усміхнених клієнтів, які дочекалися поштового відправлення. Зліва — герб, справа напис «2024. Україна. Ukraina». На другій марці «ЗСУ перемагають», в центрі композиції, поруч з танком стоять українські захисники, які звільнили населений пункт і зустрічають авто Укрпошти. Зліва — герб, справа напис «2024. Україна. Ukraina». Зверху на блоці напис «Укрпошта завжди поруч з вами. Героїчні професії».

Марка-блок «І буде весна!». Укрпошта, 2024 р. Розмір — 10x14,5 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29298/IV ф 688. Акт № 345/14 від 18.03.2024 р.

Блок марок сірого кольору містить чотири марки, по центру якого розміщений Тризуб. Зверху напис «І буде весна!» і квітуча гілка, знизу напис «10 років спротиву війни. 731 день широкомасштабного вторгнення росії в Україну». На марках зображено окремі світліни: «Захоплення аеропорту «Бельбек». Севастополь, 2014 р.», «Світло переможе! «Азовсталь». Маріуполь, 2022 р.», «Кохання не спинити!». Харків, 2022 р.», «Руки піхотинця. Бахмут, 2023 р.». на кожній марці, крім назви, розміщено напис країни українською і англійською мовами, Герб України — Тризуб, рік випуску і літерні номінали марок «Україна, UKRAINA, 2024, U, F».

Марка-блок «Зброя перемоги. Made in UA». Укрпошта, 2024 р. Розмір — 14,5x12 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29404/IV ф 689. Акт № 356/ 25 від 6. 06. 2024 р.

Блок з 6-ти марок у вигляді пробитої ворожої броні сірого кольору. У верхньому лівому куті розміщено синьо-жовтий штрих-код, нижче якого напис: «Зроблено в Україні». У лівому нижньому куті напис: «Зброя перемоги. Made in UA». На кожній марці зображено один з видів українського озброєння: розвідувальний комплекс «Shark», ударний оперативно-тактичний безпілотний авіаційно-тактичний комплекс «Лютий», FPV-дрон «Ескадрон», самохідна артилерійська установка «Богдана», броневий автомобіль «Козак» та морський дрон «Magura V5», а також назва, герб, номінал з благодійним внеском «U+5.00», країна-виробник українською та англійською мовами: «Україна Ukraine».

Блок марок «руссійський військовий флот — до дна! The russian navy — to the bottom!». Укрпошта, 2024 р. Розмір — 10,8x14,2 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29468/IV ф 690. Акт № 361/30 від 13.06.2024 р.

Блок містить 4 однакові марки із перфорацією розміром 37,8x52 мм номінальною вартістю F.

У лівій частині блоку вертикально розміщено силуети та назви найбільших морських втрат ворога: майбутня ціль — сторожовий фрегат «Адмірал Макаров»; уражені цілі — патрульний корвет «Сергій Котов», великі десантні кораблі «Цезар Куніков» і «Новочеркаськ, підводний човен «Ростов-на-Дону», десантний корабель «Мінськ», рятувально-буксирне судно «Рятувальник Василь Бех», ракетний крейсер «Москва», великий десантний корабель «Саратов». Зліва внизу розміщено логотип Укрпошти, штрих-код та QR-код з посиланням на інтернет-магазин Укрпошти. Справа вгорі на аркуші-блоці міститься назва «The russian navy — to the bottom! русській військовий флот — до дна!».

На марках блакитного кольору зображені уражені та знищені українськими військовими ворожі кораблі; бій на Чорному морі, під оптичним прицілом — наступна, головна ціль наших оборонців — поки що вцілілий фрегат «Адмірал Макаров». Внизу марки зображено силуети українських бійців, дата випуску — 2024 р., Номінальна вартість марки — F. Вгорі кожної марки міститься назва «руссійський військовий флот — до дна!», назва держави «Україна. Ukraine», державний герб.

Джерела та література:

1. РОКМ. Інвентарна книга № 3/427 IV Ф (Філателія)

Ірина СКАКАЛЬСЬКА
Андрій ЛЕВЧУК

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА У СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
(на прикладі співпраці ОПП Середня освіта (Історія). Музейна справа
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
ім. Тараса Шевченка та Кременецького краєзнавчого музею)

Музеї у сучасному соціумі виконують низку функцій: соціальну, культурно-просвітницьку, освітню, наукову, комунікаційну, експозиційну, видавничу, реставраційну, виставкову, пам'яткоохоронну, меморіальну та ін. Музей є центром культурно-освітнього життя певного населеного пункту, громади. Одним із завдань музейних працівників є максимальне інформування освітніх закладів, що знаходяться поруч, про наявність та якісні характеристики спадщини матеріальної і духовної культури, що наявні у фондах та експозиції музею і можуть бути використанні в освітньому процесі.

Музейна педагогіка сприятиме тому, що громадянськість, патріотизм, національна ідентичність, українськість, європейськість — якісні цінності, які слід виховувати й утверджувати в свідомості, переконаннях, поведінкових нормах суспільства, розпочинаючи з навчальних закладів. Музейна педагогіка здійснює наповнення новим змістом як формальний, так і неформальний освітній простір, тобто її методи і засоби використовуються як під час традиційних занять, так і в ході позанавчальних заходів. Крім того, основна місія музею полягає у створенні культури сучасності та майбутнього, зберігаючи та актуалізуючи всі аспекти історичної спадщини. При цьому, музеї самі виступають як відображення «менталітету епохи» та носії культурної пам'яті. Відповідно, поєднання музейної педагогіки та історичної пам'яті, сприятиме не лише збереженню минулого, але й активному формуванню культурної ідентичності та розуміння сучасності. Це дозволяє музеям не просто зберігати історичні артефакти, а й ефективно передавати цінності, знання та досвід новим поколінням, забезпечуючи безперервність культурної спадщини.

Головною метою цієї роботи є висвітлення походження і значення «музейної педагогіки» у системі історичної пам'яті.

Низка публікацій присвячені музейній педагогіці та розкривають її різноманітні аспекти, зокрема, праці В. Прижога [1], А. Киридон [2] та ін. Проте, практична складова теми не є широко висвітленою в літературі, тим більше в контексті історичної пам'яті.

Очевидно, що не лише структура музею моделює механізм пам'яті, але й породжені сенси епохи фор-

мують структуру самого музею. У контексті пам'яті музеї розглядаються як засоби збереження пам'яті; комунікатори та посередники; носії пам'яті; місця пам'яті; топоси пам'яті та ін. Історична пам'ять – це спрощене, колективне сприйняття минулого людьми, які належать до однієї національної спільноти. Вона відрізняється від історичної науки тим, що остання ґрунтується на наукових дослідженнях й аналізі фактів.

Соціальна та культурна пам'ять, як і музеї, є соціокультурними феноменами, що мають глибинну спорідненість. Знання, традиції, цінності, символи та образи, які становлять основу колективної пам'яті, є також ключовими елементами музею та відіграють важливу роль у його діяльності. Взаємодія між сеансами пам'яті та музеями сприяє збереженню, актуалізації та передачі колективної пам'яті від покоління до покоління [2, с. 196].

Дослідник у галузі музейної педагогіки М. Юхневич відносить до основних форм культурно-освітньої діяльності музею такі заходи, як екскурсії, лекції, консультації, наукові читання, конференції, сесії, засідання; а також клубну роботу, що включає гуртки та студії. Крім того, він зазначає конкурси, такі як олімпіади та вікторини, зустрічі з цікавими людьми, концерти, літературні вечори, театральні вистави, кіносеанси, свята, історичні ігри та інші подібні заходи [3].

Музейна педагогіка є невід'ємною частиною системи історичної пам'яті, забезпечуючи збереження та передачу знань про минуле наступним поколінням. Співпраця між освітньою програмою Середня освіта (Історія). Музейна справа Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Кременецьким краєзнавчим музеєм є яскравим прикладом того, як студенти можуть інтегрувати знання та навички у реальному музейному середовищі, а в свою чергу музейні працівники залучати здобувачів до музейних заходів.

Одним із важливих елементів цієї співпраці є проведення лекцій у музеї, де студенти мають можливість безпосередньо працювати з експонатами, що значно збагачує їхнє розуміння історичних процесів. Використання оцифрованих музейних предметів дає можливість залучити новітні техно-

логії до освітнього процесу, що робить його більш інтерактивним та доступним для студентів. Цифрові ресурси також сприяють тому, щоб історичні артефакти стали доступними для ширшої аудиторії, включаючи тих, хто не має можливості фізично відвідати музей. ККМ здійснюється поетапне оцифрування музейних предметів.

Інтерактивні методи навчання, які впроваджуються музейними працівниками під час проведення екскурсій і практичних занять, допомагають студентам не лише засвоювати фактичний матеріал, але й розвивати критичне мислення та аналітичні навички. Практика студентів у музеї є важливою складовою їхньої професійної підготовки. Вона дозволяє їм набувати досвіду роботи з музейними колекціями, а також вчитися організовувати та проводити освітні заходи.

Назвемо лише найпоширеніші види й форми навчальних занять, які проводяться у музеї: музейний квест; музейна карта; заняття-консиліум; прес-конференція; семінар; екскурсія-лекція; імітаційні ігри; майстер-клас; інтерв'ю в музеї та ін. Метод музейного моделювання — передбачає моделювання ситуацій, подій, битв, процесів, станів, явищ, сприяє практичному застосуванню знань через емоційний вплив від музейного експоната, експозиції, аналізу епістолярної спадщини. ККМ ініційовано колективне прочитання на камеру студентами спеціальності твору У. Самчука «Юність Василя Шеремети», яке незабаром буде реалізоване.

Завдяки тісній взаємодії між освітніми установами та музеєм, студенти отримують унікальну можливість поєднувати теоретичні знання з практичними навичками. Це сприяє не лише їхній професійній підготовці, але й формуванню глибшого розуміння ролі музеїв у збереженні історичної пам'яті та культурної спадщини. Звісно, семінарські заняття з навчальних дисциплін Екскурсознавство, Основи музеєзнавства, Писемні пам'ятки — доцільніше проводити у ККМ.

Наголосимо на тому, що у взаємодії Академії та музею має значно бути посилена увага до мети виховання громадянина — патріота України, утвердження поваги до національних надбань українського народу, наслідування кращих прикладів мужності, особливо сьогодні в період російсько-української війни. Нові реалії, які склалися внаслідок агресії РФ, зумовлюють активну потребу у формуванні громадянської компетентності в студентів засобами музейної педагогіки. Наприклад, це можуть бути тематичні екскурсії в музеї на патріотичну тематику. Зауважимо, що тема дисертації директора музею тісно пов'язана з ОПП Середня освіта (Історія). Музейна справа, а її наукові та практичні

результати будуть скеровані на формування громадянської компетентності в майбутніх вчителів історії та працівників музею.

Однією з вагомих форм організації навчання в музейній педагогіці вважаємо музейну екскурсію — основний вид культурно-освітньої діяльності музею, який заснований на колективному огляді залів під керуванням фахівця із заздалегідь запланованої теми за визначеним маршрутом. Особливістю музейної екскурсії є поєднання розповіді й демонстрації; у студентських музейних екскурсіях використовується бесіда, прийоми гри, театралізації [3].

Так, у етнографічному залі можуть відбуватися для здобувачів вищої освіти в новорічний період, театралізовані колядки і щедрівки, при цьому залучаються ще працівники культурної сфери і музичної школи. Адже, традиційна різдвяна обрядовість українців відзначається багатоманітністю. Свята сприяли зближенню всіх членів родини, інтеграції українців тощо [4]. Отже, проведення театралізованих колядок і щедрівок, не лише відтворює традиційну різдвяну обрядовість українців, але й сприяє збереженню та передачі цієї культурної пам'яті. Такі заходи допомагають молодому поколінню глибше усвідомити важливість родинних і національних традицій, а також сприяють згуртованості громади, зберігаючи живий зв'язок між минулим і майбутнім.

Сучасний музей виступає як своєрідна система, яка моделює культуру, інтегрує різноманітні культурно-історичні коди та виявляє характерні риси, стани і цінності культури. Його мета полягає не стільки в передачі фундаментальних знань, скільки у формуванні та зміцненні особистого ставлення людини до світу та її минулого. Музей покликаний не лише навчати історії, літературі, біології та іншим дисциплінам, а й розвивати особисте ставлення до цих предметів, підкріплене й обґрунтоване музейними експонатами [5].

У цьому контексті музейна дидактика може асоціюватися з освітньою схемою діяльності в музейному просторі, яка забезпечує осмисленість процесу і спрямованість на досягнення очікуваного результату. Це передбачає визначення алгоритмів і послідовності дій для реалізації стратегій взаємодії з відвідувачами. Або з різноманітними методами, підходами та стилями педагогічної діяльності, які використовуються в музеї для ефективної комунікації та стимулювання постійного пізнавального інтересу відвідувачів.

Також з розробкою дидактичних матеріалів для кожного музейного заняття, що включає створення «музейних карт», «музейних паспортів» і розробку музейних маршрутів. Наприклад, у сучасних музеях дидактичні завдання мають чітку структуру, яка

залежить від різних чинників і охоплює створення концепції заняття, його реалізацію, проектування матеріалів та оцінку ефективності. Так, під час занять з Основ археології здобувачі розглядаючи панорамну картину життя людей в епоху палеоліту на горі Куличівка у Кременці, шляхом імітації відтворюють деталі життя у первісні часи.

На етапі створення концепції потрібно конкретизувати тему, обрати цільові групи, визначити медіаційні цілі та музейні об'єкти, а також вибрати дидактичні методи та завдання. Під час реалізації концепції розробляється музейний маршрут і порядок взаємодії з відвідувачами на різних етапах. На етапі проектування створюються дидактичні завдання, які враховують усі аспекти презентації матеріалу. На етапі оцінки проводяться різні тестування та аналізи, щоб отримати зворотний зв'язок і визначити ефективність заходу. У цьому контексті важливо враховувати тип і характер евалуації (підтвердження), щоб максимально ефективно оцінити результати музейної діяльності [6].

Аналіз розвитку музейної справи в сучасних умовах показує, що роль музеїв у системі освіти набуває все більшого значення як в Україні, так і за її межами. Музей, виступаючи як «центр культурного та духовного відродження народу», грає ключову роль у гуманізації суспільства, зберігаючи історичну пам'ять, накопичені знання та духовні цінності. Співпраця між музеями та освітніми установами сприяє гармонійному розвитку учнів та студентів, їхньому духовному зростанню, допомагаючи їм засвоювати високі цінності та перетворювати свої духовні задатки на стійкі позитивні якості. Така співпраця також підтримує формування творчих особистостей і майбутніх агентів соціокультурних змін [7]. Відповідно, актуальними є питання підготовки фахівців, здатних здійснювати музейно-педагогічну інтеграцію. Тому, КОГПА ім. Тараса Шевченка реалізовує ОПП Середня освіта (Історія). Музейна справа. Від ККМ була пропозиція, щоб здобувачі вивчали арт-педагогіку, мета якої полягає у пізнанні здобувачами закономірностей арт-педагогічної діяльності, опануванні арт-методів з метою формування творчої особистості учня, розвитку вмінь конструювати освітній процес на засадах арт-педагогіки. арт-педагогіка є синтезом мистецтва й педагогіки. Саме вона, може використовувати мистецькі надбання, яких у фондах ККМ є чимало, а окремі полотна демонструються у Академії (картини Р. Глуква, О. Якимчука, це місцеві художники). Крім того, студенти відвідують виставки картин у музеї. Наприклад, 30 серпня 2024 р. здобувачі були присутні на відкритті виставки відомого волинського художника Володимира Жупанюка.

Також під час виставки презентували його книгу «З подорожнього етюдника», яка складається з ескізів, замальовок та начерків художника, створених у перше та на початку другого десятиліття 2000-х років. Одна з ікон особливо привертає увагу студентів із своїм історичним сюжетом — це «Боремельський хрест». Зокрема, у 1671 р. священник Помаржанського замовив кременецькому митцю Бужанту написати ікону, де Христос несе хрест на фоні 33 хрестів. Саме епізод з історії іконопису Кременця, донедавна невідомий, зображений на картині В. Жупанюка [8]. Цей фрагмент може стати поштовхом і до наукових пошуків студентів на тему іконопису в Кременці та Почаєві.

Зазначимо ще такий вид співпраці як «Педагогічний практикум», що надає можливість здобувачам отримати практичний досвід в організації об'єднаного освітнього процесу, орієнтуючи його на музейну педагогіку. Це включає в себе: розуміння сутності освітньої інтеграції через музейну педагогіку для особистісного, творчого та духовного розвитку студентів; а також розвиток навичок створення і впровадження технологій, що сприяють ефективному навчанню та вихованню студентів на основі музейної педагогіки. Влітку, на базі ККМ, студенти ОПП проходили навчальну музейно-археологічну практику. Вчилися вивчати та каталогізувати експонати, займалися пошуком нових артефактів, робили спробу розробити концепцію розвитку установи та її експозицій (у звітах написали рекомендації для директора ККМ).

Після повномасштабного нападу росії на Україну академічні установи та громадські організації, що займаються темами пам'яті, історії та культури, не тільки продовжили свою діяльність, але й значно посилили активність. Програми, такі як «Майбутнє спадщини: історія, культурологія, література» Українського католицького університету та «Дослідження пам'яті та публічна історія» Київської школи економіки, стали важливими центрами для глибшого розуміння та критики меморіальної культури. Також активно працюють громадські ініціативи, які досліджують колективну пам'ять і війну, такі як «Минуле, майбутнє мистецтво» з Одеси, ГО Музей сучасного мистецтва з Києва, та Центр міської історії у Львові. ЗМІ також активно долучаються до цієї теми, зокрема через продукти Суспільного, «Історичну правду», шоу «Реальна історія» та інші проекти. Крім того, з'являються численні цифрові проекти, відео та подкасти, такі як Платформа пам'яті Меморіал, Дарії Гірної, УІНП «(На) пам'ять» та «У пошуках ідентичності» [9].

У контексті вище зазначеного ККМ також здійснює документування свідчень російсько-

української війни (2014–2024 рр.). Організовано збір даних методом усної історії (до речі, автори є членами Асоціації усної історії) з теми дослідження: «Досвід діалогу з бійцями російсько-української війни: повсякденне життя на фронті». До анкетування долучаються й студенти, які активно беруть інтерв'ю у воїнів. Всі анкети акумульовано в фондах ККМ.

На думку працівника УІНП Володимира Теліщака, «держава буде формувати політику пам'яті через рекомендації для освітян та органів місцевого самоврядування, практик відзначення пам'ятних дат на місцевому та державному рівні, формуванні музейних колекцій цього часу та збереженні свідчень очевидців подій». А на думку дисидента Мирослава Мариневича, важливо, аби після нашої Перемоги Україна зберегла свою суб'єктність та україноцентричність, а світ пам'ятав, що ми – не частина «руського міра», не ототожнюємо себе з «трьома братськими народами» і завжди будемо боротися проти будь-яких спроб нас поневолити [10]. Про це наголошується студентам під час їхнього відвідування музею.

Отже, в умовах сучасного реформування української освітньої системи виникає необхідність у нових підходах до організації та змісту освітнього процесу. Серед них важливе місце займає музейна педагогіка, яка є перспективним напрямом сучасної педагогіки. Вона сприяє формуванню особистості, залучаючи учнів і студентів до дослідницької діяльності за допомогою музейних експозицій та інформаційних технологій. Це допомагає розвивати їхні дослідницькі

навички, творчі здібності, здатність до самостійних суджень і оцінок, а також критичне мислення. Музейна педагогіка відіграє значну роль у системі освіти, сприяючи всебічному розвитку студентів.

Музейна педагогіка відіграє важливу роль у формуванні та збереженні історичної пам'яті, адже забезпечує інтерактивний та навчальний підхід до вивчення минулого. Через різноманітні методи та технології музейна педагогіка сприяє глибшому розумінню історії та культури, допомагає учням, студентам і загалом відвідувачам осмислювати та інтерпретувати значення історичних подій у контексті сучасності.

У системі історичної пам'яті музейна педагогіка функціонує як міст між науковими дослідженнями і суспільною свідомістю, трансформуючи складні історичні факти у доступні та зрозумілі знання. Це дозволяє не лише зберігати культурну спадщину, але й активно формувати колективну ідентичність та пам'ять нації (нагадаємо про гастрономічні проекти музею, які пропагують багату національну нематеріальну спадщину волинян).

Таким чином, музейна педагогіка є ключовим інструментом у збереженні історичної пам'яті, сприяючи не тільки освітньому процесу, але й культурному розвитку Кременецької громади та суспільства в цілому. Її ефективна реалізація може значно посилити розуміння історії, сприяти розвитку критичного мислення та підтримувати діалог про важливі історичні проблеми.

Джерела та література:

1. Прожога В. М. Музейна педагогіка: залучення молоді до вивчення та збереження історичної спадщини. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 2. С. 23–27.
2. Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. Збірник наукових праць Україна — Європа- Світ. URL: <http://surl.li/rqoqwa>
3. Рокицька О. Складники моделі музейно-педагогічного процесу в закладі загальної середньої освіти. URL: <http://surl.li/jdfamx>
4. Колядки і щедрівки. Київ «Музична Україна», 1991.
5. Карманов О. В. Музейна дидактика у системі організації комунікації з відвідувачами. *Матеріали Восьмої науково-практичної конференції «Музейна педагогіка — проблеми, сьогодення, перспективи»* (Київ, 1–2 жовтня 2020 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ: НКПІКЗ, 2020. С. 55–57.
6. Апостолова-Возниця О. О. Музейна педагогіка як складова частина патріотичного виховання учнівської молоді. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді: «Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян»* (18–19 жовтня 2012 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: Видавець ФОП Систеров В. М.; Друкарня «Акцент», 2012. С. 105–110.
7. Сабадаш Ю. С., Мараховська Н. В. Підготовка музеєзнавців-педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми. *Вісник Маріупольського державного університету серія: філософія, культурологія, соціологія*, 2022, вип. 23. DOI 10.34079/2226–2849–2022–12–23–110–120
8. Ілинч О. «Кременець був у його серці»: у краєзнавчому музеї можна безкоштовно відвідати виставку відомого художника. 2024. URL: <http://surl.li/wsygna>
9. Дробович А. Одним із найдивовижніших досвідів сучасної російсько-української війни є меморіалізація (або увічнення пам'яті) просто під час її перебігу. NV. 27 липня 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyana-v-ukrajini-ekspert-rozpozviv-yak-ukrajincyam-vshanovuvati-pam-yat-zagiblih-50437855.html>
10. Історична пам'ять: що робити, щоб наші діти не забули нашу боротьбу. 2023. URL: <http://surl.li/iojggi>

Ніна СОТНІКОВА

МУЗЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: З ДОСВІДУ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

Наш музейний заклад був створений як регіональний воєнно-історичний музей, що мав задовольнити інформаційні та морально-естетичні потреби жителів Харківської області щодо однієї з найважливіших подій історії ХХ століття — Другої світової війни. За час свого існування він пройшов декілька етапів реорганізації: від пам'ятки історії місцевого значення, музею-філії Харківського історичного музею (2005–2008 рр.), обласного комунального закладу (2008–2011 рр.) до національного закладу, який перебуває з 2012 р. в управлінні Міністерства культури та інформаційної політики України. З часом відбулося поглиблення змісту експозиції шляхом нових досліджень та музейних надходжень, розширилися її тематичні та хронологічні рамки, а обсяг експозиційних площ дозволив реалізувати виставкові проекти, присвячені участі жителів Харківщини в локальних війнах та збройних конфліктах ХХ століття.

Починаючи з 2014 року, в музеї закладу почалася часткова реекспозиція, що передбачала зменшення питомої ваги експозиційних матеріалів, присвячених проблематиці Другої світової війни, а внаслідок цього — вивільнення площ для створення виставок, присвячених подіям сучасної воєнної історії, зокрема проведенню антитерористичної операції та операції об'єднаних сил в Донецькій та Луганській області. Реалізовані інтерактивні мультимедійні виставкові проекти стали своєрідними комунікативними майданчиками для воїнів-захисників, волонтерів, пересічних громадян різних вікових груп. Отже, наш заклад з музею Другої світової війни перетворився на воєнно-історичний музей, який різноманітними засобами висвітлює події періоду Другої світової війни, локальні війни й збройні конфлікти ХХ століття, сучасну воєнну історію. Зазначені процеси спонукали нас до розробки нової концепції розвитку закладу, а зміна статутних завдань вимагала його перейменування. Відтворення подій воєнної історії Слобожанщини, згідно з новою концепцією, мало на меті проведення повної реекспозиції музейного експозитарного простору, спрямованої на військово-патріотичне та національно-патріотичне виховання, утвердження свободи особистості через критичне осмислення минулого. Для поглиблення емоційного сприйняття трагічних подій воєнного лихоліття передбачалося використання сучасних мультимедійних та аудіо-

візуальних засобів, які передавали б атмосферу відповідного часу, настрої пересічних громадян, викликали б співчуття, а внаслідок цього — розуміння всіх жахів, породжених війною.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року стало справжнім випробуванням для нашої країни. Реалії війни торкнулися й музейних закладів, які потрапили в її епіцентр. Держава-терорист безжалюбно знищує українську ідентичність.

Опинившись в умовах воєнного часу, музейний заклад змушений був терміново згорнути свої експозиції та вжити заходів щодо збереження музейних фондів. Згадуються перші дні вторгнення російського агресора, сповнені страхом та невизначеністю. Але реалії воєнного лихоліття об'єднали українську музейну спільноту щодо пошуку нових шляхів та методів музейної діяльності. Безцінною формою набуття практичних навичок діяльності в умовах війни стала участь співробітників музею в численних форумах, вебінарах, тренінгах, започаткованих з перших місяців збройної агресії Російської Федерації. На цих онлайн-зустрічах музейники закладу мали можливість обмінятися досвідом, отримати поради, поділитися здобутками музейної роботи тощо.

Наприкінці 2023 року Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І. С. Конєва» отримав нову назву — «Національний музей воєнної історії Слобожанщини» і, відповідно до нової концепції розвитку, розширив хронологічні межі висвітлення подій воєнної історії Слобожанщини — від часу заселення краю в XVII столітті до сьогодення. На сучасному етапі основна діяльність музею спрямована на збереження, комплектування та дослідження воєнної історії Слобожанщини XVII–XXI століття.

Згідно з чинним законодавством, одним із завдань музеїв є поповнення та збереження Музейного фонду України [3]. Тому фондова робота закладу на сучасному етапі полягає в збереженні вже існуючої музейної колекції та її поповненні новими експонатами. Співробітники музею навіть під час війни постійно ведуть збір експонатів, що відтворюють події минулої та новітньої воєнної історії Слобожанщини.

Одним зі шляхів комплектування фондової збірки музею в умовах воєнного стану є експедиції деокупованими територіями Харківської області,

які наші співробітники здійснюють з метою збору предметів, пов'язаних з російсько-українською війною. Протягом 2023–2024 років музейні фонди поповнилися тридцятьма предметами етнографії першої половини ХХ століття (Харківщина, Сумщина), що стануть суттєвим матеріалом для створення експозиції «Слобожанщина: від часу заселення (XVII ст.) до кінця 1930-х рр.».

Ще одним способом поповнення музею новими експонатами є співробітництво з волонтерськими організаціями. Протягом тривалого часу ми підтримуємо тісний зв'язок з Громадською організацією «Українське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО у Харківській області», головою якого є Ярина Чаговець. Створення на базі музею виставки «Волонтери АТО», проведення Всеукраїнського форуму «Єдина родина України» під гаслом «Біда нас не зламала. Біда нас об'єднала», Днів шани, поповнення фондової збірки новими предметами, що відтворюють воєнні події сучасності, — це далеко не повний перелік результатів спільної діяльності зазначеної організації з Національним музеєм воєнної історії Слобожанщини.

З початком повномасштабного вторгнення музей розпочав співпрацю з Благодійною організацією «Харківський обласний благодійний фонд «Даруй Добро», заснованою за ініціативи Анатолія Русецького, депутата Харківської обласної ради, громадського активіста, а нині — військовослужбовця Збройних сил України. На сьогодні цей фонд став великим волонтерсько-логістичним плацдармом для об'єднання зусиль жителів Харківщини в боротьбі за свободу й незалежність України. Волонтери фонду надають значну допомогу щодо поповнення фондів музею предметами, які стануть суттєвим підґрунтям для створення та реалізації майбутніх експозиційних проєктів, присвячених сучасній воєнній історії. Результатом плідної співпраці є реалізація експозиційного проєкту «Благодійний фонд «Даруй добро: діяльність в умовах російської агресії».

З середини 2022 року заклад співпрацює з Благодійною організацією «Благодійний фонд «Єдина мета — Перемога!», директором якої є Юлія Смолярчук. Волонтерами фонду передано до музею чимало предметів, зібраних на деокупованих територіях Харківщини.

Науково-дослідна робота закладу передбачає вивчення актуальних тем, пов'язаних з профілем роботи: «Харківщина у Другій світовій війні», «Участь жителів Харківської області в локальних війнах та збройних конфліктах ХХ ст.», «Сучасна воєнна історія». Зауважу, що з початком збройної агресії Російської Федерації проти України вся науково-дослідна робота музею проводиться винятково

в онлайн-режимі. Результатами дослідної діяльності наукових співробітників за період воєнного часу є близько 80 дописів на власній сторінці в соціальній мережі «Facebook», що відтворюють основні напрямки роботи закладу, висвітлюють пам'ятні дати та події в історії України на шляху здобуття власної свободи, незалежності та територіальної цілісності. Зазначу, що публікації в соціальних мережах є зручними та економними для поширення інформації серед доволі широкої аудиторії й, крім того, можуть бути великими за обсягом.

Результатами науково-дослідної роботи співробітників музею є підготовка доповідей, тез, повідомлень для участі в науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах тощо. Протягом воєнного часу опубліковано 19 наукових досліджень, які висвітлюють тематику, що відповідає напрямкам діяльності закладу.

Також у реалізації дослідного напряму діяльності музею важливе місце посідає так звана «усна історія». Зауважу, що російсько-українська війна є подією новітньої воєнної історії, а свідчення її учасників та очевидців у майбутньому стануть цінним історичним джерелом. Збір свідчень проходить у формі аудіо- та відеозаписів інтерв'ю з учасниками бойових дій, з пересічними громадянами, що перебували на тимчасово окупованих територіях, волонтерами тощо.

З початком повномасштабного вторгнення експозиційна діяльність музею поставлена «на паузу». Зазначу, що в основу експозиційного відображення покладено етапи воєнної історії Слобожанщини від початку заселення краю (XVII ст.) до сьогодення. На жаль, у воєнних реаліях ми маємо можливість створювати лише пересувні виставки. Одну з таких — «Зброя Перемоги» — співробітники музею демонстрували з нагоди Міжнародного дня музеїв у Театрально-концертному центрі в м. Харків (2023 р.). Зазначена виставка присвячена подіям російсько-української війни. Основу її склали предмети філателії (художні конверти, марки, листівки; наліпки патріотичні тощо), випущені АТ «Укрпошта» 2022–2023 років; предмети нумізматики та фалеристики, випущені Банкотно-монетним двором Національного банку України; предмети спорядження військовослужбовців Збройних сил України. Перевагою пересувної виставки «Зброя Перемоги» стала безпечність перегляду та її доступність широкому загалу — різновіковим групам відвідувачів.

У тісній співпраці зі співробітниками музею Військового інституту танкових військ НТУ «ХПІ» реалізовано виставковий проєкт «Сила. Відвага. Честь».

Протягом 2023–2024 років виставка «Своєю долею до подвигу причетні» доповнена експозицій-

ними матеріалами (відомчі відзнаки, нагороди), що відтворюють результати діяльності Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Також доповнено експозицію знищеної російської техніки під відкритим небом чотирма одиницями.

З метою вшанування пам'яті захисників України різних поколінь на території закладу в майбутньому передбачено реалізацію творчого мистецького проєкту «Козацька звитяга», який стане результатом тісної співпраці з харківськими скульпторами та волонтерами.

Будь-яка війна пов'язана з переоцінкою речей, з руйнацією певних поглядів, зі зміною позицій, думок, з трансформацією світогляду. Военні дії, военний стан, що спричинені кривавими подіями, накладають відбиток на всі сфери життєдіяльності людини. Війна також є своєрідною перевіркою, своєрідним випробуванням особистості щодо її національно-патріотичних переконань [5, с. 264–265]. Тому важливою складовою діяльності Національного музею воєнної історії Слобожанщини, особливо в період воєнного часу, є патріотичне виховання громадян. На думку В. Сухомлинського, — «це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею» [4, с. 131]. Складовою частиною патріотичного виховання, яка в часи воєнної загрози набуває пріоритетного значення, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України [2].

Починаючи з 24 лютого 2022 року, Харківщина стала форпостом боротьби з російською збройною агресією й прийняла на себе головний удар орд окупантів. Влада, військові, волонтери, пересічні громадяни виступили єдиним фронтом у боротьбі з російськими загарбниками, виявивши масовий патріотизм, стійкість та воїнську звитягу. На жаль, сторінки новітньої історії ми пишемо ціною життя наших земляків, які сьогодні відстоюють суверенітет та територіальну цілісність України. Вважаємо, що трагічні й водночас героїчні будні Харківщини повинні знайти своє відображення в пам'яті нинішніх та прийдешніх поколінь. З огляду на вищезазначене, в музеї спільно з громадами Харківщини, військовими частинами, представниками військових підрозділів Збройних сил України, родинами загиблих започатковано роботу над створенням бази даних про захисників України, яка передбачає збір фото-, відео-й аудіоматеріалів та документування інформації про загиблих. Зібрані матеріали в подальшому будуть використані для створення Книги пам'яті.

Отже, діяльність нашого музейного закладу в умовах воєнного часу зосереджена на науковому дослідженні, комплектуванні, збереженні та популяризації пам'яток і реліквій воєнної історії Слобожанщини від часу заселення краю в XVII столітті до сьогодення; спрямована на вивчення та висвітлення історичних подій про трагедію, жертовність і звитягу українського народу в боротьбі за здобуття незалежності, державного суверенітету та територіальної цілісності України, на залучення громадян до надбань національно-історичної спадщини, військових традицій, збереження громадської злагоди та консолідації суспільства. Бо зараз, як ніколи, важливо пам'ятати, що «Минуле — це потяг, але він уже пішов. Майбутнє — це мрія, але ще не відомо чи збудеться вона. А сьогодення — це подарунок життя. Тому потрібно жити сьогоденням, з надією на майбутнє і з досвідом минулого!» [1].

Джерела та література:

1. Мудрі вислови, «крилаті фрази» українських письменників та поетів. URL: <https://naurok.com.ua/mudri-vislovi-krilati-frazi-ukra-nskih-pismennikov-ta-poetiv-216046.html> (дата звернення: 14.03.2024).
2. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/506238_736214. (дата звернення: 12.03.2024).
3. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр> (дата звернення: 07.03.2024).
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. 654 с.
5. Шуляк С., Беценко Т. Значення музеїв в освітньо-виховному процесі у період воєнного стану. *Музейна педагогіка в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів Міжнародного круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р. С. 264–265. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-617-7945-45-0-424> (дата звернення: 04.03.2024).

Оксана СУЛИМА

КОСТЬ МОЩЕНКО ЯК ДИЗАЙНЕР

Імідж Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (ПКМВК) за більш ніж 130-літню історію сформувала ціла плеяда науковців, які своєю подвижницькою працею сприяли розвитку та розквіту закладу, незважаючи на фінансові обмеження, революції, війни, репресії. Серед невтомних трударів музейної ниви — Кость Васильович Мощенко (1876–1963). Попри десятиліття роботи у різних культурницьких фундаціях України, його ім'я належить до когорти українських вчених, яких тоталітарна радянська влада викреслила з наукового дискурсу. Лише за часів незалежної України та завдяки активним пошукам сучасних дослідників — Олексія та Світлани Нестуль, Олександра Супруненка, Віталія Ханка, Ірини Власенко, Галини Галян — широкому загалу поступово стає доступним його творчий доробок.

Упродовж 1898–1903 рр. Костянтин Васильович студював архітектуру та мистецтво у Казанському художньому училищі, Львівському політехнічному інституті та Санкт-Петербурзькій художній академії [31, с. 59]. Після завершення навчання молодий спеціаліст працював у технічному відділі Київського губернського земства, тоді ж заприятелював із директором Київського музею старовини та мистецтва Миколою Біляшівським (1867–1926 рр.), якому належать пророчі слова щодо долі молодшого колеги на ниві музейництва: «...Ви знайшли таке діло, що може захопити вас на все життя...» [11, арк.1]. У серпні 1906 р. архітекта запросили представники Полтавського губернського земства асистентом Василя Кричевського (1873–1952 рр.), який у цей час активно займався зведенням будинку земства (1903–1908 рр.). Кость Мощенко почав «...допомагати виготовляти за своїми шкіцами побільшені робочі рисунки окремих деталей оформлення будівлі Земства, помагати робити поливою написи на майоліках з гербами повітів для фасаду тощо» [6, с. 26; 23, с. 28]. Він не планував «...присвячувати музейній роботі ціле життя, бо фах мій був інший, але я сам ще не знав тоді, що музейна бацила, яку прищепив мені М.Ф. [Микола Федотович Біляшівський — авт.], така сильна» [19, с. 5].

Наприкінці 1906 р. Костя Васильовича призначили завідувачем етнографічного (культурно-історичного) відділу Природничо-історичного музею Полтавського губернського земського, що розмістився на третьому мансардному поверсі нового будинку земства. Відтоді він самовіддано занурився у музейну стихію: упорядкування колек-

цій, експедиції, пошук, збір та опрацювання нових раритетів, побудова експозицій і виставок тощо. Здобутий фах лише розширював поле діяльності. У 1907 р. Костянтин Васильовича обрали членом Полтавського церковного історико-археологічного комітету, не в останню чергу через фах, і тоді ж доручили розробити та виконати проєкт умеблювання Давньосховища [30, с. 14]. У «Звіті про стан Полтавського Церковного Давньосховища» за 1907 р. констатовано, що «вітрини виконані за кресленнями К. В. Мощенка» [30, с. 50]. Фактично, це стало одним із перших практичних утілень ідей Костя Васильовича у дизайні музейного обладнання.

Наступною реалізацією художнього хисту митця стало оформлення експозиції музею, в якому він служив завідувачем. У 1906 р. лубенська поміщиця Катерина Миколаївна Скаржинська (1852–1932) передала до фондів закладу колекцію з 20 тисяч раритетів. Цей широкий жест призвів до нагальної потреби переглянути розміщення відділів та перерозподілу збірок між двома будівлями: земською та Просвітницьким будинком імені М. Гоголя (сучасний Державний архів Полтавської області). Костянтин Васильович не лише працював над науковою систематизацією фондів, їх каталогізацією та розташуванням на нових площах, але й проєктуванням обладнання для експозиційного простору [7, с. 4–5]. У 1908 р. облаштування нових відділів завершилося: за ескізами архітекта було виготовлено 4 тумби, 4 стійки, 4 засклені вітрини, 8 рам, 5 полиць і 7 лав [22, с. 14]. Завдяки збереженим знімкам інтер'єрів Просвітницького будинку імені М. Гоголя маємо уявлення як про загальний вигляд новостворених експозицій, так і окремих меблів, спроєктованих Костем Васильовичем (Нг 731; рис. 1). Внутрішню «кухню» художника, його творчі пошуки кольорових рішень та поєднань фактур дозволяють уявити чотири шкіци вітрин, що вціліли до нашого часу (ПКМВК 96853/1–4 Гм 858/1–4; рис. 2). Їх у 2023 р., під час відзначення Міжнародного дня музеїв, передав до колекції ПКМВК полтавський видавець та меценат Олексій Петренко [28]. Базуючись на візуальному аналізі світлин та ескізів можемо констатувати: дизайнер опирався на характерні для Полтавщини мистецькі та будівельні традиції — поділ кімнат на сектори, раціональне розміщення деталей, використання типових елементів хат (коники під стріхами, шестикутні форми різних отворів, мисники та лави по периметру), святкове убранство (килими та рушники на стінах, кахлі,

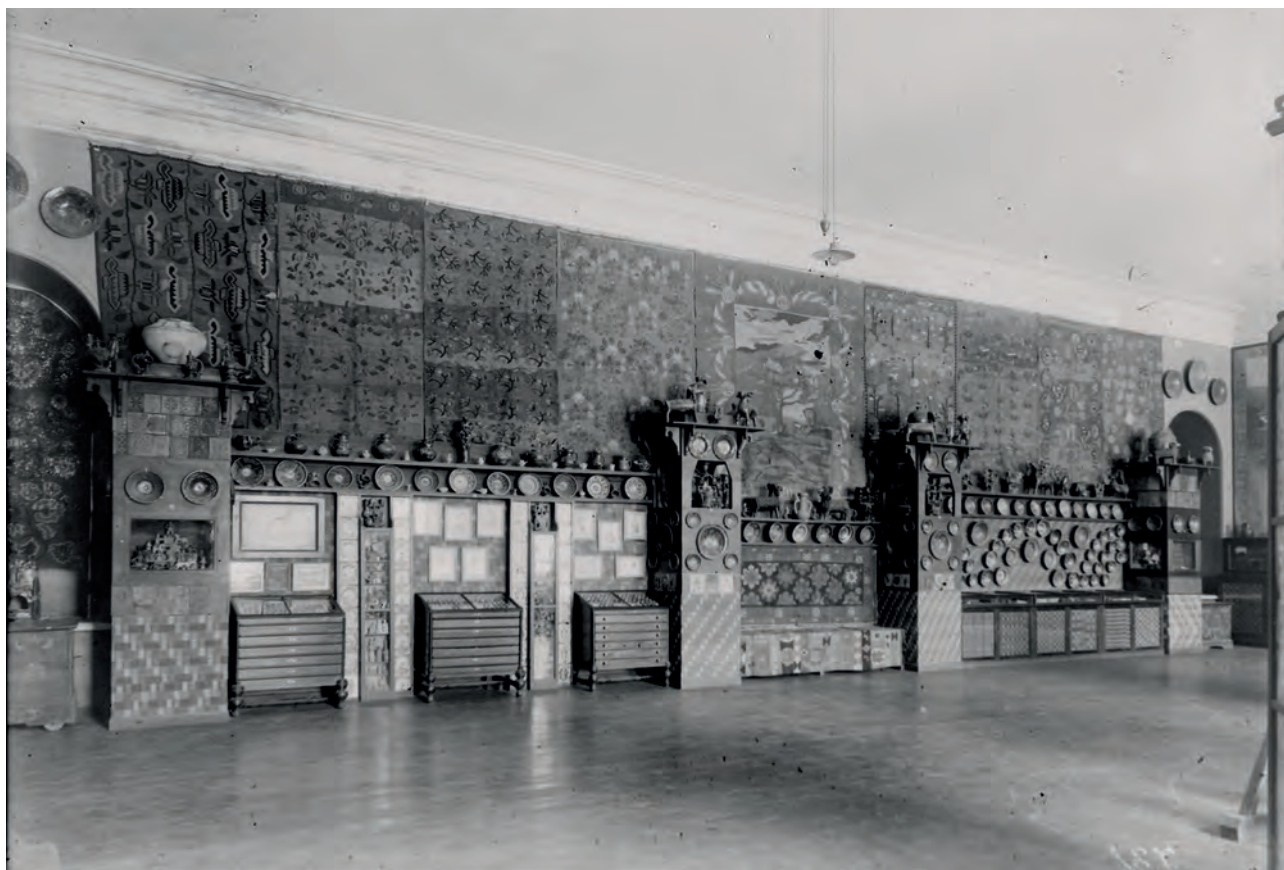

Рис. 1. Експозиція відділу українського мистецтва в Просвітницькому будинку імені Миколи Гоголя. Після 1908 р.

орнаментований і фігурний посуд у відкритих вітринах, плахти на лавах). Водночас, це не видається сліпим копіюванням узвичаєних форм, а їх авторською інтерпретацією для максимально органічного втілення головної мети музею — «широкого ознайомлення місцевого населення з основами «вітчизнянознавства», тобто з природничо-історичними, побутовими, культурними та іншими умовами життя Полтавського краю» [21, с. 15].

Згодом митець «оздобив» в українському стилі, пропагандою якого він готовий був займатись навіть безкоштовно [16, арк.2], Український клуб (одна зі спроб легалізації «Просвіти»), що функціонував у Полтаві упродовж 1913–1918 рр. Про високу оцінку роботи митця свідчать спогади громадського діяча Віктора Андрієвського, який характеризує діяльність Старої громади, писав: «Стіни залі прибрано портретами українських князів і гетьманів... Усі портрети прибрано рушниками. Рушники ж, гарно стилево гаптовані, висять над вікнами. У буфетній кімнаті по вказівках К. Мощенка зроблено великий і різьблений мисник, на якому опошнянських виробів посуда й два великих черепяних бари. ...Гарно різьблені в українському стилі шафи, повні книжок. Взагалі такої затишної і так гарно, згідно з нашими народніми звичаями прибраної

хати, як наш полтавський клуб, не бачив я ані перед ним, ані по ньому ніколи більше» [1, с. 89–90]. Про визнання відмінної якості, виконаного Костем Васильовичем оздоблення інтер'єрів вказаної фундації, свідчить розміщення трьох їхніх світлин у львівському літературно-художньому журналі «Ілюстрована Україна» [26, с. 45–47].

Зважаючи на співпрацю під час будівництва земства К. В. Мощенка з В. Г. Кричевським, зачинателем українського архітектурного модерну (УАМ) з виразними рисами традиційного зодчества та декоративного мистецтва, закономірними є подальші пошуки натхнення Костем Васильовичем у етнографізмі та місцевій автентичності. Судження історика мистецтва Дмитра Антоновича після огляду виставки 1914 р.: «творчість наслідувачів Кричевського подавляється силою таланту і оригінальності проводаря, як напр. у Мощенка, роботи котрого являються дешевим виданням Кричевського, без краплі самостійного» — гіперболізовані та, ймовірно, базуються на обмеженому матеріалі, представленому в експозиції [2, с. 54]. Однак, розглядаючи фотографії інтер'єрів, спроектованих Костем Васильовичем, помітними є авторський почерк та самобутність у пристосуванні узвичаєного до сучасних умов: моделювання об'ємів простору шляхом

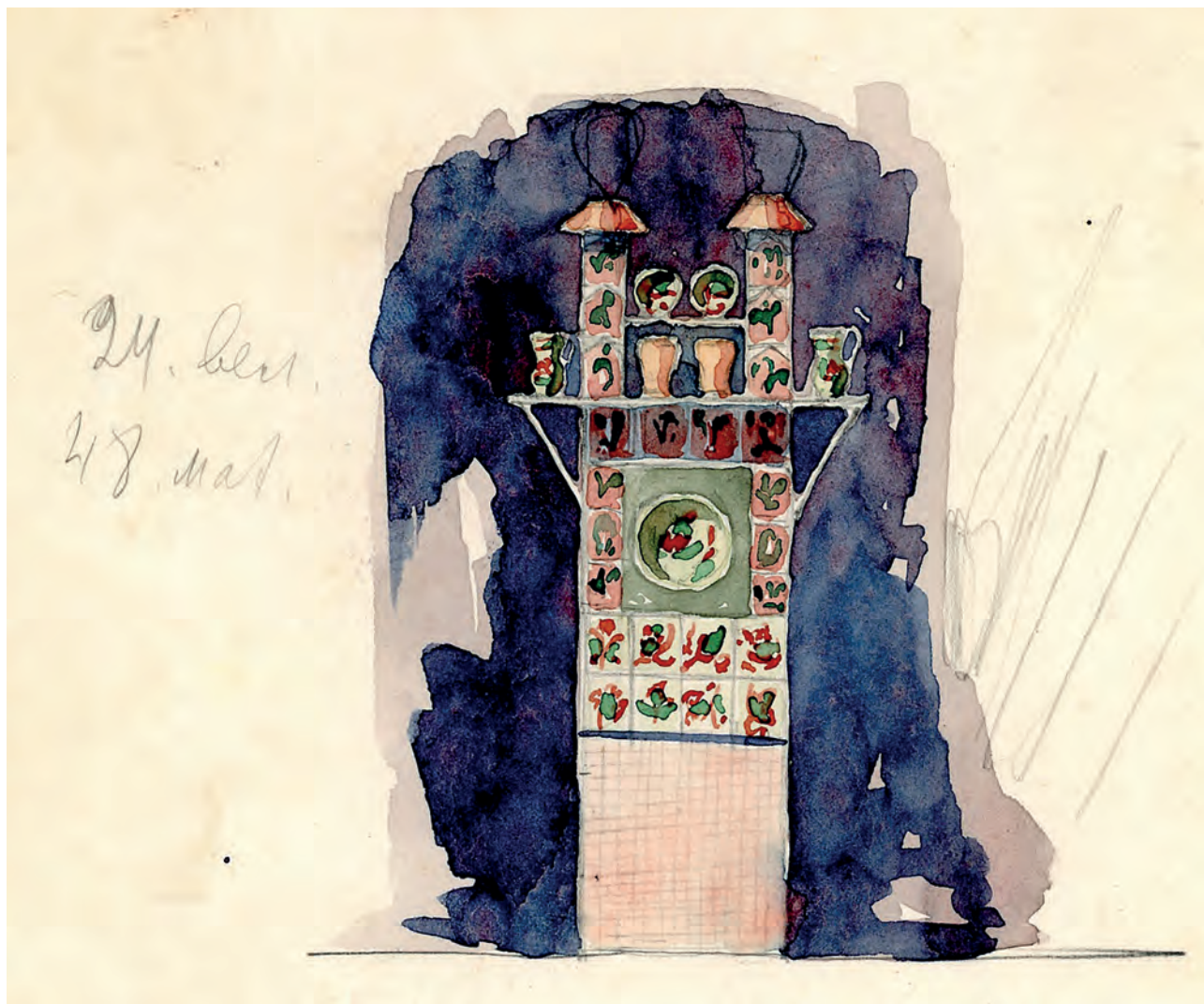

Рис. 2. Мощенко К. Ескіз вітрини. До 1908 р.

гармонійного поєднання горизонталей і вертикалей, при цьому перші сформовані з лав та мисників/підвісних вітрин по всьому периметру, другі — видовжених відкритих вітрин/тумб-підставок, картин, килимів та рушників на стінах; застосування для декору картатих «плахтових» тканин, скупчення однотипних предметів, насичення простору керамічними та тканими/вишитими виробами, поліфункціональність речей (елемент оздоблення та зразок традиційного ремесла). Саме «проекти хатньої обстановки, зроблені Мощенком», аналізуючи експонентів Київської художньої виставки 1913 р., виокремив письменник Микола Вороний [5, с. 4].

Усе ж варто зазначити, що в пошуках рішень для архітектурних задумів Кость Васильович більшою мірою орієнтувався на напрацювання у стилістиці УАМ Василя Кричевського. Так, у фондах ПКМВК зберігається негатив на склі з обліковим позначенням Нг 763, що містить зображення фасаду споруди, виконане К. Мощенком у 1914 р. (рис. 3). Намальований зодчим дім містить ремінісценції до «Будинку

для гостей» Г. Галагана у с. Лебединці Прилуцького повіту (нині Срібнянський р-н на Чернігівщині) та будівлі Полтавського губернського земства, виконаної за проектом В. Г. Кричевського. Ця обставина логічна, адже Василь Григорович фахово дослідив, обміряв і зарисував ззовні і всередині «панську витівку» поміщика Галагана, а окремі деталі використав для земського дому в Полтаві [27, с. 67]. Витвір уяви архітекта-музейника виглядає як пересмислення старосвітської хати. Дах чотирихилий, із двома слуховими вікнами, фланкований з обох боків додатковими дашками. Фасад має декоративні елементи різьбленого оздоблення: піддашки, лиштви вікон та дверей, перила ганку. Головний вхід підкреслений критим ганком, дах якого підтримують тонкі виті колони (цитата лебединцівських), що спираються на різьблені перила східців. Шестикутні двостулкові двері омаж генію Василя Кричевського — не лише форма, але й різьблена сонце-квітка по центру, засклені віконця у верхній частині, ковані фігурні навіси тотожні земським. Вікна центральної

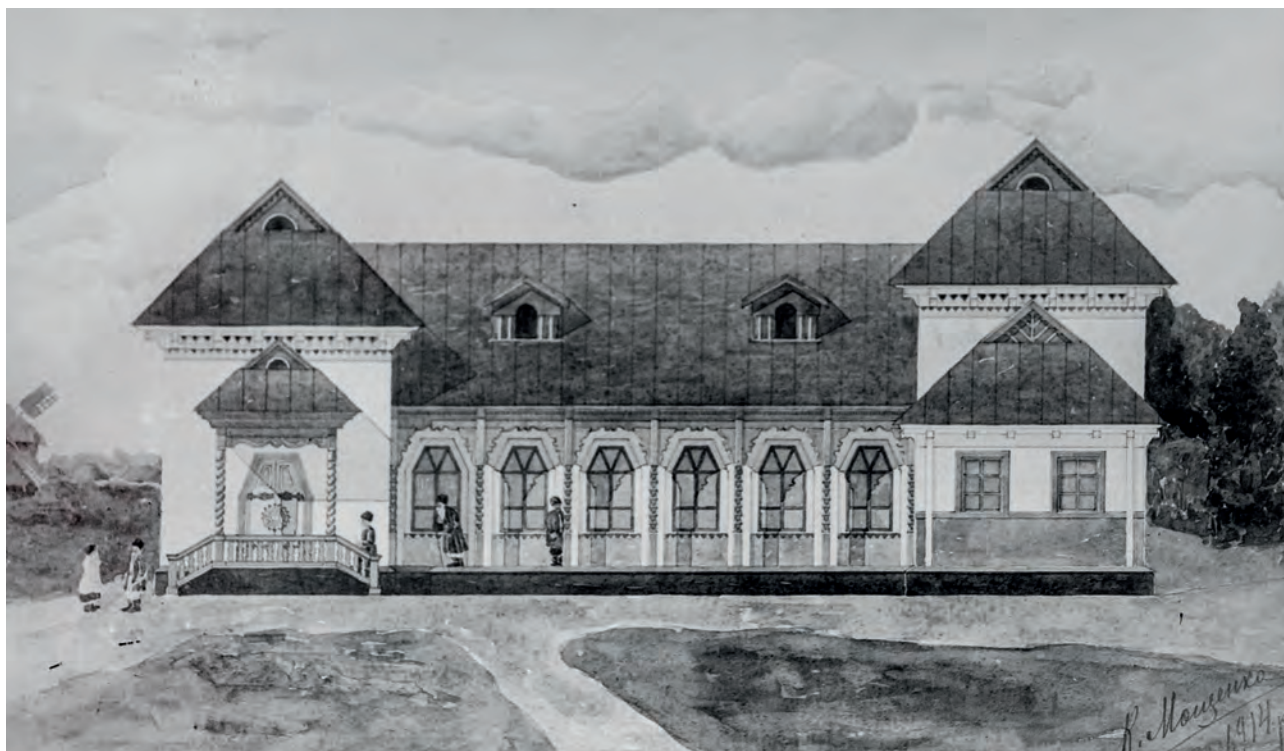

Рис. 3. Мощенко К. Проект фасаду будинку. 1914 р.

частини фасаду повторюють форму дверей, розділені напівколонками, які складаються з прямих та обернених пірамідок. Два вікна з правого боку мають прямокутну форму. Темного кольору призьба, світлі стіни, контрастні за кольором лиштви й колони, створюють гармонійний загальний образ (цей прийом нагадує Галаганівський).

Попри прихильність до музейної роботи, Кость Мощенко продовжував сумніватися у слушності обраного шляху, постійно повертаючись до професійних творчих практик. У листі до Миколи Біляшівського наприкінці 1906 р. він писав: «...мене більше тягне до художньої роботи і я без неї неужуся. В музеї ж я почуваю себе не на своїм місці... Покинути ж архітектуру мені дуже важко і я цього не зроблю...» [13, арк. 2зв, 3зв]. Ці ж настрої прослідковуються і в посланні до наставника від 16 січня 1909 р.: «Чи можна мені буде виставити дещо з своїх праць. Хоч у мене часу дуже мало лишається на малювання, а проте дещо зробив і зараз роблю. Дуже томлюсь без малювання і власне через це хочу залишити музей» [14, арк. 1зв]. Тоді ж Костянтин Васильович просив Миколу Федотовича допомогти виставити його роботи: «...проект невеликого двостовпного будинку, план і два фасади з двох боків, їдальня у цьому-таки будинку (перспективний вид), стіл і стілець для їдальні, буфет, скатертину і ще дещо з дріб'язку» [14, арк. 2]. Розповідаючи Миколі Федотовичу про свою робочу поїздку 1911 р. до скульпторки Єлизавети Романівни Трипольської

(1883–1958), Кость Васильович поділився: «Давно я вже нічого не робив і вже трохи забув смак творчого натхнення, але тепер знов заворушилось і це, правду кажучи, не дуже добре для музею...» [17, арк. 1–1 зв].

Завдяки збереженому епістолярію Костя Мощенка та Миколи Біляшівського дізнаємося, що полтавський музейник «відволікався» не лише на дизайнерську діяльність, а й намагався налагодити власну справу. Микола Федотович у листі від 4 квітня 1909 р. запитував у молодшого колеги про замовлені стіл та два стільці [лист 393, арк. 1 зв]. Згодом Костянтин Васильович розповів наставнику про турботи: «З майстернею у мене діло слабо йде, бо немає грошей... Узяв поки що одного столяра і одного різчика. Як ні як, а Ваш заказ скоро буде готовий. Може потрошку й розвинеться діло» [12, арк. 2зв]. У листі від 26 серпня того ж року підприємець висловлював хвилювання: «За Вашим заказом ми порішемо як будете у Полтаві. Може Вам совсім не вподобаеться, то поверну Вам тоді задаток» [16, арк. 2зв]. Виникали проблеми й з найманими робітниками, оскільки митцю доводилось не лише виготовляти невеликі шкці, але й збільшувати їх до «натуральної величини» і переводити зображення на дерево, а вже після всіх цих маніпуляцій різьбяр виконував свою частину роботи. Це забирало багато часу і підвищувало ціну готових виробів [16, арк.1–1зв]. У 1909 р. були виконані: «...1) стіл; 2) дві лави, 3) чотири стільця, двері, мисник, два божники,

три блюда різних і де які дрібниці рамочки, преспапье то що», окрім того Кость Васильович почав робити буфет і розробляв «обстанову їдальні», за своїми ж рисунками планував замовити «для неї порт'єри скатерти, «занавеси» і два килими» [16, арк.2]. Тобто, ідея оформлення кімнати для прийому їжі виникла, і частково почала втілюватися, ще в 1909 р., та вдалось митцю її реалізувати лише у 1913 р. під час оформлення приміщень Українського клубу в Полтаві.

Окрім безпосереднього дизайну меблів для різноманітних інтер'єрів Костянтин Мощенко демонстрував свій творчий доробок на уже згаданих кустарних та мистецьких імпрезах — Першій київській етнографічній виставці 1906 р., IV виставці картин українських художників 1913 р. та 1914 р. (м. Київ, Полтава) — і на кожній оглядачі не обходили його увагою. Журналіст часопису «Нова Громада» Мефодій Павловський в оглядові 1906 р. зазначив: «... все гарне та своє рідне робиться нам ще милішим. Се уже зрозуміли наші художники й почали дбати про те, щоб вияснити і закріпити український стиль. На виставі єсть між іншими чудові зразки праці д. Мощенка (будинок та камін)... в українському стилі» [24, с. 99]. У 2019 р. полтавський мистецтвознавець Віталій Ханко передав до фондів ПКМВК майже 3 тисячі предметів, серед яких був і ескіз каміну в українському стилі Костя Васильовича [9, с. 128, рис. 4]. У 1913 р. митець надіслав на експонування до Києва 12 робіт — проекти меблів (буфет) та споруд різного призначення (панського будинку, кредитного товариства, каплиці), тканини (гарнітури для їдальні — скатертини, серветки, подушки, порт'єри) [4, с. 7]. Мистецтвознавець Георгій Луконський, аналізуючи згадану виставку, критикував представлені на ній роботи зодчих, в тому числі і Кость Васильович, за надмірну «національну вираженість», разом із тим зазначав: «... проекти меблів удалі... гарна акварель, що вірно передає кахляну піч» [18, с. 379]. Письменник Микола Вороний назвав «архітектурні спроби» Костя Васильовича цікавими переважно тим, що «модернізують український стиль» [5, с. 4]. Митець експонував твори і у Полтаві, куди на початку 1914 р. перемістили літню київську виставку.

Ім'я Костянтина Мощенка було добре відомим серед діячів творчого цеху і після встановлення влади рад. У 1920-х за його кресленнями на Полтавщині побудовано службовий корпус дослідного поля, приміщення товариства «Просвіта» в с. Байрак, дві школи, кілька приватних будинків, усе в українському стилі, зокрема народного декоративного мистецтва [3, с. 18]. Позитивно оцінив діяльність архітектора професор Володимир Січинський

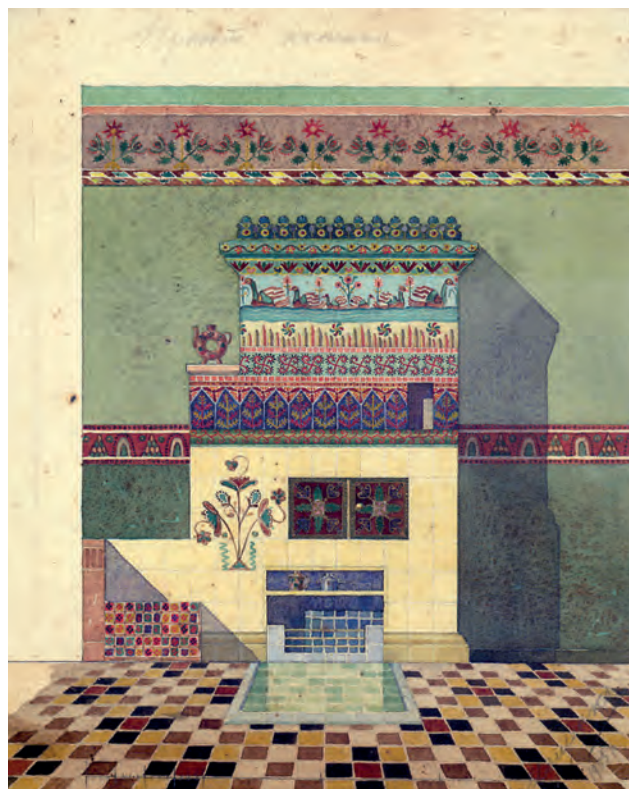

Рис. 4. Мощенко К. Проєкт каміна в українському стилі. 1905 р.

у книзі «Історії українського мистецтва»: «Кость Мощенко дав кілька проєктів, з великим розумінням оформлюючи інтер'єри і декорацію будов на Полтавщині: приватні будинки, будинок Гадяцького поля, внутрішнє оформлення мешкань, декорації, проєкти для ужиткових виробів та ін.» [29, с. 161].

Дописувач журналу «Шляхи мистецтва» акцентував увагу на дослідницькій роботі Костянтина Васильовича, який «зібрав дуже багато матеріалів про українську хату (рисунки, пляни), а також готує збірку майоліки (миски, горшки і т.д.) старовинних вишивок і тканин» [25, с. 145]. Накопичені матеріали дослідник використовував не лише для підготовки аналітичних публікацій (наприклад, «Нарис матеріального побуту»), але й для створення рисунків різних споруд. Один із таких зберігається у колекції ПКМВК — фасад (передній, тилловий, боковий у розрізі) та план одноповерхового будинку з виразними рисами місцевого зодчества (ПКМВК 97146 Ж 785) (рис. 5). Будинок під високим чотирихилим дахом. Нагадує традиційну українську хату на дві половини, тільки масштабовану. За композицією дім симетричний. На чолі — два двоколонні входиганки. Великі прямокутні вікна згруповані по три.

Від 1926 р. К. В. Мощенко увійшов до архітектурної секції Асоціації художників Червоної України (АХЧУ) [31, с. 59]. Своєрідним підсумком діяльності митця у цій царині стала участь у Всеукраїнській художній

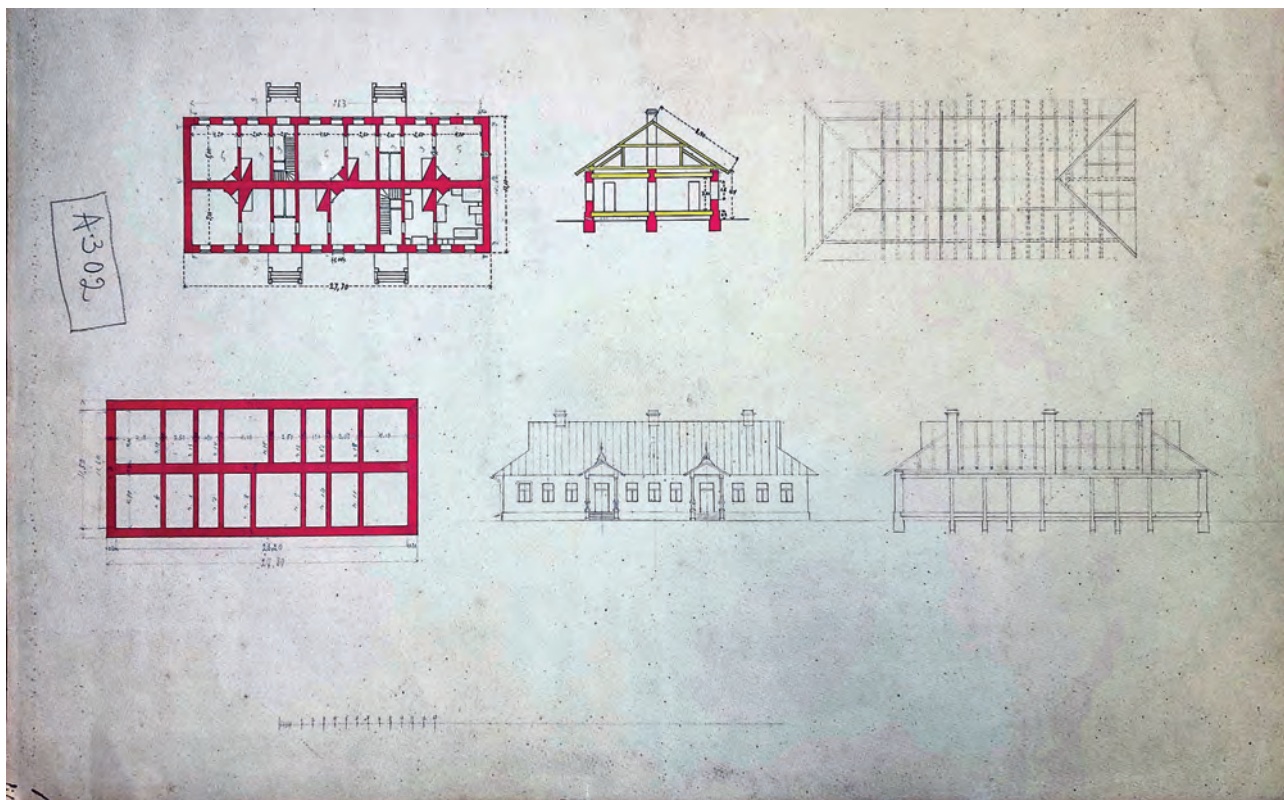

Рис. 5. Мощенко К. Фасад та план одноповерхового будинку. 1910-20-ті рр.

виставці 1927 р., на якій демонструвалися 56 різнохарактерних робіт митця. Серед них — проекти будинків для робітників і службовців, повіток, виставкового павільйону, ідальні та інших споруд, розроблені для Гадяцької дослідної станції (тут за його кресленнями було зведено до 10 об'єктів [20, с. 69]), ескізи розпису груби, шкіци різьблених дверей, мисника та майолікової печі, інтер'єр ідальні, святкового оформлення зали, рисунки для тканин, малюнки керамічного посуду, мотивів з кахель [8, с. 38].

Наступною стала «Перша обласна художня виставка» 1940 р. у Полтаві, на якій були представлені проекти килимів, інтер'єрів, різьблених виробів, кераміки авторства Костя Васильовича. Мистецтвознавець Валентин Лапа відзначав «глибоке знання українського народного орнаменту» митця, його «велику любов до народного мистецтва» та «талановите застосування і використання народних мотивів» [10, с. 27]. Наукова ерудиція та віртуозне володіння прийомами творчого використання орнаментики були своєрідним даром Мощенка-митця. Обійнявши посаду завідувача етнографічного відділу Природничо-історичного музею, він писав Миколі Біляшівському: «... по характеру нашого музею я не можу обмежуватися заведиванням самим орнаментом, а треба копатися и в печатках, монетках, медальках... Да и етнографія охоплює трохи більше ніж орнамент, а я і в ній по за орнаментом нічого не знаю» [13, арк.3–3зв]. Тож закономірними є висно-

вки Валентина Лапи про вдало виконані проекти керамічних виробів, оскільки К. В. Мощенко для їх оформлення застосовував орнамент народних писанок, «що добре уживається з поверхнею і формою гончарних виробів», майстерно митець попрацював і з барвами — «добре відчув чистоту й благородство кольорових сполучень, властивих українському народному орнаменту» [10, с. 27]. Тобто, Кость Васильович був митцем-інтелектуалом, який творчо переосмислював закумульовані відомості, а не бездумно копіював гарні зразки, що їх він накопичив під час численних етнокспедицій Полтавщиною.

Попри зусилля дослідників періоду незалежності, залишається досить багато білих плям у біографіях низки постатей історії України, навколо яких сформувалась щільна завіса мовчання в радянські часи. Костянтин Мощенко багаторічною подвижницькою працею заклав міцний фундамент для подальшого розвитку Полтавського музею не лише у розрізі збиральницької та наукової діяльності, але й експозиційної роботи, у тому числі розробки та виготовлення специфічного музейного обладнання, що на довгі роки стало зразковим для кількох поколінь музейників. Окрім того, незважаючи на обмежену кількість уцілілих зразків проектів будинків, інтер'єрів, побутових предметів авторства Костя Васильовича, можемо віднести його до творців та популяризаторів українського стилю у першій половині XX ст.

Джерела та література:

1. Андрієвський В. Три громади: спогади з 1885–1917 рр. Частина II. Львів: Видавець Іван Тиктор, 1938. 128 с.
2. Антонович Д. Українська артистична вистава у Полтаві. *Дзвін*. К., 1914 № 1. С. 47–55.
3. Бурко Д. Професор Константин та пані Олена Мощенки. *Віра*. 2007. № 1 (125). С. 15–21.
4. Виставка картин. Киев: Типографія А. И. Гросмана, 1913. 10 с.
5. Вороний М. Вистава картин українських художників у Києві. *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 19–20. С. 2–4.
6. Доклад Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XLII очередного созыва 1906 года № 104 «О постройте земского дома». Полтава: типо-лит. Л. Фришберга, 1907. 58 с.
7. Збірник присвячений 35-річчю музею: у 2-х т. / Під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка. Том. 1. Полтава: Полтава-Поліграф, 1928. 294 с.
8. Каталог Всеукраїнської ювілейної виставки «10 років Жовтня. 1917–1927». Харків-Київ-Одеса: Вид. НКО УСРР, 1927. 52 с.
9. Кондратенко Н., Сулима О. Щедрий дарунок мистецтвознавця Віталія Ханка. *Образотворче мистецтво*. 2020. № 2. С. 128–129.
10. Лапа В. Перша обласна художня виставка. *Образотворче мистецтво*. 1941. № 2. С. 21–28.
11. Лист М. Ф. Біляшівського до К. В. Мощенка. 10 грудня 1906 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 388. 2 арк.
12. Лист М. Ф. Біляшівського до К. В. Мощенка. 04 травня 1909 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 393. 2 арк.
13. Лист К. В. Мощенка до М. Ф. Біляшівського. [1906 р.]. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 1472. 4 арк.
14. Лист К. В. Мощенка до М. Ф. Біляшівського. 16 січня 1909 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 1458. 2 арк.
15. Лист К. В. Мощенка до М. Ф. Біляшівського. 28 червня 1909 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 1464. 2 арк.
16. Лист К. В. Мощенка до М. Ф. Біляшівського. 26 серпня 1909 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 1462. 2 арк.
17. Лист К. В. Мощенка до М. Ф. Біляшівського. 13 січня 1911 р. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 31. Спр. 1467. 2 арк.
18. Лукомский Г. Выставка картин украинских художников. *Искусство в Южной России. Живопись. Графика. Художественная печать*. 1913. № 7–8. С. 378–380.
19. Мощенко К. В. Академік Микола Біляшівський як музейний робітник. *Український музей*. К., 1927. Ч. 1. С. 3–12.
20. Нестуля О. О. Служив натхненно і щиро (К. В. Мощенко). *Репресоване краєзнавство (20–30 роки)*. К.: Рідний край, 1991. С. 64–72.
21. Отчет о Естественно-историческом Музее Полтавского Губернского земства за 1906 год. Полтава, 1907. 20 с.
22. Отчет о Естественно-историческом Музее Полтавского Губернского земства за 1908 год. Полтава, 1909. 14 с.
23. Павловський В. Василь Григорович Кричевський: Життя і творчість. Нью-Йорк: Вид. Укр. Вільною Акад. Наук у США, 1974. 316 с.
24. Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. *Нова громада*. К., 1906. № 3. березіль. С. 92–100.
25. Полтава. *Шляхи мистецтва*. Харків: Всеукраїнський літературний комітет, 1921. Ч. 2. С. 145.
26. Полтавський український клуб. *Ілюстрована Україна*. 1914. Ч. 3. С. 45–47.
27. Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська культура ХХ століття. Василь Кричевський. К.: Криниця, 2004. 704 с.
28. Святкування Дня музеїв. 18 травня 2023 р. URL: <https://www.facebook.com/share/p/HzEykjN7CBMVch8k/>
29. Січинський В. Історія Українського мистецтва. Т. 1. Архітектура. Нью-Йорк: Наукове-товариство ім. Шевченка в Америці, 1956. 180 с.
30. Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Полтава: Электрич. Типо-Лит. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. Вып. 1. 110 с.
31. Ханко В. М. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. У 2. т. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. Т. 1. А-Л. 504 с.

Людмила ЧЕБОТАРЬОВА
Фаїна БІЛОКІНЬ

МИСТЕЦЬКИЙ ФЕНОМЕН РІЗЬБЯРКИ МАРИНИ ЧИСЛОВОЇ

Найскладнішим видом різьблення вважається скульптурна різьба, оскільки вимагає від майстра об'ємного бачення фігури, почуття перспективи, збереження пропорцій. Особливою витонченістю відрізняються твори малих розмірів, що є результатом художньої обробки деревини [1, с. 11]. Мініатюрна скульптура або «дрібна пластика» — рід об'ємних сюжетних чи монофігурних зображень невеликих розмірів, що не перевищують 10–15 см по висоті.

У колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігаються унікальні дерев'яні фігурки, виготовлені у 1950-і рр. Мариною Гаврилівною Числовою (1895–1977) — різьбяркою, авторкою мініатюрної скульптури, дитячих іграшок. Жінці не вдалося здобути фахової освіти, але надзвичайні здібності в обробці деревини та малюванні, об'ємне бачення фігури, природне відчуття перспективи й збереження пропорцій стали основою її мистецького феномену. Полтавщина відома багатьма майстрами дереворізьблення, які, з-поміж іншого, є авторами мініатюрних статуеток і скульптурних груп. Серед них, відомих ще з кінця XIX століття, можна назвати Ничипора Манжолу — різьбяр, мебляр, майстра виготовлення бандур [4, с. 21–22] і його відому композицію «Чумак»; Якова Халабудного — різьбяр, скульптора, роботи якого вирізняються пропорційністю, своєрідною пластикою, мають «живий і соковитий характер» [6, с. 323–324]; Олександра Олешка — різьбяр, заслуженого майстра народної творчості УРСР (1985), дерев'яні скульптури якого характеризуються опукло-рельєфною, круглою пластикою [5, с. 161]; Йосипа Аскадського — різьбяр на кістці, рогу та дереві, який відомий також виконанням статуеток казкових персонажів та літературних творів [3, с. 91].

Доля Числової М. Г. пов'язана з Полтавщиною, адже чоловік її єдиної доньки Надії — Веніамін Олексійович Шабуцький був родом із с. Кишеньки, Кобеляцького району (тепер Кременчуцького району). Її життєвий шлях наповнений неймовірними труднощами, хвилюючими, трагічними як особистими, так й історичними подіями. Майстриня з бідної селянської сім'ї, родом із смоленщини. У пошуках кращої долі 13-річною дівчиною потрапила до москви (росія) і влаштувалася в дитячий будинок доглядати за сиротами. Тоді ж відбулося доленосне знайомство Марини Гаврилівни з прибалтійською німкенєю Анною Олександрівною Зонне (1866-?),

у якої пізніше працювала помічницею й опанувала основи дереворізьблення й малювання. Тривалий час, починаючи з 1917 р., вони проживали в м. Тарту (Естонія), створювали у великій кількості мініатюрні скульптури з дерева, розписували їх фарбами. Естонці дуже любили різьблені дерев'яні іграшки й охоче їх купували, це допомагало виживати в скрутні часи. А. О. Зонне не тільки відкрила перед дівчиною неповторний світ краси, але навчила його творити в собі, а потім передавати іншим. Донька Марини Числової — Надія Львівна у своєму щоденнику згадує: «Це була її щаслива доля. Анна Олександрівна була дуже інтелігентною жінкою, художницею ... дуже добре різала по дереву і навчила мою маму. Вміння добре вирізати з дерева різних тваринок... дуже згодилося в подальшому житті» [7, с. 190–194].

У далекій Естонії Марина Гаврилівна знайшла свою долю, чоловіка — Лева Числова, який був також талановитою людиною, робив шкатулки, випалював і малював на них красиві пейзажі. Подружжя один для одного були підтримкою та розрадою. На жаль, під час Другої світової війни в евакуації у далекій чувашії (росія) майстриня поховала свого чоловіка, залишившись удвох із Надійкою. Пізніше донька зустріла хлопця з Полтавщини й із 1953 р. родина остаточно оселилася в мальовничих Кишеньках.

Колекція мініатюр Марини Числової формувалася за період з 1956 по 1962 рр., частина була куплена в авторки, а частину вона подарувала музею. Налічує 86 одиниць: поодинокі фігурки домашніх і свійських тварин (72 одиниці) та композиційні групи, представлені сюжетними динамічними статуетками котів, мишей та собак (14 одиниць) [2, с. 37, 101–103, 153]. За типологією предмети віднесені до «скульптури малих форм» або «мініатюрної скульптури», групи зберігання «Дерево». Для роботи майстриня обирала деревину липи, яка відрізняється однорідною структурою волокон, м'якістю, приємним світлим кольором, добре ріжеться уздовж і поперек волокон та піддається обробці практично будь-яким способом. Онук Марини Гаврилівни, Михайло Веніамінович Шабуцький згадує: «Роботи різала з липи, це був основний матеріал для її виробів. Ходила в ліс, шукала, де росте липа. Брала й нас, онуків, з собою... Дерева ніколи не пиляла, не рубала... Для роботи потрібна суха деревина, тому бабуся і ми підбирали тільки те, що вже лежало на землі...» [7, с. 193].

Рис. 1. Фігурки корів різної масті. Др 330/3-5, Др 330/7. Фото С. В. Харченка

*Рис. 2. Фігурки свиней, підсвинків, поросят придніпровської та миргородської породи.
Др 330/31, Др 330/46-49, Др 330/57-60. Фото С. В. Харченка*

*Рис. 3. Фігурки кози та козеняти, овець та ягняти.
Др 330/12-13, Др 330/21-23. Фото С. В. Харченка*

Рис. 4. Композиційна група «Руда смугаста кішка з мишею». Др 454/1-2.
Фото С. В. Харченка

Фігурки виготовлені у техніці поліхромної скульптури, розфарбовані різними кольорами, що досі залишаються насиченими та «соковитими», вкриті лаком. Висота виробів варіює від 12 до 1,2 см: найбільшими є статуетки коней (ПКМВК 16590 Др 330/1–2), найменшими — поросят. Майстриня використовувала тканину та шкіру, щоб надати максимально натурального вигляду своїм виробам. Із них робила вуха та хвости тварин.

Виготовляючи свійських тварин Марина Гаврилівна намагалася точно відтворити їх приналежність до певної породи. Так, серед фігурок корів (ПКМВК 16590 Др 330/3–5, 7) можна розгледіти українську чорно-рябу молочну породу, українську молочну червону — поширену в степах України; українську буру молочну; сіру українську, що вважається результатом багатовікової народної селекції і поширена переважно на території Лівобережної України (рис. 1).

Мініатюрні статуетки свиней (ПКМВК 16590 Др 330/31, 46–49, 57–60) — мають досить натуральний вигляд. Зовнішні ознаки їх яскраво ілюструють типові для нашого регіону породи свиней, це миргородська чорно-рябої масті та придніпровська (рис. 2). Остання зникла на території України 25–30 років тому. У далеких 1950-х рр., коли майстриня шукала прототип для своїх виробів, тварини згаданої породи були поширеними у господарствах Полтавщини, тож нині ми маємо унікальні зображення екстер'єру як дорослих так і маленьких особин.

Особливої уваги заслуговують фігурки овець та ягнят (ПКМВК 16590 Др 330/21–23). Майстриня оздоблювала дерев'яну основу тіла тварин гіпсом, формуючи вовну, щоб максимально наблизити їх зовнішній вигляд до вигляду справжніх тварин (рис. 3). Не поступаються колоритним виконанням й статуетки кози й козеняти (ПКМВК 16590 Др 330/12–13).

Художня переконливість твору частіше залежить не від предмета зображення, а від ідеї, яка знаходить адекватне втілення в матеріалі та в його виражально-зображальних засобах [8, с. 8]. Найбільш яскраво авторка змогла втілити цей прийом створюючи композиційні групи. Марині Гаврилівні професійно вдалося передати характерні пози тварин через форму тіла: в сидячому положенні, у позі «служить», у позиції переслідування або полювання. Так, одна сюжетна група зображає кішечку, яка полює на мишу ПКМВК 18160/1–2 Др 454/1–2 (рис. 4), інша — демонструє класичне протистояння kota і собаки ПКМВК 18161/1–2 Др 455/1–2 (рис. 5). Роботи вирізняються своїм динамізмом і пропорційністю, а природна кольорова гама додає натурального вигляду.

Безмежна любов М. Г. Числової до внуків Сергійка та Михайлика надихала на створення найрізноманітніших дерев'яних іграшок. Тому, в колекції знайшлося місце й для фігурок песиків, що особливо подобалися дітям. Щоб познайомити хлопців із різними породами собак, мисткиня вирізувала їх із улюбленої деревини липи, намагаючись точно пере-

Рис. 5. Композиційна група «Руда смугаста кішка з сірою собакою» Др 455/1-2.
Фото С. В. Харченка

дати найдрібніші деталі ознак тієї чи іншої породи. Це граційний фокстер'єр й допитлива такса, веселий спанієль й поважний бульдог. Усі вироби виконані настільки майстерно, що вони здаються живими: симпатичними, кумедними, різнохарактерними.

Колекцію мініатюрної дерев'яної скульптури Марини Числової можна вважати високохудожньою. Вона має великий експозиційний потенціал і безсумнівно виховує естетичне бачення світу природи та любов до живих істот.

Джерела та література:

1. Галина Сотська, Тетяна Шмельова. Словник мистецьких термінів. Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
2. Інвентарна книга ПКМВК «Др-1» (розпочата 1947 року). 398 с.
3. Ханко В. М. Аскадський Йосип Рафаїлович. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. Т. 1: А-Л. Полтава: ТОВ «АСМІ»; Видавець О. Ханко, 2014. С. 91.
4. Ханко В. М. Манжола Ничипір Прохорович. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. Т. 2: М-Я. Полтава: ТОВ «АСМІ»; Видавець О. Ханко, 2014. С. 21–22.
5. Ханко В. М. Олешко Олександр Макарович. Полтавіка. Полтавська енциклопедія у 12-ти т. Образотворче та декоративне мистецтво. Т. 9. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. С. 161.
6. Ханко В. М. Халабудний Яків Романович. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. Т. 2: М-Я. Полтава: ТОВ «АСМІ»; Видавець О. Ханко, 2014. С. 323–324.
7. Чешко Т. Слідами музейних експонатів. *Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку: матеріали Всеукр. наук. кон-ї, присвяченої 125-річчю від дня заснув. ПОУНБ імені І. П. Котляревського [Текст] / [упоряд. Федорова М. А., Влезько Н. В.]*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2020. С. 190–195.
8. Шмельова Т. В. Мистецтво скульптури: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. 201 с.

Інна ЧЕРНИЦЬКА

ТРОФЕЇ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ
ІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ РОКМ

Рівненський обласний краєзнавчий музей (РОКМ) має велику колекцію документально-речових матеріалів, які ілюструють історію України та Рівненщини від найдавніших часів до сьогодення. У фондах зберігається понад 300 тисяч музейних предметів. Комплектування фондів об'єднує теоретичну та практичну діяльність музею, спрямовану на виявлення, збирання, наукове атрибутування музейних предметів, в результаті яких формується збирання пам'яток матеріальної культури.

Практичний музейний досвід підтверджує, що збирати артефакти, записувати свідків потрібно під час подій, які тривають. Що більше минає часу, то складніше це робити: війна забирає життя учасників та свідків, а людська пам'ять стирає деталі. Саме тому співробітники РОКМ почали збирати артефакти російсько-української війни ще 10 років тому, коли розпочалися бойові дії на сході нашої країни. Матеріальні артефакти залишені війною, є нетиповими для мирного життя і залишаються надзвичайно цікавими для суспільства. Тривала збиральницька робота наукових співробітників музею завершилася у 2017 році створенням виставки «Творці історії», яка присвячена уродженцям Рівненщини — учасникам Революції Гідності та АТО.

24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення армії РФ на територію України. Здавалося б, повномасштабна війна мала паралізувати збиральницьку роботу музею, але цього не сталося і фондова колекція РОКМ продовжує поповнюватися артефактами російсько-української війни.

Усі артефакти російсько-української війни потрапляють до музею різними шляхами, найчастіше через співпрацю із безпосередніми учасниками бойових дій, членами їхніх родин, волонтерами та журналістами. Ще одним із шляхів поповнення музейних колекцій є польові експедиції деокупованими населеними пунктами. Такі поїздки є надзвичайно важливими не лише для комплектування музейної колекції, а й для повного усвідомлення сенсів актуальних подій, фіксування їхнього натурального вигляду та емоційного тла. Такий досвід потрібен музейникам, які розповідають про війну та її музейні інтерпретації [2, с. 167]. На жаль, Рівненський обласний краєзнавчий музей не проводить експедиції в деокуповані населені пункти України з метою зібрати предмети музейного значення, задокументувати події війни.

Предмети, які потрапляють до музею, умовно можна поділити на декілька груп:

- елементи одностроїв та спорядження;
- військові прапори, символіка частин та силових відомств;
- особисті речі та документи;
- елементи озброєння, боєприпасів та техніки;
- предмети та вироби з гільз, осколків та інших матеріалів (вироби «окопної творчості»);
- друкована продукція;
- трофейні предмети українських військових.

Серед артефактів російсько-української війни із колекції РОКМ варто виділити трофеї українських військових. Перші трофеї потрапили до музею ще в період проведення Антитерористичної операції (АТО) і експонуються вони на виставці «Творці історії». Серед них варто виділити талон соціальної допомоги Луганської народної республіки (ЛНР) виданий Маркіній Єлизаветі Олексіївні, що проживає за адресою м. Луганськ, вулиця Шишкіна, 6. На талоні вказано рік 2014 та місяці (серпень, вересень, жовтень), коли за талоном видавали соціальну допомогу. Маркіна Є. О. за цим талоном отримала допомогу 9 вересня 2014 року. Талон потрапив до українських військових у вересні 2014 року під час перевірки документів на одному з блокпостів. Власниця талону їхала на територію підконтрольну Києву, щоб отримати соціальну допомогу від української влади [15].

Серед трофеїв в експозиції музею можна побачити два ножі, які передав Володимир Пастушок — військовослужбовець батальйону імені генерала Кульчицького Національної гвардії України (Рис. 1). Один із ножів перероблений зі штик ножа потрапив до музею в результаті боїв поблизу м. Станиця Луганська Луганської області. Інший ніж був відібраний у чеченського бойовика в районі м. Дебальцево Донецької області. Власник ножа був військовослужбовцем 42-ї мотострілецької дивізії РФ, про що свідчить гравірування на лезі ножа «Чечня 42 гв МСД» [9].

Цілий комплекс трофеїв передав Мельник Роман із ГО «Воїни світла». Окремої уваги заслуговує шапка-папах (кубанка), що належала донському козаку (Рис 2). Спереду на кубанці кріпиться металева кокарда у вигляді золотого двоголового орла. Над орлом — три історичні корони Петра I (над головами — дві малі і над ними — одна більшого розміру). У лапах орел тримає скіпетр та державу,

а на грудях у орла зображено герб Москви (на червоному щиті Юрій Змієборець вражає дракона). Цей головний убір дістав боєць батальйону «Айдар» з позивним «Ворон» в районі села Трьохізбенка Луганської області у 2016 році [17].

З повномасштабним вторгненням до музею потрапила кепка офіцерська уставна Збройних сил РФ зразка 2014 року, яку передав Сулін Микола — учасник оборони Київщини навесні 2022 року [8].

Микола Сулін також передав до музею протиуламковий жилет 6Б48 «Ратник» для членів екіпажу бойових машин армії РФ. Даний бронезжилет належав військовослужбовцю в/ч 62297 1065-го гвардійського артилерійського Червоного прапора полку м. Кострома РФ, що воював на Київщині навесні 2022 року [3].

Військовослужбовці 102 — ї окремої бригади територіальної оборони імені полковника Дмитра Вітовського (102 ОБр ТрО) через волонтера Олександра Ходакова у 2023 році подарували музею трофейний тактичний рюкзак FORTRESS з двома підсумками [14] та російський кевларовий шолом 6Б7 з чохлам. Чохол та шолом пошкоджені у чотирьох місцях (сліди осколків чи куль). На чохлах білою фарбою написані літери «К Е В» (можливо це ініціали власника шолому чи позивний) [23]. Потрапили ці речі із н.п. Гуляйполе Запорізької області.

У колекції музею є трофейні шеврони «Новоросія» [22] та «ДНР». Шеврон Донецької народної республіки (ДНР) передав у 2016 році Ліванчук Олег — військово-цивільний командир м. Красногорівка Донецької області через Мельника Романа ГО «Воїни світла» [20].

Із повномасштабною війною колекція шевронів РОКМ поповнилася новими трофеями. Це шеврон 76-ї гвардійської десантно-штурмової Чернігівської Червоного прапора, ордена Суворова дивізії також відомої як «Псковська десантна дивізія». Шеврон потрапив у музей із Бучі Київської області навесні 2022 року [19].

Заслуговує уваги і шеврон колективних сил оперативного реагування держав — учасниць Договору про колективну безпеку [21]. Цей шеврон був нашитий поверх шеврона 31-ї окремої гвардійської десантно-штурмової ордена Кутузова бригади, що дислокується у м. Ульяновськ РФ [18]. Ймовірно, що його власник хотів замаскувати місце своєї служби, так як брав участь у боях за Гостомель Київської області у березні 2022 року.

У 2023 році журналіст телеканалу 1+1 Руслан Ярмолюк передав у музей комплекс трофеїв. Серед них є номерний знак транспортного засобу Російської Федерації, привезений із м. Тростянець Сумської області у 2022 році. Він чорного кольору з білими

Рис 1. Ножі трофейні

Рис 2. Шапка-папаха

Рис 3. Передня частина безпілотного авіаційного комплексу «Орлан – 10»

Рис 4. Рулон пропагандисткою друкованої продукції

Рис 5. Особисті документи військовослужбовців ЗС РФ

символами у форматі: чотири цифри та дві літери. У правій частині номерного знака є секція, у якій розміщені: у нижній частині — буквенний код RUS, а у верхній — код суб'єкта РФ, де був зареєстрований транспортний засіб. Код регіону «50» вказує на те, що автомобіль був зареєстрований у Московській області. Номерний знак використовувався на транспортному засобі військової поліції оборони Російської Федерації [10].

Руслан Ярмолук передав до музею передню частину безпілотного авіаційного комплексу «Орлан — 10» з написом «Від МВГ «Отаман» для телеканалу 1+1 ТСН. Слава Україні!!!» (Рис 3). Даний БПЛА був збитий українськими військовими у 2022 році поблизу м. Куп'янськ Харківської області. «Орлан — 10» — це багатофункціональний безпілотний авіаційний комплекс, призначений для ведення спостереження за протяжними та локальними об'єктами у важкодоступній місцевості. Може нести на борту тепловізор, фотокамеру, відеокамеру, радіопередавач, ретранслятор тощо. Даний БПЛА розроблено ТОВ «Спеціальний технологічний центр» у м. Санкт-Петербург та застосовується росіянами на території України з 2014 року [11].

Військовослужбовець ЗСУ Андрій Созонюк передав у музей кілька трофейних дронів, серед яких варто відмітити китайський DJI Mavic — 3. Під час російсько-української війни цивільні дрони лінійки DJI Mavic стали часто використовуватися обома сторонами для бойової розвідки, коригування вогню артилерії, скидання саморобних боеприпасів на ворожі цілі. Даний дрон був збитий воїнами ЗСУ на Херсонщині [5].

Андрій Созонюк передав два квадрокоптери, підбиті влітку 2024 року військовослужбовцями

ЗСУ. Вони зібрані із комплектуючих іноземного виробництва. Один із них використовувався для розвідки та зйомки відео від 20 хв. [6]. Інший дрон на нижній стороні каркасу має залишки пластикої клеючої маси, що свідчить про кріплення до нього вибухових зарядів та використання під час бойових дій [7].

Фондову колекцію писемних свідчень російсько-української війни поповнили документи, листівки та інші трофейні предмети. Серед них унікальним є рулон пропагандистської друкованої продукції, що поширювалася росіянами на території Донецької області у 2022 році (Рис 4). На листівках зображено на фоні танка, літаків та гелікоптерів військового з георгіївською стрічкою на плечі та червоною розпізнавальною стрічкою на рукаві [13]. Такі листівки закликали українських військових здаватися та пропагували перемогу армії РФ.

Окремої уваги заслуговують особисті документи військовослужбовців ЗС РФ, передані журналістом Русланом Ярмолюком (Рис 5). Колекція РОКМ поповнилася трофейним військовим квитком АН 1745933 Турова Владислава Ігоровича, виданим 30 листопада 2021 року військоматом м. Назарово Красноярського краю РФ [1]. Туров В. І. народився 9 березня 2001 року у м. Назарово Красноярського краю, закінчив Назаровський енергобудівельний технікум у 2021 році. Відслуживши 6 місяців строкової служби, підписав контракт із ЗС РФ, на території України перебував з 30 серпня 2022 року. Потрапив в полон у вересні 2022 року у м. Ізюм Харківської області.

Ще одним трофейним документом є карточка обліку доз опромінення № 145/201 Коблова Антона Вікторовича [4]. Народився Коблов А. В. 25 квітня

2002 року в Луховиці Московської області. З 25 жовтня 2021 року проходив строкову службу в ЗС РФ, рядовий, телефоніст 42-ї ракетної Тагільської дивізії в/ч 34103. У серпні 2022 року прибув до н.п. Донецький Донецької області, потрапив в полон у вересні 2022 року у м. Ізюм Харківської області.

У фондах РОКМ зберігається трофейне посвідчення учасника бойових дій № 205909 Гошковова Руслана Азреталієвича [12]. Гошков Р. А. із с. Верхній Акбаш Терського району Кабардино — Балкарії РФ. З дитинства займався боксом. Здобув титул чемпіона Збройних сил РФ та чемпіона Кабардино — Балкарії. Брав участь у бойових діях в Сирії та нагороджений медаллю «За військову доблесть» II ступеня [16]. У 2022 році брав участь у російсько-українській війні.

Його танк було підбито поблизу м. Лиман Донецької області, а Гошков Руслан потрапив у полон.

Отже, незважаючи на широкомасштабне російське вторгнення, фондова збірка нашого музею поповнюється усними історіями та предметами з російсько-української війни, в тому числі і трофейними. А тривалість війни сприяє накопиченню дедалі більшого військово-історичного матеріалу, який підлягає музейному збереженню та використанню у підготовці експозицій музею. Основними засадами музеєфікації російсько-української війни є донесення правди про «гарячу історію», про стійкість та сміливість українців, про їхній спротив ворогу й героїчну боротьбу за власну гідність, свободу та майбутнє.

Джерела та література:

1. Військовий квиток Турова Владислава Ігоровича. *Фонди РОКМ*. КН 28856. ПІД 14318.
2. Даценко С. Музей війни: досвід оперативного комплектування фондів. *Війна за Україну ХХ–ХХІ ст.*: зб. наук. праць / Матеріали науково-практичної конференції, 5 травня 2023 р. / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.— Одеса: Олді+, 2024.— с. 176.
3. Жилет протиуламковий 6Б48 «Ратник». *Фонди РОКМ*. КН 28578. IVT 5116.
4. Карточка обліку доз опромінення Коблова Антона Вікторовича. *Фонди РОКМ*. КН 28857. ПІД 14319.
5. Квадрокоптер DJI Mavic-3. *Фонди РОКМ*. КН 29179. IVM 1674.
6. Квадрокоптер (дрон) з відеокамерою RunCam Phoenix 2 SP (Росія). *Фонди РОКМ*. КН 29533. IVM 1684.
7. Квадрокоптер (дрон) з відеокамерою (Росія). *Фонди РОКМ*. КН 29534. IVM 1685.
8. Кепка офіцерська уставна Збройних сил РФ. *Фонди РОКМ*. КН 28577. IVT 5115.
9. Ножі трофейні. *Фонди РОКМ*. Тимч. № 1583/14, 15.
10. Номерний знак транспортного засобу РФ. *Фонди РОКМ*. КН 28859. IVM 1664.
11. Передня частина безпілотного авіаційного комплексу «Орлан — 10». *Фонди РОКМ*. КН 28855. IVM 1663.
12. Посвідчення учасника бойових дій Гошковова Руслана Азреталієвича. *Фонди РОКМ*. КН 28859. ПІД 14321.
13. Рулон агітаційних листівок Російської Федерації. *Фонди РОКМ*. КН 28858. ПІД 14320.
14. Рюкзак тактичний FORTRESS. *Фонди РОКМ*. КН 29135. IVT 5183.
15. Талон соціальної допомоги ЛНР. *Фонди РОКМ*. КН 26786. ПІД 13891.
16. Танкист из КБР Руслан Гошков, раненый в СВО, получил медаль Суворова. URL: https://stav.aif.ru/society/army/tankist_iz_kbr_ruslan_goshokov_ranenyu_v_svo_poluchil_medal_suvorova.
17. Шапка-папах. *Фонди РОКМ*. КН 26535. IVT 4857.
18. Шеврон 31-ї окремої гвардійської десантно-штурмової орденна Кутузова бригади. *Фонди РОКМ*. КН 28581. IVT 5118.
19. Шеврон 76-ї гвардійської десантно-штурмової дивізії. *Фонди РОКМ*. КН 28582. IVT 5119.
20. Шеврон Донецької народної республіки. *Фонди РОКМ*. КН 26540. IVT 4861.
21. Шеврон колективних сил оперативного реагування. *Фонди РОКМ*. КН 28580. IVT 5117.
22. Шеврон «Новоросія». *Фонди РОКМ*. КН 27038. IVT 4951.
23. Шолом кевларовий 6Б7 з чохлам. *Фонди РОКМ*. КН 29137/1–2. IVT 5185/1–2.

Віктор ЛУЦ
Ольга МОРОЗОВА

**ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ РІВНОГО
ЗА ІСТОРИЧНИМИ ОПИСАМИ 1806 р.
З ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Історико-статистичні описи, що велись у церквах Волинської губернії в ХІХ — на початку ХХ ст. є одним з найважливіших джерел вивчення церковної історії, сакральної архітектури та мистецтва краю.

Дві світові війни, політика войовничого атеїзму часів радянської влади — завдали катастрофічної руйнації не тільки сакральним пам'яткам Волині, а й церковним архівам. Виключення складали метричні книги, які передавалися у державні архіви. Інші види документів навіть передані до музеїв чи архівів не мали описів і не отримували належного опрацювання. Цінність цих документів остаточно усвідомлюєш, коли намагаєшся вивчити не загальну картину історії краю, а дослідити окремих об'єкт, зовнішній вигляд храму, важливий при складанні реставраційних паспортів; визначити походження сакральних предметів у музейних колекціях тощо. Згадки про час будівництва багатьох церков, їх зовнішній вигляд та внутрішнє опорядження часто збережена лише на сторінках церковних літописів.

Але особливо важливим та інформативним є порівняння вже опублікованих раніше літописів з тими, що тривалий час були припорошені пилом в архівах і стали предметом досліджень з початком Незалежності.

Наприкінці ХІХ ст. на сторінках церковних періодичних видань почали з'являтися описи окремих містечок і парафій Волинської єпархії, які ґрунтувалися на церковних описах. Це дотичні до нашої публікації роботи А. Сендунського, В. Пероговського, М. Теодоровича і, особливо, Л. Рафальського, який на власні очі бачив багато з того, що описував, а не компілював попередні роботи [4, 5, 6, 8].

Особливістю вищезгаданих публікацій є використання церковно-статистичних літописів останньої третини ХІХ ст., які священники мусили вести в обов'язковому порядку. У них, як правило, майже

не згадувалися, або згадувалися дуже побіжно, події і пам'ятки церковної старовини ХVІІІ ст.

На таке ставлення до історії церкви було багато причин. Зокрема, після придушення польських повстань 1830 та 1863 років, масово здійснювалася перебудова православних споруд у синодальному стилі, вилучалися книги та ікони унійної доби — все, що нагадувало польські впливи в краї та тривалий зв'язок з римо-католицькою церквою [7]. Не останню роль у цьому процесі відіграла і тотальна завантаженість духовенства. Як слушно зауважує С. В. Мірошніченко «За умови, що всім без винятку священикам доводилося щодня займатися службами, потребами, ремонтами, веденням і без того досить об'ємної документації храму, новий обов'язок сприймався як ще одне навантаження або навіть тягар. Через це деякі церковні літописи грішили неповними або зовсім нейтральними відомостями (адже їх текст до того ж проглядався церковним керівництвом)» [3, с. 49].

Історичні літописи церков 1806 року, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області, надають нам більш повну картину зовнішнього та внутрішнього оздоблення храмів Волині, уточнюють дати їх будівництва тощо.

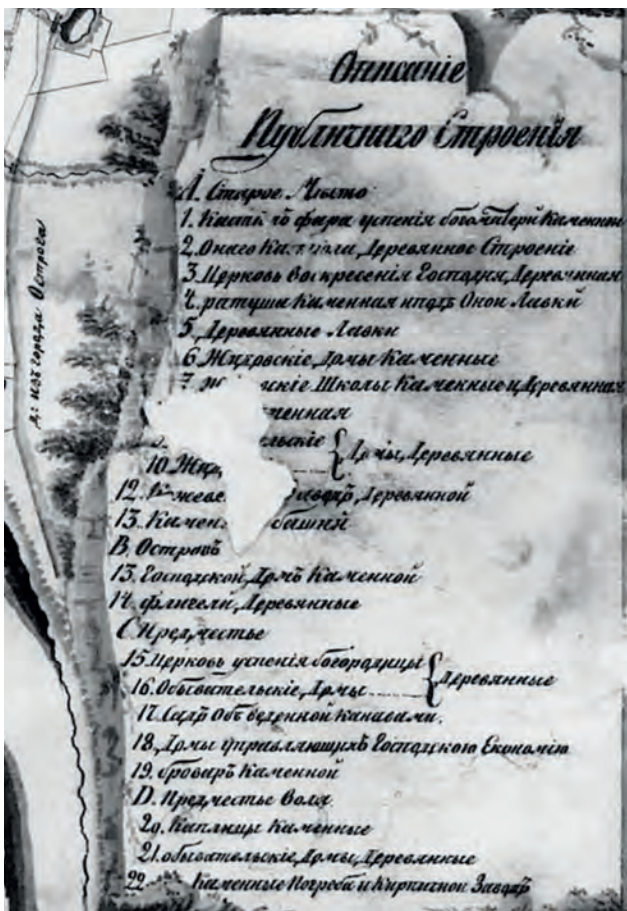
Цінними є описи найстаріших церков Рівного — Воскресенської та Успенської [1, 2]. Особливо слід звернути увагу на опис дерев'яної Воскресенської церкви, повністю знищеною великою пожежею 1881 р.

Для кращого сприйняття матеріалу, нашу статтю доповнюємо витримками з публікацій краєзнавців ХІХ ст. А. Сендунського, В. Пероговського, М. Теодоровича, Л. Рафальського та візуальним рядом з фотографій та документів.

Документи подаємо мовою оригіналу. В описі вжито чимало українських та польських слів, а також старих, забутих та маловживаних на сьогодні.

План міста Рівного. Кінець XVIII. Фрагмент.
На плані в колах позначені Воскресенька та Успенська церкви

Опис будівель на плані міста Рівного.
Кінець XVIII. Фрагмент.
Під № 3, 15 вказані храмові споруди

Воскресенька церква і ринок у Рівному.
Літографія Г. Пейера. 1870-ті рр. Фрагмент. РОКМ

Рівне. Воскресенька церква.
Мал. Д. Струкова (?). II пол. XIX ст.
Приватна збірка

ИСТОРИЧЕСКАЯ ОПИСЬ
Волынской Житомирской губернии и епархии города Ровна
соборной Воскресенской церкви
и всему ей движимому и не движимому имению.
Сочинена 1806-го года.

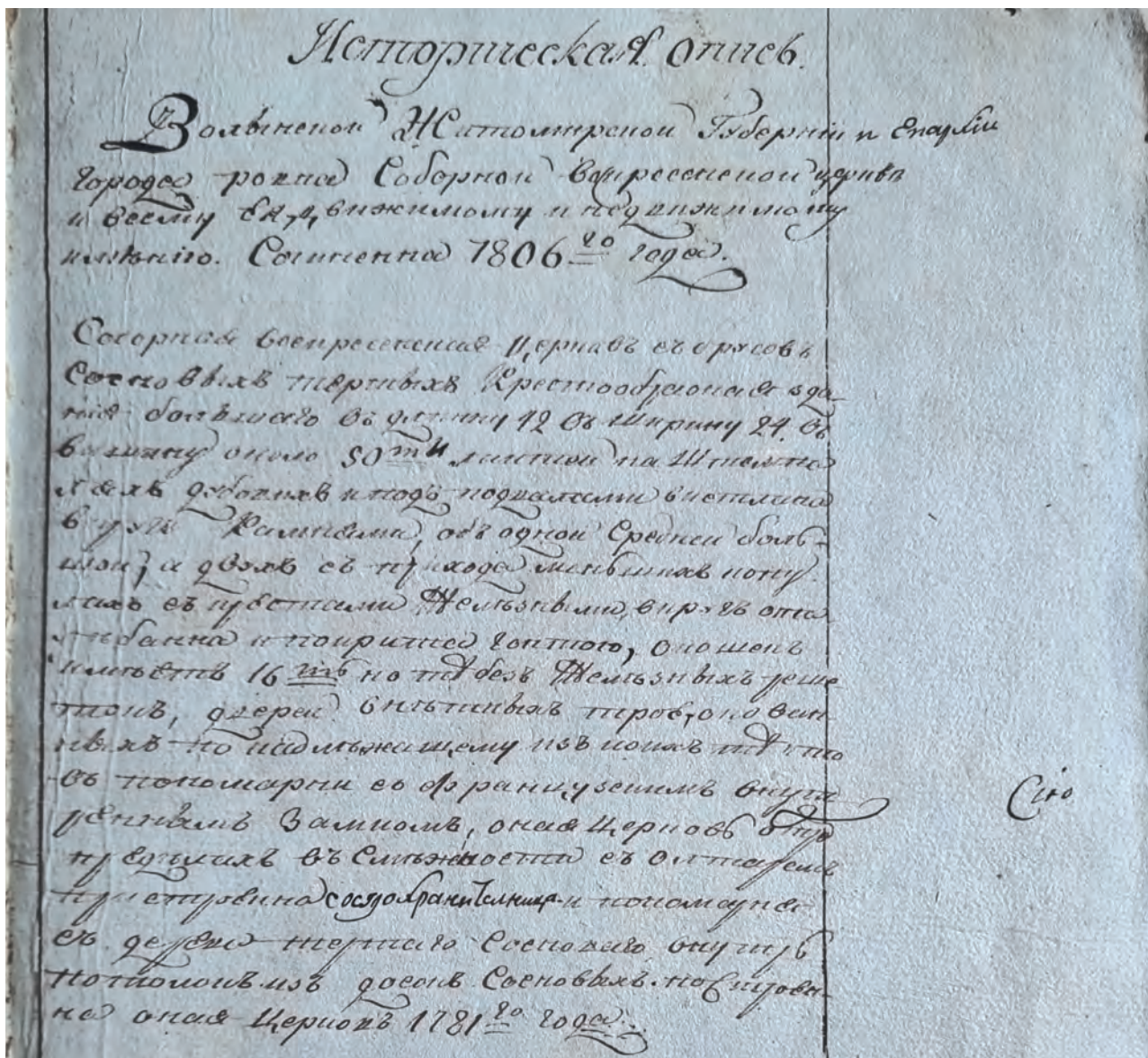
Соборная Воскресенская церковь с брусов со-
 сновых тёртых крестообразная, здания большого
 в длину 42, в ширину 24, вышину около 50-ти ликтей¹
 на штемнолях (?) дубовых и под подвалами выстлана
 в круг камнями, об одной средней большой, а двух
 с прихода меньших копулах с крестами железными
 в круг о трьох (?) банна и покрыта гонтою, окошек
 имеет 16-ть, но те без железных решеток, дверей вет-
 хих трое, окованных по надлежащему, из коих те, что
 в пономарни со французским внутренним замком.

Оная церковь о трех пределах в смежности с ол-
 тарем пристроена.

Сосудохранительница и пономарня с дерева тер-
 того соснового, внутри потолок из досок сосновых.
 Построена оная церковь 1781-го года.

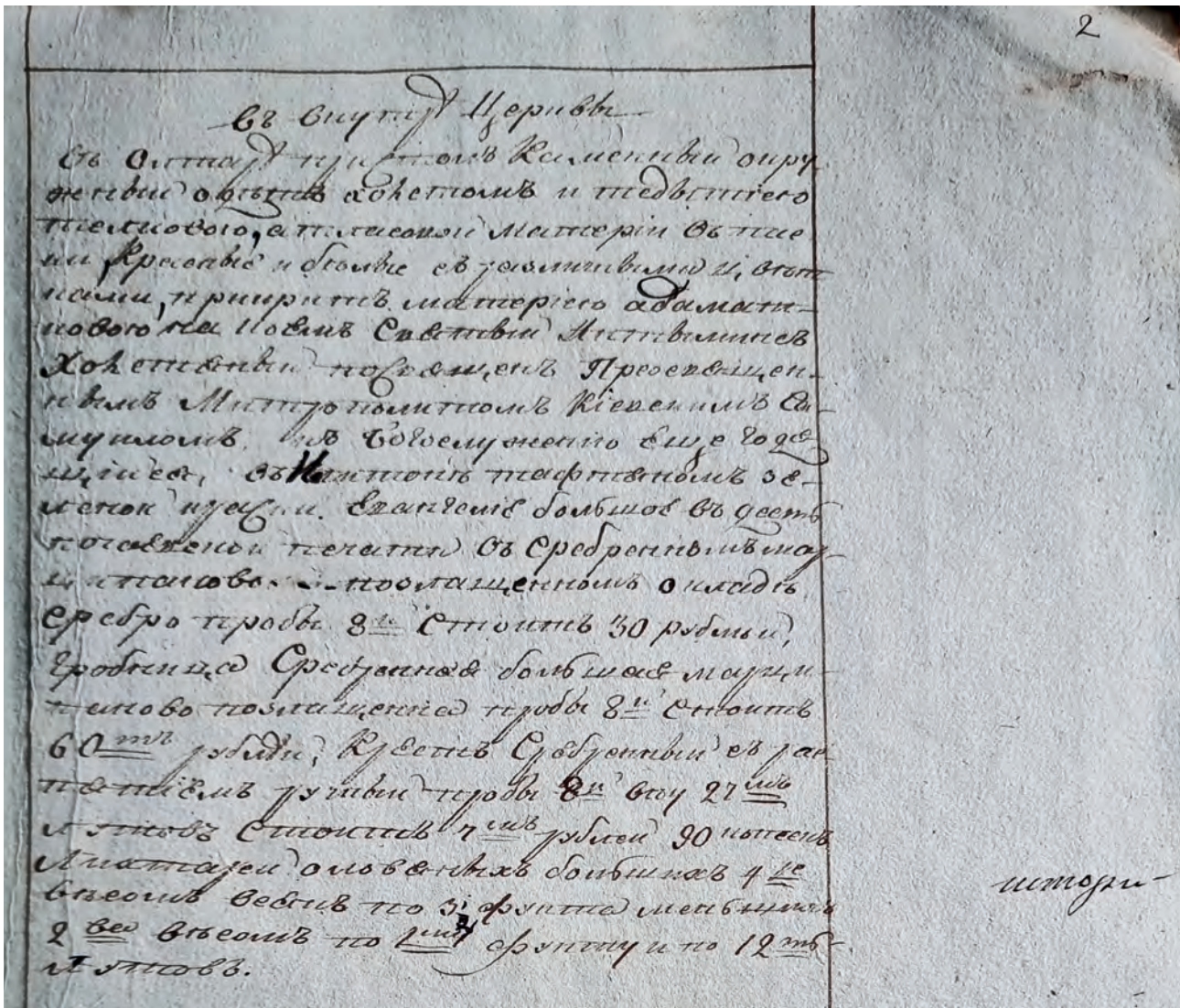
Внутри церкви

В олтаре престол каменный окруженный одет
 холстом и тедытиєю телковою (?), атласной материи
 в паски, красные и белые с различными цветками,
 прикрыт материею адамашковою на коем коем
 Святый антиминос холстяный посвящен преосвя-
 щенным митрополитом Киевским Самуилом к бо-
 гослужению еще годящийся. В илитоне тафтыном

Опис Воскресенької церкви. ДАРО. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 1

¹ Ликоть — міра довжини

Опис Воскресенської церкви. ДАРО. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 2

зеленой краски евангелие большое в дещь почаевской печати в серебряном марципаново позлащенном окладе. Серебро пробы 8-й. Стоит 30 рублей.

Гробница серебряная, большая марципаново позлащена пробы 8-й стоит 60-т рублей.

Крест серебряный с распятием ручной пробы 8-й весу 27-м лутов стоит 7-мь рублей 90 копеек.

Лихтарей оловянных, больших 4-е, весом всяк по 3-и фунта, меньших 2-ва весом по 1-му фунту и по 12-ть лутов.

Жертвенник на боку при стене столярной работы с иконою Успения Богоматере на бляхе в маленьком иконопиством украшенным.

Кивоте прикрыт различной красною материею на нем чаша томбакова суто позлащенная весом 1 фунт и 10 лутов. Стоит 12 рублей. А другая чаша серебряная, марципаново позлащенная, пробы 10-й весу 30-ть фунтов. Стоит 15 рублей дискос с подножием марципаново позлащенный. Сребренный пробы 8-й веса 20 лутов. Стоит 9-ть рублей.

Звезда серебряная пробы 10-й весу 5-ть лутов стоит 2-ва рубля и 50 -т копеек.

Лижница серебряная внутри позлащенная пробы 10-й весу 2/4 лута стоит 1-н рубль 50 копеек.

Подсвечник меди желтой весу 31/4 фунта стоит 50 копеек.

Кадильница меди желтой весу 1-н фунт и 20-ть лутов. Стоит 4-е рубля.

Ковшик сребренный пробы 6-й весу 3- луты стоит 1-н рубль.

Блюд 5-ть из коих меди красной 1-но, оловянных 2-е, желяных 2-е.

Дариносица к большим серебряная, марципаново позлащенная, в подобие дискоса, без подножия пробы 8-й весу 9-ть лутов. Стоит 3 рубля.

Лижница серебряная, весом пол лота пробы 9-й. Стоит 30-ть копеек.

Кадильница новая композиционная весом 1/2 фунта. Стоит 9-ть рублей.

Копие стальное.

Вместо горнего седалища унийтское иконопиством украшенное цимбориум на пустоменте столярной работы с низу приодетое картоном² зеленого цвету.

Выше при стене икона Воскресения Христова большая, но холст в рамках в верху прописаного цимбориум.

Крест серебряный с распятием и подножием и пробы 9-й весу 2 фунта и лутов 8-м. Стоит 32-а рубля. Лихтарей оловянных весу по 3 ½ фунтов. Стоят 2 рубля.

Пониже Горнего седалища шкафа с досок со-сновых столярской работы с священным одеянием, в котором 1-ни ризы высочайше жалованные материи паризской, светлые с епитрахилем, поручми и одним большим и двома меньшими воздухами, обложенные мишурами, позументом и подшитые тафтою белую стоят 20 руб.

2-е тоже высочайше жалованны материей люстриновой³ с епитрахилем только кофейной краски стоят 5 рублей.

3-е партировые⁴ с епитрахилем пару и вещами, и одним воздухом голубой краски в цвете. Стоят 10-ть рублей.

4-е с таким же прибором атласовые белые, золотоцветные. 20-ть руб.

5-е материальные зеленой краски с отличным оплечьем золотоцветные, с воздухом, только 15-ть рублей.

6-е атласовые красные золотоцветные с епитрахилем 10-ть рублей.

7-е материальные с отличным оплечьем разноцветные, сами собою 6 руб.

8-е красные с отличным оплечьем, атласовые, сами собою стоят 5 руб.

Епитрахиль материяльной голубой краски. Стоит 1-н руб.

Епитрахиль адамашковой⁵ краской стоит 1-н рубль с полтиною.

Воздухи один большой и два меньших на белом атласе вышиванные стоят 1-н руб.

Воздухи партыровые на белом древе цветы, один большой, а два меньших, стоят 1-н руб.

² Картоновой — ймовірно, правильно кретоновий (від фр. cretonne — назва села, місця виробництва тканин з XVI ст., Франція) — бавовняна тканина полотняного переплетення, щільна, жорстка, з кольоровими геометричними орнаментами у вигляді смуг і клітин, іноді у поєднанні з набивним малюнком.

³ Люстрин — від фр. Lustrine — блискуча жорстка вовняна тканина різних кольорів, відома з 2-ї пол. 18 ст.

⁴ Партыровые — груба прядив'яна або лляна тканина.

⁵ Адамашковая — однокольорова шовкова тканина з дрібним візерунком.

Поручи таковой же материи стоят 50-т копеек. Другие адамашковые разноцветные стоят 50-т копеек.

Платок шелковый кофейной краски один, стоит 10-ть рублей.

Платок картоновой зеленой краски вышиван по берегам шелком. Стоит 2-а руб.

Платок картоновой в цветы. Стоит 1-н руб. и 50 копеек.

Подризник высочайше жалован ружевои краски люстриновой стоить 2 рубля.

Подризник градетуровой⁶ кофейной краски стоить 3-ри рубля.

Подризников лостяных⁷, унийтских три.

Стихарь диаконский высочайше жалованны люстриновой ружевои краски с орарем стоить 5-ть руб.

Стихарь диаконский высочайше жалованны люстриной кофейной краски с орарем красным стоить 5-ть руб.

Стихарь диаконский материи шелковой сребренно-цветной голубой краски с оплечьем желтым. Стоит 10 рублей.

Стихарь диаконский атласовой материи о рарем бледозеленой краски. Стоит 4-е рубля.

Пояс шелковой высочайше жалованны белой, обветшалый, 30-ть копеек.

Иконостас сницарской работы иконопиством украшен с царскими вратами и сторонами двома дверми при царских вратах.

Привеска 1-на с изображением Спасителя под крестом, другая — подобная с изображением Богоматере обе медные небольшие посребренные.

Катапетазма⁸ тафтяная папужной⁹ краски.

Икона Спасителя Преображения на холсте в оном иконостасе. При коей корона хотя имеется, но не серебряная.

На засуве икона Страдающего Спасителя на холсте.

2-я икона Богоматере младенца держащей, при коей корона тоже насребренная весом лутов 2-ва. Стоит один рубль.

Засува с иконою Страдания Богоматере на холсте, занавеска одна с платка шелкового, а две с платков бумажных.

⁶ Градетуровая — (від фр. gros de Tours — шовк з Тура) Щільна шовкова тканина, гладкофарбована, з рельєфним тканим візерунком.

⁷ Лостяный — домотканий.

⁸ Катапетазма, Катапетасма — (від грец. катапéта-сма — «завіса») завіса за іконостасом у храмі, що розділяє царські врата і престол.

⁹ Папужная — строката.

Многостолбъ Спасской работы Многолет
 Великъ Зирашникъ съ Царскимъ Срашникомъ
 Спасской дванадцати при Царскихъ вратахъ
 нахъ привезенъ 1го въ сооробленіи въ Спасс
 келье года Крестомъ, дрова подставъ въ то
 буреніи доломатіею отъ марца неособише
 на Средеише.
 Какъ многостолбъ мартиана позолотанъ Грасс
 Монахъ Степанъ превращенъ на Христъ
 въ ономъ многостолбъ.
 три Монахъ Киріакъ Хатна ильтема но не вреде
 нахъ на Свободъ много Спасской Монахъ Степанъ
 на Хатна въ.
 2го Монахъ Володимеръ младшійа дровиши, съ
 три Монахъ Николъ одна творе марца реліею съ
 воемъ ильтема 2го Спасской реліею.
 Воемъ съ много Спасской Володимеръ на
 Хатна занавъенъ одна Спасской шолна въ
 а одна Спасской димеише.
 Вые Царскихъ вратъ Монахъ Стефанъ
 Николъ съ димеише дровиши. Въ ономъ
 омовеніи марца позолотанъ.
 три Монахъ Киріакъ позолотанъ привезенъ
 въ три Монахъ ильтема 22го реліею
 нахъ Спасской, но повину оиде не Средеише,
 а только ильтема по поному оиде паразъ
 ильтема.
 Занавъенъ одна изъ пяташи Шелнова
 Краина.
 Дрова занавъенъ Шелнова въ Голубой Кра
 ине.
 Плетенъ изъ пяташи Шелнова Голубой
 Краине.
 Четвертая подвандная мартиана
 Голубой плетенъ димеише подъ воемъ
 Голубой плетеной плетенъ.
 Плетенъ Степанъ съ воемъ оиде
 Плетенъ ильтема Шелной по Средеише
 Спасской въ оиде.
 Плетенъ ста воемъ ильтема Шелной 2го
 по оиде фронтонъ.
 Плетенъ въ воемъ, съ много творе Спасс
 кой Монахъ Киріакъ позолотанъ оиде реліею.

Выше царских врат икона Святителя Николая в бляте¹⁰ ... деревянном, в окладе оловянном марципаново-позлащенном при которой корона позолоченная. Привесок же при той иконе находится 22-ва различного сорта, но поелику оные не серебрянные, а только медные, то потому они по рознь и не описываются.

Занавеска одна из платка шелкового красного.

Другая занавеска шелковая с голубой краски.

Третья из платка шелкового голубой краски.

Лихтарей стеклянных с зеркалами два.

Лихтарей меди желтой посребренных стеновых 2-ва по 6-ть фунтов.

Помянутая засува с киота, тоже святителя Николая, принимающего омофор. На холсте.

На правую сторону при стене кивот Богоматере сницарской работы иконопиством украшен цеху ткацкого, при котором находятся две короны позлащены, привесок семь и под ногами месяц позлащенный, но поелику не сребренные, то по тому оные обстоятельно не оковываются.

Монист дробных 11-ть шнурков ... одна тафтеная голубой краски.

2-е материя 63 цветы сребрены на розевом дне обветшая.

3-я адамашковая зеленой краски.

4-я атласовая в разные паски.

5-я пол атласовая тоже в различные паски.

Крест с подножием оловянный весу 7-м фунтов.

На оном распятии меди желтой стоит 3 рубля.

Подсвечник меди желтой весу 2-а фунта с половиною.

2-ва при полудневой стене икона Святых великомученицы Варвары небольшая на холсте в кивоте сницарской работы иконопиством украшенном без всякого оклада при оной подсвечников деревянных два.

По левой стороне иконостаса кивот небольшой сницарской работы иконопиством украшен пекарской (цеховую - Л.В.) с иконою Святых Троицы на бляте при коей находятся три короны медные посребренные и привеска таковая же.

Занавесок адамашковых 2-е голубой краски.

Крест оловянный с распятием с подножием весом 3 фунта стоит один рубль.

Подсвечников деревянных 2-ва, тут же кивот сницарской старинной работы иконопиством украшен с иконою Святителя Николая на бляте при коей находятся три короны медные посребренные.

Занавеска одна с платка шелкового красного, другая с платка шелковая руженой краски.

Крест с распятием на подножии деревянной иконописан.

Лехтарей деревянных иконописных два.

При получной стене кивот новой большой сницарской работы иконопиством украшен с иконами в пере... кивот Рождества, а на засуве Воведения Богоматере с двумя коронами медными, посребренными.

Крест с распятием на подножии иконопиством украшен.

Подсвечников меди желтой больших 2-ва по 16-ть фунтов.

В паперте кивот сапожнический (цеховий — В. Л.) с иконою Спасителя при коей корона меди желтой, посребренная.

Занавеска тафтеная голубой краски.

Поставник деревянной с свечью восковою большою один.

Другой кивот прихожан дворецких с иконою Покрова Богоматере при коем корона медна позлащена и привесок три медных посребренных.

Монист дробных 15-ть шнурков.

Занавеска с платка бумажного одна.

Лехтарей жестяных два.

Поставник деревянной со свечью большею восковою один.

Икона процессиональная старинной работы иконопиством украшенная на коей, с одной стороны, изображенное Воскресение Спасителя, с другой Богоматере, младенца Иисуса на руках держащей, при коей монист дробных 10-ть. Шнурков с прочими 29-ть девичьими лентами украшена.

Икона процессиональная старинной тоже работы иконопиством украшена, на коей с одной стороны изображение Богоматере младенца Христа на руках держащей, с другой стороны Святителя Николая.

При изображении Богоматере монист дробных 13-ть шнурков, в прочем лентами тоже девычскими украшена.

Крест процессиональной сницарской работы с распятием Христа иконопиством украшен.

Хоругвы находящиеся при церкви

1. Хоругвь братерская адамашкова канарковой¹¹ краски в цветы.

2-я Хоругвь ткацкого цеху адамашкова, с одной стороны, на белом, с другого на рыжем поле в цветы.

3. Хоругвь сапожнического цеху адамашкова красного цвету.

4-я Хоругвь ковальского цеху адамашкова в цветы на зеленом поле.

¹⁰ Блят — пластина, плита чи дошка для малювання тощо.

¹¹ Канарковый — яскраво-жовтого кольору, як пір'я у канарки

Метрична книга з Воскресенської церкви м. Рівного. 1712 р.

Дата на титульному аркуші свідчить про існування давнішої церкви. ВКМ

5-я Хоругвь кравецкого цеху серединою мо-
стриной материи папужей краски с сторон обло-
женна тефтяною пасковатою материею.

6-я Хоругвь пекарского цеху тафтянная бледо-
желтовой краски.

7-я Хоругвь прощачкого цеху гродетуровая.

Все прописанные хоругвы воинским знамением
сделаны.

Тетрапод столярной работы одет материею кар-
тоновою зеленой краски в цветки.

Сосуд водосвятный медный весу 6-ть фун[ов].
Стоит 4 руб.

Аналоев столярской работы три, из коих два
прикрыты набойчатым холстом.

Столов шкафейных столярской работы с дерева соснового три из коих один в доме плебальном имеется.

Конфесионал униатский сосновый столярской работы.

Сундуков в сосудохранилище сосновых окоченных железом два.

Шкафа на священное одеяние столярской работы отчасти липового, а отчасти соснового дерева с засувами четырьмя сделанныя.

Седалища униатские для немощных сделаны с соснового дерева столярской работы.

Книги

Евангелие лишна в десть¹² львовской печати в окладе сребренном пробы 10-й. Стоит 20-ть рублей печатанное 1644-м году.

Служебник в десть киевской печати 1746-го года.

Служебник в осмуху московской печати 1795-го года.

Служебник в десть киевской печати неизвестно которого года печатан.

Служебник униатской в десть почаевской печати 1735-го года.

Служебник другой такой же.

Апостол в десть львовской печати 1719-го года.

Апостол в десть львовской печати 1739-го года.

Трифологион в десть львовской печати, неизвестно когда печатан.

Трифологион в десть львовской печати, тоже неизвестно, ибо первые листы выдернуты.

Триодь постная в десть львовской печати.

Триодь постная в десть киевской печати 1640.

Триодь цветная в десть львовской печати 1667-го.

Триодь цветная в десть львовской печати 1688-го.

Октоих в десть львовской печати 1739-го года.

Октоих в десть львовской печати 1700-го.

Часослов в десть киевской печати 1794-го года.

Псалтырь в пол в десть киевской печати неизвестно какого года.

Ирмологион нотной в десть почаевской же печати 1775-го года.

Ирмологион текстовой в пол десть киевской печати 1791-го года.

Община в десть киевской печати 1757-го года.

Требник большой в пол десть львовской печати 1719-го года.

Требник в осмуху московской печати 1795-го года.

Требник в меншую осмуху почаевской печати 1778-го года.

Книжица молебственная в пол десть киевской печати 1796-го.

Книги толкования на псалтырь три в десть московской печати 1791-го года

Книга кратких поучений в десть московской печати 1799-го года.

Книга в полдесть московской печати о должности христианина 1795-го года.

полдесть киевской печати о должности христианина 1795-го года.

Акафистник в пол десть киевской печати 1795-го. Акафистник Святыя великомученицы Варвары в полдесть киевской печати 1778-го года.

Метрика старинная с 1771-го по 1803-й год.

Тетрадь денежных приходов и расходов с 1791-го по 1801-й год.

Книжица с молебном на восшествие на престол, московской печати.

Регистров панахидных московской печати четыре.

Покрывал усопшим суконных пять из коих одно зеленое, а четыре голубой краски.

Ковер пред престолом простой работы суконных пять (локоть?) бак солидинового цвету в паски.

Паникадило меди желтой с рурками на 6-ть свечей весу 17-ть фунтов. Стоит 7-мь рублей и 65 копеек.

Колокольчиков маленьких ручных три.

Амвон диаконский столярной работы.

Цминтар около церкви в длину 91½ в ширину 85½ локоть огражден с двух частей парканом с дерева соснового с пустой части преграждением священнического огорода с четвертой церковно-причетническими строениями засажен несколько вербовым деревом.

На оном цминтаре при улице на рогу колокольня каменная с тремя формами. Построена общим иждевением 1805-го длиною 14-ть грубостию 7-м локтей.

На оной колокольне большой [колокол] весом 340-к фунтов перелит 1805-го года с изображениями с одной стороны Святой Троицы с другой Богоматери с надписью на голове. Сей колокол починен за старанием, настоятеля Ровенской соборной Воскресенской церкви протоирея Феодора Коцовского, буймистра Мартина Тышковича, Марка Амвора и Григория Усатого и прочих 1805-го года. Звуку доностного, целой, окован по надлежащему с двумя коромыслами.

2-й колокол вылит 1728-го года с изображениями с одной стороны Спасителя с другой Богоматере без надписи шириною в циркуле дальном на 1-м локоть и пол четверти, а вышиною до ушей 1-н.

¹² Десть — (від перс. — рука, жменя) одиниця рахунку паперу, що дорівнює 24 аркушам. Одиниця використувалася до введення метричної системи.

Євангеліє на престольне. Почаїв, 1759.

*Згідно акту надходження від 1972 р., походить з Воскресенської церкви.
РОКМ. КН 507/ VIII Д 1873*

Звону хорошого, окован по надлежащему, с одним коромыслом, весом неизвестен.

3-й колокол вылит 1708-го года с изображением с одной стороны Спасителя с другой Богоматере, без надписи. Шириною в дольном циркуле 1-н локоть без цалья¹³, вышиною до ушей тоже 1-н локоть без двух цалей. Цаль с 3 вухом изрядным окован понадлежащему с одним коромыслом весом неизвестно.

4-й колокол вылит 1608-го года без изображений без надписей в дольном циркуле шириною ровно и вышиною по пол локтя цаль окован по надлежащему с одним коромыслом. Звуку хорошого, весом неизвестен.

5-й колокол вылит 1737-го года без изображений и без надписи в дольном циркуле шириною ровно и вышиною на пол локтя, в голове с одним коромыслом окован по надлежащему, цел. Звуку хорошого, весу неизвестно.

На том же цминтаре богоделія с дерева сосново-го длиною 28-м, шириною 7-мь локтей под простым отчасти драгницами сосновыми, а отчасти соломою

покрытым дахом в коей изба одна с печкою пекарскою, с двумя застекленными окошками одними дверми на завесах железных столярской работы. Стены с двумя дверми на засовах железных и комора с одними дверми столярской работы на завесах тоже железных. Все сказанные пределы равномерны.

Дом сей еще не очень обветшалый на том же цминтаре.

Церковнопричетнический дом с дерева сосново-го покрыт соломою с одною комнатою о трех окошках пекарскою печкою и одними столярской работы сосновыми дверми на завесах железных с сеньми и коморою длиною 9½, шириною 6-ть локтей с трубою вверху, выведенною каменною новь и к жительству годящиесяя.

На том же цминтере другой жилой дом с одною комнатою, сеньми, коморою и поветками в смежности из коих в одной имеется небольшой погреб.

В смежной комнате окошек 3, двери столярской работы на завесах железных выстлана потолком, с печкою пекарскою и с трубою выше даху выведенною кирпичною в длину 21½, в ширину 6 локтей.

¹³ Цаль — дюйм.

*Євангеліє на престольне. Почаїв, 1771.
Згідно акту надходження від 1972 р. походить з Воскресенської церкви.
РОКМ. КН 507/ VIII Д 1833*

Собственным исправляющего пономарскую должность Федора Радионовича иждивением построен.

В смежности с цминтарем пляц на коем жилой плебальной дом, также и огород длиною 68, шириною 62 локтя.

Дом плебальной о 5-ти комнатах в 1-ной окошек белым шерклом заштепленных.

3-ри двери столярской работы на завесах железных с внутренним слюсарной работы замком с внутри. Надворные стены обмурованы муром толщиной на 1-ну четверть локтя.

Печка с изразцов белых и шкафа старинная столярской работы.

До другой комнаты двери, фасованные столярской работы, сосновые на завесах железных, окошко одно, застекленное.

Пекарская печка и двери до третьей комнаты сосновые столярской работы.

В первой и другой комнате потолок из досок сосновых имеется.

В третьей маленькой комнате надворная стена одмурована кирпичем. В оной имеются двери по полам застекленные на завесах железных.

До четвертой комнаты двери подвойные столярской работы на завесах железных, в той же четвертой комнате печка с изразцов белых с коеном кирпичным, одно окошко подвойное застекленное.

Выслана сия комната потолком по полам избы из мостниц сосновых из коей двери столярской работы на завесах железных в пекарню, в которой находится пекарская печка. Окошек застекленных двое и двери в сени столярской работы на завесах железных.

В той же большой сени имеется труба с земли повыше даху выведеная каменная. Двери на двор сосновые столярной работы на завесах железных с засовкою железною.

Казенной дом в длину, 21 в ширину, 10 в высоту... 4½ локоть отчасти дранницами, а отчасти соломою пошит внутренние вышеозначенные обмурованные кирпичом стены. Печки зразцовые и труба собственным протоирея Федора Коцовского иждевением сделаны.

Напротив одного дома с полудня амбар небольшой с мостниц сосновых сделан, прикрыт поленицею длиною 8-м, шириною 6-ть, вышиною 3½ локти.

Итого в сей книге за скрепою шнурозапечатаниям двадцать два листа.

При боку одного амбара сас для годовля кабанов с мостниц сосновых сделан в длину, ширину и высоту по 2-ва с половиною локтя.

Напротив сказанного дома, с востока, маленький хлевок длиною 4½, шириною 3½ локтя, прикрыт отчасти соломою, а отчасти дранкою, далее сего построена конюшня с сосновых мостниц.

В месте с по и оное строение в длину 21½ в ширину 8-м с половиною в высоту под дах 3½ локти... противу сказанной конюшни построена клуня с слупов дубовых и сосновых и из сосновых мост с небольшим пристроенным на рову амбаром для сохранения хозяйственных нарудий.

Строение сие занимает места в длинуна 21½, в ширину на 8-м, в высоту 4½ локти.

На огороде от улицы подземный погреб на хранение огородных растений. В середине обделыван 2-у боками досками. Дах над оным с дранки сосновой.

В другом месте сад и гумно занимают земли длиною 130-ть, шириною 100 локтей.

На гумне клуня в длину, в ширину, и в [пропущено] локтей одна с двумя такими тремя дверьми большими до д.. сделанными из тертиц сосновых с замками надежными.

Построена цела из мостниц сосновых тщанием и иждевением протоирея Федора Коцовского, тоже ограждение сего саду и большая часть покрытого соломою даху.

Сверх сего имеется в двоих местах пастовники из коих один при Гнатовой(?) садове состоящий. В длину 137-м, в ширину 99-ть локтей.

Выше сказанныя на подворье, клуня, и погреб построены тщанием и иждевением протоирея Феодора Коцовского.

Земли пахотной на шесть волок и три четвертины в каждой волоке считается по 8-мь дней, а в четвертины по 2-ва дни оранья, и было бы всего 54-ре дней, но поелику за унии еще три по мере помещичего лану неизвестно какого года отобрать от четвертины лежащей под Бармацким леском на один день оранья то остается на 53 дни поля.

Сенокоса настоящего нет, а хотя и межа в одной руке при двух волоках на 6-ть косарей, но таковые меры тех волок кой по счету быть должны помогать и только раз во время озимины в три года косить их можно.

Симеон Панкевич скрепил
Письмоводитель Григорий Занозовский

**[ІСТОРИЧНИЙ ОПИС
УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ м. РІВНОГО
1806 року]**

Книга по резолюции Преосвященного господина Даниила епископа Волынского, Житомирского и кавалера из Ровенского духовного правления 1806 года выданная для исторического описания Волынской епархии поветового города Ровно церкви Успения Богоматере, также и всего без изъятия имущества ея, и принадлежащих сей и священно и церковнослужителей угодий.

СТАТЬЯ ПЕРВАЯ

Означенная Свято-Успенская Церковь деревянная, сосновая на таких же подвалинах на зимний восток поставленная в 1756 году. Длинною на 30-ть шириною на 14-ть, вышиною около 34-х локтей. Покрыта гонтою сосною, с одним куполом, покрытым жестью с тремя крестами железными в три отделения, а именно: олтарь, середнюю церковь и паперть.

Окошек в оной церкви без железных решеток 14-ть, дверей двое окованных железом с замками железными же надежными.

В олтаре пол кирпичной, в средней же церкви и паперти деревянный с тертиц 14 сосновых уложенной. Престол больше указанной меры каменной, жертвенник деревянной в длину на 2, в ширину на 1, а в вышину на 21/4 локтя.

Иконостас большой в 1784-м году иконописан сницарской искусной работы под хинский лак, искусно украшен, царскими, северными и южными вратами. Стоящий 700 руб. серебром.

Помянутая церковь Свято-Успенская к священнослужению способная.

К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка

Григорий Голуб
Евстафий Симоник
Петро Швед
Яков Столярец

СТАТЬЯ ВТОРАЯ

Иконы с их украшениями

Иконы с их украшениями	Оценка серебром	
	Руб.	Коп.
В олтаре на Горнем седалище, в киоте, небольшом, искусной сницарской работы икона Успения Богоматере украшена золотом и иконописными красками.	70	
При оной иконе корона серебряная, небольшая одна и занавесок шелковых две.	2	50
На левой стороне над жертвенником и в стороне икон двое с изображением Богоматери. Старые.	2	
На стене над жертвенником нижепомянутых икон, часть верхняя иконостаса полкового, на холсте писаного на коем также маленькая на зеркале писанная	3	50
На правой стороне икона Спасителя на доске писанная, ветхая.	1	
На престоле цимбориум сницарской работы искусно резанное серебром и золотом иконописно искусно украшенное, стоящее	30	
В иконостасе на Горнем седалище икона Богоматере иконописными красками и золотом и серебром украшенная.	10	
При оной иконе корон серебрянных позолоченных с камишками две	30	
Привесок различного сорта серебрянных, тринадцать.	19	50
Жемчужной подшейничек искусно сделан.		
Коралей различной величины шнурков двадцать и один.	20	
Крестиков серебряных два.	1	
Занавеска адамашкова одна.	1	50

¹⁴ Тертица — дошка, отримана шляхом пиляння.

Книга по Новолонній Священства Господина Даниїла Євменового
 Великого Школьника и в Багера и в Лавреня Духовнаго Правленія
 1806-го года Выданная для Церковнаго Описанія Волынской Епархіи По
 вѣствованію Горага Ровна Церкви Свѣтлѣ Божьмаго, также и всея Свѣтлѣ и Звѣ-
 стїа Имуществов ея и Принадлежащихъ сей и Священнои Церкви вно сирѣчи-
 тельнѣ уложи.

Статья первая.

Означенная Святаго Искенская Церковь Деревя-
 ная основана на талии же по вышнему на Длинну
 восточнѣ поставлена въ 1786-го году Длинною на
 30^{ти} Шириною на 14^{ти} Вышнюю около 34 лотѣ
 почита Екотою соснового свѣтлѣмъ почитаемъ
 приделъ Жестянъ съ тремя Крестами Жесто-
 кими въ три отъѣснѣ а Имянно Отца въ
 реднѣмъ Церквѣ и Паскѣ, Окошнѣ въ Окош
 Церквѣ Свѣтлѣ желѣзныя решетокъ 14^{ти}, Две-
 реи Две Отвѣснѣ въ Жестянѣ свѣтлѣмъ
 желѣзными же на снѣжнѣмъ. Въ Отца въ
 ширнѣмъ въ снѣжнѣмъ же Церквѣ и Паскѣ,
 Деревяной съ перти въ основана олощеннѣ
 Грестнѣмъ Божьмъ Главнѣмъ мѣрѣ на снѣжнѣмъ,
 Жертвенникъ Деревяной въ Длинну на 2^{хъ}
 Ширину на 1^{хъ} а въ Вышнѣмъ на 2^{хъ} лотѣ Им-
 ностнѣмъ Божьмъ въ 1784-го году Имянно писанъ
 Снѣжнѣмъ Искуснои работѣ, въ Длиннѣмъ
 Искусно Имянно въ Царствѣмъ Свѣтлѣмъ
 Имянно Братами Столнѣмъ 200 рублѣ. Серебрянѣмъ
 Поставленъ Церквѣ Свято-Искенская въ
 Священнои сирѣчи.

Въ Снѣжнѣмъ Подписали свѣ-
 щеннѣ Снѣжнѣмъ Огородъ въ снѣ-
 жнѣмъ правленнѣмъ Длиннѣмъ до снѣ-
 жнѣмъ даннѣмъ Имянно

Григорий	Голубъ	—	⊗
Евстафій	Симонъ	—	⊗
Петро	Шевъ	—	⊗
Анон	Смоляръ	—	⊗

На правой стороне иконостаса киот с иконою Спасителя иконописными красками украшен.	35	
При сей иконе корона серебряный одна и занавеска шелковая одна.	2	80
На той же стороне в киоте икона святого архистратига Михаила.	20	
При оной иконе корона серебряная. Небольшая одна.	1	80
На левой стороне икона Богоматере. Иконописно украшена в киоте.	15	
При оной иконе корона серебряная одна.		
Занавеска бумажная также одна.	2	60
На той же стороне в киоте икона верховных апостолов иконописно украшена	20	
При оной иконе корон сереб[ряных] две.	4	
На той же стороне в киоте икона Спасителя Николая иконописно сереб[ром] украшена.	20	
При оной иконе корона и звезда серебрянные.	4	50
Занавески две шелковые, а третья бумажная.	1	90
Икона процессионная одна сницерской работы с изображением Святыя живоначальныя Троицы и Богоматере.	10	
При оной иконе корон различной величины серебряных 7 и подшейников два.	5	50
Коралей, различные величины, шнуров 14 с двумя крестиками и перстнями серебряными.	5	
Занавесок тафтяных три с разными лентами	3	
В паперте на горнем седалище икона Воздвижения Честного Креста	3	
На правой стороне икона Спасителя серебром и красками украшена	3	
На левой стороне икона Богоматери в паперте иконописно украшена	3	
При оной иконе корон серебряных две	2	40
Подшейник серебряный один		50
Над западными дверми икона Страстей Христовых большая одна	6	
Прочих же икон обветшалых три	3	
Все иконы в иконостасе закрываются опускаемыми на Святую Четыредесятницу Страстными иконами	20	
На на от клироса храмовая ветхая икона	1	50
Икон две небольших на кипарисных досках с изображениями. Первая Богоматере, а вторая Св. Николая	4	
Крестов процессионных столярской работы иконописанных два	1	50
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка		
Григорий Голуб		
Евстафий Симоник		
Петро Швед		
Яков Столярец		
СТАТЬЯ ТРЕТЬЯ Сосуды	Оценка серебром	
	Руб.	Коп.
С. антиминос на холсте печатанный ____ года на имя преосвященного Варлаама. Новый чистый и целый в илитоне тафты зеленой. Стоящий	3	

Списокъ Второй.		Монахъ	Одъ Монаха Серебря	Злато
Съ мѣхъ Юрашенинъ.				
На Олтарѣ на Борнѣхъ Свѣщникъ въ Кіотѣ на Большой пещерной стѣнѣ и др. Монахъ Стефанъ Богословъ Юрашенинъ Доломитъ и Монахъ Стефанъ Кра-			70	
наши				
Приходъ Монахъ Корона Серебряная Кладовая одна Злато въ сѣнѣ Шестовилъ одна			2	50
На лѣвой Сторонѣ надъ Жертвенникомъ и въ Сторонѣ Монахъ Дѣвѣ и Монахъ Михаилъ Боголюбъ			2	
Старикъ				
На Странѣ надъ Жертвенникомъ и на лѣвѣйшей стѣнѣ Борнѣхъ Монахъ Стефанъ Кладовая на Тѣлѣхъ Писанная на правой стѣнѣ Монахъ на Зерналъ писанная			3	50
На правой Странѣ Монахъ Спасителя на Борнѣхъ писанная				
На Престолѣ Цимборіи Свѣщникъ и др. на пещерной стѣнѣ Серебря и Злато Монахъ Михаилъ Юрашенинъ Старикъ			30	
На Монахѣхъ на Борнѣхъ Монахъ Митрофанъ на Богословѣ Монахъ Стефанъ Монахъ Стефанъ и Зо-				
лотомъ и Серебря Юрашенинъ			10	
При Оконѣ Монахъ Корона Серебряная Под-				
мѣнная въ Каминѣхъ Дѣвѣ			30	
Привѣтъ разлитая Сорта Серебря- ная тридцать			19	50
Монахъ Подшефитѣль и др. Монахъ Корона разлитая Свѣщникъ Монахъ Дѣвѣхъ и Оконъ			20	
Престолѣхъ Серебряныхъ Дѣвѣ			1	
Злато въ сѣнѣ Адамашева одна			1	50
На правой Странѣ Монахъ Стефанъ Кладовъ на Монахѣ Спасителя Монахъ Стефанъ Монахъ Стефанъ			35	
на Юрашенинъ				
При сѣхъ Монахъ Корона Серебряная одна и Злато въ сѣнѣ Шестовилъ одна			2	30
На правой Странѣ въ Кіотѣ Монахъ Свѣ- щникъ Архистратела Михаила			20	
При Оконѣ Монахъ Корона Серебряная одна и др.			1	80
На лѣвой Странѣ Монахъ Богословъ Монахъ Стефанъ Юрашенинъ въ Кіотѣ			15	
При Оконѣ Монахъ Корона Серебряная одна Злато въ сѣнѣ Шестовилъ одна			2	60
На правой Странѣ въ Кіотѣ Монахъ Стефанъ Кладовъ Монахъ Стефанъ Юрашенинъ			20	
При Оконѣ Монахъ Корона Серебряная одна			4	
На той же Странѣ въ Кіотѣ Монахъ Свѣ- щникъ Михаилъ Монахъ Стефанъ Юрашенинъ			20	
При Оконѣ Монахъ Корона и Злато Серебряная одна			4	50
Злато въ сѣнѣ Дѣвѣ Шестовилъ Августъ Монахъ			1	90

Опис Успенської церкви. ДАРО. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 3

Гробница серебряная в нутре со всем вызолочена с крышею таковою ж	35	
Крест серебряный с подножием и корпусом Спасителя и некоторыми местами вызолоченными один	30	
Чаш для священнослужения средственной величины в нутре вызолоченных две	60	
Дискос с подножием, серебряный вверху вызолочен	15	
Звезда серебряная вверху вызолочена	3	
Дискас без подножия серебряный вверху вызолочен	3	
Лижица серебряная вызолочена	2	
Дароносица серебряная в нутри вызолочена	3	
Копие стальное хорошо сделанное		50
Мырницы оловяны две		30
Крестов с подножиями сницарской работы деревянных два	3	
Подсвечников желтой меди шесть	9	
Подсвечников стеклянных чистых кривых (?) четыре	2	
Подсвечников оловянных хорошей работы два	1	20
Подсвечников деревянных больших сницарской работы два	3	
Подсвечников меньших деревянных точеных восемь	21	
Лампада жестяная большая пре[жним] архиереем хорошо сделана одна	3	
Кадильница серебряная одна стоящая	30	
Кадильница желтой меди одна	2	50
Колокольчиков маленьких два	2	
Сосудец свинцовый для подношений	2	
Кадила с жестяною лижей	1	50
Мешечек для раздувания огня		50
Щипцов жестяных двое		30
Сосуд меди красной в нутри выбеленной для держания святой воды	3	50
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка		
Григорий Голуб		
Евстафий Симоник		
Петро Швед		
Яков Столярец		
СТАТЬЯ ЧЕТВЕРТАЯ Священные одеяния		
На престоле спереди разноцветная выбойка, а сверху пелена полушелковая. Под нею и по сторонам попеременно накрывается белыми тонкими холстяными простынками каких есть четыре	18	
На жертвенник с исподу наметка белая, а сверху гранитурным в Паски платком накрывается	2	
Ризы		
1-е. Парчовые белые с отличным оплечьем местами серебром и разными цветами с епитрахилем и поручами	30	
2-е. Люстриновые кофейной краски, обложенные серебряным позументом с епитрахилем поручами и воздушками.	25	

3-е. Парижской материи с отличным оплечьем парчовым. Обложены шифовым позументом сепитрахилем и поручами.		
4-е. Перувиановые амарантовой краски обложены обложены мишурвилем позументом с епитрахилем и поручами	20	
5-е. Адамашковые голубоймкраски с атласным оплечьем без прибора	15	
6-е. Атласовые красного цвету без прибора	15	
7. Адамашковые зеленого цвету с камлиотным зеленым же оплечьем	9	
8-е. Полушелковые фиолетового цвета ветхие	6	
9-е. Тафтяные орехового цвета ветхие	6	
Все сии обложены мишурным желтым позументом		
Епитрахиль лишний один	1	80
Поручей целых пар три	2	
Поручей обветшалых пар три	1	
Подризник гранитурной голубой краски в цветки	8	
Пояс парчовый белый	1	80
Подризник тонкого белого холста в низу с плетяными коронами три	9	
Подризики простого холста без всякого прибора три	6	
Подризики холстяных же ветхих два	2	
Утиральников с наметками 20	6	
Пелена для прикрытия престола парчевой, белой материи ветхие	1	50
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка		
Григорий Голуб		
Евстафий Симоник		
Петро Швед		
Яков Столярец		
СТАТЬЯ ПЯТАЯ		
Книги		
Евангелие в десть Киевской печати обведенное красным бархатом обложенное серебряными табличками на коих средней изображение Успения Богоматере вызолочено, а на наугольных евангелистов также вызолочено	35	
Евангелие второе, писанное в Киеве, також обведенное красным же бархатом и серебром обложенное	20	
Служебников два Киевской печати оба еще к употреблению годящиеся	1	50
Служебник в десть Почаевской печати	1	
Октоих в десть Львовской печати ветхий оправлен в кожу	3	
Трифологион в десть Почаевской печати в 1757 году. Печатан в кожу оправлен.	6	
Триодь постная неизвестно какой печати оправлена в десть в кожу оправлена	3	
Триодь цветная Львовской печати величиною в десть в кожу оправлена	3	
Апостол ветхий, однако к употреблению еще годящийся в десть Львовской печати. Оправлен в кожу.	2	
Часослов в осьмуху старый без начального листа Почаевской печати. Оправлен в кожу.		75
Псалтырь Почаевской же печати. Старая, однако к употреблению годящаяся.	1	
Требник первый Московской печати в осьмуху. Оправлен в кожу.	1	

Требник второй Львовской печати в четвертую листа	2	50
Требник 3-й Почаевской печати оправлен в кожу, ветхий		75
Краткие поучения Московской печати оправленная книга в кожу величиною в десть	3	
Книга о должности христианина в четверть листа. Оправлено в кожу.	1	
Панихидных регистров в четверть листа оправленных в бумагу четыре. Последний печатаный в 1802-м году.		80
Табель высоко Торжественная. Днём печати Московской. 1802 году печатана.		
Указов печатаных три Высочайший манифест в 1806 году августа 30 дня. Состоявшийся. Печатан в Санкт-Петербурге.		
Книга обыска с 1803-го года за шнуром и печатью.		
Книг метрических в бумагу оправленных.		
Книг о приходах и расходах две.		
Исповедальных росписей за 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805.		
Документов три. Первый на основание церкви. Второй на посвящение оной, а третий презентальный.		
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка		
Григорий Голуб		
Евстафий Симоник		
Петро Швед		
Яков Столярец		
СТАТЬЯ ШЕСТАЯ Хоругви и прочие вещи		
1-я Грудеторовая голубого цвета с цветами с красным крестом	9	
2-я тафтяная ясно зеленого цвета с каймами темноцветными, обложена кругом мишурными белым позументом с таким же крестом	6	
3-я тафтяная с красная а по углам желтая по середине крест с тафты белой ветхая	3	
Налойчиков три, два складающихся и окрашенных красною, а один прямомо сделан из соснового дерева	1	50
Шкаф для содержания ризницы	2	
Сундук большой для держания белья окованный и с замками	3	
Сундучек меньшей для хранения воску и свечей окован и с замком	2	
Сундучек маленький для содержания церковных денег	1	
Ковров два для застилания пред престолом оба еще годятея	6	
Сукна для закрывания мертвых тел цвета зеленого	3	
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка		
Григорий Голуб		
Евстафий Симоник		
Петро Швед		
Яков Столярец		

Статье псалт Книги.		Описание Судебн	Стр	Кол
Евангеліе въ Дестъ Киевской Печатни Общества Краснаго Бархатнаго Обложениое Серебряными Ма- шницами на ной серебряной Шкофранені Успеніе Богомощере Видомощере а на Золотойа Евангеліе то въ танже въ Золотого			35	
Евангеліе Второе писанное въ Киевской Печатни Общества Краснаго же Бархатнаго защитив и Серебряных обложениое			20	
Служебники Два Киевской Печатни оба еще въ употребленіи Судебн			1	50
Служебникъ въ Дестъ Подъевской Печатни			1	
Опоясѣ въ Дестъ Львовской Печатни Ветхий Оправленъ въ Кожу			3	
Триформіонъ въ Дестъ Подъев- ской Печатни въ 1757. году Печатанъ въ Кожу Оправленъ			6	
Триодъ Постная и недвѣдствна на 110й Печатни Оправлена въ Кожу Вели- кимъ въ Дестъ			3	
Триодъ Цветная Львовской Пе- чатни Великимъ въ Дестъ въ Кожу Оправлена			3	
Арсюловъ Ветхий Судебникъ въ триформіонъ еще въ Дестъ Львовской Печатни Оправленъ въ Кожу			2	
Часословъ въ Ослуху Старица начальнаго Мста Подъевской Печатни Оправленъ въ Кожу			25	
Псалтирь Подъевской же Печатни Старый Оправленъ въ употребленіи Судебн			1	
Триодъ Первый Московский Печатни въ Ослуху Оправленъ въ Кожу			1	
Триодъ Второй Львовской Печатни въ четверт листка			2	50

Опис книг Успенської церкви. ДАРО. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 9

СТАТЬЯ СЕДЬМАЯ			
Цминтар и на оном постройки			
Оной цминтар около церкви и под церковью в длину на 80, в ширину на 49 1/2 аршин огражден кругом сосновым забором. В столбы обсажен деревом некоторых родов не плодоносным. На оном цминтаре от Южной стороны колокольная деревянна сосновая, на деревянных дубовых подвалинах в четыре угла неизвестно какого года построена. А починена 1805-го года. В длину на 10 с четырма вершками. Локтями столько же и в ширину. А в вышину в 23 локтя с одними дверьми, окованными железом. В оной колокольне колоколов 5.			
1-й вылит в 1797-м году с изображением с одной стороны Распятия Господня, а с другой Богоматере	250	337	50
2-й вылит 1666 году без всякого изображения	100	135	
3-й вылит в 1731-м году без всякого изображения	20	27	
4-й вылит в 1805 году без изображения	10	13	50
5-й вылит в 1688 году без изображения	5	6	75
Кладбище для погребения мертвых тел сей церкви умирающих прихожан. За городом к северу в длину на 120-т., в ширину на столько же окопано кругом ровом. На коем крестов с дерева дубового. Деревями никакими необсажено. а коем			
К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка			
Григорий Голуб			
Евстафий Симоник			
Петро Швед			
Яков Столярец			

СТАТЬЯ ВОСЬМАЯ

Земли и угодия фундушевые церкви для священно-и церковнослужителей

Дом священнический. В двух избах малых и старых из коих первая с двумя окошками и амбаром, а вторая также с двумя небольшими окошками длиною в 24 локтя, шириною в 8 -м, а вышину 4-ре локтя с двумя ветхими и перестройки необходимо требующим амбарца. Оной и состоит на церковном близ оной огороде величиною на полдня ораня.

Имеется ещё и другой огород в особом месте величиною на 3 четверти высеву пеньки.

Сверх сего еще имеются земли фундушовые к церкви для пользования приходскому священнику издревле наданные в три перемены на три волоки и четвертину. И те в своих древних обмежеваниях состоят.

Сенокоса не было и не имеется.

Сверх прописанных поземельных угодий для священника есть еще от прихожан дача ржи снопами от всякого хозяина, имеющего волоку по копе одной в год, от полуволочного пол копы, от четвертинного 15-ть снопов в то же время когда

дача сия не будет им обидна. За преподаанием треб христианских пользуется священник от прихожан добротным подаянием издревле обыкновенным.

Для дьячка тоже при священническом огороде построена, состоит изба в длину на 9-ть, ширину 8 1/2, в вышину на 5-ть локтей с тремя небольшими окошками с сенями и в оных погребом и с коморкою починки требующая, а впрочем еще к жилью годящаяся.

От прихожан получает он годового жалования по 15 копеек с двора и прочими добротными подаяниями на чем он и содержится.

К сей статье подписались священник Симеон Федорович, исправляющий дьяковскую должность Данило Гуриянка

Григорий Голуб

Евстафий Симоник

Петро Швед

Яков Столярец

Итого в сей книге перенумерованных скрепою и шнурозапечата тем девятнадцать листов

протоирей Феодор Коцовский скрепил
Письмоводитель Григорий Занозовский

Стаття Судная Цвинтаря к На Ономъ Построенъ	Паша в Олзе	Олзе Середа Пур. Шов.	
<p>Оной Цвинтаря Ономъ Церквѣ Подъ Церковю. В Длинѣ на 80^л В Ширинѣ на 40^л Аршинъ Одр жденъ Крутомъ Основанъ Заб рѣмъ В Столбѣ Основанъ Де ревою нехитрою рѣбовъ нели относиль, на ономъ Цвинта ря отъ Южной Страны Кома носовъ Деревяна Основанъ на Деревяномъ Фундаментѣ В Сторонѣ Сѣв. неизвестно на иго Сѣв. Построена а Поимена 1805^л Сѣв. В Длинѣ на 10^л Сѣ В Сторонѣ Верхними Колѣнами столбѣ и В Ширинѣ а В Ши ринѣ В 25 Колѣна в Аршинѣ Дверемъ Основанъ нехитрою В Оной Колѣнахъ Колополюсѣ</p>			
<p>1^л Вилитъ в 1797^л Сѣв. в Шир инѣ Сѣв. Страны, Па пѣтѣ Соснѣ а в Другой Сосн матерѣ</p>			250 337 50.
<p>2^л Вилитъ в 1666 Сѣв. Сѣв. Всѣмъ Ширинѣ</p>			100 135 "
<p>3^л Вилитъ в 1731^л Сѣв. Сѣв. Всѣмъ Ширинѣ</p>			20 27. "
<p>4^л Вилитъ в 1805^л Сѣв. Сѣв. Ширинѣ</p>			10 13 50.
<p>5^л Вилитъ в 1688 Сѣв. Сѣв. Ширинѣ</p>			5. 6 25.
<p>Кладбище для погребенія мер творахъ тѣлѣ сей Церквѣ Ширинѣ Южной приходомъ да Сорокомъ в Сѣверѣ В Длинѣ на 120^л В Ширинѣ на Столбѣ в Ономъ</p>			

Опис цвинтаря біля Успенської церкви. ДАРО. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 15

*Упенська церква. Невідомий автор. Полотно, олія.
1930-ті рр. РОКМ*

**Описи Воскресенської та Успенської церков
у публікаціях краєзнавців XIX ст.
А. Сендульського, В. Пероговського, М. Теодоровича,
Л. Рафальського**

А. Сендульський. Рівне
(*ВЕС. 1880 № 5. Ч. неоф. С. 245–246.*)

У Рівному немає пристойного храму, хоч і є кілька церков, але всі вони дерев'яні, напівстарі, які поступаються навіть деяким сільським храмам, що руйнуються.

Головний міський Воскресенський собор, дерев'яний, досить старий, нагадує собою архітектуру споруд церков XVIII ст., коли у всій Волині будувалися церкви на один фасон — у вигляді корабля — ніби один майстер чи архітектор існував тоді для всієї Волині.

Він побудований у далеко невідповідному за призначенням для церкви — місці, серед єврейського населення з непрохідним брудом і смородом, так ніби не було в Рівному більш пристойного та зручного місця для православної церкви, крім єврейського кварталу з його нечистотами.

Так і бачимо, що чи будівник цієї церкви, мабуть, був католик (власник м. Рівного, який мало дбав як

про вибір місця для церкви, так і про її архітектуру); або ж православне населення Рівного, через свою бідність не могло спорудити більш пристойного храму і випросити у власника місця.

... Омелянська церква, парафіяльна, на передмісті в ім'я Успіння Преподобної Богородиці, також дерев'яна, бідна та стара.

Крім цих церков у Рівному є ще церква в гімназійних будівлях — гімназійна і влаштована у тюремному замку — тюремна, остання за внутрішнім оздобленням може вважатися найкращою у Рівному.

В. Пероговський.
Зауваги до статті о. Сендульського
«М. Рівне і доповнення до неї»
(*ВЕС. 1880. № 25. Ч. неоф. С. 1153–1155*)

Соборна Воскресенська церква. Ймовірно, ця церква збудована княжною Марією Семенівною Ровенською у XV столітті — у той час, коли вона будувала у Рівному замок...

*Успенська церква та дзвіниця.
Фото, 1920-ті рр.*

*Успенська церква та дзвіниця.
Фото, 1930-ті рр.*

*Успенська церква та дзвіниця.
Фото, 1960-ті рр.*

*Успенська церква та дзвіниця.
Фото, 1960-ті рр.*

Воскресенська церква спочатку була побудована на плацу, згодом зайнятому костельною юридикою. Вона була дерев'яна і від ветхості зруйнувалася.

У 1731 році, була побудована інша Воскресенська церква на тому місці, де вона стоїть і в даний час. Ерекцію вона отримала 1773 року від Францішка-Ксаверія Любомирського, який надав їй землю, десятину та вільний помел хліба. Завідували нею уніати.

1795 року Воскресенську церкву зроблено було Соборною та Православною. Метричні книги є при ній з 1733 р. Землі причт має 44 десятини...

Церква Успіння Пресвятої Богородиці звана Омелянською. Вона закладена 1761 року¹⁵. По ерекції — кожний господар давав їй настоятелю по 30 снопів хліба. Жителі с. Тютковичі, парафіяни тієї церкви, давали настоятелю по одному злотому, а дяку по 20 грошів. У 1840 р. їй було надано 35 десятин землі.

¹⁵ Автор припустився помилки. Насправді церква закладена в 1756 р.

Церква св. мученика Стефана, збудована на православному цвинтарі у 1848 році, вдовою генерала Красовського, Катериною; на утримання церкви вона пожертвувала тисячу рублів.

Церква на цвинтарі Воля. Вона збудована уніатами на їхньому цвинтарі в 1785 році. З часом вона занепадає; але з 1845 року вона відремонтована.

М. Теодорович.
Повітове місто Рівне
*(Історико-статистичний опис
церков та приходів Волинської єпархії.
Т. 2. С. 455-456; 460-461)*

Соборна церква в ім'я Воскресіння Христового. Збудована у 1781 році. Дерев'яна. У 1881 р. 12 червня, під час страшної пожежі, яка винищила половину міста, вона згоріла дощенту.

Дзвіниця, що була при ній, складається тільки з кам'яних стовпів з трьома дзвонами, в 1886 р. розібрана і цеглу складено на церковному цвинтарі.

Интер'єр Успенської церкви. Фото В. Луца, 2013 р.

На міському старому Вольському цвинтарі церкви належить кам'яна каплиця, збудована у 1787 році, але ким, не відомо, з дозволу уніатського єпископа Кіпріана Стецького; дуже стара і вже без даху. Копії метричних книг зберігаються з 1771 р. Начинням не достатня...

У тому ж м. Рівному є церква в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці. Оскільки вона розташована на вулиці Омелянській, то називається «Омелянською». Збудована 1756 р. коштом парафіян. Дерев'яна, на кам'яному фундаменті, досить міцна. При ній така ж дзвіниця.

У 1883 р. церква та дзвіниця вкриті бляхою та пофарбовані.

Проводи бувають у Фомин понеділок. Копії метричних книг зберігаються з 1811 р. Начинням церква достатня.

Землі: під церковним цвинтарем 240 сажнів, садиба з городом — 1.782 сажнів, орної — 30 дес. 1,320 сажнів, сінокосу — 3 десятин і незручної — 1 десятина 633 сажнів.

На цю землю є план та віддатковий листок від 1840 року. Крім того, є ще церква на цвинтарі «Воля». Вона була збудована уніатами у 1785 році. У 1845 році була відремонтована.

Л. Рафальський. Рівне
(*Ровенський уезд в полосе рек Стубели и Устья, притоков Горыни. 1885. С. 16–20.*)

Рівне — власне центр його... страшенно постраждав від пожежі в 1881 р., після чого ще не встиг облаштуватись. Жертвою цієї пожежі став і православний собор.

Це була дерев'яна церква, побудована уніатами у 1731 р., отже за князів Любомирських.

Колишня православна церква, що існувала в Рівному до того часу, була збудована чи не Марією Ровенською в XV столітті, занепадала на початку XVIII. Оскільки власник Рівного Ян-Олександр Конецьпольський «надав для костелу «плац на Заров'ї»¹⁶, на якому колись стояла первісна «церква православна», і цей плац згодом забудували міщани, утворивши костельну юридикку, то, зрозуміло, уніатам довелося замінити попередню Рівненську церкву іншою, яку вони й збудували в 1731 р. у центрі тодішнього міста, тобто на острові. Цей останній займала ремісничка частина рівненського населення, як можна здогадатися, євреї; а оскільки в головному пункті його, недалеко від замку (згодом палаццо), що ві-

¹⁶ Тобто площа, яка знаходилася з боку замку — за ровом; звідси й назва «Зарово» (прим. Автора)

Успенська церква та дзвіниця. Фото В. Луца, 2013 р.

Успенська церква. Фото В. Луца, 2024 р.

церковним статутом, останні обмежували будівництвом двох стовпів, між якими ставили царські врата, і до цих же стовпів кріпилися північні та південні двері; намісні ж ікони Спасителя і Богоматері встановлювали в одній зв'язці з іншими, на правій стороні — храмовою, а на лівій — з іншою якоюсь іконою.

Над царськими вратами, замість Таємної вечери, в особливому заглибленому кіюті влаштовували ікону Божої Матері в найкращому окладі — срібній чи позолоченій ризи; у ширину цієї ікони, на металевому пруті, кріпили гнізда для свічок середнього розміру, які запалювали під час урочистих богослужінь. Після закінчення останніх, ікону Матері Божої закривали однією або двома фіранками та іншою іконою, що зазвичай опускається зверху, або засувається з бічних частин іконостасу.

Таке облаштування іконостасів знаходили ми у багатьох місцях Волинської єпархії і навіть у деяких — Київській; здається, воно розвинулося внаслідок бажання наблизитися в декораціях до римської церкви і склалося в останні часи існування в цьому краї унії.

У даний час, хоча на стовпах, з обох сторін царських врат, привішують намісні ікони Спасителя

і Богоматері менших розмірів проти звичайних, розміщених в іконостасах; але вони, хоч і мають теж значення, але не дають того ефекту для зору, що однакової величини інші ікони даного іконостасу.

В Омелянській Успенській церкві вищеописаний іконостас слугує очевидним доказом того, що вона знаходилася в руках уніатів і, ймовірно, побудована уніатами, тим більше, що це будівництво відбувалося між 1751–1757 рр.

В Омелянській Успенській церкві бачили ми четвероевангеліє, написане XVII столітті (1614 р.). Воно нагадує шрифт Пересопницького четвероевангелія, перекладеного південноросійською мовою при архимандриті Пересопницького монастиря у другій половині XVI століття — між 1556 і 1571 роками.

Пам'ятається, поважний священник Омелянської церкви говорив нам, що у вищезгаданому Євангелії його церкви зустрічаються особливі вирази, не чисто-слов'янські; ми тепер дуже шкодуємо, що не спало на думку звірити текст цього Євангелія з витримками Пересопницького Євангелія, прикладеними наприкінці «опису Поресопницького рукопису XVI століття» Житецьким (Київ 1876): чи не є четвероевангеліє Омелянської церкви копією такого ж, що було у Пересопницькому монастирі?.

Джерела та література:

1. Историческое описание церкви Воскресенской, г. Ровно. ДАРО. Ф.381. Оп.1. Спр. 79. 20 арк.
2. Историческое описание церкви Успения Пр. Богородицы, г. Ровно. ДАРО. Ф.381. Оп.1. Спр. 77. 19 арк.
3. Мірошніченко С. В. Літописи церковних парафій як історичне джерело (на прикладі Літопису Георгіївської церкви Новоград-Волинського повіту Волинської губернії). Гуржіївські історичні читання. 2014–2015. Вип. 8–9. С. 49
4. Пероговский В. Замечания на статью о. Сендульского: «Г. Ровно и дополнение к ней». ВЕВ. 1880. № 25. Часть неоф. С. 1153–1155.
5. Рафальский Л., священник. Ровенский уезд в полосе рек Стубели и Устья, притоков Горыни. Житомир: Волинская губ. тип., 1885. С. 16–20.
6. Сендульский А. Ровно. ВЕВ. 1880 № 5. С. 245–246.
7. Стоколос Н. Шеретюк Р. Драма Церкви: до історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань. Рівне: ПП ДМ, 2011. 316 с.
8. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. Почаев, 1889. – 696 с..

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БАБІНЧУК Людмила** (м. Рівне) — провідний зберігач фондів КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- БАЛАШОВА Ірина** (м. Рівне) — магістрантка кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування
- БЕЙДИК Олександр** (м. Київ) — доктор географічних наук, професор, член Українського географічного товариства
- БІЛОКІНЬ Фаїна** (м. Полтава) — молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського
- БОЙКО Наталія** (м. Березани) — директорка Березанського краєзнавчого музею
- БРИВКО Микола** (м. Київ) — науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»
- БУЛИГА Олександр** (м. Рівне) — старший науковий співробітник відділу давньої історії та середніх віків КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ВЕЛЬГІЙ Марія** (м. Збараж) — молодший науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля»
- ГЛАДКИЙ Олександр** (м. Київ) — доктор географічних наук, професор, професор кафедри туризму та менеджменту креативних індустрій Державного торговельно-економічного університету
- ДАНИЛОВА Катерина** (м. Хмельницький) — старший науковий співробітник відділу історії КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»
- ДЕРКАЧ Юлія** (м. Полтава) — наукова співробітниця КЗ «Центр охорони та дослідження пам'яток археології» Полтавської обласної ради
- ДМИТРЕНКО Алла** (м. Луцьк) — кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'ятокознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету ім. Лесі Українки
- ДОБРОЧИНСЬКА Валентина** (м. Рівне) — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
- ІВАНЧУК Віктор** (м. Рівне) — здобувач ступеня в/о «Магістр» 2 курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Рівненського державного гуманітарного університету
- ІВАЩЕНКО Тетяна** (м. Прилуки) — завідувач філіалу Прилуцького краєзнавчого музею ім. В. І. Маслова
- КАЗНАЧЕЄВА Людмила** (м. Рівне) — кандидат історичних наук, доцент кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

- КАПЛІЄНКО Алла** (м. Київ) — редактор Централізованої бібліотечної системи Печерського району м. Києва
- КЕПІН Дмитро** (м. Київ) — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова»
- КОМЛЄВ Олександр** (м. Київ) — доктор географічних наук, професор, професор географічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
- КОНДРАТЕНКО Наталія** (м. Полтава) — завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів, художник-реставратор III кваліфікаційної категорії творів з кераміки та скла Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського
- КОНДРАТЕНКО Тамара** (м. Полтава) — головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського
- КОРЧАК Андрій** (м. Броди) — аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету ім. Івана Франка
- КОЦЮБАЙЛО Віта** (м. Рівне) — т.в.о. завідувача відділу давньої історії та середніх віків, старша наукова співробітниця відділу давньої історії та середніх віків;
- КРИЖАНОВСЬКА Світлана** (м. Хмельницький) — науковий співробітник КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»
- ЛЕВЧУК Андрій** (м. Кременець) — директор Кременецького краєзнавчого музею, аспірант Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
- ЛУЦЬ Віктор** (м. Рівне) — заслужений працівник культури України, старший науковий співробітник сектору мистецтв КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- МОРОЗОВА Ольга** (м. Рівне) — завідувачка сектору впровадження цифрових технологій КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- НИКОЛЬЧЕНКО Юзеф** (м. Рівне) — заслужений працівник культури України, доцент, доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету (м. Київ)
- ПАРХОМЕНКО Тетяна** (м. Рівне) — завідувачка сектору етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ПЕТРИК Дмитро** (м. Рівне) — старший науковий співробітник відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ПИЛИПЕНКО Галина** (м. Звягель) — старша наукова співробітниця Літературно-меморіальний музей Лесі Українки
- ПРИЩЕПА Богдан** (м. Рівне) — доктор історичних наук, професор кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування
- ПРИЩЕПА Олена** (м. Рівне) — доктор історичних наук, професор кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування;
- ПУЩУК Іван** (м. Луцьк) — краєзнавець
- СВЯТЕЦЬ Ганна** (м. Суми) — старший науковий співробітник Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького

- СЕМЕНОВИЧ Олена** (м. Рівне) — учений секретар КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- СКАКАЛЬСЬКА Ірина** (м. Кременець) — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;
- СОТНІКОВА Ніна** (сmt Вільшани, Харківська обл.) — завідувачка науково-експозиційного відділу Національного музею воєнної історії Слобожанщини
- СУЛИМА Оксана** (м. Полтава) — завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського
- ТИТОВА Олена** (м. Київ) — старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України, член УНК ICOMOS
- ФЕДОРИШИН Микола** (м. Рівне) — заслужений працівник культури України, завідувач сектору «Літературний музей Уласа Самчука» КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР, Голова РГО «Асоціація музейних діячів Великої Волині»
- ХАРЧУК Володимир** (м. Рівне) — молодший науковий співробітник відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ЧЕБОТАРЬОВА Людмила** (м. Полтава) — завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського;
- ЧЕРНИЦЬКА Інна** (м. Рівне) — т.в.о. завідувача відділу нової та новітньої історії, старша наукова співробітниця відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ЧУЛАЄВСЬКА Олена** (м. Київ) — директор Централізованої бібліотечної системи Печерського району м. Києва;
- ЩЕРБАН Раїса** (м. Рівне) — головна бібліотекарка відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки

Науково-краєзнавче видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного краєзнавчого музею

Збірник наукових праць

Випуск XXII

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
«Культурна спадщина в умовах війни:
виклики та стратегії збереження»

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова